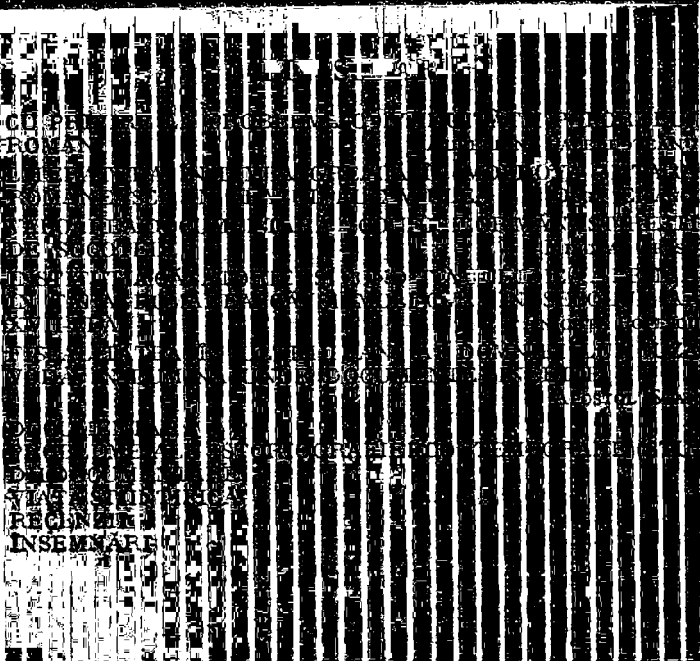

studii

REVISTA DE ISTORIE

RECHINUT
INSEMNARE

TOMUL 23 — 1970

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI, MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 180 lei.

În țara abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII” — REVISTĂ DE ISTORIE paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3. 6.0; \$ 8, — ; F F 39, — ; D. M. 32, —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134—135 Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscritele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
tel. 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 23, 1970 Nr. 1

S U M A R

	Pag.
AURELIAN SACERDOȚEANU, Cu privire la problema continuității poporului român	3
OLGA CİCANCI, Literatura în limba greacă în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea	17
MIRCEA GROSU, Valoarea documentară a condicilor mănăstirești de socoteli	43
ANICUȚA POPESCU, Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea	55

★

APOSTOL STAN, Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă în lumina unor documente inedite	81
ELENA POPESCU, Documente referitoare la solidarizarea întregii țări cu poziția susținută de Al. I. Cuza în anul 1865	87

DOCUMENTAR

ANA CIURDARIU și TEODOR PAVEL, Cronica revoluției franceze într-un ziar contemporan din Transilvania (1789–1794)	91
AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU, Titu Maiorescu, „Însemnări zilnice” (continuare)	103

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Probleme de teorie și metodologie a istoriei în „Revue historique” (Șerban Rădulescu-Zoner și Mircea Grosu)	119
---	-----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică consacrată aniversării a 25 de ani de la eliberarea României; Colocviul româno-francez de istorie (Paul Cernovodeanu și Sergiu Columbeanu); Sesiunea consacrată celei de-a XXV-a aniversări a Zilei forțelor armate ale Republicii Socialiste România (Mihail Rusenescu); Consfătuire cu cititorii; Primul simpozion național „Din istoria agriculturii în România” (Elena Gheran și Ștefan Olteanu); Sesiunea științifică a Universității din Timișoara (I. D. Suci); A XI-a Conferință internațională a mesei rotunde a arhivelor (Ileana Leonte); În legătură cu istoricul robiei în țările române (V. Mihordea); Aniversarea bătăliei de la Rovine (Coralia Fotino); Nonagenarul Nicolae Bănescu și progresul studiilor bizantine în România (Gheorghe Cronț); Teze de doctorat	131
--	-----

RECENZII

- Hic sunt leones. Partea istoriei românilor în unele lucrări istorice străine recente
(*Dan A. Lăzărescu*). 163
- I. D. SUCIU, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, Edit. Academiei,
1968, 274 p. (*Vasile Maciu*) 168
- JOHANNES HOFER, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform
der Kirche*, Neue bearbeitete Ausgabe, I—II, Heidelberg, F. H. Kerle
Verlag, 1964—1965, 543 p. (I); 527 p. (II) (*A. Armbruster*) 173
- JEFFREY BURTON RUSSELL, *Medieval Civilisation*, New York, London,
Sydney, John Wiley and Sons, 1968, XIII + 635 p. cu ilustr. (*S.
Columbeanu*) 176

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — * * * *Arhiva generalului Gheorghe Magheru*, Catalog
de documente 1582—1880, Direcția generală a Arhivelor statului din Repu-
blica Socialistă România, București, 1968, 178 p. + 16 facsimile (*Apostol
Stan*); TROFIN HĂGAN, IOAN S. MUREȘAN, VALERIU ACHIM,
VASILE CAPÎLNEAN, *Maramureșul și unirea (1918)*, Baia Mare, 1968,
124 p., 27 anexe, 19 planșe (*V. B. Ursu*); * * * *Terra nostra*. Culegere de
materiale privind istoria agriculturii în România, vol. I, București, 1969,
134 p. (*Ioana Constantinescu*); * * * *Catalogul documentelor moldovenesti
din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. III, 1653—1675, București, 1968,
692 p. + 18 facsimile (*Constantin Șerban*); **Istoria universală.** — * * *
Полное собрание русских летописей (Culegere completă a letopisețelor
rusești), vol. 31, Moscova, Edit. „Știință”, 1968, 264 p. (*L. Demény*);
* * * JOSEF JANÁČEK, *Doba předbřlohorská* (Epoca dinaintea de lupta
de la Muntele Alb), 1526—1547, cartea I, partea 1, Praga, Edit. Academiei
Cehoslovace de Științe, 1968, 271 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); VRANOUSIS
LEANDROS, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος ἐκδιδομένου ἐκ τῶν
καταλοιπῶν Νίκου Α. Βέη* (Manuscrissele Meteorelor. Catalog extras din
operele postume ale lui Nikos A. Bees), Atena, 1967, 80 p. + LXXX planșe
(*Gheorghe Cronț*); J. NÉRÉ, *La troisième République. 1914—1940*, Paris,
Librairie Armand Colin, 1967, 192 p. (*Constantin C. Angelescu*). 183

CU PRIVIRE LA PROBLEMA CONTINUITĂȚII POPORULUI ROMÂN

DE

AURELIAN SACERDOȚEANU

În istorie s-au impus uneori teze greșite sau în contradicție cu izvoarele istorice și cu realitatea socială. Eforturile depuse ulterior pentru așezarea în drepturile sale a adevărului istoric se izbesc de rezistențe variate, al căror substrat este străin științei obiective. Cu toate acestea, au fost posibile rectificări importante, ca, de pildă, cele privitoare la continuitatea substraturilor etnice și lingvistice, la originea și caracterul mișcării popoarelor migratoare și la reabilitarea Bizanțului. Între aceste teze nefundate de două sute de ani mai circulă încă, din ce în ce mai rar, și așa-numita „problemă” a continuității poporului român.

În anul 1774, Johann Thunmann publica la Lipsca cercetările sale asupra istoriei popoarelor est-europene, în care vorbea și despre dacoromâni și macedoromâni, socotiți de el autohtoni în locurile în care se aflau atunci¹. Îndată buna-credință a lui Thunmann a fost răstălmăcită în fel și chip în numeroase lucrări, care în fond se refereau la aceleași izvoare istorice, la care s-au adăugat apoi și izvoare lingvistice. S-a ajuns astfel la o întregă bibliografie, adesea adunată la un loc și din când în când expusă critic. Nu găsim că mai este potrivit să ne referim la ea, în mod general fiind cunoscută și de obicei respinsă critic. Cu toate acestea, mai sînt unele lucrări care arată o bogată erudiție, pînă la cea mai neînsemnată informație, dar modul în care sînt puse tezele și sînt trase concluziile corespunzătoare surprind prin logica și prin tezismul lor².

¹ Johann Thunmann, *Untersuchungen ueber die Geschichte der oestlichen europaeischen Voelker*, I, Leipzig, 1774.

² În această categorie se așază stăruitoarele lucrări ale regretatului bizantinist Gyóni Mátyás, dintre care amintim: *L'œuvre de Kekaumenos source de l'histoire roumaine*, în „Revue d'histoire comparée”, XXIII (1945), p. 96—180; *Skylitzès et les Vlaques*, ibidem, XXV (1947), p. 155—173; *Les Vlaques du Mont Athos au début du XII-e siècle*, în „Etudes slaves et roumaines”, I (1948), p. 30—42; *Les Voloches des Annales primitives de Kiev*, ibidem, II (1949), p. 56—92; *La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen-Âge*, în „Byzantinoslavica”, XII (1951), p. 29—42; *La première mention historique des Vlaques des Monts Balkans*, I. *Le nom de Βλάχοι dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 44 (1951), p. 241—252; II. *Влахи баруйської земонучи*, în „Acta Antiqua Acad. Scient. Hung.”, I (1951—1952), p. 495—515; *Les sources byzantines de l'histoire de Roumains*, în „Acta Antiqua”, 2 (1953), p. 225—235.

Aceasta se datorește faptului că discuția are loc pe aceleași canale cunoscute și nu se ține seama de vechile noastre instituții sociale. Este nevoie să privim problema și din acest punct de vedere, care ni se pare hotărâtor.

Dar vechile noastre instituții trebuie privite și studiate sub două aspecte : a) în perioada *popor fără stat*, care se conduce după tradițiile și obiceiurile sale, a căror transformare se face cu greu și în timp îndelungat ; b) în perioada *statului cu domnie unică*, generator de transformări rapide atât în timpul de *adaptare* între vechi și nou, secolele XIII (XIV) — XV, cât și în cel de *avansare* în ritm contemporan, în secolele următoare. Prima perioadă este aceea care trebuie lămurită.

Desfășurarea vieții istorice a unui popor stă în lămurirea a două premise contrare : condițiile necesare *continuității* și factorii care pot duce la *dispariția* lui. În ce privește poporul român, acestea au fost arătate bine de Nicolae Iorga. El a spus o dată că „ceea ce creează o unitate admirabilă în regiunile acestea... este acest fapt : existența unui popor deosebit care el hrănește, el apără eventual, el păstrează continuitatea în aceste locuri. Și poporul acesta al nostru este creat parcă anume pentru acest scop”, hărăzit să fie „factorul permanent” și „un popor de ispravă”³. Iar despre cauzele dispariției unui popor și supraviețuirea lui el spune : „Deznaționalizarea unei populații se datorește... numai numărului covârșitor de elemente străine, care cuceresc, sau se infiltrează : atunci cei mulți poruncesc celor puțini în ceea ce privește graiul, precum și cei puțini, dacă sînt pe teritoriul lor, dacă sînt mai vechi, lasă celor mulți obiceiurile și datinele lor, pentru că acestea sînt în legătură cu nevoile naturii”⁴. Acestea se completează cu un aforism de care trebuie să ținem seama : „limba pe care o vorbește cîndva clasa dominantă a unui popor neavînd a hotărî asupra originii, a vieții adînci și sensului istoric al acestui popor, dar și în aceea că se poate dovedi contrariu”⁵.

Plecînd de la aceste premise, pe care Iorga le-a stabilit în cadru de istorie universală, le putem aplica în rezolvarea problemei noastre fără teamă că vom greși. Pentru aceasta ne vom referi acum la cîteva chestiuni strict medievale, înțelegînd începutul în așa-zisa părăsire a Daciei, iar încheierea la apariția statelor românești. Asupra altora vom reveni cu alt prilej.

Mai întîi cîteva constatări care determină principii călăuzitoare.

Primul. Dacia unitate economică

Dacia a fost totdeauna platforma centrală a unei mari unități economice și în același timp o cetate naturală inexpugnabilă. Aici se între-

³ N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie). Lecții ținute la Școala de război, Tipărite după notele stenografice ale d-lui H. Stahl, pentru folosul elevilor săi, Vălenii de Munte, 1913 (St. și doc., vol. XXVI), p. 9.*

⁴ Idem, *Chestiunea Rinului (Istorie a Europei apusene în legătură cu această chestie). Lecții ținute la Școala de război. Tipărite după notele stenografice ale d-lui H. Stahl, pentru folosul elevilor săi, Vălenii de Munte, 1912, p. 55.*

⁵ Idem, *Chestiunea Mării Mediterane (Istorie a Europei de miazăzi în legătură cu această chestie). Lecții ținute la Școala de război. Tipărite după notele stenografice ale d-lui H. Stahl, pentru folosul elevilor săi, Vălenii de Munte, 1914 (Studii și documente cu privire la istoria românilor, vol. XXVIII), p. 25.*

tăiau drumurile negoțului E—V și N—S în general și era locul de pornire al unor produse locale naturale sau de extracție, ca sarea, aurul, chihlimbarul. Pentru aceasta era necesară o asigurare, pe care au crezut că o pot da stăpîniri mai puternice venite din vecini, de la romani pînă la turci. Eforturile acestora au fost însă zadarnice. Chiar romanii, care cu mari sacrificii se instauraseră aici, au trebuit să plece, cu toată puterea lor militară. Această asigurare n-au putut-o da decît băștinașii, cu care s-au înțeles toți. Înțelegerea provenea însă, în primul rînd, din faptul că nici unul din vecini, fie el got, hun, tătar sau turc, nu a putut realiza o cucerire efectivă. Și, decît a renunța la veniturile produse de mărfurile în tranzit sau de bogățiile exploatare aici, au preferat să se înțeleagă cu cei care apărau drumurile și stăpîneau bogățiile naturale ale solului. Desigur, sînt de presupus mari sacrificii din partea autohtonilor.

Al doilea. A existat un nucleu al poporului român ?

Se vorbește adesea de un nucleu în care s-a format poporul român și din care s-a răspîndit pînă în limitele etnice pe care le cunoaștem astăzi. Dacă acest nucleu este toată regiunea muntoasă, inclusiv dealurile care se întind pînă în cîmpie sau stepă, atunci nu mai poate fi vorba de un nucleu, ci de toată țara⁶. Pusă astfel problema, ea nu poate avea o bază reală. Au existat popoare care au pornit dintr-un așa-zis nucleu, ca, de pildă, slavii și germanii, și care prin creșterea populației s-au întins în spații largi. Dar această dinamică etnică s-a exercitat în spații goale sau cu oameni incapabili de rezistență și a provocat diferențieri lingvistice între valurile lor succesive și, destul de evident, chiar diferențieri somatice.

Istoria nu cunoaște nici un caz de naștere și de lăptire a unui popor provenită prin destrămarea unei organizații politice întinse. Motivele care au dus la destrămarea, persistînd și după dispariția organismului respectiv, au dus la restrîngerea teritorială a unuia sau altuia din popoarele *destrămate* sau *liberate*, dar ele au rămas în aria de cultură anterioară. Exemplul tipic ni-l oferă Galia romană, al cărei teritoriu a fost strîmtorat de franci, de burgunzi și de normanzi pînă ce toți s-au integrat cadrului de cultură galo-romană devenit francez. Lituani, strîmtorați de germani și de slavi, au ajuns la marginea dispariției. Exemplele se pot înmulți.

Mai caracteristică este poziția poporului român. La început un singur popor cu o singură limbă cuprindea întreaga Românie orientală. Căzută pradă unor popoare migratoare, populația veche s-a restrîns rînd pe rînd în ținuturi care îi puteau asigura viața proprie, de o parte și de alta a Dunării sau sub protecția văilor din munții Carpați, Hemus sau Alpii Dinarici. Ei au ajuns aici *împinși* de alții și nu *retrași* de bunăvoie.

Că acolo unde au fost împinși nu au fost singuri rezultă clar din însoțitorii lor : grecii în Vlahia Mare, sîrbii în Stari Vlah, bulgarii în Hemus, ungurii în Panonia, moravii în Moravia, pecenegii în Transilvania, cumanii în Moldova și în Țara Românească. În unele părți ei au rezistat amestecului și i-au dominat pe alogeni, în altele însă au dispărut. Asimilarea alogenilor cea mai temeinică a fost aceea săvîrșită în nordul Dunării.

⁶ Numai acest sens se poate da argumentelor invocate de Ion Conea în *Cu privire la „teritoriul-nucleu” de formare a poporului român*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică geografie. Seria geografie”, XIV (1967), nr. 1, p. 3—14.

Al treilea. Densitatea populației

S-a spus că modul roman de administrare n-a pătruns în părțile de răsărit și de sud-est ale Daciei (Moldova și Muntenia) fiindcă erau regiuni deschise năvălirilor prădalnice din răsărit. Deci din motive strategice nu a avut loc o cucerire romană acolo. Totuși se contestă acest lucru prin faptul că și aici existau piedici naturale în calea acestora : râuri mari și păduri ⁷. Motivul necuceririi ar fi de ordin economic, colonizarea agricolă romană fiind nerentabilă și n-ar fi fost decît o pătrundere populară. Cred că este mai normal să ne gîndim doar la densitatea populației locale (stepa), care pentru romani făcea nerentabilă regiunea. Descoperirile arheologice actuale arată însă că romanii nu au lipsit nici de aici, cum nu au lipsit nici predecesorii lor, dacii.

Sub influența acestei concluzii de istorie medie s-a spus și ulterior că regiunea de stepă a Țării Românești (Bărăganul) n-a fost locuită și că românii ar fi coborît acolo din zona de munte și de dealuri, cînd acestea ajunseseră suprapopulate. Este adevărat că regiunea de deal și de munte era mai populată și stepa era drumul căutat și preferat al nomazilor, în mod obișnuit însă numai în timpul invaziei. Odată acel moment trecut, nomazii aceștia ori se retrăgeau, ori făceau cauză comună cu băștinașii, a căror soartă adesea au și împărtășit-o cînd veneau alți năvălitori. Raritatea satelor nu se datorește acelor momente, ci expedițiilor de prădăciune făcute ulterior, în special de tătari și de turci, care au obligat la o migrație spre păduri, dealuri și munți (nu în Transilvania, care face dovada unui proces contrar).

Cele mai vechi documente de cancelarie ale Țării Românești arată la Gura Ialomiței un centru populat cu sate și pescării. Un centru asemănător era și în apropiere, la Fetești. Amîndouă aceste centre, la marginea stepei, nu puteau fi atît de izolate încît tot ținutul pînă la Urziceni sau pînă la Mostiște și Buzău să fie lipsit de sate. Probabil, fiind sate de moșneni, nu apar în documente decît cînd își pierd această calitate. Satele Alexeni, Bărăgan, Lușșanu sau Crășani sînt mănăstirești sau boierești, ca și cele de la Fetești și Gura Ialomiței.

Desigur, ținutul era mai puțin populat, fiind mai propice păstoritului, dar, cum pescuitul era intens în bălțile Dunării, era necesară asigurarea drumurilor de transportat atît peștele, cît și mărfurile de tot felul în tranzit.

Mircea cel Bătrîn a încurajat deplasarea oamenilor spre Dunăre înființînd la Gura Ialomiței o slobozie, Cărăreni, sub tutela mănăstirii Cozia. Dar încă înainte de acestea era acolo un centru foarte populat și foarte vechi. În secolul al XIV-lea exista deja Cetatea Floh (Vloh, Valah), cunoscută apoi ca Tîrgul de Floci, care avea în față, pe țărmul dobrogean, Hîrșova. La 1358, drumurile brașovenilor ajungeau unul „ubi fluvius Ilontha (i.e. Ialomița) vocatus” și altul „usque locum ubi fluvius Zereth nominatus” cad în Dunăre („in Danubium cadunt”). Zece ani mai tîrziu, brașovenii aveau de plătit voievodului Țării Românești tricesima numai la întoarcere, deci pentru mărfuri importate în același loc, deși el nu mai este numit anume (circa Danubium solvant). Desprindem de aici singura concluzie posibilă : că așa-numita noastră stepă nu era deșertă de oameni, ci numai densitatea lor era mai mică.

⁷ Vezi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 63.

Ultimul. Dominația indirectă a năvălitorilor

Nu încapă nici o îndoială că în Dacia sistemul de stăpânire practicat de cele mai multe popoare năvălitoare a fost acela al dominației indirecte, exploatarea făcându-se prin înseși organele de guvernare ale poporului băștinaș, singurul dator să muncească și să producă. Năvălitorii au fost totdeauna ostași, fie de tip staționar, fie de tip nomad. Și unii, și alții nu puteau trăi numai prin ei, nefiind agricultori, și aveau nevoie de băștinași, care să le procure hrana pe care nu o puteau produce ei. Din produsele băștinașilor ei luau numai o parte, de regulă dijmă sau zeciuială.

Romanii au părăsit Dacia. Moment dramatic în istoria imperiului, dar nu tragic; neplăcut pentru daco-romani însă început de viață istorică nouă, a noastră. Viața istorică a poporului român este în dezvoltare continuă: de la sat, cu obștea sa, pînă la statul feudal, cu domnia sa.

Indiferent de modul în care se prezenta societatea daco-romană în momentul retragerii puterii romane, împărțită în clase sau nu, este cert că o dată cu aceasta a dispărut și ideea de stăpîn al pămîntului. Numai era *caesarul* și nu mai erau *oamenii lui*. Cu aceasta a dispărut și orice idee de *domeniu*, a căruia existență implica protecția vieții de stat organizat. Totuși ar fi o greșeală să se creadă că se poate vorbi despre o reluare a vieții primitive, adică în vechea obște dacică egalitară. În nici un caz nu poate fi vorba de o organizare gentilică în evoluție spre obștea țărănească⁸. Orice popor, chiar dacă economicește este în regres, ideologic păstrează și dezvoltă ceea ce a dobîndit. Amintirea Romei, cetatea rîvnită de toți, n-a fost uitată de nimeni. Daco-romanii, deși ruși de imperiu, aveau totuși o practică socială mai avansată decît a migratorilor cotropitori. Și, cum este și normal, veac de veac ei au îmbogățit această practică, fie din necesități interne, fie prin adaptare la cerințele succesive ale noilor stăpîni, de origini atît de diferite. Cum au izbutit să o facă este partea cea mai interesantă a vechii noastre istorii și cuprinde tot evul mediu sau feudalismul.

Feudalismul, considerat multă vreme specific Europei apusene, se referea la pătura destul de întinsă a seniorilor și nu era de conceput la Bizanț și în Orientul Apropiat. În fond însă, feudalismul este o orînduire socială care se caracterizează prin transformarea lentă a sclavagismului în iobăgie, în care stăpînul de iobagi este și stăpînul pămîntului care îi hrănește pe toți. Astfel iobagii, care nu mai sînt sclavi, rămîn strîns legați de stăpînul lor și de pămîntul lui. În aceste condiții, feudalismul nu mai poate fi limitat în spațiu, dar trebuie să i se presupună o diferență în timp, în ce privește apariția lui, și o diferență în formele de manifestare. Acestea se sincronizează cu primele forme statale, pe care le și determină. În consecință, și la români apariția cnezilor, voievozilor, ducilor și principilor arată o organizație socială de tip nou și este de socotit începutul orînduirii feudale.

Acest fenomen convențional numit feudalism timpuriu, la noi a fost datat cu secolul al IX-lea. Această datare însă lasă neexplicat golul rămas pentru perioada dintre sclavagismul roman din Dacia în secolul al III-lea sau cel bizantin existent încă în secolul al VI-lea și data propusă pentru începutul feudalismului timpuriu român. Procesul de diferențiere a obștilor

⁸ Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19.

țărănești, încă nelămurit pînă acum, care ar avea loc în această perioadă de tranziție, nu este suficient să demonstreze apariția feudalismului. De aceea, în mod logic, trebuie să tragem concluzia că, în momentul cînd dispar ultimele forme de sclavagism, era necesar să apară feudalismul timpuriu. Aceasta, cel mai tîrziu în secolul al VII-lea, cînd stăpînirea de tip nomad a avarilor se împletește cu aceea a slavilor.

Sînt premise suficiente care ne fac să credem că între structura societății daco-romane și aceea care apare în secolul al IX-lea a fost continuitate și dezvoltare neîntreruptă. În această privință, istoricul D. Onciul a enunțat o teză foarte interesantă: „*Judecia* — zice el, — după numele ei latin, era o moștenire romană; ea ne reamintește organizația comunală autonomă a coloniilor și municipiilor romane, conduse de *duumviri iuri dicundo*, adică *judeci* (*iudices*). Această instituție a urmat să se păstreze, cum se vede, ca organizație autonomă a românilor sub stăpîniri străine, adaptîndu-se noilor împrejurări”⁹. Onciul însă nu și-a demonstrat teza, deoarece, considerînd *judecia* sinonimă cu cnezatul, a stăruit mai mult asupra acestuia.

Preluînd această teză a lui D. Onciul, cred că am putut să demonstrez că mai multe instituții daco-romane au continuat să opereze în Dacia și după ce s-a retras administrația romană. Acestea se referă la modul de organizare a teritoriului (obștea, ohaba, județul și țara), la ocupațiile autohtonilor în perioada migrațiunilor (oaste, păstorit și negoț), dar mai ales la funcțiile administrative și fiscale (județul, *judecia*, celnicatul și bănia). Toate acestea sînt de esență romană și se dezvoltă în vremea migratorilor fie pe toată aria României orientale, fie numai într-o parte a ei¹⁰. Persistența lor se explică atît prin *existența* unui popor de *continuitate*, autohton, cît, mai ales, prin *discontinuitatea* migratorilor și a sistemului lor de administrare și de dominare politică.

Situația a fost aceeași și pentru slavi, care, deși mai numeroși decît predecesorii lor, totuși nici ei nu au depășit numeric pe autohtoni, ai căror stăpîni se considerau. Totodată, ei aveau o inferioritate culturală față de popoarele germanice cu care intraseră în contact și o inferioritate politică față de turanienii cu conducere centralizată. Aceasta se vede în împrumuturile pe care le-au primit de la aceștia (plug, cneaz) și pe care le-au transmis și altora.

Slavii, eliberîndu-se de avari, nu schimbă caracteristicile vieții sociale a autohtonilor, le păstrează instituțiile, cărora le dau nume conform limbii lor, care însă devin dublete în limbă, ca de exemplu *voievod* și *domn*.

În Dacia romană, după retragerea administrației romane, stăpînirea și conducerea supremă au revenit regilor germani (goți și gepizi) și haganiilor nomazi (huni, avari și bulgari). Traiul obișnuit al acestora era în tabere compacte, așezate în locuri sigure pentru ei și la mari distanțe de așeză-

⁹ D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II, ediție critică îngrijită de A. Sacerdoțeanu, București, Edit. științifică, 1968, p. 308—309.

¹⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, „*Procelnicul*”, o instituție medievală românească. *Din istoria relațiilor româno-turcice*, în „*Analele Universității București. Seria științe sociale. Istorie*”, XV, 1966, p. 49—57; idem, *Vasile Pârvan și istoria creștinismului daco-roman*, în „*Studii teologice*”, XIX (1967), p. 403—410; idem, *Originea băniei și a „banilor” la români*, în „*Ramuri*”, IV, nr. 6, iunie 1967; idem., *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 105—134.

rile autohtonilor. În nici un caz nu locuiau împreună cu supușii lor. În principiu, dominau de la distanță, numai uneori avînd și garnizoane de observație așezate în puncte-cheie de executare a dispozițiilor venite de la centru. Cînd grosul acestor popoare a plecat în altă parte, ca, de pildă, goții și bulgarii, ori s-au retras, ca hunii, vor fi rămas elemente izolate care, la rîndul lor, au căutat refugiu la băștinași, în mijlocul cărora au și dispărut. Numai așa se explică puținătatea urmelor arheologice care concret să poată fi atribuite unora sau altora.

Celnicii, cnezii, banii și voievozii, instituții dezvoltate în timpul celor dintîi migratori, reprezintă o linie ascendentă în aparatul de conducere al daco-romanilor. În același timp, ei erau agenți de legătură între organizațiile stabile pe care le reprezentau și stăpînii lor formali care se succedau neîntrerupt. Este evident că autohtonii au fost totdeauna mai numeroși și, în unele privințe, ca structură socială, prin ce moșteniseră de la romani și împrumutaseră de la germani, erau superiori migratorilor. Altfel, nu era posibilă asimilarea elementului alogen în așa măsură încît, într-un moment dat, să poată să ia locul deținut de migratori atît în ce privește conducerea politică, cît și etnic. Înșiși slavii din Dacia și Panonia, care nu ajunseseră să formeze state mai dezvoltate, au intrat în acest proces de asimilare. Faptul se explică prin aceea că, atunci cînd vin ungurii, destrămarea lor era așa de avansată, încît cei din Panonia se maghiarizează, iar cei din Dacia se românizează. Asimilarea slavilor este înlesnită și de faptul că migrațiunea lor spre sud și sud-vest continua încă, subîind și mai mult pătura lor etnică.

Dacă slavii din Panonia se maghiarizează, vitalitatea ungarilor de atunci fiind evidentă prin asimilarea unui bogat fond principal lexical slav, se pune întrebarea de ce nu s-a maghiarizat și populația româno-slavă din Transilvania. Neașteptatul fenomen se explică prin aceea că ungurii au pus stăpînire pe această țară destul de tîrziu, cînd poporul român era constituit, avea o pătură conducătoare capabilă să lupte pentru sine și o suprastructură în măsură să nu mai primească influențe noi. Vechile instituții ale românilor, care au rămas intacte în Transilvania, și fondul de cuvinte, chiar și slav, pe care românii l-au transmis lexicului maghiar, sînt o dovadă certă în acest sens. La acestea se adaugă faptul foarte important că ungurii n-au putut face o colonizare proprie, în Transilvania mulțumindu-se cu o pătură neînsemnată de feudali. În această pătură mai tîrziu va fi integrată numai pătura feudală a românilor, acum numeroasă și economic foarte puternică, atrasă prin privilegiile, confesiune și funcții politice și administrative.

Aceste transformări etnice sînt produsul unui element catalizator, care nu a putut fi decît dacoromânii, mai tîrziu românii. Numai ei, prin ascendența lor culturală și numerică, au putut absorbi rînd pe rînd și pe unii, și pe alții din migratori. Dar acest fenomen nu ar fi putut avea loc dacă, timp de mai multe secole, românii nu ar fi avut o structură politic-socială evoluată.

Cînd ungurii iau contact cu românii, aceștia erau organizați în adevărate state (Menomorut în Crișana, Gelu în Transilvania și Glad în Banat), cu întindere teritorială care depășește cu mult alte „state” vestite din Europa de atunci sau care se dezlipeau de Imperiul bizantin. Aceasta

presupune neapărat un trecut de organizare mult mai vechi, însă în evoluție mai înceată, datorită dominației barbare.

Pentru Transilvania, această organizare a fost surprinsă în momentul când se făcea trecerea de la un stăpîn la altul, dar geografia istorică de atunci se vedește și azi în „țările” pe care le-a păstrat geografia populară, peste care s-a suprapus organizarea administrativ-politică maghiară. Faptul acesta se demonstrează și mai bine prin comparare cu situația de la sud și est de Carpați, unde evoluția a fost și mai lentă, datorită continuării succesive a pecenegilor și cumanilor. Dacă în arcul carpatic ardelean românii au profitat de sfărîmarea puterii avare pe la anul 800, ca să treacă la constituirea de ducate sau voievoodate, în Țara Românească și Moldova acest lucru nu a putut avea loc decît o dată cu slăbirea puterii pecenege (secolul al XI-lea) și, mai ales, a celei cumane (secolul al XIII-lea). În realitate, și acestea au fost popoare clientelare ale Bizanțului, care niciodată nu le-a pierdut din vedere și le-a folosit ori de cîte ori a socotit momentul potrivit. Dar, dacă apariția ducilor și voievozilor români este o explicație politică necontestată, nu este mai puțin adevărat că ea nu ar fi putut avea loc dacă aceștia nu ar fi avut o puternică bază românească trăind disociați de migratori și destul de puternică încît să-i poată asimila.

Lenta formare de principate la nordul Dunării a fost explicată de unii istorici atît prin stăpînirea primului țarat bulgar, cît mai ales prin al doilea, al Asaneștilor¹¹. Nu se poate contesta o stăpînire asanească la nordul Dunării, dar în ce forme se exercita și cît de întinsă era, aceasta izvoarele istorice refuză să ne-o arate concret, dar dovezi istorice indirecte arată că ea a trebuit să fi fost. Explicația nu poate sta decît în faptul că nu era o stăpînire directă, ci numai o alianță cu voievozi locali ale căror nume nu au fost înregistrate de istorie.

Se știe că cei doi frați Asanești, neizbutind să cîștige lupta cu bizantinii în prima fază a răscoalei, au trecut peste Dunăre, de unde au revenit cu ajutor de la popoarele de acolo, români și cumani. Fără îndoială că ei nu au angajat acolo ostași izolați sau mercenari, ci au luat contact cu cîrmuitoarii lor, principii locali cum îi numește Onciul. A fost deci o alianță politică între populațiile sud-dunărene, românii și bulgarii, și cele două popoare nord-dunărene, românii și cumanii. Nici unul nu era supus altuia și fiecare și-a dus mai departe modul său de viață anterior răscoalei Asaneștilor. Aceasta pînă la invazia tătarilor, care va schimba raportul local de forțe. Dominația cumană se schimbă în dominație tătară. A fost însă un prilej și pentru regii maghiari să-și instaureze o dominație în o parte a Țării Românești, unde acum apar nominal cnezi și voievozi români. De acum înainte însă românii cu cnezii și voievozii lor, atît cei de sub dependența maghiară, cît și cei de sub dependența tătară, sînt în măsură să organizeze lupta pentru autonomie deplină, pe care o vor obține în mai puțin de un secol. Statele astfel create devin o forță care nu a mai putut fi anihilată de nimeni și în nici un fel.

Consolidarea statelor românești este asigurată și prin organizarea bisericească. În ce privește originea creștinismului la români sîntem re-

¹¹ În mod special numim pe D. Onciul și pe P. P. Panaitescu în mai multe din lucrările lor. În lucrarea sa postumă, *Introducere în istoria culturii românești*, București, Edit. științifică, 1969, Panaitescu mai stăruie asupra dominației primului țarat bulgar și neagă pe a celui de-al doilea, poziții care sînt fără îndoială greșite.

lativ lămurii. Nu este aceeași situație în ce privește structura bisericii. Unii cred că aceasta a avut loc în timpul stăpînirii primului țarat bulgar și că ar fi fost atît de bine consolidată, încît în secolul al XIII-lea a putut rezista propagandei catolice. Raționamentul nu mi se pare valabil, căci una este să fii creștin și să trăiești într-o organizare religioasă primitivă cu horepiscopi sau pseudoepiscopi, gen episcopat apostolic, și alta să ai o ierarhie bisericească stabilă și canonică, gen monarhie ecleziastică. În prima formă avem de-a face cu un misionarism creștin, care nu cunoaște divergențe confesionale, în timp ce în cea de-a doua domină contradicțiile confesionale însoțite de propagandă viguroasă în vederea cîștigării de prozeliți. În ce privește poporul nostru, aceste condiții nu au putut apărea decît mult ulterior schismei (1054) și ca un rezultat al acesteia. Dar în această perioadă nu se mai poate vorbi de primul țarat bulgar, a cărui ultimă rămășiță a fost desființată în 1018.

Este un fapt cert că ierarhia bisericească nu funcționează independent de puterea laică. În consecință, întii trebuie să apară aceasta și după aceea își găsește loc și cea bisericească. Exemplele sînt numeroase și în părțile răsăritene: Boris-Mihail în primul țarat bulgar (863), Rastislav în Moravia (863), Vladimir la Kiev (988—989), Ștefan în Ungaria (1000), Asaneștii în țaratul româno-bulgar (1185) etc. În această ordine de idei, în Transilvania se așază ducii sau voievozii Giula, urmașul lui Gelu, care are de episcop pe Ierotei (pe la 955), și Ahtum, urmașul lui Glad, pe Antonie „proedriu al Turciei”, adică un protopop, la Morisena (Ceanad pe la 1002). Toți sînt în legătură canonică cu Bizanțul, care caută să-și impună patronatul pretutindeni și nu înțelege să renunțe la primatul său ecleziastic. Dar, dacă acest primat ortodox este vădit în Transilvania și Banat, el nu putea lipsi nici la sud și est de Carpați. Este drept însă că în Transilvania episcopatul de tip primitiv nu a putut evolua fiindcă aci a avut loc o schimbare de conducere, ducatele și voievodatele locului încă izolate căzînd sub dominația regelui catolic al Ungariei. Cu toate acestea, ideea de episcopat n-a dispărut, căci feudalii români au continuat să aibă horepiscopi, pe care mai tîrziu acțiunile de propagandă catolică îi atestă ca pseudoepiscopi schismatici.

Țara Românească și Moldova nu au avut condiții politice și sociale prielnice pentru a putea organiza și biserica decît în timpul Asaneștilor. Numai atunci au putut exista relații bisericești atît cu patriarhia de Tîrnova, cît și cu episcopia apoi mitropolia de Vicina, care își vor fi trimis episcopii și exarhii lor itineranți peste Dunăre. Adevărată ierarhie bisericească aci încă nu era posibilă atîta vreme cît exista stăpînirea tătară. Nu este întîmplător faptul că, îndată ce tătarii cuceresc și distrug Vicina, mitropolitul de acolo, Iachint, în supunere canonică a patriarhiei ecumenice, se mută la Argeș (1359), unde exista un mare voievod de cităva vreme autocrat, păstrîndu-și mai departe vechile ei legături canonice¹².

Ceva mai tîrziu se va întîmpla același lucru cu formațiunile politice însemnate care vor da naștere țării Moldovei, în urma alungării tătarilor¹³. Atunci apar și aci doi episcopi, unul la Asprokastron și altul probabil

¹² A. Sacerdoțeanu, *Organizarea bisericii ortodoxe române în secolele al IX-lea—al XIII-lea*, în „Studii teologice”, XX (1968), p. 242—257.

¹³ Idem, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 219—235.

la Suceava, dovadă că existau cel puțin două formațiuni politice dezvoltate. Unul dintre acești episcopi, Iosif, va deveni mitropolitul țării unificate. Acestea presupun legături neîntrerupte cu Bizanțul, care stau la baza confruntării violente dintre cele două confesiuni contrare, care își revendicau supremația în Moldova. Înainte de existența celor două episcopate atestate în Moldova, vor fi fost stavropighii care țineau loc de episcopat, așa cum la sfârșitul secolului apare stavropighia de la Peri, în Maramureș. Noi presupunem una similară mai veche la Neamț, a cărei existență o vom demonstra-o cu alt prilej. Or, tocmai existența stavropighiilor este dovadă de nezdruccinat a legăturilor cu patriarhia de Constantinopol, căci atunci numai ea avea dreptul canonic să confere unei mănăstiri calitatea de stavropighie.

Organizarea ierarhiei bisericești a apărut necesară însăși dezvoltării politice oricărui stat.

Aceste date general valabile sînt suficiente să demonstreze continuitatea dacoromânilor și deci a românilor pe pămîntul pe care îl stăpînesc și îl muncesc. Explicații mai categorice ne dau însă instituțiile fundamentale care asigură funcția politică a statului. Stăruim asupra a trei din ele: cnezatul, voievodatul și orașul, care arată maturizarea unui popor.

D. Onciul, care a stăruit mai adesea asupra cnezilor, considera că lucrarea lui Kemény închinată acestora¹⁴ era cea mai bună, scrisă obiectiv și cu bun-simț. De aceea îi și rezumă constatările. „După acest autor — spune Onciul —, instituția cnezatelor române își are originea în timpul cuceririi ungurești, prin care s-a desființat organizația politică a românilor găsită de unguri, dar așa că urmele ei s-au mai păstrat cîtva timp prin cnezii români. Mai întii stăpîni ai teritoriilor posedate de ei și conducători ai poporului lor, cnezii români, constatați mai ales pe domeniile coroanei, au devenit, prin cucerirea ungurească, supuși dominiali, însă cu toate acestea rămîind conducători autonomi ai poporului lor pe acele teritorii. În urmă mulți din cnezii români, fiind nobilitați pentru merite personale sau prin trecere la catolicism, au dobîndit succesiv cnezatele lor ca proprietate liberă cu titlu de nobilitate, dispărînd astfel în nobilimea ungurească și maghiarizîndu-se, pe cînd cnezii nenobilați au căzut în sfîrșit la starea de iobăgie. Așa instituția cnezatului a urmat din ce în ce să se desființeze de sine. În secolul XVII, cnezii români nu se mai găsesc decît ca juzi sătești supuși nobililor, la care stare ei începuseră a decădea succesiv mai dinainte”¹⁵.

În general, Onciul însuși urmează pe Kemény, în multe privințe, dar oscilează în ce privește originea cnezatului și atribuțiile cnezului. La început credea că a fost de origine bulgaro-sloveană și a existat numai în Ungaria și Ardeal, de unde a trecut și în Moldova de nord¹⁶; apoi o consideră „veche organizație națională a românilor” sinonimă cu judecia și „însemnînd judecatori sătești sau moșneni”¹⁷, cu jurisdicția asupra

¹⁴ Iosif Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, in Kurz, „Magazin für Geschichte Siebenbürgens”, II, Brașov, 1846.

¹⁵ D. Onciul, *Serieri istorice*, I, p. 586, n. 23.

¹⁶ *Ibidem*, p. 104, 211, 585—586; II, p. 156.

¹⁷ *Ibidem*, II, p. 308.

unui sat, dar putînd fi și „cîte doi sau mai mulți cnezi într-un sat”, cum și unul peste mai multe sate¹⁸.

Ioan Bogdan însă, care s-a ocupat mai pe larg despre *cnezi*, extinde domeniul de atestare și în Balcani, unde îi consideră identici și cu premi-kjuri care sînt peste vlahi, dar stăruie pe larg asupra celor din Țara Românească și Moldova. În general, atribuțiile lor sînt acelea pe care le precizase Kemény, dar vechimea instituției nu poate fi considerată „ca un împrumut de la vreunul din popoarele slave vecine”, fiind continuarea vechii judecii de origine romană, iar numele slav *cnez* suprapunîndu-se „de la slavii ce trăiau împreună cu românii”¹⁹.

Constatăriile lui Bogdan sînt serios documentate, iar concluziile lui au fost primite și dezvoltate chiar de Onciul. Acestea au rămas dominante în istoriografia noastră.

Dinu C. Arion a adunat un vast material privitor la cnezi, și-a pus numeroase întrebări, dar adesea le-a lăsat fără răspuns. În ce ne interesează, problema esențială o găsim exprimată astfel: „Consider pe titularii cnezatelor, pe Ioan, pe Farcaș și pe Litovoi, drept căpetenii ale unor confederațiuni gentilice, compuse din organizațiunile cnezale de sub cnejii localnici, ființînd ca sate sub cneazul respectiv, fie dînose, aceste confederațiuni, încheiate sub constrîngerea unor împrejurări ale momentelor, fie—ceea ce cred mai probabil—strînse sub formă de trib, pe temeiurile vechi și durabile ale unei tradiționale rudenii, purcedînd dintr-un același strămoș legendar. Sau încă pe ale unei necesități geografice, ca ocuparea unui întins teritoriu limitat, de pildă valea unui rîu cu înălțimile ce-l înconjoară — ca formațiunile tribale la orice societate anteetatică — și bază el însuși, tribul, a voievodatului unei țări, unei «terra» ascultînd de un voievod”²⁰.

Din asemenea terminologie, în tot cazul depășită pentru vremea la care se referă (confederații gentilice — trib — formații tribale), nu se desprinde o concluzie precisă. Ceea ce se poate reține este părerea că erau cnezi căpetenii de confederații asimilați voievozilor, de care depindeau alți cnezi mai mici localnici. În cazul acesta nici gense, nici tribul nu-și găseseră aplicare. Supralicitînd istoria comparată și stînd prea mult sub teoria primitivismului poporului român în evul mediu, Arion a pierdut din vedere esențialul: continuitatea instituțiilor de drept.

Merită să ne oprim puțin și asupra părerilor lui Aurel Cazacu. El recunoaște îndatoririle amintite ale cneazului, considerat ca subaltern al voievodului, deci simplu agent al puterii executive, dar îi atribuie și calitatea de a fi călăreț-cavalerist, ajutat fiind în aceasta de un număr limitat de locuitori, zece sau douăzeci de case. Cuvîntul *cnez* este slav, dar slavii înșiși îl au din germanul Konung (Kunig). La noi însă se presupune că ar proveni din *cuneus* roman, de unde cneazul ar fi moștenit obligația ostășească pe care o avea de a servi cu calul²¹. Motivarea tezelor sale

¹⁸ *Ibidem*, p. 347.

¹⁹ I. Bogdan, *Despre cnezii români*, București, 1903, p. 3 și 31—32. Reprodus în Ioan Bogdan, *Serieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 180—206.

²⁰ Dinu C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 27. La p. 33: „cnejii (din 1247)... sînt... căpeteniile locale ale organizațiunilor gentilice, clanuri și gense, ce le formează românii înainte de constituirea statului Munteniei”.

²¹ A. Cazacu, *Vechile organizații românești. O ipoteză asupra originii lor*, București, 1947.

nu este suficient de documentată, dar ele rămân interesante pentru perioada statală.

Ca și cnezatul, voievodatul pentru D. Onciul este o „instituție bulgaro-sloveană” reprezentînd o „comunitate teritorială” a cărei origine stă în dependența de primul țarat bulgar ²². Mai tîrziu adaugă: „în unele părți mai multe sate cnezești se găsesc sub conducerea unui voievod, nume care pe alocurea îl aveau și unii cnezii sătești, probabil ca urmași de voievozi”²³. Apoi precizează că din judec-cnez s-a dezvoltat „voievodatul românesc, prin unirea mai multor judecii sau cnezate sub conducerea unui cap de judeci sau cnezii, cu atribuții analoge”, cap numit voievod și echivalent cu *domn* ²⁴.

Voievodatului, un studiu anume i-a dedicat Ioan Bogdan. Ținînd seama de faptul că, deși termenul este slav, *vojevoda*, Bogdan constată că nici unul din vecini nu-l folosește pentru a arăta pe șeful statului, iar în ce privește Transilvania, voievozii erau niște șefi ai cnezilor „aleși de aceștia ca să reprezinte interesele lor comune față de suveran”; înainte de cucerirea maghiară ei „erau șefii unor confederațiuni de chineji”. De aici concluzia că voievodatul s-a născut la români „în mod cu totul independent de influențele străine”. La noi, prin conținutul deosebit față de slavi, „instituția trebuie să fie mai veche decît diferențierea lor, în urma emigrațiunii din patria lor primitivă, în popoarele slave de astăzi”²⁵. Împrumutul termenului, nu și conținutul instituției, a putut avea loc în secolele VI—IX și este tot așa de vechi ca și cnezatul ²⁶.

A. Cazacu, plecînd de la constatările lui I. Bogdan, afirmă că „în miinile voievodului se concentrează toate puterile statului, el este șef militar, șef administrativ și fiscal, judecător suprem”²⁷. Repetăm că și această concluzie privește tot perioada statală.

„Voievod” este un termen slav și, inițial, purtătorul lui a avut numai sensul de „conducător de oaste” (*belli dux*, *στρατηγός*). Era ales de comunitate într-un moment dat și cu o obligație temporară precisă.

Cînd a putut apărea voievodatul și cînd a căpătat el aceste atribuții? Desigur, termenul a apărut în vremea coabitării româno-slave, anume cînd a fost necesar să se alcătuiască cete sătești de luptă împotriva unor incursiuni barbare de pradă. Acest moment poate fi stabilit în timpul descompunerii puterii avare și începutul organizării politice a slavilor, implicit și a dacoromânilor. Poate fi asemuit cu contemporanul său vechi german *Herzog*, cel care duce o oaste (*zieht ein Heer*).

Dar organizarea slavilor s-a dezvoltat sub influențe diverse: nordice germanice și france, pe de o parte, și turanice și bizantine, pe de alta (secolele VIII—X). Numai la slavii care erau în Dacia nu au ajuns aceste influențe, politic ei neconstituind un stat, iar dominația turanică persistînd încă. În consecință, numai aici voievodatul a putut să se dezvolte

²² D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 211, 277; II, p. 156.

²³ *Ibidem*, II, p. 207.

²⁴ *Ibidem*, p. 309; cp. și p. 342—343, 349—351.

²⁵ Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, București, 1902, p. 13. Studiul este reprodus și în I. Bogdan, *Scrieri alese*, ed. cit., p. 165—179.

²⁶ *Ibidem*, p. 14.

²⁷ A. Cazacu, *Vechile organizații teritoriale*, p. 5.

pe baze locale și populare. Și anume, de la ostașul apărător al satului, voievodul a ajuns șeful militar al unei confederații de obști prin alegerea făcută de obște și prin recunoașterea calităților sale personale ostășești. Avînd o putere militară, el s-a putut impune semenilor săi și de la o vreme aceștia au dat caracter permanent alesului lor. Nu însă și ereditar.

A venit însă o vreme cînd, fie prin sprijinul soților săi de arme, fie prin alte mijloace, voievodul a acumulat și alte atribuții, care reveneau altor aleși ai obștii. Astfel, în timp ce la popoarele slave voievodul a rămas cu atribuții militare, la românii din stînga Dunării el a ajuns șef suprem al statului, comandant al oștilor, judecător și administrator unic al țării. Aceste noi calități nu i-au venit prin „voievodat”, ci prin preluarea asupra sa și a atribuțiilor *domnului* (dominus) țării, în formularea slavă de cancelarie, *gospodin* sau *gospodar*, iar uneori și „de sine stătător” sau „autocrat” (*samodîrjeț*), caracteristice pentru Țara Românească și Moldova.

Acest titlu (*dominus*) lipsește șefului suprem al Transilvaniei, care își zice numai „voievoda Transilvanus” ori „Transilvaniensis”, deși calitățile voievodului sînt aceleași în limitele țării, dar nu și în ale statului (*regnum*), care revin regelui. Deosebirea de intitulăție între voievodul Transilvaniei și voievozii celorlalte două țări ne înlesnește să înțelegem dezvoltarea instituției însăși pe două planuri: de o parte voievodatul s-a oprit la un stadiu limitat, iar de cealaltă parte a continuat să evolueze pînă la instituție supremă²⁸.

Se spune de obicei că legea scrisă (dreptul codificat) corespunde intereselor de clasă ale celor ce au codificat-o. Faptul în sine este just, însă numai din momentul cînd se constată apariția contradicției de clasă și se codifică legea cutumiară. Și în acest caz trebuie făcută distincția între „adunarea” unor obiceiuri ale obștii, valabile pentru toți membrii ei, și „codificarea” pe care o face un membru *interesat* și care are puterea să o facă, adică a trecut din stadiul de putere concedată (alesul obștii), în acela de putere arogată (domn). În aceste limite a apărut și s-a consolidat domnia.

În Peninsula Balcanică s-au păstrat numeroase toponime antice, unele traco-ilire (Pulpudeva — Philippopolis — Plovdiv), altele greco-romane, care atestă o continuitate de viață (Thessalonice — Saloniki — Sărună). Peste acest strat antic și adesea alătura de el s-a suprapus un nou strat toponimic slav și bulgaro-slav, iar mai tîrziu turcesc. Toate acestea arată o destul de lungă conviețuire paralelă pînă ce fondul vechi etnic a fost asimilat de cel nou suprapus, care, o dată cu aceasta, și-a însușit și caracteristici antropologice anterioare. Alte elemente noi migratorii nu au mai intervenit decît în unele teritorii restrînse de colonizare politică medievală (Fruškagora, Kumanovo). Deci aici nu a putut avea loc o catastrofă. Imperiul era încă în măsură să protejeze cel puțin orașele.

Este însă adevărat că „orașul” (*villa*) a dispărut în Dacia și Panonia, dar nu o dată cu cei dintîi migratori, cînd a început numai o ruralizare a

²⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV și XV** *tr* „Revista arhivelor”, IX (1966), nr. 1, p. 24—27; idem, *Argeș — cea mai veche reședință a Țării Românești*, în Muzeul din Pitești, „Studii și comunicări”, 1968, p. 105—121.

acestui. Distrugerea masivă aparține avarilor și se explică prin faptul că numai acum locul unde a fost oraș este arătat prin echivalentul său slav, *grădiște*, pe care l-au împrumutat și dacoromânii. Altfel ei ar fi putut împrumuta termenul german din care provine acesta (*gards, gart*), păstrat în limba română numai cu accepția de *gard*, complementul lui *fossatum*, de unde „sat”.

Orașul este o aglomerare de populație, care trăiește călăuzindu-se după anumite reguli zise municipale. El nu a încetat să existe niciodată nici în apusul Europei (*urbs, civitas, burg*), nici în Orient (*polis*). Migratorii de tip nomad însă nu au oraș și l-au distrus când l-au întâlnit în calea lor. Ținutul carpato-danubian în toată întinderea sa a fost supus acestei devastări, și de aceea nu s-au păstrat nume de orașe antice. Când în aceste părți s-a revenit la o viață stabilă s-a extins aici viața municipală apuseană, întâi prin germanii stabiliți prin acțiunile politice și militare ale lui Carol cel Mare, apoi aceștia, sprijiniți de Curia romană, s-au extins peste unguri și peste slavii vecini. În locul numelor vechi au apărut nume noi: Mitrovița (*Sirmium*), Belgrad (*Singidunum*) etc.

În țara noastră orașul a întârziat să apară datorită dominației barbare încă în ființă (*pecenegi, cumani și tătari*). În măsura în care scădea puterea politică a acestora, s-a insinuat pătrunderea ungurească, prin care românii au luat apelativul dat aglomerării sociale de tip nou numită oraș, asimilat cu apelativul slav *grad*. Ei nu l-au putut adapta pe acesta, fiindcă îl cunoșteau pentru denumirea locurilor în care fuseseră orașe (*grădiști*) de tip mai vechi, pentru care aveau și apelativul de *cetate*. În consecință, se găseau în fața a două forme deosebite: *cetate* și oraș, amândouă în slavonește arătate prin *grad*.

Dacă românii din nordul Dunării ar fi venit de undeva din dreapta lui, unde viața orășenească nu a fost în general întreruptă, ar fi trebuit să aibă ori *polis* greco-bizantin, ori *grad* al slavilor. Ei nu au adoptat nici unul, nici altul, fiindcă „orașul” lor era de fapt un sat aglomerat, iar „orașul” cel nou de tip apusean a trebuit să fie acceptat cu numele dat de transmitător: *varoș*, însă către 1400 era deja adaptat limbii române: *oraș*. Vechimea lui antestatală este evidentă.

La cele expuse mai sus se impun unele concluzii. Având în vedere succesiunea migratorilor și caracterul discontinuu al dominației lor, imposibilitatea conceperei unui gol de populație în Dacia, inclusiv Moldova, și necesitatea existenței unui popor de continuitate, care în condiții specifice cu greu și în timp îndelungat și-a constituit propriile sale instituții politice și religioase, este firesc să credem că acest popor a fost mai întâi și a ajuns să fie și ultimul stăpîn al pământului său. Acest popor a fost poporul român. A se contesta acest lucru însemnează a fi în afara istoriei.

LITERATURA ÎN LIMBA GREACĂ ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA¹

DE

OLGA CIGANCI

Datorită unor realități istorice cunoscute, țările române au avut legături din ce în ce mai frecvente, începînd din veacul al XVI-lea, cu lumea greacă, care începuse să-și facă simțită tot mai stăruitor prezența în viața economică și politică a Imperiului otoman. Legate de sistemul economic și politic turcesc, Țara Românească și Moldova vin tot mai des în contact cu burghezia greacă sau grecizată (care vehiculează activ mărfuri între Imperiul otoman și țările române în secolul al XVI-lea) în ascensiune, atît în problemele economice, cît și în cele politice, iar începînd mai ales din veacul al XVII-lea, o serie de dregătorii din Moldova și Țara Românească sînt deținute de greci, dintre care un mare număr se împămîntesc.

Desigur că nu este locul aici să stăruim asupra „exodului” grecesc (cum este numit, în mod exagerat, credem noi, de unii autori) în țările române, el făcînd parte dintr-un proces istoric complex, care a determinat așa-zisa diaspora greacă. Dar trebuie să semnalăm prezența a numeroși greci în veacul al XVII-lea, în toate cele trei țări române, și mai ales așezarea cu familiile lor, ceea ce a atras după sine înfiriparea unei vieți culturale a comunităților grecești constituite, ca și în alte centre ale diasporei din Europa, și care va avea repercusiuni asupra dezvoltării culturii românești.

Al doilea factor principal care a favorizat dezvoltarea unei vieți culturale grecești în țările române este apartenența acestora la biserica ortodoxă, reprezentată în Moldova și Țara Românească de numeroși prelați greci și de o bogată literatură religioasă în limba greacă. În veacul al XVII-lea, Moldova și Țara Românească (alături de Rusia) erau principalele sprijinitoare ale bisericii ortodoxe răsăritene, datorită situației

---

¹ Studiul de față este un capitol din lucrarea *Oriental elenic și cultura românească în veacul al XVII-lea* (în ms.).

mai bune din punct de vedere economic și politic pe care o aveau aceste țări în comparație cu celelalte popoare ortodoxe din Imperiul otoman.

Spre deosebire de veacul al XVI-lea, când relațiile cu înalții prelați ai bisericii răsăritene erau mai mult de natură economică și politică, domnii țărilor române au creat în secolul al XVII-lea condiții prielnice desfășurării activității lor spirituale.

Secolul al XVII-lea este epoca renașterii culturii neogrecești, pătrunsă de spiritualitatea ortodoxă, lesne explicabilă prin situația în care se aflau grecii în Imperiul otoman, când biserica devine centrul în jurul căruia gravitau aspirațiile de independență și renaștere națională ale grecității. De aceea, și pentru că biserica se bucura de o oarecare autonomie în raporturile sale cu administrația otomană, cei mai de seamă oameni de cultură au fost înalții prelați ai bisericii ortodoxe, patriarhi de Constantinopol, Alexandria, Ierusalim etc. Prezența lor în țările române în decursul veacului al XVII-lea a favorizat pătrunderea culturii grecești, prin punerea în circulație a unor cărți și manuscrise, prin întemeierea de școli și tipografii grecești etc.

Spre deosebire de celelalte centre europene ale diasporei grecești (Veneția, Padova, Viena, Triest, Budapesta, Leipzig, Sibiu, Brașov), unde viața spirituală se desfășura mai mult în cadrul comunităților grecești, în Moldova și Țara Românească, ca și în celelalte țări balcanice, de altfel, cultura greacă va influența evoluția vieții culturale din aceste țări, ce aparțineau sistemului economic și politic otoman, precum și bisericii ortodoxe răsăritene. Iar întemeierea academiilor grecești de la București și Iași, singurele școli superioare din Peninsula Balcanică, vor aduce numeroși învățați greci în țările române, formați la școlile din Constantinopol sau la Padova. Renașterea „spirituală și socială” a grecității se datorește, spune istoricul grec A. B. Dascalakis, în special întemeierii de școli și universități, printre care cele din principatele dunărene vor juca un rol de seamă ².

Majoritatea autorilor ce s-au oprit asupra anumitor aspecte ale culturii neogrecești au remarcat locul pe care-l ocupau țările române într-o cercetare asupra culturii neogrecești, menționându-se totodată și aportul acesteia la formarea sintezei culturii românești. O monografie privind istoria culturii neogrecești încă nu s-a realizat. Este adevărat că în istoriile literaturii neogrecești s-au făcut succinte prezentări asupra dezvoltării culturii neogrecești în veacul al XVII-lea, dar se remarcă totodată existența unor lacune în diferitele lor capitole ³. Am adăuga că se simte lipsa unor lucrări speciale îndeosebi asupra dezvoltării culturii neogrecești în diferite centre ale diasporei, mai ales pentru veacul al XVII-lea.

Nici în țara noastră nu există o lucrare de ansamblu asupra culturii grecești din țările române. În lucrările de sinteză românești, și îndeosebi în istorii ale literaturii, începînd cu cele de la sfîrșitul veacului al XIX-lea sau în cele mai recente, sînt capitole sau paragrafe referitoare la influența culturii grecești asupra celei românești.

² A. B. Dascalakis, 'Ο πνευματικός βίος τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ ὡς παράγωγον τοῦ Πολιτισμοῦ τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, in Παρνασσος, nr. 2, Atena, 1967, p. 241–257.

³ Fapt remarcat de mai mulți istorici și istorici literari. Vezi și K. Dimaras, 'Ιστορία ἡ: νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Atena, 1965, p. 9.

Singura încercare de sinteză, aparținând lui Gh. M. Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, școală și societate (1359 — 1873)*, București, 1900, este confuză, cu o slabă documentație, și însuși autorul lucrării amintite ne declară că este vorba de cercetarea unui amator. Mai curioasă ni se pare prefața, semnată de C. Erbiceanu, cu aprecieri de asemenea confuze, lipsite de logică și contradictorii, în care alternează aprecieri când pozitive, când negative asupra rolului culturii grecești⁴, surprinzătoare pentru un cercetător ce s-a preocupat de cultura greacă și care ne-a dat unele lucrări apreciate. Astfel este lucrarea *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888. În introducerea găsim un paragraf referitor la „Raportul și influența grecilor asupra românilor” în care C. Erbiceanu stăruie asupra influenței pozitive a culturii grecești în legislație, limbă, religie și școală pe parcursul a două secole.

Urmărind în ordine cronologică abordarea problemelor legate de cultura neogreacă în țările române, amintim că M. Gaster în *Crestomația română*, vol. I, Leipzig — București, 1891, p. XIV, vorbește de existența unei epoci grecești în cultura românească începând cu secolul al XVIII-lea (1710) pînă la 1830, deci se referă la epoca domniilor fanariote.

D. Russo în *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, se ocupă într-un capitol de elenismul în țările române după 1453. Referindu-se la veacul al XVII-lea, D. Russo remarcă creșterea curentului grecesc în principate prin emigrarea mereu crescândă a grecilor în cele două țări române, prin biserică și școală, prin așezarea călugărilor în mănăstiri, prin folosirea de către domni și boieri a unor profesori greci la educarea copiilor sau prin trimiterea copiilor lor la Constantinopol pentru a continua studiile⁵. De asemenea, elenistul D. Russo, în lucrările cuprinse în cele două volume de *Studii greco-române*, se oprește și asupra unor aspecte ale culturii grecești în țările române în veacul al XVII-lea, îndeosebi asupra istoriografiei denumite de autor „greco-română”.

Mai stăruitor evidențiază importanța influenței culturii grecești asupra celei românești Nicolae Iorga, în introducerea la volumul al II-lea al *Istoriei literaturii românești*, București, 1925, subintitulat de autor chiar „Epoca influenței grecești” și pe care o datează începând cu anul 1688 pînă la 1821. „De la Brîncoveanu pînă la Grigore Dimitrie Ghica, de la Cantemirești pînă la Ioan Sandu Sturza — spune N. Iorga —, timp de cel puțin un secol și jumătate, forma superioară a culturii românești a fost greaca elină, ca și latina în veacul de mijloc pentru Apuseni, o limbă clasică, a fost limba științifică prin excelență pentru românii de la sfîrșitul epocii care e în istoria universală cea modernă”⁶. Autorul susține că literatura greacă era cea a claselor superioare, pentru caracterul său evoluat și pentru faptul că era limba maternă a acestora, de aici cronici grecești, proverbe și versuri de laudă grecești, epigrame, satire, pamflete etc. Cînd N. Iorga spunea: „Căci a fost un timp cînd ideea națională grecească n-avea nimic de-a face cu cultura grecească, pentru

⁴ Gh. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 30.

⁵ D. Russo, *op. cit.*, p. 50.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 10.

că aceasta era cultura generală a Orientului”⁷, credem că se referă la veacul al XVII-lea, în primul rând. Datorită unor realități istorice — arată autorul —, literatura greacă este un fel de literatură soră, de literatură complementară celei românești, opinie pe care N. Iorga o documentează pe parcursul expunerii sale.

Arătînd că întreaga epocă veche a literaturii românești, ce durează pînă la „renașterea poporului român”, se caracterizează prin influența orientală (bizantină și grecească), a cărei trăsătură principală era dependența manifestărilor culturale de biserică, Sextil Pușcariu, în introducerea la vol. I al *Istoriei literaturii românești*, Sibiu, 1930, se pronunță, pe bună dreptate, împotriva celor care periodizează literatura română după influențe străine. Caracterizînd perioada 1630 — 1720 ca epoca înfloririi literaturii românești, S. Pușcariu remarcă faptul că aceeași epocă corespunde perioadei influenței culturii grecești. Puternica influență apuseană, și mai ales italiană, asupra culturii grecești din această perioadă, „exercitată cu deosebire de elevi ai universității din Padova, avu însă ca rezultat întărirea elenismului și ortodoxiei”⁸.

Un capitol referitor la influența culturii grecești în țările române, referindu-se îndeosebi la așa-zisele cărți populare, atît de legate de literatura greacă, găsim și la N. Cartoian, în volumul al II-lea al lucrării *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1938. Din succintul istoric al relațiilor româno-grecești, neîntrerupte din epoca bizantină pînă la ultimele domnii fanariote, subliniem, ca idei principale ale autorului, permanența acestor legături, precum și existența unei crescînde influențe grecești încă dinainte de 1710 (mai ales în a doua jumătate a veacului al XVII-lea). Pe cînd clasa boierească și negustorimea înstărită „se împărțeau din literatura greacă și luau uneori parte activă la mișcarea culturală grecească, păturile de jos ale poporului continuau să se desfășoare cu lectura cărților sale favorite, traduse, în epoca de care ne ocupăm, din limba greacă în limba națională și răspindite prin copii manuscrite”⁹.

P. P. Panaitescu, în *Dimitrie Cantemir în istoriografia română*, revine de mai multe ori asupra problemei influenței grecești, în special în capitolul intitulat „Literatura românească pînă la Dimitrie Cantemir”. Combătîndu-l pe N. Iorga, autorul spune : „Socotim că N. Iorga n-a spus despre influența grecească tocmai ceea ce este esențial: cultura greacă în Moldova și Țara Românească nu a fost neogreacă, ci clasică; prin această influență s-a introdus la noi în genere, și la Dimitrie Cantemir în special, cunoașterea culturii clasice antice, numai prin ea și prin influențe nu așa vaste, ale școlilor latine din Padova, se poate vorbi de un umanism românesc”¹⁰. Este de neînțeles de ce un remarcabil cunoscător al literaturii vechi românești stăruie de mai multe ori, pe parcursul expunerii sale, numai asupra influenței elenice (clasice), excluzînd prezența, este adevărat calitativ mai modestă, a culturii neogrecești în țările române în epoca de care ne ocupăm. Vorbînd, de pildă, despre influențele grecești și

⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁸ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 103—104.

⁹ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 11.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, în volumul *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 11.

latinești apusene în cultura românească, P. P. Panaitescu subliniază din nou că „influența grecească este, dintre cele două, cea mai adâncă. Ea este, nu o influență neogrecească, ci elenică; prin profesorii greci care în secolul al XVII-lea vin în Moldova și în Țara Românească s-a introdus umanismul, cunoașterea clasicismului în țările române”¹¹. În continuare, autorul remarcă influența exercitată de cultura clasică greacă asupra lui N. Milescu, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir. Credem că este necesar să amintim că, atât profesorii, cât și elevii lor, indiferent de afinitățile acestora la una sau alta din culturi (clasice, neogrecești sau apusene), erau oameni ai epocii lor, influențați de viața spirituală a societății contemporane. Or, la sfârșitul secolului al XVII-lea, sîntem în plină epocă a renașterii culturii neogrecești. Oare nu este semnificativ faptul că, de pildă, Aristotel este receptat în țările române mai ales prin intermediul filozofului contemporan cu epoca de care ne ocupăm, Theofil Coridaleu? ¹².

V. Papacostea, în lucrările sale privind înființarea școlilor grecești în Țara Românească, face prețioase constatări asupra prezenței culturii grecești în țările române în veacul al XVII-lea, legată de renașterea economică și culturală a elenismului. Consecința a fost apariția unui mare număr de școli grecești în decursul veacului al XVII-lea în toate marile centre ale diasporei grecești. Dintre acestea, un rol deosebit va reveni Academiei domnești din București, pentru popoarele din sud-estul Europei ¹³.

În fine, în *Istoria României*, în capitolul consacrat culturii secolului al XVII-lea, prof. M. Berza remarcă faptul că în Moldova și Țara Românească cultura a evoluat, în decursul acestui veac, într-un contact strîns cu marile curente ale culturii răsăritene: culturile polonă, rusă și grecească. Autorul consideră că, deși legăturile cu cultura greacă sînt deosebit de puternice la sfârșitul veacului al XVII-lea, ele nu au determinat o epocă în istoria culturii românești, aceea a „influenței grecești”. Deși cultura greacă era adoptată de o pătură subțire boierească, legată de domnie și dregătorii, o mai mare influență s-a exercitat pe calea învățămîntului, „limba greacă oferind un instrument de inițiere la o gîndire filozofică și științifică, pentru exprimarea căreia limba noastră nu era încă pregătită” ¹⁴.

Autorii străini, începînd cu elenistul E. Legrand și mai recent K. Tsourkas, K. Dimaras, B. Knös etc., în diverse lucrări speciale sau de sinteză, au remarcat importanța vieții culturale grecești din țările române pentru ambele culturi.

Börje Knös, în *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm, Göteborg-Uppsala, 1962, aprecia că, datorită

¹¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 21—22.

¹² Vezi K. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Theophile Carydaleu*, Salonice, 1967; C. Noica, *Aristotelismul în Principatele Române în sec. XVII—XVIII. Pentru valorificarea filozofică a lui Teofil Caridaleu*, în „Studii clasice”, I (1967).

¹³ V. Papacostea, *La fondation de l'Académie grecque de Bucarest. Les origines de l'reur de datation et sa pénétration dans l'historiographie*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. IV, 1966, nr. 1—2, București, p. 12 și urm.

¹⁴ M. Berza, *Cultura în Moldova și Țara Românească*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 254.

situației speciale în care se aflau țările române față de celelalte popoare ocupate din Imperiul otoman, s-au creat condiții dezvoltării limbii, literaturii și învățămîntului în limba greacă, „... iar cînd fanarioții au venit să se instaleze — ei au găsit țările române întru totul orientate spre elenism”¹⁵.

Mai stăruitor se oprește asupra influenței grecești în România istoricului grec K. Tsourkas¹⁶. Autorul se ocupă mai mult de problema penetrației limbii grecești, începînd cu epoca bizantină și mai ales de la mijlocul secolului al XIV-lea, și de așezarea grecilor în țările române. K. Tsourkas consacră un capitol¹⁷ școlilor grecești din Moldova și Țara Românească, folosind numeroase izvoare și lucrări, ocupîndu-se apoi de literatura filozofică, legată îndeosebi de numele lui Th. Coridaleu.

Într-o lucrare recent apărută, aparținînd lui Ekkehard Völkl, *Cultura grecească în Moldova în timpul epocii fanarioților (1711—1821)*¹⁸, găsim un capitol introductiv referitor la „Cultura grecească în Moldova în veacul al XVII-lea”. Autorul apreciază că lipsa unei documentații serioase asupra acestei perioade a dus la emiterea numai a unor aprecieri generale uneori eronate. Dar autorul folosește aceleași izvoare și studii cunoscute, neaducînd nimic nou nici în ceea ce privește interpretarea¹⁹, preluînd chiar unele date greșite din lucrări mai vechi. În concluzie, E. Völkl apreciază că pe bună dreptate grecii au inclus realizările culturii grecești din principate în istoriografia lor. După autor, latura pozitivă a culturii grecești a fost aceea că ea a stimulat și a inspirat monumentele culturii românești, îmbogățind cunoștințele științifice cu ajutorul limbii grecești, deși ea nu a prins rădăcini în popor, cuprinzînd numai stratul de sus al societății.

Am enumerat numai lucrările în care s-a stăruit mai mult asupra rolului jucat de cultura greacă și de literatura în limba greacă în Țara Românească și Moldova. Deși părerile sînt uneori deosebite, mai ales atunci cînd se vorbește de influența pe care a exercitat-o asupra culturii românești, toți autorii sînt de acord că a existat o viață culturală grecească în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea, manifestîndu-se prin școli, tipografii, literatură etc. Cît despre influența ei asupra vieții spirituale românești, credem că problema ar trebui discutată făcîndu-se distincție între consecințele imediate, pentru că în fond ne referim la istoria culturii veacului al XVII-lea, și influența pe care a avut-o cultura greacă asupra dezvoltării ulterioare a culturii românești.

Vom încerca să tratăm în lucrarea de față unul din aspectele culturii grecești din țările române în veacul al XVII-lea — literatura beletristică în limba greacă: ce citea societatea românească în această epocă, căr-

¹⁵ B. Knös, *op. cit.*, p. 383.

¹⁶ În *op. cit.*, p. 117—127.

¹⁷ *Ibidem*, p. 129—155.

¹⁸ E. Völkl, *Die griechische Kultur in der Moldau während der Phanariotenzeit (1711—1821)*, în „Südost-Forschungen”, vol. XXVI, 1967, p. 102—139.

¹⁹ Interesantă ni se pare opinia autorului precum că sînt încă puțin cercetate izvoarele și documentele privind mănăstirile închinat, că nu s-a răspuns încă la întrebarea: în ce măsură penetrația călugărilor greci în epoca fanarioților a avut o acțiune internă a acestor mănăstiri?

țile și manuscrisele grecești care circulau în Moldova și Țara Românească și care ni s-au păstrat pînă astăzi în bibliotecile și arhivele noastre, sau despre care amintesc unele izvoare că ar fi existat în această perioadă. Numai astfel vom putea trage unele concluzii, fie și numai parțiale — fiind vorba despre unul din aspectele culturii, literatura —, privind influența pe care a avut-o aceasta asupra unei pătri a societății românești din veacul al XVII-lea.

Desigur că literatura greacă laică nu era cea mai importantă sau cea mai răspîdită în veacul al XVII-lea. Literatura religioasă, care a dominat și viața literară românească a epocii amintite, a fost totodată un mijloc important de pătrundere și răspîndire a limbii grecești, de circulație în Răsăritul ortodox. De aceea era și firesc să existe scrieri religioase în limba greacă, să aflăm în țările române unele manuscrise și tipărituri religioase aduse de înalții ierarhi ai bisericii răsăritene ce începuseră să-și înmulțească vizitele sau de numeroșii călugări greci așezați în mănăstirile închinat din Moldova și Țara Românească. Aceștia din urmă copiază manuscrise, nu numai înainte, ci și după înființarea tipografiilor grecești în Moldova și Țara Românească. Alături de scrierile religioase, așa cum vom vedea în continuare, aceștia vor transcrie și o serie de texte aparținînd literaturii laice grecești, texte care se păstrează pînă azi în bibliotecile și arhivele românești.

În condițiile în care limba română era folosită din ce în ce mai des în bisericile din țările române, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea, precum și din necesitatea de a combate propaganda bisericii apusene într-o limbă înțeleasă de credincioși ²⁰, constatăm tendința de a se traduce ²¹ o serie de texte religioase din limba greacă în cea română, cum sînt cele traduse de Nicolae Milescu și Ieremia Cacavela, de pildă. Amintim, din nenumăratele traduceri de texte grecești ce se făceau la sfîrșitul veacului al XVII-lea, încurajate de domnii români, dintre care menționăm pe Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, pe cea mai importantă: talmăcirea Bibliei elenești de un colectiv de „didascali” greci, traducere considerată de N. Iorga drept „un mare fapt pentru cultura Orientului” ²².

Un capitol important al literaturii în limba greacă din țările române în veacul al XVII-lea este și cel al literaturii juridice, reprezentată în primul rînd prin numeroasele nomocanoane bizantine ²³, introduse în cele două țări încă din secolul al XV-lea. Numărul lor va crește în veacul al XVII-lea, cînd vor fi folosite, alături de legiuirile romane, ca izvoare

²⁰ Din aceleași motive se fac în această perioadă o serie de traduceri din greaca medie în cea modernă. De pildă vezi mss. grecești 181, 319 etc. din Biblioteca Academiei.

²¹ I. Bianu—N. Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, București, 1903, p. 328; Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 329 și urm.

²² N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, București, 1928, p. 297—298. Nu vom face aprecieri asupra importanței pe care a avut-o traducerea Bibliei pentru dezvoltarea limbii române, fapt subliniat în repetate rînduri de filologii ce s-au preocupat de această problemă.

²³ În Biblioteca Academiei, în fondul de mss. grecești găsim numeroase nomocanoane. De exemplu, în mss. grecești 126, 163, 220, 307, 686, 726 (dintre care unele sînt traduse în neogreacă, vezi mss. 331, 664, 688 etc.).

pentru redactarea pravilelor românești din 1646 și 1652²⁴. Specialiștii au subliniat că aceste pravile au ocupat un loc important în dezvoltarea culturii feudale românești și în formarea limbii române.

De asemenea, scrierile istorice în limba greacă alcătuite în Moldova și Țara Românească și care sînt izvoare uneori prețioase, acoperind perioade necunoscute din alte texte istorice și fiind pe larg folosite de cronicarii români din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, nu vor reține atenția noastră în cadrul acestui studiu ²⁵.

În lucrarea de față ne vom opri mai stăruitor asupra scrierilor aparținînd literaturii laice grecești, pe care le aflăm cuprinse în diverse manuscrise din bibliotecile noastre și care, după textele religioase, sînt cele mai numeroase. Această literatură grecească laică, puternic influențată de literatura religioasă, a avut, după părerea noastră, o largă răspîndire în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea.

Încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, probabil prin intermediul călugărilor greci veniți din diferite centre religioase, iar spre sfîrșitul veacului al XVII-lea prin mijlocirea învățaților greci sau a studenților întorși de la Constantinopol, Veneția, Padova etc., au intrat în Moldova și Țara Românească un număr apreciabil de tipărituri laice.

La Veneția, unde s-au întemeiat primele tipografii grecești, se editau opere aparținînd literaturii clasice grecești, bizantine și neogrecești, ca și așa-numitele cărți populare, ce au cunoscut o largă răspîndire în țările în care era vorbită limba greacă. De asemenea, trebuie amintit că unele texte literare aparținînd Orientului elenic și lumii grecești în general, fiind traduse mai de timpuriu de slavii din sudul Dunării, s-au făcut cunoscute în țările române prin intermediul acestora.

Totodată, literatura greacă mijlocește pătrunderea în Moldova și Țara Românească a unor scrieri aparținînd literaturii beletristice din Orient și Occident. N. Cartoian arăta că influența grecească a deschis o poartă largă prin care a pătruns în literatura noastră o mulțime de texte venite din Orientul elenic, arab și din evul mediu occidental ²⁶. În ceea ce privește cultura greacă, întîlnirea sa cu cea apuseană s-a produs în evul mediu, spune istoricul literaturii grecești K. Dimaras, prin mijlocirea ambasadorilor, a mercenarilor din garda imperială, a cruciaților și, mai tîrziu, prin intermediul insulelor grecești din răsărit ²⁷.

²⁴ Pentru literatura juridică în limba greacă vezi lucrările : I. Peretz, *Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești*, în „Curierul judiciar”, nr. 63, octombrie 1915, p. 512 și urm.; Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, Iași, 1934, p. 120 și urm.; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646*, în „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 33—59; idem, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 1, p. 57—82; Valentin Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavie et Valachie)*, în culegerea „Droit romain et sociologie juridique”, Mélanges Lévy-Brühl, Paris, 1958, p. 445—463; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 112 și urm.

²⁵ Aceste scrieri istorice, care alcătuiesc, după formularea lui D. Russo, „istoriografia greco-română”, au fost minuțios cercetate de cunoscutul elenist. Autorii lor folosesc izvoare mai vechi, povestiri istorice, panegirice, pe care le completează cu numeroase informații asupra țării române, unde scriitorii lor ocupau adeseori funcții ecleziastice sau politice. D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I și II, București, 1939; vezi și N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 1964.

²⁶ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 25.

²⁷ K. Dimaras, *op. cit.*, p. 74. Este vorba de insulele Hios, Rodos și Cipru etc.

Vom prezenta literatura beletristică în limba greacă existentă în țările române în veacul al XVII-lea fără a ține seama de o clasificare pe genuri literare, ci avînd în vedere data (aproximativă) a apariției scrierilor, după care aparțin antichității grecești, literaturii bizantine sau neogrecești. Desigur că nu poate fi vorba întotdeauna de o determinare riguroasă a scrierilor literaturii grecești, ca aparținînd uneia sau alteia din perioadele istorice amintite, tot așa cum este greu de stabilit și spațiul geografic în care au fost create, în condițiile în care unele din aceste scrieri au circulat în Orient și Occident, suferind continue transformări, primind sau pierzînd din textul inițial. Istoricii literari au întîmpinat dificultăți, nerezolvate pînă acum, mai ales atunci cînd au încercat să desprindă scrierile aparținînd literaturii bizantine de cele neogrecești. Majoritatea istoricilor și istoricilor literari, dintre care amintim pe C.D. Hesseling, N. Iorga, D. Zakitinos, K. Dimaras, B. Knös, consideră începuturile literaturii „moderne grecești” sau neogrecești cu mult înainte de 1453. Oarecare deosebiri întîlnim la E. Kriaras, care prelungește epoca literaturii medievale grecești pînă la 1700, numind anii 1200—1700 ultima perioadă medievală sau preneoelenică²⁸. În ultimele istorii ale literaturii neogrecești aparținînd lui Bruno Lavagnini²⁹, K. Dimaras și Börje Knös, sînt menționate și creațiile epocii bizantine, dar scrise în neogreacă. Am insistat asupra acestor probleme pentru că ele creează reale dificultăți atunci cînd încercăm să facem o „clasificare” a scrierilor grecești, fie și foarte aproximativă.

I. Ne vom opri, în primul rînd, în cercetarea noastră, la textele aparținînd *literaturii clasice grecești* care erau citite de societatea românească și grecească cultă sau care constituiau obiect de studiu la academiile grecești din Iași și București.

O primă sursă de informare este gramata³⁰ din august 1707, adeseori citată în diferite lucrări, cu ajutorul căreia sîntem informați asupra felului în care erau orînduiți dascălii și asupra programului Școlii domnești din București. Aflăm astfel că al doilea și al treilea dascăl trebuiau să „tălmăcească ucenicilor” Academiei pe: Isocrate, Sofocle, Euripide, Pindar, Xenofon, Demostene, Plutarh, Tucidide, Esop, Focilide, Pitagora, Homer. Din păcate, pentru Școala domnească din Iași nu ni s-a păstrat un document similar.

O sursă foarte importantă de informare sînt manuscrisele ce s-au păstrat în bibliotecile și arhivele românești sau informațiile din diverse izvoare asupra textelor ce nu mai există astăzi (sau poate că vor fi descoperite în viitor).

²⁸ E. Kriaras, *Diglossie des derniers siècles de Byzance naissance de la littérature néo-hellénique*, în *The tenth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1966.

²⁹ *Storia della letteratura neoellenica*, Milano, 1955.

³⁰ Hurmuzaki, XIV/1, p. 393. Vezi și N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935, p. 393. Într-un ms. datat 1682, găsim fragmente din Herodot (Bibl. Academiei, ms. grec. 493), iar într-altul din 1625, din operele lui Herodot și Tucidide (Biblioteca Academiei, ms. grec. 692).

Într-un manuscris din veacul al XVII-lea, intitulat Περὶ εἰδῶν ἀναγνώσεως (Despre felurile citirii)³¹, sînt rediate 40 de citate din Homer. S-au păstrat și unele caiete aparținînd elevilor de la Academia grecească din București, cum este de pildă manuscrisul grec 167³², care cuprinde, printre altele, și patru cînturi din *Iliada* lui Homer, cu o traducere interliniară în neogreacă a primelor trei cînturi.

Într-un alt manuscris din veacul al XVII-lea³³ găsim și Ἡσιόδου Ἀσκραίου Ἔργα καὶ ἡμέραι (A lui Hesiod din Askra, Fapte și zile), cartea I și a II-a (din care lipsesc ultimele 29 versuri). După traduceri parțiale sau integrale interliniare în neogreacă, precum și după exercițiile de gramatică³⁴ întîlnite pe unele pagini ale manuscrisului, reiese că a fost folosit pentru studiu, probabil, de elevii Școlii domnești (sau poate chiar înainte de înființarea acesteia).

De la colegiul Sf. Sava s-a păstrat un manuscris al Odelor lui Pindar³⁵. De fapt, nu este vorba numai de un comentariu asupra poetului, așa cum anunță subtitlul marginal (fol. 2), ci de un fel de transpunere în proză, într-o limbă mai accesibilă elevilor Academiei, dar plină de arhaisme, a versurilor alăturate³⁶. Pe ultima pagină găsim adnotarea : „S-a terminat prezentul cu mîna lui Gheorghe Museli în 1670, februarie 8”³⁷.

De asemenea, în manuscrisul 167, mai sus amintit, sînt cuprinse versuri ale lui Pitagora și Focidide³⁸, însoțite de notița : „Am parcurs după puțință, împrăvind versurile de aur ale lui Pitagora cu ajutorul lui Dumnezeu, cu preînțeleptul nostru profesor, domnul Sevastos la anul 1683, luna august 28, ziua marți”³⁹. Este evident că ne aflăm în fața unui caiet de studii, cu traduceri în greaca modernă, sub îndrumarea cunoscutului „didascăl” Sevastos Kimenites.

C. Erbiceanu enumeră printre manuscrisele și cărțile ce aparțineau școlii grecești din Iași și fabulele lui Esop, ediție care astăzi nu mai

³¹ Din catalogul bibliotecii lui Nicolae Mavrocordat aflăm de existența unui comentariu asupra vieții și operei lui Homer, după Herodot și Plutarh. Deși Biblioteca lui N. Mavrocordat este constituită în secolul al XVIII-lea nu vedem de ce nu ar fi strîns în primul rînd mss. existente în țările române, alături de cele cumpărate în Orient (vezi N. Iorga, *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească*, în „An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.”, Seria 11, tom. XX, p. 99).

³² Bibl. Acad., ms. grec. 167 fol. 118 și urm. Datat după notița de la fol. 38, la 1683.

³³ Bibl. Acad., ms. 692 fol. 18—48^v. La fol. 219^v citim notița : „S-a scris cartea de față în mănăstirea Sfintei Anastasia în Ostrov la anul 1625 de la zidirea lumii, indiction 9 în luna Decembrie 18”.

³⁴ De pildă conjugarea verbului κλύνω, fol. 18^v.

³⁵ Πίνδαρου Ὀλυμπίου καὶ Ἱερῶν συρακουσίων, ms. grec 5 465.

³⁶ Unele cuvinte traduse printre rînduri sînt folosite și în comentariu. În cele 170 de fol ale manuscrisului sînt cuprinse numai ciclurile Ὀλυμπία și Πύθια.

³⁷ Μουσχοῦλι sau Μουσελι? Bibl. Acad., ms. grec. 540, fol. 170; N. Iorga, *Catalogul citat*, p. 991, precum și o culegere de fragmente ale poeziilor clasici greci într-o ediție bilingvă din 1697.

³⁸ Poemele lui Focidide le găsim și în Bibl. Acad., ms. grec 692, fol. 10.

³⁹ Bibl. Acad., ms. grec. 167, fol. 38.

există⁴⁰. Într-un manuscris legat împreună cu poemele lui Gh. Stavracu, editat la Veneția în 1710, găsim și fabulele lui Esop⁴¹.

Credem că aici este locul să vorbim și de *Esopia*, roman alcătuit în Grecia antică și care înfățișează — ne spune N. Cartoian — „o interesantă întrepătrundere a literaturii clasice grecești cu literaturile străvechiului Orient”⁴². Cercetătorii care s-au ocupat de *Esopia* au arătat că, din cele 15 manuscrise din Biblioteca Academiei, o parte sînt traduse din limba greacă în vremea lui Brîncoveanu⁴³. Deci la sfîrșitul secolului al XVII-lea se afla în Țara Românească cel puțin un manuscris în limba greacă a *Esopiei* după care s-au făcut aceste traduceri, dar care nu s-a păstrat pînă astăzi⁴⁴. Trebuie să amintim că există, în această perioadă, texte grecești traduse din literatura latină. Astfel era: ‘Ρωμαίου γυνῶμαι παροινοιτικοί διστιχοι ὅς μετῆνεγκευ ἐκ τῆς τῶν λατινων φωνῆς εἰς ἑλληνίδα διάλεκτον Μαξιμος μοναχός ὁ Πλανουδιδιος (Ale lui Catone Romanul maxime de îndemnare în distihuri pe care le-a tradus din latină în dialect grec călugărul Maximos Planudes)⁴⁵, tradus în greaca modernă într-un manuscris datat la 1687⁴⁶.

Probabil că, atunci cînd vor fi cercetate sistematic bibliotecile mănăstirești, se vor găsi și alte texte aparținînd literaturii clasice grecești⁴⁷, care au circulat în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea sau care au constituit obiect de studiu la școlile grecești din Iași și București. Constatăm că majoritatea lor erau traduse, integral sau parțial, în neogreacă, limba vorbită a acestei epoci.

II. *Literatura bizantină*, o întîlnire a tradițiilor antice, orientale și creștine, a spiritului clar grec și a misticismului oriental — cum o definea istoricul literar B. Knös⁴⁸ —, este prezentă în Moldova și Țara Românească în perioada de care ne ocupăm. În lucrări de sinteză sau speciale, cunos-

⁴⁰ C. Erbiceanu, *Manuscrisele școlii grecești aflate în Biblioteca Seminarului Veniamin din mănăstirea Socola*, în „Revista teologică”, an. III, nr. 22, Iași, august 1885, p. 180. La Bibl. „M. Eminescu” din Iași există în ms. 4 494 Αἰσωπου μῦθοι cu explicații interliniare în proză. Nu poartă nici o însemnare din care am putea afla la ce dată intrase în Moldova. După lucrările ce aparținuseră cu siguranță elevilor Academiei, legate împreună cu fabulele lui Esop, în greaca populară, avînd un conținut patriotic, le-am data mai degrabă în sec. XVIII.

⁴¹ Biblioteca Academiei, ms. gr. 1 242. De asemenea, fabulele lui Esop, într-o ediție din 1709, se aflau în biblioteca lui N. Mavrocordat (N. Iorga, *op. cit.*, p. 102).

⁴² N. Cartoian, *op. cit.*, p. 351.

⁴³ O bibliografie întinsă asupra *Esopiei* și a manuscriselor ei găsim la N. Cartoian, *op. cit.*, p. 266—268; *Istoria literaturii române*, ed. 1964, vol. I, p. 724 și urm.; *Istoria României*, vol. III, ed. 1964, p. 279; *Alexandria, Esopia, cărți populare*, București, 1966. În prefața semnată de I. C. Chițimia, p. X și urm.

⁴⁴ N. Cartoian susține că și romanul *Etiopica* al lui Heliodor era cunoscut în țările române la sfîrșitul sec. al XVII-lea și folosit de D. Cantemir în *Istoria ieroglifică* (N. Cartoian, *op. cit.*, p. 273). Desigur că *Etiopica* ar fi putut fi citită în timpul petrecut la Constantinopol, așa cum este posibil să fi fost adusă de didascalii greci, de Ieremia Cacavela, de pildă, în Moldova.

⁴⁵ Bibl. Acad., ms. gr. 167, fol. 23—35^v și 83^v și urm. În 1687, la cererea lui Const. Brîncoveanu, Ieremia Cacavela traduce în „limba greacă comună” *Vitae Pontificarum* a lui Platina. Bibl. Acad., ms. gr. 167, fol. 23 și urm.

⁴⁶ *Ibidem*, fol. 23; vezi nota 47, p. 21.

⁴⁷ De pildă, în fondul de msse al Bibl. Veniamin Costache, sub nr. de inventar 506 se găsesc *Operele* lui Aristofan, datate sec. 16—17. Nu poartă nici o notiță din care am putea ști dacă se aflau în sec. XVII în Moldova sau au venit mai târziu.

⁴⁸ *Op. cit.*, p. 40.

cute, N. Iorga, D. Russo, N. Bănescu, V. Grecu ș. a. au subliniat importanța influenței literaturii bizantine asupra dezvoltării culturii românești⁴⁹.

Dintre lucrările mai recent apărute, amintim remarcabilul studiu al prof. Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, cuprinzând și prețioase precizări privind cultura bizantină în țările române în secolele XVI-XVII. Deosebit de importantă ni se pare concluzia autorului asupra caracterului diferit al „celor două faze ale influenței bizantine la noi: cea veche, alimentată de contacte directe, de străvechi tradiții locale și de elemente vehiculate de cultura sud-slavă; cea nouă, de inspirație cărturărească și, în genere, ecleziastică, pe care grețitatea postbizantină, cu rosturi tot mai însemnate în viața noastră de stat, a izbutit, prin răspîndirea la noi mai ales a limbii și culturii grecești, să ne-o impună, amplificînd și sporind elementele bizantine prezente în vechea cultură românească⁵⁰.

Despre unul din aspectele celei de-a doua faze, limitîndu-ne doar la veacul al XVII-lea — literatura bizantină laică — ne vom ocupa în paragraful ce urmează.

Dacă, așa cum reiese din gramata din 1707, la Academia domnească din București se studiau numai *Laudele* lui Agapet și *Epistolele* lui Theophilact Simokatta⁵¹, din manuscrisele ce ni s-au transmis aflăm că autorii bizantini citați în țările române erau mult mai numeroși.

Nu ne vom opri asupra literaturii juridice sau a celei religioase⁵², așa de bogat reprezentată în manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei. Am vrea să amintim numai că manuscrisele ce cuprind poezia religioasă și moralizatoare, atît de răspîndite în epoca bizantină și postbizantină, aparținînd unor poeți remarcabili, ca Ioan din Damasc, Teodor Studiul, Cosma etc., sînt numeroase și în țările române. Amintim, de asemenea, de existența a numeroase tratate de astronomie, fizică, geografie, gramatică⁵³ etc. ce aparțin civilizației bizantine sau de cărțile de oracole, legendele apocrif, sinaxarele, ce s-au bucurat de o largă răspîndire și în popor⁵⁴.

Date deosebit de prețioase ne furnizează *Catalogul istoriilor bizantine din biblioteca prințului Constantin Brîncoveanu de la Hurezu*⁵⁵.

⁴⁹ Din lucrările mai noi cităm pe cea a bizantinistului grec D. Zakitinos, Βυζαντινο κερτας και κοινωτια, Atena, 1951. Vorbește și de urme ale spiritualității bizantine în țările dunărene.

⁵⁰ În culegerea citată, p. 178.

⁵¹ Hurmuzaki, XIV/1, p. 393; N. Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 211.

⁵² Vezi Biblioteca Academiei, ms. gr. 193, 205, 292 etc.

⁵³ Bibl. Acad., ms. gr. 490, 493, 562 etc.

⁵⁴ Vezi capitolul respectiv din N. Carlojan, *op. cit.*, p. 22 și urm.; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, 1904, p. 359 și urm. *Istoria literaturii române*, vol. I, 1964, p. 261 și urm., p. 359 și urm., p. 451 și urm.

⁵⁵ C. Dima-Drăgan și M. Caratasu. *Les ouvrages d'histoire byzantine de la bibliothèque du prince Constantin Brancovan*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. V, 1967, p. 441 (anexă). Sempalăm cu acest prilej existența întregii colecții și în arhivele bisericii Sf. Treime din Brașov (fosta biserică greacă), fără a se găsi pînă în prezent un indiciu asupra datei la care au fost aduse în Transilvania. Într-un manuscris din Biblioteca Academiei găsim partea I a *Cronicii istorice* a lui Glykas, însoțită de o notiță, precum că ms. ar fi aparținut lui Gh. Castriotul (ms. gr. 58.). Interesul pentru literatura istorică bizantină, și, am adăuga, îndeosebi pentru acele lucrări ce conțineau pasaie referitoare la țările române, reiese și din unele corespondențe dintre înalții ierarhi ai bisericii răsăritene și familiile domnești. Într-o scrisoare a lui Constantin, fiul lui Duca Vodă, adresată patriarhului Hrisant Notara, acesta cerea, printre altele, și cărțile de istorie ale lui Gregoras și Leonikof Chalkocondylos. Aceleași preocupări

Remarcăm, parcurgînd catalogul amintit, existența în biblioteca lui Constantin Brîncoveanu aproape a întregului corpus de istorii bizantine apărut la Paris în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. S-a subliniat adesea de către specialiști că majoritatea acestora sînt pagini remarcabile de literatură beletristică. Dar, desigur, ele sînt în primul rînd studii istorice și aici semnalăm numai prezența lor în țările române.

Tot civilizației bizantine îi aparțin și culegerile de maxime intercalate printre alte scrieri în diverse manuscrise, cum sînt de pildă $\nu\omicron\mu\alpha\iota$ $\mu\omicron\nu\delta\sigma\tau\iota\chi\omicron\iota$ $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}$ $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\kappa$ $\delta\iota\alpha\phi\omicron\rho\omega\nu$ $\pi\omicron\iota\eta\tau\omega\nu$ (Maxime într-un vers după alfabet, după diferiți poeți)⁵⁶ în neogrecă sau $\Sigma\tau\iota\chi\omicron\iota$ $\sigma\omicron\phi\omega\tau\iota\chi\omicron\iota$ (Stihuri preasavante)⁵⁷ în mediogrecă. Iar printre alte manuscrise găsim citate sau cîteva pagini de manuscris cu versuri, epigrame, maxime etc. ce aparțin literaturii bizantine, asupra cărora nu mai insistăm.

În literatura laică românească a veacului al XVII-lea au pătruns și unele scrieri aparținînd civilizației bizantine, născută din fuziunea culturii elene cu ideile religioase creștine și cu străvechile civilizații ale Orientului, și care la noi se cunosc sub numele de „cărți populare”. Nu ne vom opri asupra celor venite prin intermediare sud-slave, cum este romanul popular *Varlaam și Ioasa*f⁵⁸ sau manualul popular de zoologie *Fiziologul*⁵⁹, ce s-au bucurat de o largă circulație în veacul al XVII-lea în Moldova și Țara Românească. Nu se cunoaște, deocamdată, să fi existat variante în limba greacă din scrierile amintite în epoca de care ne ocupăm.

După cum arătam mai sus, este foarte greu să desprindem ceea ce aparține literaturii bizantine de scrierile neogrecești, datorită, mai ales, fenomenului specific grec al diglosiei. „Așa cum înăuntrul Bizanțului am

sînt evidențiate de epistola lui Ierotei, mitropolit al Dristrei, către Neofit al Adrianopolului, în care îi cere din partea fiului lui Constantin Duca pe Laonic Chalcocondil în limba greacă, nu în latină. Totodată îi mulțumește pentru istoria lui Gregoraș, care i-a fost foarte folositoare, cerîndu-i, în același timp, și „ceva istorii asupra locului” (Bibl. Acad., ms. gr. 974, fol. 284^v). Interesul manifestat de Ierotei (Ioan Comnenul) pentru scrierile bizantine îl aflăm și dintr-un ms. păstrat în Bibl. Acad. La fol. 49 și 104 găsim: $\acute{\epsilon}\kappa$ $\tau\omega\nu$ $\Gamma\omega\acute{\alpha}\nu\eta\upsilon\upsilon$ $\text{Κομνηνοῦ τοῦ ἱατροῦ ἔκλδῶν$ (Din excerptele alese de doctorul Ioan Comnenul) (Vezi Bibl. Acad. Rom., ms. gr. 74).

Sînt extrase din cronicile lui Mihail Glykas, Ioanes Zonaras, Niketas Choniates, Leon Înțeleptul, Nikephoros Brvnnios (istoria în patru volume), Alexiada Anei Comnena (cu introducere și 15 cărți), Gh. Akropolites, Leon Allatius, Discursul lui Temistocle, Psellos, Hrisostom, Teofrast (Bibl. Acad., ms. gr. 74. Poartă pe fol. 1 titlul de „Dintr-ale renumitului episcop al Silistrei, Comnenul, a cărui pomenire să fie vecinică”. Mai cuprinde: Versuri religioase (fol. 2); Proverbe (fol. 8^v); Versuri carcinice (fol. 8^v).

⁵⁶ Cuprinde maxime: Despre adevăr, păcat, despre virtuți, despre bărbați, despre femei etc. Datat 1683. Bibl. Acad., ms. gr. 167, fol. 1 și fol. 48.

⁵⁷ Distihuri despre viață, cinste, slavă etc. (Bibl. Acad., ms. gr. 193).

⁵⁸ Pătrunde în țările române prin intermediar slav, tradus în 1649 de Udriște Năsturel, și se bucură de o largă popularitate, influențînd folclorul și pictura bisericească. Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, I, 232–250; S. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 111; *Istoria literaturii române*, I, 1964, p. 489. În lucrările mai noi se consideră că *Varlaam și Ioasa*f este o lucrare a lui Ioan Damaschinul, transcrisă mai târziu în limba populară, vezi B. Knös, *op. cit.*, p. 129.

⁵⁹ Elemente din *Fiziolog* sînt folosite în *Alexandria. Floarea darurilor* și îndeosebi de către D. Cantemir, în *Istoria ieroglifică*. Intermediarul sîrbesc este tradus în 1648. Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, I, p. 188–294; *Istoria literaturii române*, I, 1964, p. 279. *Fiziologul* este un amestec de cunoștințe științifice ale epocii clasice și superstiții populare. Deși începuturile sale trebuie căutate în epoca creștină, forma care ni s-a transmis este din secolul al XV-lea (după o versiune din secolul al XII-lea cu numeroase interpolări) în greaca populară, amestecată cu cea cultă. Ea aparține civilizației bizantine. Vezi K. Dimaras, *op. cit.*, p. 49, și B. Knös, *op. cit.*, p. 151.

văzut că se naște neolenismul, așa și înăuntrul noului helenism putem urmări Bizanțul care-și continuă viața”⁶⁰, spune K. Dimaras. Ca urmare, istoricii literari tratează aceste romane populare în cadrul istoriei literaturii neogrecești, plasându-le în epoca bizantină (epoca francocrației și a Paleologilor). Nu intenționăm să insistăm asupra acestei probleme, dar aderăm la părerea că aceste cărți populare aparțin în primul rând literaturii bizantine. Prin momentul redactării lor, scrise în mediogreacă, ele reprezintă spiritul epocii în care au fost create și s-au păstrat pînă astăzi în forma aceasta. Unele însă aparțin și literaturii neogrecești, nu numai pentru că sînt scrise în greaca populară, dar pentru că au suferit transformări, mai ales adăugiri, în decursul vremii. S. Pușcariu arăta că, „fără să alcătuiască floarea acestei literaturi atît de bogate”, cărțile populare sînt de origine bizantină⁶¹.

De asemenea, este dificil de stabilit care din aceste romane populare aparțin culturii medievale apusene și care aparțin celei orientale. De pildă, C.D. Hesseling susține că în romanele vechi franceze sînt numeroase elemente de origine greacă, care nici într-un caz nu au intrat o dată cu cărțile bizantine transportate în Occident, ci, posibil, prin cunoștințele de limbă greacă ale baronilor franci cruciați⁶².

Desigur că nu avem nici intenția și nici posibilitatea de a lămuri aceste probleme mult discutate de specialiști de renume. Amintim doar că autorii greci se foloseau, în scrierile lor, de texte occidentale, alături de cele grecești. De pildă, într-o lucrare în limba greacă, cunoscută în veacul al XVII-lea și în țările române: Ἀγία Παύλων Σωτηρία (Mintuirea păcătoșilor), autorul, Agapie Landos din Crêta, folosește la redactare o serie de izvoare grecești (*Metafrast*, *Sinaxarele*, *Penticostarul*, *Viața sf. Ioan Damaschinul* etc.), dar și izvoare occidentale (*Miracoli delle Vergine Maria* etc.)⁶³. Editată în 1641 la Veneția, scrierea lui Agapie Landos este larg răspîdită în literatura veche românească⁶⁴ (o serie de legende apocrife din acest text vor fi folosite în cronografele românești din secolul al XVII-lea).

În cel mai vechi manuscris din Moldova, copiat în 1691 de ieromonahul Silvestru de la Agapia Veche, în epilog se arată că traducerea s-a făcut „după o carte mare, care-i tipărită pre limba grecească”⁶⁵. Dar traducerea completă în limba română a lucrării lui Landos se va face în Țara Românească, în 1699, la mănăstirea Hurezul, de Iosiv Ierofil⁶⁶. Iată deci că la finele secolului al XVII-lea exista și în Moldova și în Țara Românească cel puțin cite un exemplar din scrierea lui Landos.

Prin mijlocirea *Mintuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos, pătrunde în literatura românească colecția de maxime *Fiore de virtù* (Floarea darurilor)⁶⁷, alcătuită în secolul al XIII-lea de călugărul benedictin Tommaso

⁶⁰ În *op. cit.*, p. 3. Părere împărtășită și de Bruno Lavagnini, *op. cit.*, p. 15.

⁶¹ S. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 80—81.

⁶² C. D. Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, Paris, 1907, p. 364.

⁶³ N. Cartoian, *op. cit.*, II, p. 117—118.

⁶⁴ În *Bibl. Acad.* sînt zeci de manuscrise românești ale acestei lucrări.

⁶⁵ *Bibl. Acad.*, ms. 1384. Vezi *Istoria literaturii românești*, ed. 1964, I, p. 511.

⁶⁶ *Bibl. Acad.*, ms. 2174.

⁶⁷ Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, I, p. 201, 205—207, și II, p. 236—237; vezi și *Istoria literaturii românești*, ed. 1964, I, p. 493; Al. Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, 1968, p. 43 și urm.

Gozzadini. În epoca lui C. Brîncoveanu exista și un exemplar în grecește adus de la Muntele Athos de paharnicul Constantin Sarăchinu, fiul doctorului Gheorghe Critanul⁶⁸.

O altă scriere aparținînd culturii occidentale, care se face cunoscută în țările române prin intermediar grecesc, sînt și *Pildele filozofești*⁶⁹. Lucrarea este tradusă în italiană și apoi în limba greacă de predicatorul Avramie, iar în 1713 este tradusă în românește de Antim Ivireanu.

N. Cartoian susține că și romanul popular *Războiul Troiei* a fost tradus în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea din limba greacă⁷⁰. Versiunea răspîdită la noi, ca și în Peninsula Balcanică, este cea prelucrată de Guido delle Colonne⁷¹. Romanul a fost folosit în cronografele și cronicile din veacul al XVII-lea (de exemplu Moxa, M. Costin, N. Costin, D. Cantemir).

Pare-se că exista în veacul al XVII-lea și o versiune grecească a *Alexandriei*⁷². Iată, de pildă, ce ne declară Miron Costin într-un pasaj al operei sale: „Scrie Plutarhu, vestitu istoricu la Viața lui Alexandru Machidon, care au scris *Alexiada cea adevărată*, nu basme, cum scrie o *Alexandrie din grecie* au dintr-altă limbă scoasă pe limba țării noastre, plină de basme și scornituri... ”⁷³.

Desigur că este numai o presupunere pînă la descoperirea a noi informații sau poate chiar a unei variante grecești a *Alexandriei*. Oricum, ni se par interesante comentariile cronicarului care și într-o altă scriere⁷⁴ a sa dovedește preocupări pentru cartea populară *Războiul Troadei*.

Ne-am oprit mai puțin asupra „cărților populare” amintite mai sus, deoarece ele au fost comentate în diverse istorii literare sau în lucrări de specialitate. Desigur că există încă destule nedumeriri în privința datării lor, a arhetipurilor etc., datorită largii circulații pe care au avut-o în evul mediu, atît în Occident, cît și în Orient, suferind continue transformări. Am încercat, acolo unde era cazul (și am avut la îndemîină lucrările) să redăm ultimele cercetări ce s-au întreprins asupra acestor cărți populare.

⁶⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 236; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 110; *Floarea darurilor va fi tipărită în grecește la 1700 de Antim Ivireanu la Snagov. Vezi I. Bianu — N. Hodoș, op. cit.*, I, p. 393.

⁶⁹ I. Bianu—N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 489; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 237; *Istoria României*, ed. 1964, III, p. 279; Al. Dușu, *op. cit.*, p. 53 și urm.

⁷⁰ N. Cartoian, „*Legenda Troadei*” în *literatura veche românească*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.” Seria III, t. III, București, 1924, p. 67; D. Russo, *op. cit.*, I, p. 93. Ultimele cercetări constată că autorul său, francezul Benoit de Saint-Maure (în sec. XIII) nu s-ar fi servit de Homer la redactarea *Războiului Troiei*, ci de două lucrări apocrifite ale lui Dycys și Dares. Vezi B. Knös, *op. cit.*, p. 131—132; P. Cernovodeanu, *Preocupări de istorie universală în istoriografia română din perioada turco-fanariotă (1716—1821)*, p. 59 (în mss.).

⁷¹ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 110—111; K. Dimaras, *Histoire de la littérature néo-hellénique*, Atena, 1965, p. 29.

⁷² Asupra acestei cărți populare, vezi N. Cartoian, „*Alexandria*” în *literatura românească*, București, 1922; B. Knös, *op. cit.*, p. 140—141; I.C. Chițimia, în *Cărți populare. Alexandria, Esopia*, București, 1966, p. V și urm. Pentru romanele populare citate, vezi și D. Simonescu, I. C. Chițimia, *Cărți populare în literatura românească*, București, 1967.

⁷³ M. Costin, *Lelopiseful Țării Moldovei, de la Aron vodă Incoace*, în *Opere*, vol. I, București, 1965, p. 66.

⁷⁴ M. Costin, *De neamul moldovenilor*, ed. P. P. Panaitescu, în *Opere*, București, 1958, p. 242, 246—250.

Vom stăruii mai mult asupra unui alt roman popular, foarte răspîndit în epoca bizantină și postbizantină, în întreaga lume greacă și în Orient, și despre care aproape că nu s-a scris de loc la noi. Este vorba de romanul cunoscut sub numele de *Stephanites și Ichnilates*⁷⁵. O scurtă mențiune face N. Cartoian, notînd că este vorba de o colecție de fabule indiene scoase din cartea de educație pentru principii *Panchatantra*⁷⁶. În secolele XI-XV s-a răspîndit în Europa sub forma unor prelucrări italiene, germane, engleze, olandeze etc., cu multe adausuri sau eliminări față de original.

În studiul de față ne interesează varianta (sau variantele) în limba greacă. Forma inițială este redactată în jurul anului 1080, din ordinul lui Alexei Comnenul, de către protosecretarul Simeon Seth⁷⁷. Din cataloagele publicate aflăm de existența a patru manuscrise la Athos⁷⁸ și a altuia la Biblioteca Națională din Paris⁷⁹. Varianta grecească se păstrează în patru redactări, foarte diferite, și în numeroase exemplare, cuprinse într-o ediție critică ce aparține lui Vittorio Puntoni. Traducerea în neogreacă a fost făcută de Th. Zygomalas în anul 1584, așa cum reiese dintr-un manuscris păstrat la Athos, în fondul de manuscrise al mănăstirii Kutlumusios⁸⁰.

Stephanites și Ichnilates, aflăm din unele surse, s-a bucurat de o largă popularitate și în țările române în veacul al XVII-lea și la începutul veacului al XVIII-lea. Catalogul lui N. Mavrocordat semnalează existența a trei manuscrise⁸¹. În biblioteca Academiei s-au păstrat două manuscrise în limba greacă ale povestirii (mss. 292 și 465), înregistrate pînă în prezent numai de *Catalogul* lui C. Litzica⁸² și care, după părerea noastră, sînt două variante ale scrierii: una în mediogreacă și cealaltă în neogreacă.

Dintr-o primă cercetare, comparînd cu variantele pe care le-am avut la îndemîină am ajuns la concluzia că în ms. gr. 292 avem în față o variantă a redacției din 1080⁸³ (așa cum reiese și din prefața de la

⁷⁵ Operă literară sanscrită din secolul al V-lea aparținînd filozofului Bidpai, foarte răspîndită. În secolul al VI-lea este tradusă de un medic persan în limba pehlevi, iar în secolul al VIII-lea este tradusă în arabă sub numele de „Kalilach va Dimah” (vezi varianta a III-a V. Puntoni, *Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης*, Roma—Florența—Torino, 1889, p. IV-V). În literatura europeană este răspîndită printr-o traducere ebraică după care Ioan de Capua o traduce în latinește la 1263, 1278. Vezi K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München, 1897, p. 895 și urm. Textul grec editat pentru prima oară de Sebastian Gottbred Stark în 1697.

⁷⁶ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 19, nota 2.

⁷⁷ Vezi K. Krumbacher, *op. cit.*, p. 895 și urm. B. Knös, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁸ Lars Olof Spiberg *Stephanites und Ichnilates. Ubertie ferungsgeschichte und Text* Schwed 1962. 5452 in Sp. Lambros. *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὀρους ἑλληνικῶν κοδικῶν*, Londra, 1900, p. 50, 72, 157 și 440. Ultimele trei mss nu sînt amintite de Krumbacher.

⁷⁹ Este o copie, într-un ms. din veacul al XIX-lea, făcută de Mynas după un ms. de la m-rea Iviron. Textul este foarte asemănător cu ms. de „cl. a II” descris de V. Puntoni (*op. cit.*, p. III-IV) și Suppl. gr. 692. Vezi Ch. Astruc—Marie-Louise Concasty, *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, vol. III, Paris, 1960, p. 78—80.

⁸⁰ Ms. gr. 3 292. Sp. Lambros, *op. cit.*, p. 307. Ms. citat de Krumbacher, *op. cit.*, p. 897, și E. Legrand, *Notice sur Th. Zygomalas*, Paris, 1889, p. 78—80.

⁸¹ N. Iorga, *Catalogul bibliotecii lui Constantin Mavrocordat*, în *loc. cit.*, p. 92.

⁸² C. Litzica, *op. cit.*, p. 11 și 12. Mss. grecești 292 și 465.

⁸³ Vrem să remarcăm cu acest prilej că nu este vorba de o simplă traducere, cum s-au exprimat puținii istorici literari care s-au ocupat de această povestire, ci de o prelucrare a textului, în ultimă instanță, din limba arabă. Dacă parcurgem cu atenție ediția critică a lui V. Puntoni, vom citi la p. VII și VIII că a fost modificată potrivit cu înțelepciunea și mitologia greacă, precum și a poeziei grecești și teologice.

fol. 42 — scrisă în mediogreacă și care prezintă asemănări cu redacția I, publicată de V. Puntoni). Am adăuga că ms. 292 este o variantă prescurtată a redacției I, mai sus pomenită.

Celălalt manuscris din Biblioteca Academiei⁸⁴, a cărei transcriere s-a sfârșit la 18 august 1676, este strădania unui slab cunoscător al limbii grecești, de unde și numeroase greșeli de ortografie. De astă dată avem în față varianta neogreacă, tradusă de Th. Zygomalas (precum aflăm la fol. 10^v). Observăm și aici asemănări cu ms. 3 292 de la Athos mai sus citat și publicat de Sp. Lambros. Comparînd cele două variante existente în Biblioteca Academiei, constatăm că fondul povestirii rămîne același, deosebirile producîndu-se în forma în care sînt expuse aceleași povestioare. În varianta neogreacă a ms. 465, scrierea este prezentată sub formă de întrebări care au fost puse de regele Persiei și de răspunsurile filozofului Perzoe. Varianta păstrează în linii mari schema povestirii pe care o găsim în ms. 292. De fapt, este o culegere de întîmplări (povestiri) naive, însoțite de pilde moralizatoare. Se constată, credem noi, influența mai pronunțată, în varianta neogreacă, a moralei creștine.

Nu vom insista mai mult asupra acestei interesante povestiri, așa de răspîdită în Orient și Occident, în cadrul unei prezentări generale a literaturii beletristice în limba greacă în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea, cum este cea de față; ea va constitui subiectul unei cercetări speciale, atunci cînd vom reuși să obținem edițiile celeilalte variante a povestirii publicate.

III. Dar în veacul al XVII-lea aflăm în Moldova și Țara Românească și unele texte aparținînd cu certitudine de astă dată, literaturii neogrecești. Și era și firesc ca, în epoca renașterii literaturii neogrecești, printre manuscrisele și cărțile ce sînt aduse în această perioadă în țările române, să găsim și texte aparținînd literaturii moderne grecești.

De unde veneau aceste manuscrise și cărți? Dacă pentru literatura bizantină o sursă inepuizabilă de manuscrise și cărți o constituiau diferitele centre ale bisericii răsăritene, cu numeroasele lor arhive și biblioteci, Creta și mai ales Veneția erau principalele centre de unde veneau în țările române textele aparținînd literaturii neocelenice.

1) Încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt semnalate prezențe de cărturari cretani în țările române⁸⁵. Dar sfîrșitul veacului al XVII-lea este epoca cînd primii bursieri români sînt trimiși la Veneția, unde începuseră să se tipărească și primele texte neogrecești alături de cele clasice și bizantine. Veneția, centru cultural cu o puternică colonie grecească, adăpostea o parte din oamenii de cultură greci exilați din Creta renașterii

⁸⁴ Ms. gr. 468. Această formă de întrebări și răspunsuri, cum este prezentată ultima parte a povestirii (începînd de la fol. 146), ne amintește de variantele populare, foarte răspîdite, ale acestui gen de literatură.

⁸⁵ Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Sur les relations roumaino-crétoises*, în B. Διεθνές Κρητολογικόν Συνεδρίου, Atena, 1968. La sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea sînt prezenți, în Moldova și deosebi, numeroși negustori cretani care puteai fi purtătorii unor cărți grecești. Vezi N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925.

literaturii neogrecești, ocupată de turci în 1669. La Veneția se formau tineri intelectuali greci din insulele ionice, moștenitorii renașterii cretane⁸⁶.

În afară de bursierii lui Constantin Brîncoveanu sau de diferiții iatrofilozofi ce studiaseră la Veneția sau la Padova și care se stabilesc în țările române, era firesc să fi existat și unele relații personale ale membrilor coloniilor grecești din Italia cu grecii stabiliți în Moldova și Țara Românească⁸⁷.

Credem că nu au fost descoperite încă toate manuscrisele sau cărțile ce aparțin literaturii neoelenice și care au pătruns în țările române în veacul al XVII-lea.

În biblioteca Academiei s-a păstrat poemul istoric al lui Ioachim din Cipru intitulat Βιβλίον ὀνομαζόμενον ἤγουν μάχη τῶν τοῦρκων μετὰ τοῦ εὐσεβέστατου καὶ ἐκλαμπρωτάτου μεγάλου αὐθέντος καὶ πριντζίπου τῆς λαμπρωτάτης Βενετίας (Cartea numită lupta, adică bătălia turcilor cu preacuviosul și strălucitul mare stăpîn și principe al Veneției⁸⁸). Scopul celor cîteva pagini de proză — spune arhimandritul Ioachim în prefața poemului — este de a slăvi meritele principelui Veneției, Padovei și Dalmației, care a luptat pentru alungarea necredincioșilor din Creta. Este închinată, de asemenea, tuturor luptătorilor ce au săvîrșit fapte de vitejie în luptele împotriva turcilor și, în numele creștinătății, autorul își exprimă durerea pentru suferințele îndurate. Pare-se că arhimandritul Ioachim a început să scrie poemul în 1650 și cu siguranță — de astă dată — a fost terminat a 1665⁸⁹, cum ne mărturisește însuși autorul.

Prof. Al. Elian este de părere că această poemă, altfel *neconoscută*⁹⁰, a lui Ioachim din Cipru, asupra războiului cretan, oferă interes sub dublu raport, istoric și filologic⁹¹. Desigur că în studiul de față nu vom face aprecieri asupra importanței poemului lui Ioachim din Cipru ca izvor istoric. Scris în limba greacă modernă literară, autorul este influențat de versurile populare grecești.

Nu știm în ce măsură Ioachim din Cipru a fost influențat de poemele istorice cretane din veacul al XVI-lea⁹², așa cum nu avem deocamdată date biografice nici asupra autorului poemei, în afară de faptul că era arhimandrit. Deocamdată semnalăm prezența acestui poem, fără a avea certitudinea, deși manuscrisul este din veacul al XVII-lea, că a fost adus în țările române în această epocă.

⁸⁶ Vezi Alex. Embiricos, *La Renaissance Crétoise XVIe-XVIIe siècles*, tom. I, Paris, 1960. Vezi Ariadna Camarino-Cioran, *op. cit.*

⁸⁷ Din unele corespondențe între înalții ierarhi ai bisericii ortodoxe și intelectuali stabiliți în Principate, aflăm și de cererile de cărți în țările române. Un exemplu din numeroasele care se pot da: pe o carte trimisă de Gr. Hyppomenas în 1712 din Veneția se află notița „Se trimite fratelui meu Ioan Trepezuntiu, de la Veneția la București, prin preanobilul și învățatul boier domnul Ioan Hrisoscoleu” (Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 457).

⁸⁸ Bibl. Acad., ms. gr. 37.

⁸⁹ Ms. cit., fol. 4.

⁹⁰ Nu este amintită în nici una din istoriile literaturii neogrecești.

⁹¹ Alex. Elian, *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, nr. 2—3 (1967), p. 274.

⁹² Cele ale lui Manolis Sklavos, Antonios din Rethymmo, vezi B. Knös, *op. cit.*, p. 228—

În schimb, avem siguranța că tragedia cretană *Erophile*⁹³, a lui Gheorghe Chortatzis, era cunoscută la sfârșitul veacului al XVII-lea în țările române. Influențată de dramaturgia italiană (T. Tasso, O. Giraldi), tragedia lui Chortatzis, ca și alte drame cretane, în genere, nu este o simplă imitație a modelelor italiene, remarcă istoricii literari⁹⁴ (subliniind asemănări cu *Antigona* lui Sofocle și cu poezia populară greacă). Literatura cretană din această perioadă se dezvoltă sub influența curentelor intelectuale din Renașterea occidentală (îndeosebi din cea italiană). Dar, așa cum subliniază și B. Knös, chiar sub influențe străine, literatura își păstrează caracterul grec.

Tragedia *Erophile* este larg răspândită în Creta, Insulele Ionice și Veneția (unde a fost reeditată de mai multe ori), de unde probabil a fost adusă și în țările române. Ultimele cercetări au arătat că *Erophile* era cunoscută de mitropolitul Dosoftei, care-i traduce prologul însoțit de o scurtă prezentare a subiectului tragediei, folosind ediția din 1676⁹⁵. „O tălmăcire, însoțită de o prezentare sugestivă, a unei opere a dramaturgiei universale, aproape contemporană cu traducătorul, capătă o semnificație profundă”⁹⁶, apreciază prof. Al. Elian.

2) Existența unui mare număr de intelectuali greci în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea, și mai ales în urma întemeierii Academiei grecești, a creat condițiile apariției unei literaturi româno-elinești sau româno-grecești — cum o dănumea N. Iorga⁹⁷. În țările române această literatură este reprezentată prin cronici, proverbe, versuri de laudă, poezii grecești, discursuri, epigrame etc., scrise fie de înalți prelați ai bisericii ortodoxe ce întrețineau legături cu domnii români, fie de o serie de iatrofilozofi ce se aflau la curțile domnești sau de didascalii celor două academii din Iași și București.

Desigur că valoarea acestei producții literare este discutabilă dacă ar fi s-o judecăm prin prisma criteriilor esteticii. Am zice, o literatură de curte, menită să-i măgulească pe domnii care-i protejau pe autorii ei. Această literatură „română-grecescă” este de o valoare mai scăzută dacă o comparăm cu creația cretană sau cu cea din Insulele Ionice. Dar a existat în număr apreciabil și, ca atare, trebuie înregistrate cel puțin unele dintre ele, în contextul unei istorii a literaturii sau culturii grecești.

Spuneam mai sus că în această epocă în literatura greacă era la modă retorica literară, elogii și scrisori dedicatorii, epigrame etc., cu o puternică tradiție în literatura bizantină. Referindu-se la acest gen de literatură, B. Knös definea epigrama ca fiind o imitație a poeziei alexandrine, mult gustată de bizantini, și a poeziei medievale occidentale,

⁹³ Compusă la începutul secolului al XVII-lea, scrisă cu caractere latine, apoi transcrisă cu litere grecești, a fost de mai multe ori editată. Prima ediție în 1637, cu o prefață a lui Matei Tzigalas din Cipru, editată de E. Legrand, în *Bibliothèque hellénique*, I, p. 35 și urm. Ediția din 1648 o reproduce pe cea din 1637 în E. Legrand, *op. cit.*, II, p. 38—39; ediția din 1676 se tipărește cu cheltuiala lui Nicolae Glikos din Iannina, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 335—336.

⁹⁴ C. D. Hesseling, *Histoire de la littérature grecque*, Paris, 1924, p. 21—25; K. Dimaras, *op. cit.*, p. 83—84; B. Knös, *op. cit.*, p. 229—230; N. Camariano, *Torquato Tasso tra letteratura greacă*, în „Studii italiene”, III (1935), p. 96.

⁹⁵ Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în „Contemporanul”, nr. 21 din 26 mai 1967, p. 3; vezi și *Istoria României*, ed. 1964, vol. III, p. 280.

⁹⁶ Al. Elian, *op. cit.*, p. 3.

⁹⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. a 2-a, p. 11.

cultivată în Italia în secolul al XVI-lea ⁹⁸. De pildă, *Epigramele* lui Ioan Lascaris, ca și alte lucrări ale sale de altfel, sînt foarte răspîndite în lumea greacă și în țările române în veacul al XVII-lea.

Epigrama este cultivată la noi de învățații greci ce se perindau pe la curțile domnești și care, imitînd pe precursorii lor bizantini îi proslăveau pe domnii ce-i ocroteau, le înființau școli, tipografii etc. În Moldova, Gabriel Vlasie din Corfu îi dedica o epigramă lui Vasile Lupu ⁹⁹. Așa erau, de pildă, epigramele închinete lui Constantin Brîncoveanu de Sevastos Kimenites din Trapezunt ¹⁰⁰, profesor de științe la Academia domnească din București, sau cele ale lui Hrisant Notara ¹⁰¹.

Acest gen literar pare să-l atragă și pe Ioan Comnen ¹⁰², care scrie versuri ¹⁰³ la stema Țării Românești, închinete lui Constantin Brîncoveanu. Sau amintim epigrama ¹⁰⁴, însoțită de o scrisoare dedicatorie (foarte utilizate în această epocă), a aceluiași Comnen, în prefața lucrării lui N. Mavrocordat, Περὶ τῶν καθήκοντων (Despre îndatoriri). Scrisă în katharevusa, epigrama proslăvește virtuțile domnului N. Mavrocordat, voievod al Moldovei și Ungrovlahiei, pe care-l compară cu Alexandru Macedon, Aristotel, Ptolomeu. N. Mavrocordat — spune autorul — este cinstit pentru știința sa și pentru că este un domn drept. Fiu al lui Ioan, mare dragoman al Porții, N. Mavrocordat era mare logofăt al Patriarhiei, prieten al unor învățați de seamă, cunoscător al geografiei, istoriei, foarte cultivat, cercetător de cronografe, scriitor, filolog etc. ¹⁰⁵. Am redat conținutul acestei epigrame făcînd cunoscută astfel „schema” (formula) după care erau compuse majoritatea epigramelor în acea epocă.

Foarte uzitate erau și discursurile panegirice rostite cu diverse prilejuri și care, ținînd seama de existența a numeroase modele ale felului în care trebuiau scrise cuvîntările, constituiau o preocupare a societății din veacul al XVII-lea.

Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ὁμιλεῖν συγγράφειν (Despre felul cum trebuie compusă o omilie) ¹⁰⁶ aflăm dintr-o traducere din limba italiană în greacă, făcută de Gh. Sugduri, preot din Ianina, la 1 august 1691 și transcrisă ¹⁰⁷ de Sevastos Kimenites din Trapezunt, didascal la școala din București,

⁹⁸ B. Knös, *op. cit.*, p. 306—307.

⁹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 437.

¹⁰⁰ În prefața la *Morturisiră ortodoxă*, editată la Snagov în 1699, vezi I. Bianu — N. Hodoș, *op. cit.*, K, p. 380.

¹⁰¹ Două epigrame în prefața la ediția din 1690 a operei lui Meletie Sirigul, *ibidem*, p. 300.

¹⁰² Scrie de asemenea epigrame în onoarea lui Alexandru Exoporitul, Nicolae Mavrocordat etc. Vezi O. Cicanci și P. Cernovodeanu, *Contribuții la biografia și opera lui Ioan (Ierotei) Comnen (1653—1719)* (sub tipar), p. 50 și urm.

¹⁰³ Pe pagina de titlu a *Liturghierului grecesc și arăbesc* tipărit la Snagov, 1701 : I. Bianu — N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 423.

¹⁰⁴ E. Legrand, *op. cit.*, I, p. 2—3 ; I. Bianu. — N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 424. Sînt cunoscute și epigramele funerare ale lui Ioan Comnen în memoria lui Ioan Cariofil din 25 septembrie 1694. Vezi Al. Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), nr. 4, p. 337. Sau epigramele funerare ale lui Ioan Cariofil, dascăl la școala domnească din Iași, Hurmuzaki, XIII, p. 40, și vol. XIV/1, p. 219. Al. Elian, *op. cit.*

¹⁰⁵ Bibl. Acad., ms. gr. 176.

¹⁰⁶ Bibl. Acad., ms. gr. 75, fol. 28 și urm.

¹⁰⁷ După o copie a fraților Hristodul și Agapion, ms. gr. 75, f. 50^v.

locuind și profesorii în ea pe timpul „prea evlaviosului și preastrălucitul domnului Constantin Basarab Brîncoveanu, în 1696, octombrie 12”¹⁰⁸. De asemenea, în Biblioteca Academiei se păstrează *Discursurile lui Gherasimos Vlahos din Creta* (25 martie 1669), într-un manuscris din veacul al XVII-lea¹⁰⁹.

Vom da câteva exemple de asemenea omilii. De pildă Ieremia Cacavela din Creta, ce studiasse la Leipzig și Viena teologia, filozofia și medicina, poliglot, predicator, preceptor al lui Dimitrie Cantemir (între 1688—1691)¹¹⁰, este autorul discursului *Λόγος περί ματαίδτητων* (Cuvînt despre deșertăciune)¹¹¹, prilejuit de moartea Smaragdei, fiica lui Șerban Cantacuzino. Împrumutînd fraze întregi din Biblie sau Evanghelie, cuvîntarea (despărțită în mai multe paragrafe) descrie frumusețile fizice și sufletești ale Smaragdei. Cele mai interesante ni s-a par a fi paragrafele 5 și 6, în care se descrie zbuciumul sufletesc al lui Grigore Băleanu, soțul Smaragdei, un fel de dialog cu sine, sub formă de întrebări și răspunsuri, foarte uzitat în poezia sau literatura populară în genere¹¹².

O frumoasă pagină de literatură neogreacă ni se pare a fi ‘*Η κοινή χαρα* (Bucuria obștească)¹¹³, scrisă de Sofronie Licudi¹¹⁴ din Cefalonia, iatofilozof și predicator. Dedicat domnului Ioan Șerban, „voievod al Ungrovlahiei întregii”, scris într-o limbă cultivată, discursul conține numeroase referiri la cultura clasică greacă, la Biblie și la morala creștină în general. „Am păcătuit împotriva regulilor bogat înfloritei retoricii — ne mărturisește autorul — nepomenind nimic despre străbunii imperiali ai Cantacuzinilor, ci referindu-ne numai la meritele personale ale domnului”¹¹⁵. Insistă asupra importanței limbii grecești, „căci în ea s-au scris cele mai faimoase științe”¹¹⁶.

Discursul este, după părerea noastră, remarcabil, prin alcătuirea și claritatea frazei, renunțîndu-se la obișnuitele citate din cărțile religioase. Iar paragraful întîi este un reușit fragment închinat naturii, mai puțin obișnuit în scrierile unui slujitor al bisericii. Amintim, de asemenea,

¹⁰⁸ Ibidem. Redăm în traducere românească câteva titluri de capitole ale omiliei : „Despre felul și importanța omiliei” (vol. 28) : „Despre subiectul discursului” (vol. 29) ; „Despre cărțile alese de retori și locul acestora pe pagini”.

¹⁰⁹ N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei*, II, București, 1940, p. 19—20.

¹¹⁰ Vezi amănunte asupra lui Ieremia Cacavela la A. Cioranu, *Ieremie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines*, în „Revue des études sud-est européennes”, III (1965), nr. 1—2, p. 165—190.

¹¹¹ Hurmuzaki, XIII, p. 201—204.

¹¹² Numeroase anecdote aparținînd lui Ieremia Cacavela au intrat în folclorul grec și român, în textele populare intitulate *Întrebări și răspunsuri*, amalgam de elemente biblice și apocrife (care își au prototipurile în literatura bizantină). Vezi. A. Cioranu, *op. cit.*, p. 189. Amintim cu acest prilej și de „Tălmăcirea iepurelui cu două capete ce s-a arătat în Muntenia, care tălmăcire s-a dat lui Șerban Vodă Cantacuzino” (Hurmuzaki, XIII, p. 184), scrisă tot de Ieremia Cacavela. Autorul ne mărturisește că „tălmăcirea nu are legătură cu Muntenia, căci precum am zis chipul iepurelui este altul de cum a fost descris, ca să nu spui altele și să par nesuferit (Hurmuzaki, XIII, p. 184—185).

¹¹³ Hurmuzaki, XIII, p. 195—198. Provine din biblioteca personală a lui Papadopoulos Kerameus.

¹¹⁴ Asupra fraților Sofronie (1652—1730) și Ioanichie (1663—1717) Licudi. Vezi Papadopoulos-Kerameus, în *Introducere* la Hurmuzaki, XIII.

¹¹⁵ Hurmuzaki, XIII, p. 177.

¹¹⁶ Ibidem, p. 178.

discursul laudativ al lui Sevastos Kimenites, din 23 august 1616, ținut în fața elevilor săi ¹¹⁷ și închinat lui Constantin Brîncoveanu.

Credem că ar trebui cândva să se facă un studiu aparte asupra corespondenței în limba greacă, deosebit de bogată în veacul al XVII-lea, interesantă nu numai prin caracterul ei informativ, documentar. O mare parte dintre aceste epistole nu erau scrise cu un scop anume, ci erau demonstrații de erudiție, stil etc. Ca urmare, și genul epistolar poate fi încadrat în capitolul retoricii literare.

Acest mod de exprimare era foarte utilizat în lumea greacă, așa cum reiese și din cercetarea diferitelor arhive ¹¹⁸. Există în bibliotecile și arhivele românești manuscrise conținând modele epistolare. De pildă „O scurtă metodă cum trebuie compusă o scrisoare” ¹¹⁹, Veneția, 1666. Colecția de scrisori din ms. 974 din Biblioteca Academiei cuprinde corespondența dintre diferite personalități culturale și politice ca: Ioan Comnen, Ioan și Ralachi Cariofil etc., cu domnii români; corespondența lui Constantin Brîncoveanu, Constantin Duca etc. De asemenea, amintim corespondența lui Nicolae Mavrocordat, cunoscut prin eleganța stilului epistolar — adunată în ms. grecesc 1 788 din Arhivele statului din Iași — cu diferiți intelectuali greci, ca Iacov Pylarionos, Ioan Comnen, Sevastos Kymenites, Dositei al Ierusalimului etc.

Credem că într-un studiu asupra literaturii beletristice în limba greacă trebuie să amintim și de preocupările de critică și teorie literară ale societății culte grecești, preocupări ce le aflăm și la oamenii de cultură din țările române. Cu o puternică tradiție în literatura clasică greacă, critica literară devine o preocupare de seamă a învățaților bizantini. Sînt cunoscute repetatele ediții ce se fac *Poeticii* lui Aristotel (începînd cu veacul al XV-lea) atît în lumea bizantină, cît și în mediile culturale ale Europei occidentale ¹²⁰. *Poetica* va servi ca model comentariilor la operele poezilor și filozofilor antichității, prezentate de obicei ca prefete la scrierile reeditate sau traduse ¹²¹, cum este, de pildă „Asupra artei poetice” a lui Pitagora etc., în epoca bizantină, dar și în era postbizantină.

Cîteva manuscrise din Biblioteca Academiei ne confirmă că și acest gen de literatură era cunoscut în țările române la sfîrșitul veacului al XVII-lea. Un ms. din 1670 Περι μέτρων έποποιας ¹²² (Despre metrica epopeii) cuprinde o introducere retorică, exemple din Iliada, Hesiod (*Theogonia* și *Munci și zile*), Anacreon (un capitol special despre poezia sa) ¹²³, Nicolae patriarhul Alexandriei etc.

¹¹⁷ Biblioteca Academiei, ms. gr. 179, fol. 57—65. Nu amintim de discursurile lui Ștefan și Radu Brîncoveanu, considerîndu-le ca aparținînd literaturii religioase. Vezi I. Bînanu N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 421—422, 459—460, 452—453. C. Erbiceanu, *Patru cuvinte bisericesti, compuse în grecește de Ștefan, fiul lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1891.

¹¹⁸ De pildă, un Epistolar conținînd originale și copii contemporane, în mare parte în limba greacă vulgară, ale diferitelor personalități din secolele XVII—XVIII, se află în Bibl. Națională din Paris; fol. 75—76 cuprind trei scrisori autografe semnate de Ioan Comnen adresate lui Ralachi Cariofil (vezi Ch. Astruc — Marie-Louise Concasty, *op. cit.*, p. 150).

¹¹⁹ C. Litzica, *op. cit.*, p. 64. În Bibl. Acad. se găsește patru ms. gr.: 711, 82, 207 aparținînd lui Th. Coridaleu despre modul cum trebuie compuse scrisorile sau expresii stilistice de utilizat în scrisori (ms. gr. 657).

¹²⁰ Vezi E. Egger, *Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs*, Paris, 1887.

¹²¹ Așa cum înțlnim și în bibliotecile noastre. De pildă, comentariul lui Ioan Comnen la diferite traduceri.

¹²² Bibl. Acad., ms. gr. 517, p. 159.

¹²³ *Ibidem*, p. 192.

În același manuscris găsim la p. 195 : Θεοφίλου τοῦ Κοριδαλεῶν διαίρεσις τῆς ποιητικῆς κατὰ τὰ εἶδη οὗτῆς καὶ τίσιν ἔκκοστος τοῦ τὴν διάφεροι (Theofil Coridaleu. Împărțire a poeziei după felul ei și diferențele dintre fiecare din ele ¹²⁴, cu câteva scheme ajutătoare, care relevă preocupările filozofului neoparistotelian Theofil Coridaleu pentru critica și teoria literară.

În același context cităm și un alt manuscris, datat la 1707, care cuprinde Εχειρίδιον ἀπ' οὐτὴν τῆς μετρικῆς τέχνης παρὰ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρήτος σηνάθεν (Manual al întregii arte metrice compus de Gherasimos Vlahos din Creta) ¹²⁵, în neogreacă, foarte îngrijit scris, cu exemple din *Iliada* și *Theogonia* lui Hesiod.

În fine, într-un manuscris copiat la 25 noiembrie 1687 și care se pare că a aparținut lui Sevasthos Kymenitos, găsim și Cartea întâi din : Περὶ ποιητικῆς εἴτε μετρικῆς τέχνης διέρεσις εἰς δύο (Despre tehnica, poetica și metrica împărțită în două) ¹²⁶ în care este dată definiția poeziei, sînt enumerate canoanele scrierii ei, însoțite de exemple și exerciții de gramatică, ceea ce ne face să credem că a servit și elevilor Academiei grecești din București pentru studiu.

Ne vom referi numai la cele trei poeme istorice scrise de Stavrinios, Palamed și Matei al Mirelor la începutul veacului al XVII-lea. Este adevărat că ele sînt în primul rînd izvoare istorice, și asupra importanței lor în acest sens s-au făcut aprecierile cunoscute în diferite lucrări. Credem însă că putem să le amintim și în cercetarea de față, deoarece autorii celor trei scrieri încearcă, este adevărat cu rezultate slabe, să prezinte faptele istorice sub o formă artistică. Și, ca urmare, se inspiră (sau chiar copiază) fie din versurile populare (poezii acritice sau threnosuri), fie din literatura cultă greacă și chiar italiană (*Iliada*, *Odiseea*, poema *Apocopas* a lui Bergadis sau scrierile lui T. Tasso).

În una din ultimele istorii ale literaturii neogrecești poemele autorilor amintiți sînt prezentate în capitolul „Les belles lettres”, arătîndu-se că nu sînt lipsite de valoare literară ¹²⁷.

Poemul lui Stavrinios, vîstierul lui Mihai Viteazul, este intitulat : „Ἀνδραγαθίας τοῦ εὐσεβέστατου καὶ ἀνδρῶτατου βοεβόδα (Vitejiile preaevlaviosului și preaviteazului Mihai Vodă), scris în 1602 ¹²⁸. Cele 1 312 versuri ale poemei sînt editate pentru prima oară în 1638 la Veneția, de către ieromonahul Neofit.

Un alt poem istoric cunoscut, ‘Ιστορία περιέχουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ ἀνδραγαθίας καὶ πολέμας τοῦ ἐκλαμπροτάτου Μικαῆλ βοιβόδα, βύθειτη Οὐγγροβλαχίας Τρανσυλβανίας Μολδαβίας ἕως τὴν ἡμέρα τῆς τελευτῆς αὐτοῦ (Istoria cuprinzînd toate faptele, vitejiile și războaiele preastrălucitului Mihai Vodă, domnul Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei pînă în ziua

¹²⁴ Ms. gr. 517, p. 195, 241.

¹²⁵ Bibl. Acad., ms. gr. 85, fol. 188—190^v și 213—222^v (altă grafie).

¹²⁶ Ms. gr. 75, fol. 1—24.

¹²⁷ B. Knös, *op. cit.*, p. 418. Spre deosebire de poemele scrise de greci și inspirate de spiritul Occidentului în acestea de față.

¹²⁸ Publicată de E. Legrand, în *Bibliothèque grecque vulgaire*, II, Paris, 1881. În românește a fost tradusă fragmentar de M. Eliot, „*Stavrinios. Povestirea lui Mihai Vodă Viteazul*, București; 1837; vezi și D. Russo, *Studii greco-române*, I, p. 114 și urm.; *Istoria României*, ed. 1964, p. 348 și urm.; *Ist. lit. rom.*, ed. 1964, p. 34; K. Dimaras, *op. cit.*, p. 63; Gh. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 120—121.

morții sale ¹²⁹, este scris la 15 decembrie 1607, precizează autorul său, Gheorghe Palamed.

Cel de-al treilea poem istoric, 'Ιστορία των κατὰ τήν Ογγυροβλαχίας τελεσθέντων ἀρξαμένη ἀπὸ Σερμπάνου βαιβόνδα μέχρι Γαβριηλ βαιβόνδα (Istoria celor petrecute în Țara Românească de la Șerban Vodă pînă la Gavril Vodă) ¹³⁰, este închinat de episcopul Matei al Mirelor boierului grec Ioan Catargi.

Referindu-se la cronicile rimate de limbă greacă, Dan Simonescu arată că ele aparțin literaturii române și prin faptul că ele au fost alcătuite sub patronaj român, care le-a facilitat o dezvoltare remarcabilă a talentului lor de istoriografi narativi ¹³¹.

Trebuie amintit, de asemenea și poemul eruditului cretan Atanasie Patellaros ¹³² închinat protectorului bisericii ortodoxe Vasile Lupu, scris la Iași la 13 martie 1643 ¹³³, pe larg comentat într-un ultim studiu de A. Camariano Cioranu ¹³⁴.

În sfîrșit, sînt prezente în țările române unele scrieri neogrecești care la prima vedere par a nu aparține literaturii beletristice. După părerea noastră, însă, ele conțin numeroase pagini remarcabile de literatură, cu mult superioare unor texte de beletristică, și, ca urmare, merită să fie pomenite în lucrarea de față. Așa este, de pildă, una din scrierile cunoscutului cărturar grec Ioan Comnen, profesor de fizico-matematicei la Academia din București, medic (la curtea lui Constantin Brîncoveanu), teolog, literat, filozof, istoric și geograf, cunoscător a mai multor limbi (clasice și moderne).

Dacă numeroasele sale epistole, epigrame etc. văduse erudiția lui Ioan Comnen, talentul său literar ni se dezvăluie abia în Προσκυνητάριου τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἄθωνας (Proschinitarul Sfîntului munte Athos), scris în 1698 și dedicat domnului Ungrovlahiei, Constantin Brîncoveanu ¹³⁵.

¹²⁹ O copie din 1624 este editată de E. Legrand. O. Tafari publică prima ediție integrală în limba română, în proză, *Poema lui Gh. Palamed despre viața lui Mihai Vodă Viteazul în 1607*, studiu critic și traducere, București, 1905; vezi și D. Russo, *op. cit.*, I, p. 145 și urm.; *Ist. lit. rom.*, ed. 1964, p. 351—352.

¹³⁰ Publicată de E. Legrand, *op. cit.*, II, p. 231—277. Considerată ca o continuare a cronicii lui Stavrinou, a fost totdeauna publicată împreună cu aceasta. Prima ediție, scoasă în 1672 la Veneția. În limba română, publicată în 1862 de A. Papiu-Ilarian, în *Tezaurul de monumente istorice pentru România*, vol. I. Asupra acestei cronici s-au scris câteva importante studii, dintre care amintim: D. Russo, *op. cit.*, I, p. 159—179; M. A. Berza, *Matei al Mirelor și cronică cantacuzinească*, în „Cercetări istorice”, vol. IV (1923), p. 117—125 și, mai ales, D. Simonescu *Le chronique Mathieu de Myre et un traduction ignorée de son „Histoire”*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom IV, 1966, nr. 1—2.

¹³¹ D. Simonescu, *op. cit.* p. 81.

¹³² Patriarh al Constantinopolului, trăiește în Moldova între 1642—1656, vezi A. Camariano-Cioranu, *op. cit.*, p. 19—29.

¹³³ În Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII, p. 437, 449. Editat de A. Papadopoulos-Kerameus.

¹³⁴ *Op. cit.*, p. 19 și urm.

¹³⁵ Bibl. „M. Eminescu”, Iași, ms. gr. I 13. O copie a ms. sub numărul 40 se găsește în Biblioteca mănăstirii Hilandar. Vezi C. Erbiceanu, *Domni și boieri români ca fondatori și cliitori ai mănăstirilor din Sfîntul Munte Athos*, în „Revista teologică”, III (1885), nr. 29, p. 225—229. *Proschinitarul* s-a bucurat de o largă popularitate, cunoscînd numeroase ediții. Tipărit în 1701 de Antim Ivireanu la Snagov—vezi I. Bianu—N. Hodoș, I, p. 422—423. Reeditat la Veneția în 1745 (E. Legrand, *Bibliothèque hellénique*, I, p. 338—339). Alte ediții din secolul al XIX-lea,

Scrierea lui Comnen este interesantă prin bogăția de informații (un adevărat catalog al obiectelor de preț, al icoanelor, al cărților, un istoric al mănăstirilor vizitate etc.), dar și prin frumusețea descrierii, făcută într-o frază frumoasă, curgătoare. Observațiile autorului vădesc erudiție și stil, deosebindu-se astfel de însemnările de călătorie ale lui N. Milescu sau de alte relații de călătorie din veacul al XVII-lea (chiar ale unor călători occidentali).

Ajunși la sfârșitul acestui studiu asupra literaturii în limba greacă, putem constata existența ei în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea, fiind reprezentată fie prin textele venite în țările române prin diverse căi, îmbrăcînd formele literaturii clasice, bizantine și neogrecești, fie prin scrierile alcătuite de diferiți oameni de cultură greci contemporani care au trăit în cele două țări.

Aminteam la începutul cercetării noastre că, în discutarea problemei „influenței grecești”, ar trebui să ne oprim în primul rînd la consecințele imediate asupra culturii românești (în cazul nostru din veacul al XVII-lea). Dar, pentru a putea urmări dacă literatura greacă a exercitat vreo influență asupra dezvoltării literaturii românești a veacului amintit, a trebuit să constatăm în ce măsură ea exista și circula în Moldova și Țara Românească.

În ceea ce privește literatura greacă clasică și bizantină și rolul său în cultura românească a veacului al XVII-lea, și mai ales influența exercitată asupra literaturii religioase, juridice, beletristice etc., unii istorici literari au făcut aprecierile cuvenite pe care am încercat să le arătăm și noi în diferitele paragrafe ale lucrării de față. Sperăm că prin acest studiu am reușit să convingem că și literatura neogreacă era prezentă în Moldova și Țara Românească în această epocă, atît prin textele intrate prin diferiți mijlocitori, cît și prin creațiile unor învățați greci și chiar români, formați în medii de cultură greacă¹³⁶.

Referindu-ne la scrierile neogrecești venite în Moldova și Țara Românească din exterior, constatăm că țările române au fost spațiul geografic în care s-au întîlnit cele două orientări ale culturii grecești din perioada amintită: în primul rînd scrierile aparținînd literaturii cretane, în care tradiția culturii grecești este mai puternică, fiind influențată și de literatura occidentală, apoi literatura neogreacă venită din lumea greacă răsăriteană (orientală), cu capitala spirituală la Constantinopol, unde tradiția bizantină era mai puternică (reprezentată prin romane populare, epigrame, genul retoric și epistolar etc.). Aceasta din urmă, credem noi, datorită unor realități istorice (legăturilor mai frecvente cu Constantinopolul), a influențat mai mult literatura în limba greacă creată în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea. Indiferent de limba în care a fost scrisă, această literatură a reprezentat realități

vezi T. Bodogal, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. XIV. În Biblioteca Universitară din Iași se păstrează, sub cota I 13, un manuscris grec care se crede a fi originalul. Foarte îngrijit scris, închis într-o copertă de piele, împodobit cu motive florale aurii, incizate, credem că este o copie după original (nu găsim nici o ștersătură) făcută de însuși Ioan Comnen.

¹³⁶ Sintem siguri că o cercetare minuțioasă a miscelanelor catalogate de C. Litzica va da la iveală și alte scrieri aparținînd literaturii neogrecești. Iată, de pildă, ms. gr. 587 din Bibl. Acad., în care la p. 404 citim anecdote, povestiri și poezii în greaca modernă.

românești; ca urmare, nu se poate face o istorie a literaturii vechi românești din veacul al XVII-lea fără a ține seama de literatura în limba greacă din această perioadă. N. Iorga anunța în introducerea *Istoriei literaturii* sale că „în paginile ce urmează va fi adeseori vorba de opere literare grecești. Dar ele vor fi aduse neapărat numai pentru a întregi, pentru a pune într-o lumină mai clară cele ce se vor spune despre literatura românească, sau mai bine zis despre literatura românească în românește”¹³⁷. Pentru a vedea în ce măsură va influența literatura greacă dezvoltarea ulterioară a literaturii românești, credem că o cercetare specială în acest sens va evidenția lucruri interesante.

Sperăm, de asemenea, că cercetările viitoare vor descoperi noi manuscrise, cărți sau informații care să confirme una sau alta din concluziile noastre.

---

¹³⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. cit., vol. I, p. 12.

VALOAREA DOCUMENTARĂ A CONDICIILOR MĂNĂSTIREȘTI DE SOCOTELI

DE

MIRCEA GROSU

Studiul relațiilor agrare în veacul al XVIII-lea a făcut în ultimii ani remarcabile progrese. Investigația sistematică a fondurilor de arhivă a oferit cercetării o largă bază de informație. Cele două volume de documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea ¹ au pus în circulație un material de cel mai mare interes pentru urmărirea evoluției rumâniei, a regimului de obligații al rumânilor și al oamenilor liberi fără pământ și a rezistenței țărănești. Marea majoritate a documentelor tipărite sînt porunci emise de cancelaria domnească destinate țăranilor de pe diverse moșii, porunci în al căror cuprins se enumeră îndatoririle lor față de stăpînul de pământ. Aceste documente nu cuprind indicații asupra structurii marelui domeniu ², or, atîta vreme cît raportul dintre rezervă, ansamblul delnițelor țărănești și folosințele comune, volumul producției marelui domeniu destinat negoțului, raporturile dintre sursele de venit ale stăpînilor de moșie nu vor fi cunoscute, stabilirea caracterului economiei domeniiale și a direcției de dezvoltare a relațiilor agrare rămîne aproximativă. În noua fază a cercetării, atenția trebuie îndreptată cu precădere asupra determinărilor cantitative, singurele care pot asigura progresul studiilor de istorie agrară. Între sursele privind economia domeniului feudal, condicile de venituri și cheltuieli ale moșiilor mănăstirești, dintre care cele mai vechi, cunoscute astăzi, datează din timpul lui Constantin Mavrocordat, ocupă, prin abundența și importanța datelor furnizate, primul loc ³.

Aceste condici, ignorate pînă nu de multă vreme de cercetătorii relațiilor agrare, au constituit obiectul unor ediții încă din secolul tre-

¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, București, Edit. Academiei, 1966; vol. II, *Moldova* (în continuare: D.R.A.).

² Cf. și recenzia lui H. Weczerka, în „*Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*”, Band 53 (1966), 3, p. 403–405.

³ Asupra însemnătății acestui tip de izvor, vezi și Henri Seé, *Un type de document; le livre de raison d'un parlementaire breton au XVIIIe siècle*, în „*Annales d'histoire économique et sociale*”, III (1931), nr. 10, p. 237.

cut ⁴. Abia în ultimii ani condicile de venituri și cheltuieli au început să fie folosite pentru studiul gospodăriei feudale ⁵, fără ca valorificarea lor să fie încheiată. În rîndurile de mai jos, încercăm să fixăm valoarea documentară a acestor condici și să trecem în revistă problemele de istorie pentru a căror elucidare sursele amintite aduc informații prețioase.

Producția marelui domeniu.

Informațiile cele mai numeroase furnizate de condicile de socoteli privesc producția cerealiară și șeptelul moșiilor. La capătul unui ciclu agricol, ispravnicul de moșie — sau, în majoritatea cazurilor, al unui grup de moșii — consemnează cantitățile recoltate; datele înregistrate permit cunoașterea culturilor practicate, a volumului producției, iar cînd, pe lângă recoltă, se menționează și cantitatea însămînțată, devine posibil studiul randamentului semințelor. Existența datelor pentru un șir de ani succesivi dezvăluie variațiile recoltei și lasă să se întrevadă, în unele cazuri, grija de a păstra un anumit echilibru între culturile practicate ⁶.

Din ansamblul factorilor necesari unui studiu asupra productivității agricole ⁷, cei mai mulți, între care și suprafața cultivată, rămîn ignorați, ceea ce zădărnicește orice tentativă în această direcție. Materialul privind culturile cerealiere îngăduie, prin raportarea la hartă, conturarea unei adevărate geografii agricole, care ar putea indica zonele de preponderență ale unor soiuri de plante.

Observații interesante se pot desprinde din coroborarea datelor cuprinse în condici cu însemnările contemporane privind variații climatice neașteptate sau calamități naturale (grindină, lăcuste etc.); s-ar putea urmări astfel nu numai consecințele economice ale acestor fenomene, dar și eventuale repercusiuni demografice și sociale. Enumerarea aspectelor producției domeniiale care pot fi urmărite pe temeiul condicilor de socoteli fac dovada că o istorie a agriculturii medievale românești nu se poate dispensa de aportul informativ al acestei categorii de izvoare.

Rezerva feudală.

Între problemele cele mai controversate ale istoriei societății feudale românești se situează și aceea a rezervei feudale. Suprafața ei a fost considerată cînd foarte întinsă, cînd cu totul modestă. Ni se pare de prisos a relua aici discuția asupra consecințelor pe care unul sau altul din răspunsurile date la această problemă le are pentru istoria relațiilor agrare în veacul al XVIII-lea ⁸. Cer-

⁴ C. Bolliac, *Monastirile din România*, București, 1862, 660 p.; I. Bogdan, *Sămile mănăstirilor de față din Moldova pe anul 1742*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, 1915, p. 217—279.

⁵ S. Columbeanu, *Date privilegiate la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „*Studii*”, XV (1962), nr. 1, p. 111—134; N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 257—279.

⁶ Aceleași preocupări i se poate atribui și însemnarea din 7 iulie 1746 că „pă moșiia Fleștii iaste porumbu arat prea mult” (Acad. R.S.R., ms. 616, f. 54).

⁷ Cf. observațiile lui Bernard Bonnin în legătură cu dificultățile cercetării acestui aspect al economiei rurale, *À propos de la productivité agricole: L'exemple du Dauphiné au XVIIe siècle*, în „*Annales*”, XXIII (1968), nr. 2, p. 368—374.

⁸ Vezi discuția publică asupra celei de-a doua iobăgii în „*Studii*”, XIV (1961), nr. 3, p. 729—737.

cetarea condicilor de venituri și cheltuieli oferă un material interesant pentru mai buna cunoaștere a sistemului de organizare a domeniului feudal. Informațiile furnizate de aceste surse atestă existența unor rezerve de mare întindere, a căror producție cerealiară depășește cuantumul dijei percepute de pe loturile țărănești; pentru a ne mărgini la câteva exemple, semnalăm cazul moșiilor din Gorj ale mănăstirii Tismana⁹ și cel al moșiei Cucuței, aflată în stăpînirea mitropoliei¹⁰.

Numele moșiei	grâu		porumb		orz		ovăz		mei	
	rezervă	dijmă	rezervă	dijmă	rezervă	dijmă	rezervă	dijmă	rezervă	dijmă
moșii din Gorj măn. Tismana (7247 și 7248)	49 pol. chile	10 chile	160 pol. chile	61 pol. chile	25 pol. chile	—	—	—	157 pol. chile	13 pol. chile
Cucuței (1760—1761)	80 chile	30 chile	600 cez.	—	12 chile	7 chile	15 chile	—	—	—

Situațiile semnalate mai sus relevă existența unor rezerve cerealiere importante, dar numai analiza statistică a condicilor de venituri și cheltuieli va permite stabilirea gradului de răspîndire a rezervei în cadrul ansamblului de moșii și ponderea ei economică în veniturile stăpînitorilor de pămînt. Astfel, condicile înregistrează și moșii lipsite de rezervă sau cazuri de convertire a clăcii în bani, ceea ce ar putea constitui — dar nu cu necesitate — un indiciu pentru absența rezervei.

Pe baza datelor procurate de condici, ar fi util să se stabilească de asemenea repartitia geografică a moșiilor cu rezervă, în raport cu zonele naturale (cîmpie, deal) în care erau plasate și cu distanța față de mănăstirea căreia îi aparțineau. Un alt aspect de investigat ar fi și acela al permanenței și folosinței rezervei, ancheta avînd să stabilească dacă rezerva se menține de-a lungul întregii perioade, dacă există indicii asupra variației suprafeței și dacă se poate stabili preponderența unei culturi cerealiere în cuprinsul rezervei.

Intrebuinșarea muncii prestate de țărănimea dependentă.

Documentele emise de cancelaria domnească în veacul al XVIII-lea nu permit cunoașterea cuantumulului real al muncii prestate de țărănimea dependentă. Condiția servilă a rumânilor îi obliga să se afle în

permanență la dispoziția stăpînului lor, ale cărui porunci erau îndatorate, în principiu, să le execute necondiționat. De aceea poruncile domnești se mărginesc să arate că rumânul este obligat să execute orice poruncă primită de la stăpînul de moșie¹¹. Nu dispunem de surse care să indice dacă munca nelimitată la care erau obligați era numai un principiu sau devenise o realitate. Totuși, din câteva cazuri sîntem în măsură să știm care erau muncile prestate de rumâni; este vorba de învoieli potrivit

⁹ Arh. st. Buc., ms. 377, f. 640 v.

¹⁰ Bibl. Acad. R.S.R., ms. 617, f. 157 v.

¹¹ Vezi de exemplu *D.R.A.*, vol. I *T. Rom.*, p. 198.

cărora stăpînul de moșie acceptă limitarea autorității sale senioriale și fixarea în scris a muncilor pe care urmează să le execute țărani dependenti aflați pe pămîntul lor¹². Numărul restrîns al unor astfel de învoieli nu permite generalizări în ceea ce privește regimul obligațiilor de muncă al rumânilor.

Poruncile domnești de pînă la 1740 înregistrează în genere claca pe care stăpînii de moșie începeau să o impună oamenilor liberi fără pămînt ca urmare a generalizării obligației de muncă. După această dată, cînd obligațiile în muncă ale oamenilor cu învoială devin obiectul unei reglementări din partea autorității centrale, în poruncile domnești se întîlnesc reproduse dispozițiile privitoare la clacă din așezămintele promulgate de domnie; din anul 1746, o dată cu abolirea șerbii și asimilarea foștilor rumâni cu oamenii liberi fără pămînt, se succede o serie de urbarii care fixează regimul obligațiilor de muncă, iar poruncile domnești din acești ani reproduc stereotip dispozițiile lor. Limitat la aceste izvoare, cercetătorul se află în imposibilitate de a ști dacă realitatea locală coincide cu regimul înfățișat în porunca domnească. Mai întîi, potrivit așezămintelor domnești (inclusiv *Pravilniceasca condică*, din 1780), stăpînii de moșie aveau libertatea de a converti claca în bani; în al doilea rînd, zilele de clacă fixate de așezămintele domnești reprezentau un maxim, învoieli pentru un quantum de muncă inferior putînd fi încheiate între stăpîn și țărani clăcași¹³. Poruncile domnești nu indică, așadar, nici dacă claca a fost convertită și nici dacă un acord special de reglementare a clăcii nu a intervenit între cei doi parteneri ai sistemului domnenial. Condicile de venituri și cheltuieli rămîn astfel singurele izvoare care permit o evaluare de ansamblu¹⁴ a regimului de obligații în muncă. Condicile amintite înregistrează satele a căror clacă fusese convertită în bani, precum și sumele încasate; ele indică, de asemenea, numărul de zile de clacă efectuate de țărani, împreună cu destinația acestor obligații. Natural că nici în condici nu se întîlnesc întotdeauna precizările dorite, și exemplele enumerate mai jos vor indica unele dintre neclaritățile aflate în aceste surse. Într-una din condicile mitropoliei se arată că la 12 ianuarie 1745 pe moșia Sălătruc se aflau 32 „oameni de clacă... dentr-aceștea clăcuesc liude 23, ceialalți sînt martalogi”¹⁵. Nu știm dacă sub termenul de oameni de clacă sînt de înțeles numai oamenii cu învoială sau este vorba de toți cei îndatorați să presteze clacă, oameni cu învoială și rumâni. Condica oferă totuși precizări asupra muncilor efectuate de cei 23 de clăcași; la două plivituri, la căratul buților de vin și la construcția unui bordei pentru cîrciumă lucraseră în total 97 „liude” (ceea ce înseamnă de fapt 97 de zile-om, adică o medie de 4 zile, un quantum deci inferior celui fixat prin așezămintul lui Constantin Mavrocordat). Pe moșia Pătroaia, se aflau 46 de clăcași în anii 1750—1751, obligați la o clacă de 12 zile anual, ceea ce reprezintă un număr de 552 de zile de clacă;

¹² Cea mai veche învoială datează din 1710, cf. *D.R.A.*, vol. I, 7. Rom., p. 235.

¹³ Situația este explicit formulată în *Pravilniceasca condică. 1780*, București, Edit. Academiei, 1957, p. 80—83.

¹⁴ Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dispunem de un număr mai mare de documente privind învoielile dintre stăpîni și țărani, dar caracterul lor răsleț nu permite desprinderea unor concluzii generale.

¹⁵ *Bibl. Acad. R.S.R.*, ms. 616, f. 7.

dintre acestea, au fost prestate la iazul morii 85, la vie 133, la cositul finului 22, la construcția unor adăposturi pentru porci 24, la reparația unui obor 26 ; au fost efectuate în acest fel 290 de zile, adică 52,5%. Cifra este relevantă pentru marele număr de zile de clacă care rămâneau neprestate, situații similare întâlnindu-se și pe alte moșii.

Din condici nu rezultă dacă neefectuarea integrală a clăcii era urmarea împotrivirii țărănești sau a necesităților restrinse ale gospodăriei feudale. Numai cercetarea sistematică a condicilor și analiza datelor oferite vor putea să stabilească care erau necesitățile de muncă ale moșiei boierești și ale celei mănăstirești și să determine raportul dintre aceste necesități și munca executată efectiv de populația clăcașă a marelui domeniu. Datele cele mai amănunțite privind regimul de îndatoriri se referă la moșiile Borusul, Gherghița, Berilești, Obedeanca și Radu Cojocar provenind din anii 1780—1787. Calculul efectuat pe baza acestor date indică un procent foarte apropiat de cel întâlnit pe moșia Pătroaia ; dintr-un total de 2 766 de zile de clacă, fuseseră efectuate doar 1 582 ¹⁶. Este de remarcă că majoritatea muncilor săvârșite de clăcași — cositul, strînsul și îngrăditul finului, construcții de adăposturi pentru vite, căratul bușilor de vin etc. — erau în legătură cu cele două principale izvoare de venit ale marelui domeniu : viticultura și creșterea vitelor. Nu trebuie însă pierdut din vedere că pe moșiile amintite absența rezervei cerealiere explică lipsa clăcii agricole. Pe moșiile unde exista rezervă, clăcașii desfășurau activități legate de cultura pământului ; din nefericire, informațiile furnizate de condici, deși valoroase, nu au întotdeauna rigurozitatea dorită. Spre exemplu, în 1785, se notează că 12 case din Boteni, 6 case din Măriuța și 32 de case din Curătești „au clăcuit la arie i la adusul grîului” ¹⁷ ; alteori însă se indică numărul zilelor de clacă, ca în 1792, cînd se specifică că 24 de case din Măriuța au lucrat la arie un număr de 72 de zile de clacă ¹⁸.

Însemnările din condici confirmă afirmația de mai tîrziu a lui Pavel Kiseleff că regimul celor 12 zile de clacă era departe de a fi impus pe întreg teritoriul Țării Românești ; clăcașii de pe moșiile Băsești și Pătroaia, în număr de 55 de case, au prestat în anul 1779 doar cîte 4 zile de clacă la cositul și strînsul finului destinat hranei oilor ¹⁹. Existau unele sate ai căror locuitori erau scutiți de efectuarea celor 12 zile de clacă „sau de plata zlotului” în schimbul unei îndatoriri speciale fixate de stăpînul moșiei : în 1783, clăcașii de pe moșia Corlătești aveau obligația de a lucra la moară „cînd să întimplă” ²⁰ ; sătenii din Crîngul Sasului aveau sarcina de a transporta bucatele mitropoliei „și să lucreze și alte lucruri în loc < ul > clăcii acestor bani” ²¹.

Concluziile ce se desprind din analiza exemplurilor citate mai sus nu vor putea fi generalizate decît după cercetarea sistematică a izvoarelor discutate aici ; abia atunci se va putea ști dacă ne aflăm în fața unei situații tipice sau a unei excepții.

¹⁶ Ibidem, ms. 618, f. 72—72v.

¹⁷ Ibidem, ms. 620, f. 7 v.

¹⁸ Ibidem, f. 66 v.

¹⁹ Ibidem, ms. 618, f. 66.

²⁰ Ibidem ms. 620, f. 314.

²¹ Ibidem, ms. 616, f. 69 v.

Condicile oferă informații și în legătură cu prestarea zilei de plug sau de arătură, obligație care se generalizează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și este legiferată de Ioan Caragea în 1818. Apărută în legătură cu preocuparea stăpînilor de moșie de a cultiva mai intens rezerva, îndatorirea era la început, așa cum o arată și numele, prestată în muncă. Din datele furnizate de condici reiese că în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea obligația începuse să fie frecvent convertită în bani : de pe moșia Flești, mitropolia încasase 7 t. și 60 bani „după pluguri”²²; de pe moșia Bătiani pentru cele „3 pluguri de clacă” fusese încasată suma de 3 taleri²³. Informațiile oferite de condici pun în lumină o situație aparent paradoxală : pe de o parte, moșii cu rezerve cerealiere foarte întinse, a căror producție depășește volumul dijmelor percepute din grîne, pe de altă parte, larga răspîndire a convertirii clăcii în bani și un quantum redus al îndatoririlor în muncă. Cum, din păcate, sursele examinate aici distribuie inegal datele privitoare la moșiile înregistrate, cercetătorul va fi obligat să raporteze în permanență informațiile culese din condici la hartă și să ia în considerare un șir de aspecte pentru a căror elucidare va trebui să facă apel și la alte izvoare. Avem mai ales în vedere cercetarea demografică, precum și cunoașterea aprofundată a istoriei satelor, întrucît de cele mai multe ori regimul de excepție este consecința unei îndelungate lupte întreprinse de țărani pentru ameliorarea condițiilor de muncă.

**Locul rumânilor în cadrul
marelui domeniu.**

Dacă pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, condicile oferă un material abundent privind inventarul uman al domeniului, pentru prima jumătate a aceluiași secol informațiile referitoare la populația servilă sînt sporadice. Carența este cu atît mai regretabilă cu cît instituția rumâniei în ultima fază a existenței ei a fost caracterizată diferit în istoriografia noastră. Orice progres în fixarea locului șerbiei în ansamblul relațiilor feudale este condiționat de posibilitatea stabilirii unor determinări cantitative. Pentru a revela preponderența procesului de aservire a țărănimii libere — cu și fără pămînt — sau a celui de eliberare din situația servilă este necesar să se stabilească populația servilă de pe moșiile mănăstirești și boierești. Absența însăși a rumânilor din inventarele averii mănăstirești poate fi considerată în sprijinul afirmației că, în ajunul reformei lui Constantin Mavrocordat, rumânia era o instituție în agonie. Argumentul nu poate fi însă acceptat fără rezerve : anii pentru care dispunem de informații privind numărul rumânilor coincid cu perioada războiului ruso-austro-turc (1736 — 1739), care a provocat și a favorizat deplasarea în masă a locuitorilor. Instabilitatea demografică făcea anevoioasă, dacă nu imposibilă, evidența strictă a forței de muncă servile. Chiar în împrejurări normale, stăpînii de pămînt nu izbuteau întotdeauna să știe cu exactitate care le erau supușii ; este ceea ce mărturisește lapidar un perilipsis inclus într-una din condici atunci cînd precizează în legătură cu o danie de rumâni a lui Matei Basarab ; „27 rumâni au dat sfintei mănăstiri și acum nu să știu”²⁴. Singur manuscrisul 377 oferă informații mai consistente în

²² Ibidem, ms. 620, f. 193.

²³ Ibidem, f. 293.

²⁴ Arh. st. Buc., ms. 377.

legătură cu numărul rumânilor aflați pe moșiile mănăstirilor închinată; spre pildă, mănăstirea Cobia avea în stăpînire 10 case de rumâni ²⁵, mănăstirea Mislea — 35 de case de rumâni ²⁶, mănăstirea Argeș — 51 de suflete de rumâni ²⁷ etc. Raportat la numărul de moșii ale acestor mănăstiri — 2, 5 și 12 — ,numărul rumânilor apare restrîns. De asemenea, dacă în cazul mănăstirii Mislea știm că, pe lângă cele 35 de case de rumâni, existau și 13 rumâni — sau case de rumâni, căci izvorul nu precizează — fugiți, în celelalte cazuri nu sîntem în măsură să afirmăm dacă cifrele indicate reprezintă totalul populației servile a mănăstirilor amintite. Oricum, ceea ce se cuvine subliniat este că fuga constituie o realitate permanentă a sistemului feudal în veacul al XVIII-lea. Un hrisov al lui Grigore Ghica din anii 1663—1664, prin care domnul dăruia mănăstirii Sf. Ioan din Focșani 20 de case de poslușnici, motiva dania prin faptul că, „fiind mănăstirea la margine, nu putea ține rumâni” ²⁸. Precizarea documentului avertizează asupra necesității unei considerări prudente a cifrelor furnizate de aceste condici. Fără a anticipa asupra concluziilor cercetărilor viitoare privind evoluția rumâniei în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, credem că informațiile oferite de condicile de venituri și cheltuieli sînt o mărturie în sprijinul tezei că șerbia se află în această perioadă într-un avansat proces de dezagregare ²⁹. Numărul redus de țărani șerbi aflați în stăpînirea mănăstirilor ca și absența lor pe domeniile majorității mănăstirilor incluse în condici ar putea fi considerate ca o mărturie a reducerii simptoare a populației servile pe moșiile ecleziastice. Se poate spune că, în perioada de timp care a precedat reforma lui Constantin Mavrocordat din 1746, rumânia a străbătut o criză care avea să-i fie fatală. Călugării mănăstirii Cîmpulung nu făceau decît să exprime o situație generală atunci cînd afirmau, în 1745 ³⁰, că n-au nici un folos de la rumânii lor, fugiți din pricina fiscalității apăsătoare și a îndatoririlor către domnie. Studiate în raport cu informațiile furnizate de celelalte izvoare privind fuga locuitorilor și fixate pe hartă, cifrele referitoare la rumânii diverselor mănăstiri pot constitui un indiciu de valoare pentru studiul instituției de bază a societății medievale, șerbia.

Intrebuințarea muncii robilor.

Folosirea robilor țigani la muncile agricole a fost de multe ori contestată, invocîndu-se caracterul nomad al acestei populații și înclinația ei spre meșteșuguri considerate ca nepotrivite cu practicarea sistematică a muncilor agricole. Condicile indică însă participarea robilor țigani la muncile agricole. În toamna anului 1748, în socoteala ispravnicului moșiei Didești se specifică cantitatea de grîu ce „au mîncat țiganii la plug, la grîu și la porumb”, precum și la „prașila porumbului i la plug” ³¹. În același an, o cantitate însemnată de grîu și

²⁵ Ibidem, f. 255.

²⁶ Ibidem, f. 497—497 v.

²⁷ Ibidem, f. 286 v.

²⁸ Ibidem, f. 437.

²⁹ Vezi, pe larg, în acest sens, D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, 1960, p. 245—247.

³⁰ *D.R.A.*, vol. I, T. Rom. p. 431.

³¹ *Bibl. R.S.R.*, ms. 616, f. 66v.

porumb „s-au dat mertic țiganilor la cîmpu astăvară la strînsul bucatelor”³². Credem că nu se poate vorbi de o agricultură în sensul adevărat al cuvîntului practică de robii țigani, ci de constituirea unor formații de lucru folosite în perioadele de virf ale muncilor agricole. Este de prisos a stăruii asupra importanței pe care o are rezolvarea acestei probleme, deoarece, dacă s-ar da un răspuns afirmativ la întrebarea: robii țigani participau sau nu la cultivarea rezervei?, răspuns întemeiat desigur pe o solidă bază documentară, atunci cercetătorul ar fi chemat să dezlege o nouă situație: raportul dintre ponderea muncii robilor și aceea a țăranilor fără pămînt, rumâni sau liberi.

Prețurile.

Evoluția prețurilor constituie unul dintre cele mai importante capitole ale istoriei economice. Fără a împărtăși concepția lui E. Labrousse despre rolul determinant al dinamicii prețurilor în dezvoltarea economică și socială, nu mai puțin adevărat este faptul că studiul prețurilor pune în lumină aspecte fundamentale ale vieții economice. Absența unor studii preliminare privind echivalențele monetare, precum și natura izvoarelor utilizate pînă acum de medievistii români — în marea lor majoritate donații sau confirmări de stăpîniri funciare — au făcut ca evoluția prețurilor să se numere printre „petele albe” ale istoriografiei noastre. Pentru veacul al XVIII-lea o cercetare în această direcție ar beneficia de cîteva surse de cel mai mare interes. Marele hrisov al lui Constantin Mavrocordat din 1741 stăruie, după cum se știe, asupra creșterii prețurilor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea³³, iar din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, domnii fanarioți au introdus sistemul prețurilor maximale³⁴. În realitate, reglementările domnești nu au fost observate în schimburile curente, astfel că mercurialele veacului al XVIII-lea rămîn mai mult un deziderat. Se poate afirma fără exagerare că, din punctul de vedere al istoriei prețurilor, condicile de venituri și cheltuieli ale mănăstirilor și mitropoliei constituie o adevărată mină. Ele înregistrează prețurile articolelor cumpărate pentru acoperirea necesităților fiecărei moșii, precum și prețurile principalelor produse ale marelui domeniu desfăcute pe piață. Întrucît condicile oferă adesea aceste informații pe serii de ani, cercetătorul este în măsură să stabilească o curbă a acestor prețuri în veacul al XVIII-lea; asociată cu stabilirea echivalențelor monetare, această curbă va permite lămurirea unui fenomen economic caracteristic perioadei de sfîrșit a secolului al XVIII-lea: se va putea ști dacă creșterea prețurilor constatată atunci, și care a fost relevată și de contemporani³⁵, este rezultatul unei cereri sporite în raport cu oferta restrînsă sau manifestarea accentuată a procesului de depreciere a monedei de argint otomane. Credem că ar trebui luată în considerație și posibilitatea ca ambii factori să fi exercitat o acțiune conjugată.

³² Ibidem, f. 91v.

³³ Vezi textul acestui hrisov, la Gh. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui C. Mavrocordat. 1746—1946*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, seria a III-a, tom. XXIX, 1946—1947, p. 438.

³⁴ F. Cazan, *Prețul fix al produselor din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (Contribuție la studiul apariției relațiilor capitaliste în Țara Românească)*, în „Analele Universității C. I. Parhon”, seria științe sociale, Istorie, IX (1961), 16, p. 51—65.

³⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1897, vol. VIII.

Probleme de demografie.

Alături de stabilitate, evidența populației a constituit unul din obiectivele fundamentale ale politicii de reforme ale domnilor fanarioți. Stabilirea numerică a masei de contribuabili constituia condiția indispensabilă a satisfacerii rapide a obligațiilor materiale față de Poartă și a asigurării perceperii regulate a dărilor, principalul izvor de venit al domniei și boierimii. Eforturile autorității domnești de a realiza o evidență a populației s-au lovit de multiple obstacole, dintre care două s-au dovedit de neînălțurat: deplasările de populație — și mai ales forma cea mai gravă, fuga — și „dosirea” țăranilor de către stăpînii de moșii care, tăinuind pe contribuabili față de organele fiscului, urmăreau de fapt sporirea propriilor venituri. Catagrafiile ordonate de domnii fanarioți nu ni s-au păstrat sau n-au fost încă descoperite³⁶. Încercările de evaluare a populației Țării Românești în secolul al XVIII-lea s-au sprijinit pe catagrafiile întocmite de austrieci în cele două decenii cît au stăpînit Oltenia, ca și pe indicațiile furnizate de călătorii străini³⁷. Studiile de demografie cantitativă privind veacul al XVIII-lea, de altminteri puține la număr³⁸, s-au resimțit din pricina bazei documentare înguste. Condiciile de venituri și cheltuieli oferă și în această direcție un material bogat și valoros. Indicațiile de cifră ale acestor izvoare privesc populația servilă, robii țigani, numărul gospodăriilor din satele aflate pe moșii, populația imigrată din Transilvania. Lăsînd la o parte datele referitoare la rumâni și țigani, care au fost analizate mai sus, stăruim aici asupra celorlalte informații cu caracter demografic. Ne limităm numai la puține exemple care sînt lămuritoare asupra valorii datelor procurate de condici. Dintr-o însemnare din anul 1747 reiese că populația unor sate ale mitropoliei se înfățișa astfel: Luciiianii — 14 liude, Aninoasa — 18 liude, Voinești — 34, Săcuianii — 49 liude casnici și 6 holtei, Bănești — 18³⁹. Uneori condicile permit stabilirea sporului demografic rezultat din creșterea naturală a populației sau prin imigrări. În anul 1761, populația moșiei Futoaia era alcătuită din 43 liude casnici în satul vechi, 27 liude „casnici noi” la Curmătura și 20 „liude noi de acum veniți”⁴⁰. Raportul dintre localnici și imigranți poate fi urmărit, în unele cazuri, de-a lungul mai multor ani atunci cînd condicile înscrise succesiv populația așezărilor îndatorate la clacă; spre exemplu, pentru moșiile Borusul, Gherghița, Berilești și Radu Cojocar se întîlnesc indicații privind numărul țăranilor clăcași și al „ungurenilor”, adică al țăranilor din Transilvania strămutați în Țara Românească în căutarea unor condiții de muncă și de viață mai lesnicioase. Evident că datele oferite de condici trebuie acceptate cu rezervele de rigoare. Lăsînd la o parte inexactitățile involuntare strecurate în condici, se cuvine subliniat aici că ispravnicii de moșii înșiși încercau să ascundă numărul real al locuitorilor, pentru a-și putea însuși prestațiile celor tănuți. Astfel, în 1746, la o verificare făcută

³⁶ Tehnica de întocmire a catagrafiei din 1741 a fost studiată de G. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populației Principatelor Române la mijlocul secolului al XVIII-lea. Actul lui Constantin Maurocordat din anul 1741 (?)*, în „Revista de statistică”, 1964, nr. 11, p. 40—48.

³⁷ Vezi Ș. Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Maurocordat. Un document inedit*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 5, p. 929—939.

³⁸ Cf. Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii”, XX (1967), nr. 5, p. 935—936.

³⁹ Bibl. Acad. R.S.R., ms. 616, f. 80—80 v.

⁴⁰ Ibidem, ms. 617, f. 312 v.

de mitropolit se constată că „sînt la Pătroaia liude 89, iar nu 69, pentru că liude 19(sic !) au fost ascunși de pîrcălab”⁴¹.

În afara abuzurilor comise de ispravnici, locuitorii încercau și ei să se sustragă regimului de obligații față de stăpînul de pămînt și față de vistierie tăinuindu-și prezența pe domeniu. Pentru stabilirea numărului locuitorilor din satul Boteni (anul 1746), mitropolia Țării Românești sublinia necesitatea confruntării declarațiilor făcute de țărani cu datele aflate în catastifele vistieriei : „însă ei au zis că sînt liude 25, dar noi vom căuta la visterie și pă cîte liude vor fi acolo, pe atîtea să dea”⁴². Condicile pun în lumină și concurența dintre stăpînii de pămînt pentru a-și asigura un număr cît mai mare de brațe de muncă pe domeniile lor. Raptul de oameni era un fenomen frecvent în condițiile create de existența unei populații restrinse la număr. În 1773, o condică a mitropoliei notează că pe moșia Mileasca din Prahova „nu s-au agonisit nici un venit fiindcă pe oamenii după moșie i-au mutat Măciureanul la Jilava”⁴³. Exemplele înfățișate mai sus relevă importanța și limitele informației demografice puse la îndemîna de condici. Mărginite la un număr restrîns de moșii, datele privind populația nu se pot substitui catagrafiilor care s-au pierdut și deci nu pot oferi indicațiile de ansamblu asupra populației românești. Ele constituie însă indicii de bază pentru stabilirea unei curbe care, odată trasată, va putea da un răspuns satisfăcător la întrebarea dacă secolul al XVIII-lea constituie sau nu o perioadă de depresiune demografică. Studiul atent al condițiilor locale, corelarea datelor demografice cu cele sociale și economice deschid perspective noi cercetărilor referitoare la populația rurală în veacul al XVIII-lea.

Utilizarea muncii salariate.

Cercetările privind apariția relațiilor capitaliste au făcut aproape întotdeauna apel la informațiile oferite de surse referitoare la întrebuițarea muncii salariate. Astăzi este limpede pentru toți că prezența muncii salariate nu înseamnă cu necesitate existența unei exploatare capitaliste⁴⁴. Este însă incontestabil că pentru urmărirea genezei relațiilor capitaliste cunoașterea proporțiilor în care domeniul feudal utilizează muncă salariată este indispensabilă. Condicile oferă un material abundent mai ales în legătură cu întrebuițarea simbriașilor la muncile viticole ; ele indică numărul celor angajați, felul muncii prestate și plata efectuată. Pentru a ilustra această categorie de informații ne mărginim la un singur exemplu din 1765—1766⁴⁵.

Cultura viilor nu era singura activitate în cadrul căreia munca salariată își găsea o largă întrebuițare. Condicile semnalează un număr mare de simbriași la cositul finului⁴⁶ și la reparatul zăgazului morii⁴⁷. Chiar dacă în aceste cazuri nu avem de-a face cu un proletar propriu-zis, simbriașii angajați fiind clăcași sau moșneni în căutare de venituri suplimentare,

⁴¹ Ibidem, ms. 616, f. 341.

⁴² Ibidem, f. 341 v.

⁴³ Ibidem, ms. 618, f. 45.

⁴⁴ Cele mai vechi informații privind exploatarea muncii salariate din Țara Românească datează din a doua jumătate a veacului al XV-lea — vezi Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale*. În „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 62, n. 2.

⁴⁵ Bibl. Acad. R.S.R., ms. 617, f. 200 v.

⁴⁶ Ibidem, ms. 620, f. 26v.

⁴⁷ Ibidem, f. 34.

Felul muncii	forța de muncă	retribuția
tăiat	117	15 bani
hărăcit	118	18 „
cercuil	123	15 „
săpat	229	21 „
plevilă	131	18 „
plevilă	187	15 „
sapa după plevilă	181	24 „
culegători	121	6 „
cărători	114	12 „
călcători		
tescutori		

este însă neîndoielnic că răspîndirea unui nou raport economic în cadrul căruia țaranii își înstrăinează forța de muncă în schimbul unei retribuții pecuniare marchează un început de destrămare a relațiilor feudale întemeiate pe dependența personală sau reală a producătorului direct. Confruntarea datelor din condici privind salarizarea cu tariful muncilor fixat de Alexandru

Ipsilanti⁴⁸ poate duce, de asemenea, la constatări interesante în ceea ce privește politica domniei față de această problemă.

Sursele de venituri și raporturile dintre ele.

Condiciile de venituri și cheltuieli rămân sursele fundamentale pentru cunoașterea orientării economice a marelui domeniu; enumerînd cu rigurozitate veniturile realizate prin negoț, aceste condici

îngăduie stabilirea principalelor izvoare de venit, precum și caracterul actelor de comerț practicate de mănăstiri. În ultimul timp s-a susținut că trăsătura caracteristică a economiei domeniiale în veacul al XVIII-lea este trecerea de la sistemul întemeiat pe ideea de subzistență la marea întreprindere agricolă bazată pe clacă a cărei producție, în primul rînd cerealică, este destinată pieței. Condiciile de venituri și cheltuieli arată că numai o cantitate restrînsă a grînelor recoltate lua calea schimbului și că cea mai mare parte a lor era consumată în cuprinsul domeniului⁴⁹. Aceasta nu înseamnă, desigur, absența unui negoț cu cereale; în paginile condicilor sînt semnalate numeroase vînzări de grîne, îndeosebi grîu și porumb. Astfel, în 1744, mitropolia vînduse din mălaiul recoltat de pe moșia Meteleul 136 chile (cezvîrta de 30 ocale), realizînd un venit de 204 taleri⁵⁰. În 1789, mitropolia vînduse unor negustori turci din Vidin 12 000 ocale grîu; în același an, încă 22 000 ocale porumb erau vîndute de mitropolie, rezultînd un venit total de 920 taleri⁵¹. Studiul sărilor mănăstirilor din Țara Românească⁵² a relevat că venitul realizat de pe urma monopolului vinului și rachiului era superior celui dobîndit prin comercializarea grînelor și vitelor. Analiza amănunțită a datelor furnizate de condici⁵³ ar putea dezvălui raportul cantitativ dintre comerțul extradomenial și cel intradomenial putîndu-se urmări astfel, trecerea de la economia naturală la economia de marfă-bani.

⁴⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 205—208.

⁴⁹ În 1788, din cele 1 525 cezvîrte de porumb recoltat, o cantitate de 1 261 cezvîrte fusese mîncată în timpul iernii de porcii mitropoliei (Acad. R.S.R., ms. 621, f. 10).

⁵⁰ Bibl. Acad. R.S.R., ms. 616, f. 1 v.

⁵¹ Ibidem, ms. 621, f. 150.

⁵² Vezi S. Columbeanu, *loc. cit.*

⁵³ Alături de vînzarea băuturilor spirtoase, a vitelor, a produselor animaliere și a cerealelor, condiciile înregistrează și sumele realizate din chiria caselor, a prăvăliilor și a hanurilor din București.

Fiscalitatea.

Veacul al XVIII-lea este cunoscut ca o perioadă de fiscalitate excesivă, generată de agravarea obligațiilor către Poartă și către domnie, de abuzurile aparatului de stat și de sarcinile impuse de armatele străine staționate pe teritoriul românesc în timp de război. Condicile enumeră sumele vărsate de mănăstiri în cadrul diverselor contribuții la care erau îndatorate; astfel cunoaștem cuantumul unor dări ca vâcărit, oierit, poclonul steagului, poclonul bairamului, haraci, calul domnesc, vel-seamă, pogonărit, precum și diverse contribuții extraordinare în legătură cu furniturile de grîne către Poartă (zaherele)⁵⁴. Trebuie avut în vedere că informațiile condicilor privind fiscalitatea se referă la o categorie privilegiată și că ele nu reflectă situația masei de contribuabili. Datele oferite de condici constituie totuși un indiciu pentru a urmări evoluția fiscalității, în sensul că, dacă se constată agravarea îndatoririlor celor privilegiați, este de la sine înțeles că situația populației neprivilegiate înregistra o înrăutățire mult sporită.

Informații referitoare la viața culturală.

Sămile mănăstirilor din Țara Românească enumeră întotdeauna cărțile — tipărite sau manuscrise — aflate în posesia lor. Aceste cataloage ale bibliotecilor mănăstirești constituie un izvor de maxim interes pentru istoria culturii. Cercetările mai noi în această direcție urmăresc nu numai întocmirea unei bibliografii complete a producției de carte, ci și funcția socială și culturală a cărții, atenția fiind îndreptată atât asupra cărții, cât și asupra cititorului⁵⁵. Obștea călugărească reprezintă un grup socio-cultural bine delimitat în cadrul societății medievale, care, deși numeric redus, joacă un rol important în viața culturală. Inventarele din bibliotecă permit stabilirea raportului între cartea de cult și cea laică, între cartea românească și cea în limbi străine. Chiar dacă informațiile nu sînt mereu atât de precise, se poate spune că nici o cercetare de istorie a culturii românești medievale nu se va putea lipsi de informațiile acestor condici.

Enumerarea succintă a principalelor probleme pentru a căror soluționare condicile de venituri și cheltuieli aduc un material important oferă posibilitatea de apreciere asupra valorii de izvor a acestor condici. Caracterul variat al informațiilor procurate de aceste surse fac din ele „o materie primă” de preț pentru cercetarea istorică. Studiate cu ajutorul metodelor moderne de investigație, în primul rînd cu ajutorul metodei statistice, aceste condici pot adăuga noi contururi la cadrul unei perioade dintre cele mai interesante ale istoriei naționale.

⁵⁴ Vezi de exemplu ms. 377, Arh. st. Buc., f. 195, 201 v — 202 etc.

⁵⁵ Cf. F. Furet, *La „Librairie” du Royaume de France au XVIIIe siècle*, în XIIe Congrès International des Sciences Historiques — Romania, vol. I, Viena, 1965, p. 423.

INSTITUȚIA CĂSĂTORIEI ȘI CONDIȚIA JURIDICĂ A FEMEII DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

ANICUȚA POPESCU

Căsătoria este instituția cea mai importantă dintre instituțiile familiei. Reglementarea pe prim plan a raporturilor care iau naștere între soți se explică prin faptul că familia își are baza în căsătorie. Căsătoria, dacă „n-ar fi baza familiei — spune Karl Marx —, ea ar constitui tot atât de puțin un obiect de legiferare ca, de pildă, prietenia”¹.

În concepția marxistă, familia — deci și căsătoria — este o instituție strâns legată de societate în ansamblul ei și determinată, deopotrivă, de caracterul modului de producție al fiecărui tip de societate. Dezvoltarea relațiilor de familie este condiționată de cea a societății. Fiecărui mod de producție îi corespunde o anumită organizare a raporturilor de familie. „Luați — spune K. Marx, în scrisoarea către P. V. Annenkov — anumite trepte de dezvoltare a producției, a schimbului, a consumului, și veți avea o formă corespunzătoare de orînduire socială, de organizare a familiei, a stărilor sau claselor, într-un cuvînt o societate civilă corespunzătoare”².

Societatea feudală cu caracteristicile ei a imprimat familiei — și astfel și instituției căsătoriei — o serie de trăsături care reprezintă un progres relativ față de familia orînduirii sclavagiste. Au supraviețuit însă raporturi sociale bazate pe inegalitate, violență, supunere și ascultare. Proprietatea privată și interesele legate de ea domină viața de familie, femeia continuă să fie în esență o exploatată, cu un loc inferior în viața socială, prin limitarea drepturilor și îngrădirea exercitării acestora.

Familia — deci și instituția căsătoriei — reprezenta un sector de viață socială pe care societatea feudală îl socotea a fi de resortul bisericii. Biserica creștină a dat căsătoriei, conform scopului ei etic, o însemnătate spirituală, a privit-o ca o instituție a ei și a trecut-o între taine. De aceea,

¹ K. Marx, *Proiectul de lege cu privire la divorț*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. a II-a, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 166.

² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 560.

reglementarea juridică a căsătoriei în pravile va oglindi trăsăturile esențiale ale poziției societății feudale și în special ale bisericii.

Majoritatea normelor de drept care se aplicau în țara noastră pînă în secolul al XVII-lea și care au dăinuit mult timp și după apariția pravi-
lelor erau nescrise. În general, se judeca după obiceiul juridic, numit în documente „legea țării”, „legea românească”, „legea țării noastre”. Iar cînd obiceiurile juridice nu erau cunoscute, se recomanda de pravile „să se strîngă niște oameni buni să socotească”³. Cu toate acestea, puține sînt referințele la obiceiul pămîntului privitoare la căsătorie. Se constată mai mult folosirea unor nomocanoane formate din norme de drept canonic și laic. Aceste nomocanoane au avut o largă circulație în țările române, fiind folosite de domnie ca mijloc de unificare a vieții juridice în scopul centralizării statului. Ele sînt legiuri canonico-juridice, de origine romano-bizantină, adaptate la nevoile noastre și folosite în țările noastre în limba slavonă, încă din secolul al XV-lea⁴.

Reglementări privitoare la căsătorie, pînă în secolul al XVII-lea, au circulat prin intermediul *Sintagmei lui Matei Vlastare* (1335) și al *Nomocanonului lui Manuil Malaxos* (1562 sau 1563). *Sintagma* a fost folosită de biserica noastră în forma ei dezvoltată, ca și sub forma prescurtată, împreună cu alte colecții de canoane, pînă la apariția primelor tipărituri românești⁵. Ea cuprinde extrase din *Nearale* și din *Epanagoga* lui Vasile Macedoneanul și a fiilor săi, Leon și Alexandru, și era menită să instruiască atît pe clerici, cît și pe laici. *Sintagma lui Matei Vlastare* a stat la baza mai multor pravile care au apărut mai tîrziu. *Nomocanonul lui Manuil Malaxos* a circulat la noi în țară în numeroase copii⁶ și a fost folosit în pravilele: *Îndreptarea legii* și *Pravila aleasă*.

Urmărindu-se întărirea puterii de stat și lărgirea aplicării dreptului scris, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea are loc traducerea acestor nomocanoane în limba română⁷.

³ *Pravila aleasă a lui Eustratie Logofătul din 1632*, text pregătit de C. Tegăneanu, cu studiu introductiv de Gh. Cronț și C. Tegăneanu (în manuscris la Sectorul de vechi instituții românești din Institutul de istorie „N. Iorga”). În continuare cităm acest izvor prin inițialele P.A.; *Îndreptarea legii*, text cu studiu introductiv pregătit de Colectivul de vechi drept românesc, București, 1962, gl. 4: „Unde nu e legea scrisă, acolo trebuiește să păzim obiceiul locului. Iară de nu va fi obiceiul, trebuiește să urmăm întrebării de acel lucru, iară de nu vom afla nici cu întrebarea de acel lucru, atuncea trebuiește să socotească bătrînii cum vor putea tocni”. În continuare cităm acest izvor prin inițialele I.L.

⁴ Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române, Pravila Moldovei din 1646*, „Studii”, an. XI, 1958, nr. 5, p. 34.

⁵ C. Popovici, *Fîntnele și codicii dreptului bisericesc ortodox*, București, 1866, p. 39; N. Milas, *Dreptul bisericesc oriental* (trad. rom.), București, 1915, p. 161.

⁶ *Nomocanonul* are următorul titlu: „Legea alcătuită din diferite canoane trebuitoare ale dumnezeieștilor și sfinților apostoli, ale sfintelor sinoade ecumenice, ale purtătorilor de Dumnezeu părinți și ale altor preasfinți arhierei; precum și din unele Novele ale legilor în-părătești și din altele”. El este inclus în I.L., p. 635-929, și este editat de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț. Vezi și I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, București, 1928, p. 371; Șt. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, Vaslui - 1937, p. 78-79; I.L. (Introducere), p. 17.

⁷ P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisului în limba română*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 181, 183.

Pravilele apărute în secolul al XVII-lea⁸ urmăreau, prin dispozițiile lor, să consolideze din punct de vedere social-politic interesele clasei stăpînitoare, iar dreptul apărea ca un privilegiu al anumitor clase sau pături sociale. Ca și pravilele din secolele anterioare, ele cuprind prescripții cu caracter canonic și laic privitoare la căsătorie luate din nomocanoanele și colecțiile de legi romano-bizantine⁹, folosite în mod direct sau indirect, după o anumită prelucrare sau adaptare la relațiile și cerințele interne.

În istoriografia veche, studiul acestei instituții, în lumina pravilelor și a obiceiului juridic din secolul al XVII-lea, a fost neglijat, iar cercetările unor aspecte particulare ale acestei probleme sînt necorespunzătoare din punct de vedere științific, prin baza lor documentară restrînsă, prin caracterul lor fragmentar¹⁰ și prin poziția autorilor față de problemă. Tema a fost numai abordată în mod incidental, în legătură cu o problemă generală¹¹, a dreptului bisericesc¹², a dreptului roman sau a dreptului român, reglementată prin codul civil din 1864. S-au publicat în acest sens lucrări și articole cu generalizări lipsite de documentare istorică¹³.

A. DEFINIȚIA CĂSĂTORIEI

După definiția dreptului roman, nunta și căsătoria constituie acea unire dintre bărbat și femeie care stabilește între dînșii o existență indivizibilă sau reprezintă „legătura dintre un bărbat și o femeie, o unire pentru toată viața, o participare reciprocă la dreptul divin și uman”¹⁴.

⁸ În Moldova: *Pravila aleasă a lui Eustratie Logofătul* (1632), rămasă netipărită; cartea *Șapte taine a bisericii* (1644) și *Carte românească de învățătură* (1646). În Țara Românească; *Pravila de la Govora* (1642) și *Îndreptarea legii* (1652).

Cartea *Șapte taine a bisericii*, tipărită la Iași, cuprinde dispoziții din legislația bizantină și canonică (Zonara, Balsamon, Armenopol, Vlastare, Canoanele sfinților apostoli), care corespund în mare parte cu cele prevăzute în *Pravila aleasă a lui Eustratie*, de aceea nu mă voi ocupa de acest izvor.

⁹ Cele mai importante sînt: *Sintagma lui Malei Vlastare* (1335); *Exabibul lui Armenopol* (1345); *Nomocanonul lui Manuil Malaxos* (1562 sau 1563); *Novеле, Nearalele diferiților împărași bizantini* (529—1433); *Praxis et theoriae criminalis*, a lui Prosper Farinaccius, Londra, sec. XI, precum și canoanele sfinților apostoli și ale sinoadelor (izvoare indicate în *Îndreptarea legii* prin note marginale).

¹⁰ Din lucrările mai importante putem cita: D. Mototolescu, *Darurile dinaintea nunții în vechiul drept românesc comparat cu cel romano-bizantin și slav*, București, 1921; Gh. Nădejde, *Puterea părintească în vechiul drept românesc*, București, 1932; V. Pocilan, *Rudenia și afinitatea în dreptul roman, român și bisericesc*, București, 1921.

¹¹ Șt. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1933; idem, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, Vaslui, 1937; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, 2 volume, București, 1915—1928.

¹² N. Milaš, *Dreptul bisericesc oriental* (trad. rom.), București, 1915, p. 472—533.

¹³ Bellu Șt. Traian, *Căsătoria*, București, 1904; Gh. Bonteanu, *Căsătoria*, București, 1905; E.M. Crețulescu, *Despre căsătorie și divorț în Principatele Unite*, București, 1860; Doicescu R., *Căsătoria în dreptul roman și român*, București, 1905; Dumitrescu I. Constantin, *Căsătoria în dreptul roman și român*, București, 1904; Gheorghită G. Ioan, *Căsătoria în dreptul roman și român vechi și modern*, Iași, 1903; I. Mirzescu, *Căsătoria*, Iași, 1883; Papilian C. Alexandra, *Căsătoria în dreptul roman și român*, București, 1904; Constantinescu N. Titus, *Condiția juridică a femeii în dreptul roman și român*, București, 1905; Patrichi V. Ioan, *Condiția juridică a femeii măritate*, București, 1904; Petrescu P. Alexandru, *Condiția juridică a femeii în dreptul roman și român*, București, 1905; Vasiliad I. Ioan, *Situația juridică a femeii în dreptul roman și român*, București, 1905.

¹⁴ *Modestin*, lib. I, reg. (1—1 Dig. de ritu nuptiorum fr. 2, § 1) „Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio” (*Instit.* 1, 9 § I, cod. IX, 32, 4).

În societatea bazată pe clase antagoniste, relațiile de familie sînt dominate și subordonate intereselor legate de proprietatea privată. Condiționate de aceste interese, relațiile dintre soți se dezvoltă sub influența factorilor economici. În această societate — așa după cum arăta F. Engels —, căsătoria este considerată ca un act juridic, ca „un contract, o tranzacție juridică, și anume cea mai importantă dintre toate, fiindcă determina pentru tot timpul vieții destinele a doi oameni, ale trupului și spiritului lor”¹⁵.

Biserica creștină, care a avut un mare rol în această perioadă, considera căsătoria drept o taină în care momentul religios coincidea cu cel juridic.

Pravilele românești din secolul al XVII-lea, ca și cele ce circulau în secolele anterioare în manuscrise slave¹⁶ sau grecești¹⁷, au dat instituției căsătoriei și caracter de contract, de tranzacție. Astfel, *Pravila aleasă* numește căsătoria „împreunarea bărbatului cu femeia și-sînt cetași unul cu altul în toată viața lor, dumnezeiește și omenește dreapta împreunare”¹⁸. *Îndreptarea legii*, folosind *Nomocanonul lui Manuil Malaxos*¹⁹, definește căsătoria „împreunarea bărbatului și a muerii, adevă mesticarea sau amesticarea și moștenirea întru toată viața lor, și omului celui drept apropiere de Dumnezeu”²⁰ sau: „Însurare se chiamă că deacă se împreună un om cu o muiare și carea nici o au văzut, nici cu dînsa au vorbit; iară deacă se cunună cu ea, atunci el o ia la casa lui și lăcuiăște cu dînsa, adevă șed amîndoi într-o casă. Încă se mai chiamă însurare căce că se împreună, după cum au zis domnul nostru Isus Hristos, cu molitve și cu cununie pre leage de la preot”²¹.

Căsătoria, fiind recunoscută de pravile și ca una din cele 7 taine ale bisericii, se încheia și se desfăcea de autoritățile bisericești, se săvîrșea public și cu un ceremonial precis. Documentele arată că în general instituția căsătoriei se afla sub egida bisericii²².

¹⁵ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și F. Engels *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1965, p. 81.

¹⁶ *Sintagma lui Matei Vlastare*, de la 1335, în col. 1152, denumește căsătoria ca „legătura dintre bărbat și femeie și comunitatea întregii vieți, împărtășirea dreptului dumnezeiesc ce se încheie, fie prin binecuvîntare, fie prin cununie, fie prin contract ...cea care se face în afara acestor moduri este socotită ca neîncheiată” (apud Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomația pentru studiul istoriei și dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 625).

¹⁷ *Exabibul lui Armenopol*, de la 1345, cartea a XV-a, titlul IV, 2, și 3, denumește căsătoria ca „unirea pe viață și traiul împreună al unui bărbat cu o femeie cu împărtășirea drepturilor dumnezeiești și omenești. Căsătoria nu se poate săvîrși fără învoiala de bunăvoie a celor ce intră în ea și învoirea acelor sub a căror putere se află; căsătoria care se încheie fără învoirea părinților nu are tărie...”.

¹⁸ *P.A.*, cap. 240.

¹⁹ *Nomocanonul lui Manuil Malaxos*, cap. 163, în *I.L.*, p. 823. În continuare cităm acest izvor prin inițialele *N.M.*

²⁰ *I.L.*, gl. 203.

²¹ *I.L.*, gl. 198.

²² *Documente privind istoria României*, B, XVI/V, d. 143, p. 135—136 (10 sept. 1583—1584); *ibidem*, XVII/III, d. 152, p. 179 (7 ian. 1618). În continuare cităm acest izvor prin inițialele *D.I.R.*

Instituția căsătoriei și-a păstrat caracterul ei religios de-a lungul întregii orînduiri feudale²³, pînă la înființarea Curții de casație din 1861 și promulgarea Codului civil burghez din 1864.

B. PRINCIPIILE CARE STAU LA BAZA CĂSĂTORIEI

Actualul Cod al familiei prevede că familia se bazează pe căsătoria liber consimțită, pe căsătoria monogamă și pe egalitatea în drepturi între bărbat și femeie.

Legiuirile și obiceiul pămîntului din secolul al XVII-lea au avut și ele în vedere căsătoria monogamă. În ceea ce privește însă liberul consimțămînt al părților la contractarea căsătoriei și egalitatea în drepturi, chiar dacă acestea sînt prevăzute în pravele ca obligatorii, în fapt situația nu era aceasta.

a) Principiul monogamiei

Monogamia a apărut în istorie o dată cu proprietatea privată și s-a aplicat sub forma conflictului dintre sexe, despre care F. Engels spune : „Cea dintîi contradicție de clasă care apare în istorie coincide cu dezvoltarea antagonismului dintre soț și soție în cadrul căsătoriei monogame, iar cea dintîi asuprire de clasă coincide cu asuprirea sexului feminin de către cel masculin“²⁴. Monogamia constituie un progres istoric, alături de sclavie și de proprietatea privată, căci „ea a inaugurat acea epocă, care dăinuiește pînă în ziua de astăzi și în care orice progres este totodată un regres relativ, în care bunăstarea și dezvoltarea unora se înfăptuiesc cu prețul suferințelor și oprîmării celorlalți”²⁵. Într-adevăr, prin căsătoria monogamă s-a urmărit ca paternitatea copiilor rezultați din căsătorie să nu fie contestată, mai ales că aceștia urmau să devină moștenitorii direcți ai tatălui. Monogamia, care trebuia să fie consecința firească a dragostei ca fundament al căsătoriei²⁶, nu este întîlnită la familiile tuturor claselor sociale. Cei a căror proprietate privată trebuia asigurată considerau necesară în special monogamia femeii. Căsătoria celor lipsiți de proprietate și interese legate de aceasta, avînd în vedere afecțiunea reciprocă și dezinteresul material, era cu adevărat monogamă. Engels, referindu-se la căsătoria celor săraci, spunea că, lipsindu-le „orice fel de proprietate, pentru a cărei păstrare și transmitere prin moștenire au fost create monogamia și dominația bărba-

²³ Instituția căsătoriei a fost reglementată de dreptul canonic pînă în secolul al XIX-lea. Astfel, în anul 1851 *Manualul de pravilă bisericească sau legiuri trase din canoanele sfinților apostoli ale sfinților soboare și ale altor sfinți părinți*, în partea a II-a, cap. III, cuprinde prevederi canonice referitoare la dreptul familiei, nunta, rudenția, vezi I.D. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și noi cîte s-au promulgat pînă la finele anului 1870*, București, 1873, p. 681 — 733.

²⁴ F. Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 68.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ F. Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 82 : „Căsătoria întemeiată pe iubirea între sexe este, prin natura ei, monogamă”.

ților... , lipsește și orice imbold pentru a impune dominația bărbaților” și de aceea cu totul alte relații personale și sociale joacă aici rolul hotărîtor ²⁷.

Principiul monogamiei este prevăzut și în pravile, încălcarea lui fiind sancționată de dreptul familiei cu nulitatea absolută a căsătoriei, iar de dreptul penal prin pedepsirea delictului de bigamie și biandrie ²⁸. Sub influența bisericii creștine și a dreptului bizantin, delictele de biandrie și bigamie constituiau infracțiuni tot atât de grave pentru femeia care se căsătorea cu doi bărbați fără ca prima căsătorie să fie desfăcută cît și pentru bărbați, pedeapsa fiind aceeași ²⁹. În general, pedeapsa celor care săvîrșeau aceste delictes era „certarea”. Ea era „după voia judecătorului”, și consta în a-l închide în ocnă ori a-l purta prin tîrg gol ³⁰, cu confiscarea bunurilor pe seama domnului, „pentru că nu i se mai cuvine să aibă bucate, de vreme ce și-au pierdut cinste și iaste de ocară și de toată rușine” ³¹.

Erau mai aspru pedepsiți cei ce se căsătoreau cu două femei cînd „cel ce va lua două mueri era în toată vîrsta” ³² sau cînd femeile lor erau „amîndouă giupînese” ³³. În aceste cazuri, pedeapsa era moartea. Biserica creștină ortodoxă considera pe cel ce se căsătorea cu două femei ca eretic și îl „certa cu moarte cumplită” ³⁴. Ca să scape de pedeapsă, părțile trebuiau să facă dovada, „cu bune și credincioase mărturii” ³⁵, că nu au știut că prima căsătorie nu a fost desfăcută. Cel care se dovedea de bunăcredință nu se certa de loc ³⁶.

b) Principiul liberului consimțămînt

Libertatea în alegerea viitorului soț nu putea fi realizată în condițiile unei orînduiri sociale bazate pe exploatare, unde trăsăturile esențiale ale familiei erau determinate nu de afecțiunea reciprocă dintre soți, ci de interesele materiale. F. Engels, arătînd ce se urmărea prin contractarea unei astfel de căsătorii, spunea : „în acest sistem încelcit, interesul familiei și nu dorința individului hotăra care anume este soția cea mai potrivită” ³⁷.

Cu toate acestea, liberul consimțămînt era prevăzut în dreptul vechi românesc ca factor esențial la încheierea căsătoriei. Dar interesele de ordin material făceau, în mod obiectiv, imposibilă realizarea acestuia în practică.

²⁷ F. Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 73.

²⁸ *Carle românească de învățătură*, text cu studiu introductiv pregătit de Colectivul de vechi drept românesc, București, 1960, gl. 15, z. 1, 2, 3. În continuare cităm acest izvor prin inițialele C.R.I., I.L., gl. 237, z. 1, 2, 3.

²⁹ *Nomos Gheorghicos*, în anexa de la C.R.I., cap. VIII, p. 249; Prosper Farinaccius, *Praxis et theoriae criminalis*, în C.R.I., p. 297–298; C.R.I., gl. 15, z.3; I.L., gl. 237, z.3.

³⁰ C.R.I., gl. 15, z. 2 : „Pe unele locuri pre unii ca aceștia, carii iau două mueri, poartă-i pre ulițe cu piălea, șezînd călare pre măgariu, și-i tot bat cu două furci, ce torc muerile. Așj-derea și pre mueri, pre ceale ce iau doi bărbați, le poartă cu pieile goată pre măgari și le bat cu două cumănace sau cu două șlice”; I.L., gl. 237, z.2.

³¹ C.R.I., gl. 15, z.1; I.L., gl. 237, z.1.

³² C.R.I., gl. 15, z. 4; I.L., gl. 237, z. 4.

³³ C.R.I., gl. 15, z. 6; I.L., gl. 237, z. 6.

³⁴ C.R.I., gl. 15, z.5; I.L., gl. 237, z.5.

³⁵ C.R.I., gl. 15, z. 8, 12, 13, 14; I.L., gl. 237, z.8, 12, 13, 14.

³⁶ C.R.I., gl. 15, z. 10; I.L., gl. 237, z. 10.

³⁷ F. Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 79.

Astfel, *Pravila de la Govora*, referindu-se la consimțămîntul necesar la încheierea căsătoriei, prevedea „ca cel ce va lua femeie, cu sila să aibă pocanie 3 ai și să dea pîrcălabilor ce i se cade, deci că nu iaste zis să se însoare cu sila că aceasta iaste tilhărie și de toată rușinea”³⁸.

*Carte românească de învățătură*³⁹ și *Îndreptarea legii*⁴⁰ pedepseau răpirea „cu de-a sila” cu moartea și cu pierderea bucatelor, iar dacă răpirea se făcea „cu voia” femeii atunci nu tot așa se certa, ci „după voia giudețului”⁴¹. Nu este iertat de această pedeapsă nici cel care răpea femeia „pentru că se cunună cu dînsa”⁴². Nunta încheiată cu o femeie răpîtă „nu-i bună de nemica, ce iaste un lucru așa cum nu șe-are fi fost”⁴³.

Libertatea de a consimți la alegerea viitorului soț, prevăzută de pravile, a fost în general ignorată în fapt. Iar în cazul cînd a existat, libertatea a putut avea loc numai în cadrul clasei din care făceau parte viitorii soți⁴⁴ sau la familiile lipsite de avere. De aceea, în orînduirile bazate pe exploatare, căsătoria a rămas o instituție de clasă. Mai ales interesele personale și asigurarea proprietății private făceau ca această instituție să intereseze nu numai părțile, ci și pe părinți, stăpîni sau boieri, și prin urmare un asemenea act nu trebuia să se săvîrșească fără consimțămîntul celor din urmă.

Consimțămîntul părinților la căsătorie, cerut de pravile, era necesar pentru că prin căsătorie se aducea în familie un nou membru, a cărui contribuție materială interesa pe părinți. Totodată, prin căsătorie apărea un nou îndreptățit la împărțirea averii, prin succesiune. *Pravila de la Govora* prevedea că cei ce se căsătoreau trebuia „să se ia cu voia și cu vreaua și cu blagoslovenia părinților... și cu blagoslovenia preoților”⁴⁵. *Îndreptarea legii* arată că fetele care se căsătoreau fără știrea părinților erau considerate ca „desfrîcate” și erau supuse de biserică la unele penitențe⁴⁶. Avîndu-se în vedere marea importanță a consimțămîntului părinților, pravilele admiteau desfacerea logodnei în cazul cînd „mai marele locului... va sili pe părinții bărbatului sau ai femeii și-i va necăji, iară ei nu vor vrea și vor face logodnă de silă”⁴⁷.

Dacă în pravile nu se prevedea ca esențială autorizația părinților la căsătoria fiilor, exista și altă posibilitate pentru a se ajunge la același rezultat, adică dreptul părintelui de a-și dezmoșteni fiii, fapt care nu era indiferent viitorilor soți. Deci consimțămîntul părinților la căsătoria fiilor era considerat ca o condiție necesară pentru ca fiii să-i poată moșteni. Astfel, pravilele prevedeau: „Feciorul, de va avea tată și va lua muiare fără voia și sfatul tătine-său, să n-aibă de în bunătățile tătine-său nemica”⁴⁸. Însă

³⁸ *Pravila de la Govora*, text cu studiu introductiv pregătit de Colectivul de vechi drept românesc, gl. 32, z. 1—2. Pentru trimiterile următoare folosesc prescurtarea: P.G.

³⁹ C.R.I., gl. 32, z.1, 2.

⁴⁰ I.L., gl. 259, z. 1,2.

⁴¹ C.R.I., gl. 32, z.31, 34; I.L., gl. 259, z. 31, 34.

⁴² C.R.I., g. 32, z.8; I.L., gl. 259, z.8.

⁴³ C.R.I., gl. 32, z. 9; I.L., gl. 259, z.9.

⁴⁴ Tr. Ionașcu, I. Christian, M. Eliescu ..., *Căsătoria în dreptul R.P.R.*, București, 1964, p. 115.

⁴⁵ P.G., gl. 131.

⁴⁶ *Canoanele Marelui Vasile*, gl. 38, în I.L., p. 540.

⁴⁷ I.L., gl. 178, z.4; P.A., cap. 221.

⁴⁸ I.L., gl. 284, z.8; P.A., cap. 305.

de va muri și vor rămâne copii, aceștia pot cere de la bunicul lor partea tatălui lor, însă numai pentru ei și nu și pentru mama lor. Această prevedere este însușită de dreptul nostru din legiuirile romano-bizantine ⁴⁹.

La căsătoria fiicelor domnitorilor se cerea uneori și părerea boierilor din divan asupra viitorului soț. Aceasta însă nu era totdeauna obligatorie pentru domn. Astfel, la căsătoria lui Timuș, fiul hatmanului cazacilor, cu domnița Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, s-au opus niște boieri. După căsătorie, boierii, temându-se de răzbunarea lui Timuș, au cerut de la Vasile Lupu „să-i lase să meargă la țară”, lucru cu care nu a fost de acord domnitorul ⁵⁰.

Robii nefiind considerați apti de a consimți la ceva, se cerea consimțământul stăpînilor. Prin aceasta, stăpînii se asigurau că o dată cu căsătoria vor fi aduși în gospodăria lor oameni apti de muncă sau consimțeau ca slujnicele să treacă din gospodăria lor în a viitorului soț fără ca ei să suporte o diminuare a brațelor de muncă. Cel care se căsătorea fără consimțământul stăpînului era considerat vinovat ⁵¹ și pedepsit.

c) Inegalitatea în drepturi

Femeia măritată, fiind considerată de către pravile mai neputincioasă și mai proastă ⁵² decât bărbatul, era totdeauna pusă în inferioritate față de soțul ei. Ca o măsură de protecție față de averea soților, femeia niciodată nu dispunea și nu administra bunurile, acestea fiind încredințate soțului. „Neputința” și „slăbiciunea firii” ⁵³, care îi erau atribuite, reprezentau o simplă ficțiune, deoarece acestea dispăreau o dată cu desfacerea căsătoriei.

C. CONDIȚIILE NECESARE LA ÎNCHEIEREA CĂSĂTORIEI

Căsătoria, ca și familia, reprezintă, pe lângă interesul personal al celor ce-o încheie sau al părinților acestora, și un interes social. Pentru satisfacerea acestor interese, legiuitorul prevede anumite condiții, de fond și formă, obligatorii la încheierea căsătoriei. După forma pe care o are fiecare din condițiile de fond ale căsătoriei, acestea sînt de două feluri; unele avînd forma pozitivă (ca vîrsta legală de căsătorie și consimțământul), iar altele forma negativă (nerespectarea anului de doliu, nesocotirea tutelei). Toate acestea formează așa-numitele impedimente la căsătorie. Prin nerespectarea acestora, căsătoria încheiată devine nulă sau nepermisă. Avîndu-se în vedere acest lucru, ele se împart în impedimente absolute și relative, după cum căsătoria este oprită în general sau numai cu anumite persoane.

⁴⁹ N.M., în *I.L.*, cap. 223, p. 865, prevedea: „Dacă un fecior are tată și ia fără sfatul tatălui său femeie, să nu aibă din bunurile tatălui său nimic, ci să fie dezmoștenit, și dacă a murit și a lăsat copii, copiii își cer de la bunicul lor moștenirea și o iau, dar nu și mama lor”.

⁵⁰ P.P. Panăitescu, *Miron Costin, Opere*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 143—144.

⁵¹ *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 42, în *I.L.*, p. 540.

⁵² *C.R. I.*, gl. 41, z. 6; *I.L.*, gl. 211, z.6.

⁵³ *C.R.I.*, gl. 59, z.1; *I.L.*, gl. 364, z.1.

În perioada de care ne ocupăm, ea se încheia numai înaintea autorităților bisericești și cu respectarea condițiilor de fond recomandate de canoanele bisericești, a legilor împăraților bizantini, a praxiilor în vigoare și a obiceiului juridic.

I. *Impedimente absolute*

Ca o căsătorie să fie considerată de praxie legală și să nu fie lovită de nulitatea absolută, trebuia să fie încheiată cu consimțământul părinților, al părinților sau al stăpînului; în cazul cînd a existat o căsătorie anterioară, aceasta să fie desfăcută și să nu fie a patra căsătorie. Importanța mare care se dă acestor impedimente face ca ele să fie considerate, în dreptul vechi românesc, ca principii care stau la baza căsătoriei, reprezentînd și condiții de fond obligatorii.

a) *Lipsa consimțământului*. După cîte am văzut, la încheierea căsătoriilor se cerea în primul rînd consimțământul celor care urmau să se căsătorească. Însă, fără să nesocotească consimțământul viitorilor soți, praxiile îl dublează de cel al părinților. Cei care se căsătoreau fără voia părinților erau dezmoșteniți⁵⁴. În cazul robilor sau al slugilor se cerea și consimțământul stăpînului⁵⁵.

Dacă consimțământul viitorilor soți sau al părinților era luat prin amenințare sau înspăimîntare, consimțământul era considerat viciat și atrăgea după sine desfacerea căsătoriei sau pedepsirea celui care a săvîrșit fapta. Praxiile prevedeau că „de va lua bărbatul pre muiare numai cu voia sa, ce să dzice să o apuce fără veaste, cu arme sau și fără arme”⁵⁶ și va „certa după voia judecătorului”. Vicierea consimțământului părinților, chiar și la încheierea logodnei, atrăgea după sine desfacerea ei. Astfel, în praxie găsim dispoziția: „Mai-marele locului, adecă domnul sau alt dregătoriu, de va sili pre părinții bărbatului sau ai femeii și-i va necăji, iară ei nu vor vrea și vor face logodna dă silă, aceia, cînd vor afla vreme, să se dăzleage”⁵⁷.

b) *Existența unei căsătorii anterioare nedesfăcute*. O condiție obligatorie la încheierea căsătoriei era și aceea ca viitorii soți să nu fie legați printr-o căsătorie anterioară nedesfăcută. *Sintagma lui Matei Vlastare* arată că „cel ce are două soții în același timp va fi lovit (cu toiagele) și soția de a doua să fie izgonită împreună cu copiii care i-a născut”⁵⁸. Praxiile secolului al XVII-lea, avînd în vedere canoanele și dispozițiile imperiale bizantine, sancționează încălcarea principiului monogamiei cu nulitatea absolută a căsătoriei, pentru că se comitea delictul de bigamie⁵⁹,

⁵⁴ P.A., cap. 305, I.L., gl. 284, z. 8; *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 38, în I.L., p. 540; N.M., cap. 223, în I.L., p. 86. *Exabibul lui Armenopol* prevedea că dacă „se încheea căsătoria fără învoirea părinților, nu are tărie” (Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 625).

⁵⁵ *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 42, p. 540 (vezi și capitolul privind „Principiile care stau la baza căsătoriei”).

⁵⁶ C.R.I., gl. 25, z. 13; I.L., gl. 187, z. 13.

⁵⁷ I.L., gl. 178, z. 4; P.A., cap. 221; N.M., cap. 150, z. 4, p. 780.

⁵⁸ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 629.

⁵⁹ C.R.I., gl. 15, z. 1–15; I.L., gl. 237, z. 1–15 (vezi și paragraful privind „Principiile care stau la baza căsătoriei”, din cap. respectiv).

care ducea la pedepsirea atît a celui ce încheia o nouă căsătorie mai înainte ca prima să fie desfăcută, cît și a preoților ⁶⁰.

Un document din Moldova ne arată că Despot Vodă, vrînd „să reformeze...moravurile țării”, introduce pedepse foarte aspre pentru bigamie și pune să se taie capul deodată la șase inși învinuiți de bigamie ⁶¹.

Un alt document ne arată că o femeie și-a vîndut moșia vornicului Dingo și cu banii primiți și-a răscumpărat capul de la moarte, fiind învînită și condamnată la această pedeapsă pentru biandrie ⁶².

Cu timpul, pedeapsa cu moartea s-a dat pentru oigamie numai celui care lua două femei „ambele jupînese” și celui care nu era prea tînăr cînd se căsătorea ⁶³. Pentru ceilalți se dădea pedeapsa „după voia judecătorului”, care consta în a-l băga la ocnă sau a-l purta prin tîrg gol și prin confiscarea averii ⁶⁴.

c) *Faptul că soțul văduv mai fusese căsătorit de trei ori.* Canoanele și pravilele îngăduiau soțului văduv să se recăsătorească a doua și a treia oară, în schimbul unei penitențe. Nunta a patra era considerată de pravilă ca „fără de lege” și „niciodată să nu se facă. Iar de va îndrăzni neștine” să încheie a patra nuntă, „acela să fie afurisit... pîn-se va face dăspărțirea deplină... și-ș va veni întru pocanie” ⁶⁵.

Un document din Țara Românească arată că Petru Cercel dă porunca arhiepiscopului chir Luca al Buzăului, să judece pe cel care „ia a patra femeie fără lege... și să ia cîte 50 de aspri de la bărbat și de la femeie... și de la naș” ⁶⁶.

II. Impedimente relative

1. Condiții de fond

Impedimente relative sînt considerate acelea care opresc căsătoria cu anumite persoane. Căsătoria încheiată cu aceste persoane este nepermisă. Din aceste impedimente fac parte cele care opresc încheierea căsătoriei din lipsa vârstei necesare, a logodnei nedesfăcute, a nerespectării anului de doliu, a rudeniei, tutelei, deosebirii de religie.

a) *Vîrsta.* Sub influența dreptului romano-bizantin, pravilele mențin dispozițiile care prevedeau ca vîrstă minimă necesară la încheierea căsătoriei pe cea a unei populații cu o altă dezvoltare biologică decît cea din țara noastră. Astfel, acest drept ⁶⁷ cerea ca bărbatul care se căsătorea să aibă 14 ani împliniți, iar fata 12 ani.

⁶⁰ C.R.I., gl. 15, z. 3, 5; I.L., gl. 237, z. 3, 5.

⁶¹ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. III, Iași, 1890, p. 76.

⁶² *Ibidem*, vol. III, p. 346 (1568–1572).

⁶³ C.R.I., gl. 15, z. 4, 6.

⁶⁴ C.R.I., gl. 15, z.1; I.L., gl. 237, z. 1.

⁶⁵ P.A., gl. 242, 264; I.L., gl. 206; N.M., cap. 165, în I.L., p. 826.

⁶⁶ D.I.R., B, XVI/V, d. 143, p. 135–136 (10 sept. 1583–1584).

⁶⁷ *Sintagma lui Malei Vlastare* prevedea: „Se cere ca bărbății să fie puberi, iar fetele apte pentru bărbat, adică (băieții) să fie trecuți de 15 ani, iar fetele de 12 ani” (în Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 626); *Exabibitul lui Armenopol*, IV, 4,2, prevedea: „Constituiesc între ei căsătorii legale Romei, cînd păzesc dispozițiile legilor despre căsătorie. Trebuie ca tinerii să fie vîrstnici, iar tinerele... adică ei trecuți de 14 ani, iar ele mai mari de 12 ani” (în C. Erbiceanu, *Revista ortodoxă română*, București, nr. 12, 1899, p. 1 086–1 087); N.M., cap. 186, prevedea: „Nunta fără vîrstă e hotărîre să se despartă; și fără vîrstă se cheamă cînd bărbatul nu este de 14 ani și femeia de 12 ani”, în I.L., p. 837.

Îndreptarea legii prevedea : „Nunta ceaia ce nu e de vîrsta, aceeaia e fără nici o scoteală, să se despartă. Și nevîrsta se cheamă cînd nu jaste bărbatul de patrusprezece ani și muiarea de doisprezece, cel puțin”⁶⁸. Totodată recomandă ca între viitorii soți să nu fie diferența mare de vîrstă că atunci nunta este „cum nu se cade, ce încă e rușine, dosadă, imputare și batjocoră”⁶⁹.

Ca nunta să nu fie desfăcută, pravilele prevedeau ca ea să fie încheiată cu „socoteală”, adică : „cum se cade bărbatul să fie mai mare de 14 ani, iară femeia să fie mai sus de 12 ani”⁷⁰.

În Țara Românească. *Pravila de la Govora* prevedea pentru femeie aceeași vîrstă, adică 12 ani, însă majorează vîrsta bărbatului la 15 ani⁷¹.

b) *Logodnă nedesfăcută*. Logodna încheiată cu blagoslovenia preotului, cu înțelegerea între părinți și cu arvuni date constituia un impediment la căsătoria unuia dintre ei cu altă persoană, pentru că „se cheamă aceea logodnă și aceea făgăduială ca o nuntă deplină”⁷².

Pravila aleasă și Îndreptarea legii, sub influența bisericii creștine și a legiurilor bizantine⁷³, prevedeau că „cine va lua muiare care va fi logodită cu alt bărbat și va fi vin logoditorul ei”⁷⁴ comite delictul de infidelitate conjugală și este judecat și pedepsit ca atare. Cel ce răpea femeia făgăduită altui bărbat, pentru a se căsători el cu ea, era pedepsit aspru și nu i se dădea voie să încheie altă căsătorie⁷⁵.

Într-un document din anul 1704 se arată că un căpitan de slujitori a fost osîndit la tăierea capului „după pravilă” pentru că a răpit o fată ce era logodnica altuia⁷⁶.

c) *Anul de doliu*. Legislația bisericească și pravilele dădeau mare considerație anului de doliu pe care femeia trebuia să-l țină după moartea soțului ei. Acest impediment se baza pe motive juridice și pe unele considerații morale pe care femeia le datora soțului mort. Din punct de vedere juridic trebuie să nu existe incertitudini asupra paternității copilului născut în urmă.

Prevederile ce existau încă cu secole în urmă, în *Sintagma lui Matei Vlastare*⁷⁷ și apoi în *Nomocanonul lui Manuil Malaxos*⁷⁸, cu privire la respectarea anului de doliu, au fost menținute și în legiurile din secolul al XVII-lea. *Pravila aleasă și Îndreptarea legii* prevedeau : „Muiarea ce-i va muri bărbatul n-are voie să se mărite, pînă nu i se va împla anul cel de jale ... Pentru doo lucruri s-au tocmît acest an de jale : unu pentru ca să nu fie muiarea grea, și... altul pentru datoria ce iaste datoare

⁶⁸ I.L., gl. 230 ; N.M., cap. 186, în I.L., p. 837.

⁶⁹ I.L., gl. 198 ; P.A., cap. 238 ; N.M., cap. 160, în I.L., p. 794.

⁷⁰ P.A., cap. 238, 265 ; I.L., gl. 230 ; N. M., cap. 186, p. 837.

⁷¹ P.G., gl. 15.

⁷² I.L., gl. 172, 174 ; 177 ; P.A., gl. 215, 217, 219 ; N.M., cap. 144, 146, 149, în I.L., 776—779.

⁷³ *Soborul al șaselea ecumenic de la Trulla*, canonul 94, în I.L., p. 516 ; N.M., în I.L., cap. 144, p. 776.

⁷⁴ I.L., gl. 172 ; P.A., cap. 215 ; N.M., cap. 144, în I.L., p. 776.

⁷⁵ C.R.I., gl. 32, z. 10 ; I.L., gl. 259, z. 10.

⁷⁶ A.D. Xenopol, *op cit.*, vol. III, p. 175 ; I.L., gl. 259, z. 2, 10.

⁷⁷ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, vol. II, p. 628 : „Soția văduvă este îndatorată să aștepte (să treacă) timpul de doliu”, cea care încheie căsătorie și nu respectă această obligație „este lovită de infamie”.

⁷⁸ N.M., cap. 201, în I.L., p. 848.

mulierii a face cinste bărbatului”⁷⁹. Femeia care nu ținea seama de aceste dispozițiuni era pedepsită și „nemica parte să nu aibă de la bărbatu-său” și nici „darurile”⁸⁰.

d) *Rudenia*. Prin raporturi de rudenie se înțelegea legătura ce exista între două persoane prin descendența uneia din cealaltă sau din a treia persoană cu care există legături de rudenie. Rațiunea împiedicării căsătoriei între rude, în cadrul rudeniei firește, stă atât în considerații de ordin biologic și fiziologic, cât și în motive de ordin moral. Dacă persoanele care stau sub același acoperiș ori în relații foarte apropiate ar putea să se căsătorească între ele, aceasta ar înrăutăți în chip defavorabil viața în familie.

Rudenia se împarte în rudenie de sînge, încuscrire și spirituală (botez, adopțiune).

Rudenia de sînge, sau naturală, oprește căsătoria în linie dreaptă sau colaterală a rudelor. Pentru determinarea apropierii sau depărtării rudeniei se avea în vedere numărul nașterilor care mijloceau rudenia între două persoane. Mai la toate popoarele, indiferent de gradul de civilizație, rudenii de sînge a constituit, într-o măsură mai mare sau mai mică, un impediment la căsătorie. *Îndreptarea legii* prevedea că cel ce se căsătorește „trebuie să fie slobod despre toate rudeniiile, ca să fie taină pre lege și sfîntă”⁸¹. Rude de sînge sînt considerate de pravile cei ce „pînă se umplu a opta stepenă; unchi și rude să fie socotiți între dînșii și nunți să nu se facă”⁸².

Rudenia prin încuscrire este legătura de rudenie care leagă împreună două sau trei neamuri prin intermediul căsătoriei unora din membrii lor între ei.

Legătura de rudenie prin încuscrire cunoaște trei feluri de raporturi: cînd această legătură avea loc între un soț și rudele de sînge ale celuilalt soț, cînd era între rudele de sînge ale ambilor soți și cea dintre o rudă încuscrită și o a treia persoană din afară. Rudenia din încuscrire, ca și cea de sînge, nu era întotdeauna la fel de strînsă. Din această cauză, legătura de cuscrire se reprezintă tot cu ajutorul arborilor genealogici. Pravile, vorbind despre rudenii rezultată din încuscrire, arătau că trebuie „luată în seamă” cu mai multă grijă, pentru că mult mai ușor se poate pierde din vedere. În cazul rudeniei prin încuscrire erau interzise căsătoriile tot pînă la a opta spiță, și numai în cazuri excepționale se admiteau căsătoriile încheiate cu persoane din a șaptea spiță⁸³.

Cei care se căsătoreau fiind rude prin încuscrire făceau „un lucru foarte fără de lege, pentru carele vor lua grea muncă”⁸⁴, pentru că această „nuntă fără de lege” nu este căsătorie adevărată, ci „o amestecare de sînge”.

Rudenia spirituală. Rudenia spirituală este legătura de rudenie ce lua ființă prin botez⁸⁵ și adopțiune⁸⁶ între naș și fin sau între adoptator

⁷⁹ P.A. cap. 281, 282; I.L., gl. 261; N.M., cap. 201, în I.L., p. 848.

⁸⁰ P.A., cap. 282; I.L., gl. 262; N.M., cap. 202, în I.L., p. 848-49.

⁸¹ I.L., gl. 198.

⁸² P.A., gl. 226; P.G., gl. 11, 48.

⁸³ P.A., cap. 227, 229; C.R.I., gl. 41, z. 8; I.L., gl. 193; N.M., cap. 156, în I.L., p. 786-787.

⁸⁴ P.A., cap. 231, 237; I.L., gl. 193; N.M., cap. 156, în I.L., p. 787; C.R.I., gl. 41, z. 8; P.G., gl. 89, 90.

⁸⁵ P.A., cap. 230; I.L., gl. 195; N.M., cap. 157, în I.L., p. 790-791; *Soborul al șaseleor ecumenic de la Trulla*, gl. 53, în I.L., p. 509.

⁸⁶ P.A., cap. 231; I.L., gl. 195; P.G., gl. 8.

și adoptat, precum și între rudele lui directe pînă la a 8-a spiță din ambele părți. Biserica creștină ortodoxă dă mare importanță rudeniei spirituale. Soborul de la Trulla consideră rudenția spiritului mai importantă decît cea de sînge⁸⁷. Cel ce înfiază sau botează se numește „tată sufletesc aceluia copil” și era considerat „mai mare decît tatăl său”⁸⁸. Pravilele nu admiteau căsătoria celui botezat cu unul din fiii nașului, deoarece ei erau socotiți frați între ei. La rudenția spirituală ce lua naștere prin botez gradele de rudenie se numărau în linie descendentă și ascendentă, de la naș și de la fin.

„Feciorii de suflet” sînt primiți și considerați în familia celor ce-i adoptează ca și feciorii lor „carii i-au născut trupește și întru rudenie și întru moștenire și întru spițe”⁸⁹.

Împiedicarea la căsătorie în cazul adopțiunii își găsește explicația nu numai în legătura de rudenie, pentru că aceasta nu există decît între cel ce înfiază și rudele lui, pe de o parte, și înfiat și descendenții lui, pe de altă parte, ci și în virtutea relațiilor și a vieții de familie create prin înfiere. Rudenia „feciorilor de suflet” se numără tot pînă la a opta spiță, „numai spre aceale ce sã sue și spre ceale ce pogoară, adecã spre pãrinți și spre feciori, iar nu întru cei de lãturi”⁹⁰. Prin cei „de lãturi” se înțelegea frații și surorile.

Cei ce se căsătoreau fiind rude între ei (rudenie de sînge, rudenie prin încuscrire sau rudenie spirituală) sau se împreunau „încã mai nainte de cununie” comiteau delictul de „mestecare de sînge”⁹¹ și „nunta este fãrã de lege”⁹² și desfãcutã⁹³. Amestecarea de sînge se pedepsea de pravile. Dacă aceasta avea loc fãrã sã se căsătoreascã și „între obrazele ce vor sui și vor pogori pînã întru a doua spiță”, pedeapsa era cu moartea, iar dacã era între celelalte rude directe, mai îndepãrtate, „certarea” era „dupã voia judecãtorului”⁹⁴.

Dacă amestecarea de sînge se făcea cu nuntã, se avea în vedere dacã aceștia au știut cã sînt rude sau nu și categoria lor socialã. Astfel, cei ce se căsătoreau știind cã sînt rude se „certau mai mult și mai cumplit”, iar cei ce făceau nunta fãrã sã știe cã existã între ei legătura de rudenie „nu sã va certa cu moartea”, ci dupã voia judecãtorului, care avea în vedere starea lui socialã. Dacă era boier, îl gonia din locul lui și din eparhia aceluia judecãtor, iar dacã era un „om de gios” îl bãtea și apoi îl izgonea⁹⁵. Averele celor care comiteau acest delict era confiscatã de domn și datã copiilor rezultați din căsãtoriile anterioare, dacã existau. Iar, dacã cei ce se căsătoreau „cu neștiință” erau rude între ei și, în momentul cînd aflau, cereau desfacerea cãsãtoriei nu se pedepseau de loc⁹⁶.

În cazul amestecãrii de sînge, pravilele pedepseau și pe preoții care au „bлагословит аcea нунтã”⁹⁷, luîndu-le aceluia dreptul de a mai fi preoți,

⁸⁷ P.A., cap. 231; I.L., gl. 195; N.M., cap. 157, în I.L., p. 790—791; Soborul al șaselea ecumenic de la Trulla, în I.L., p. 509; P.G., gl. 8.

⁸⁸ P.A., cap. 231; I.L., gl. 195; N.M., cap. 157, în I.L., p. 791.

⁸⁹ P.A., cap. 231; I.L., gl. 195; N.M., cap. 157, în I.L., p. 790.

⁹⁰ P.A., cap. 230; I.L., gl. 195; N.M., cap. 157, în I.L., p. 790—791; P.G., gl. 8, 86.

⁹¹ C.R.I., gl. 41, z. 2; P.G., gl. 86; I.L., gl. 211, z. 2.

⁹² P.A., cap. 227; I.L., gl. 193, 208; N.M., cap. 155, 167, în I.L., p. 785, 827.

⁹³ P.A., cap. 227; C.R.I., gl. 41, z. 7; I.L., gl. 211, z. 7, 15; gl. 226.

⁹⁴ P.A., cap. 227; C. R. I., gl. 41, z. 3; I. L., gl. 211, z. 3.

⁹⁵ C.R.I., gl. 42, z. 1, 2; I. L., gl. 212, z. 1, 2.

⁹⁶ C.R.I., gl. 42, z. 12, 14; I. L., gl. 212, z. 12, 14.

⁹⁷ P.A., cap. 225; I. L., gl. 193; N.M., cap. 155, în I.L. p. 785.

dacă știau că cei ce se căsătoresc sînt rude, iar dacă nu știau îi punea „să canonească”.

e) *Tutela*. În virtutea poziției pe care o are tutorele față de persoana minoră aflată sub tutela lui, pravilele opresc căsătoriile — între tutore sau descendenții lui și minoră⁹⁸ — pe timpul cît durează tutela, adică pînă la împlinirea vârstei de 25 sau de 30 de ani⁹⁹.

Această dispoziție își are explicația în grija legiuitorului de a asigura averea persoanei sub tutelă, care se află în administrarea tutorelui, și spre a nu fi înstrăinată decît în momentul cînd minora poate dispune de ea. După împlinirea vârstei de 25 de ani, *Pravila aleasă* cunoștea două dispozițiuni cu privire la căsătorie, după cum minora este mai mult sau mai puțin înstărită. În cazul minorei mai bogate, aceasta poate la vârsta de 25 de ani să-și ceară lucrurile de la tutore, să și le administreze singură 5 ani și numai la împlinirea vârstei de 30 de ani se putea căsători cu tutorele sau cu fiul acestuia. Dacă era săracă, se putea căsători cu fiul tutorelui și înainte de 29 de ani¹⁰⁰.

f) *Deosebirea de credință*. Deosebirea de credință era considerată ca impediment¹⁰¹, deoarece prin căsătorie biserica creștină ortodoxă înțelegea și unirea de credință dintre cei doi, care nu putea avea loc cînd una din părți nu era ortodoxă. Impedimentul avea și un caracter civil și era în interesul statului de a opri căsătoriile acelor care erau de credințe diferite, pentru a lua măsuri de protecție asupra bunurilor care, prin căsătorie, se puteau înstrăina.

Pentru abateri de la credința ortodoxă a celor căsătoriți pravilele admiteau divorțul. Nunta care se făcea cu eretici se considera că „adevărată nu e”¹⁰². Pentru „eresurile bărbatului, femeia se putea despărți singură fără voia nimănui”¹⁰³.

★ g) *Călugăria*. Căsătoria cu călugări sau călugărițe era interzisă. *Sintagma lui Matei Vlastare* arată că „o femeie ce s-a dedicat domnului Dumnezeu... nu are îngăduința să se căsătorească”¹⁰⁴. Pravilele considerau călugărul (sau călugărița) ce se va lepăda de „sfîntul chip” și se va însura că „iaste de ris și de batjocură”. Drept pedeapsă, aceștia erau afurisiți, dați afară din biserică, iar dacă mureau în timpul acesta, nu erau slujiți, nici pomeniți de biserică¹⁰⁵. În cazuri speciale puteau fi pedepsiți și cu moartea¹⁰⁶. Copiii născuți din această căsătorie nu moșteneau nimic¹⁰⁷.

Răpirea călugărițelor era considerată „o faptă gravă” și pedepsită foarte aspru. Sancționînd această abatere, pravilele prevedeau că cel ce încearcă să răpească o călugăriță sau numai îi spun un cuvînt în acest sens sau o răpește este pedepsit cu moartea și cu pierderea averii, care va rămîne mănăstirii¹⁰⁸.

⁹⁸ C.R.I., gl. 42, z. 11; I.L., gl. 212, z. 12.

⁹⁹ P.A., cap. 235; I.L., gl. 200.

¹⁰⁰ P.A., cap. 235.

¹⁰¹ C.R.I., 20, z. 4; I.L., gl. 182, z. 4; P.G., gl. 32, 73.

¹⁰² C.R.I., gl. 20, z. 1, 4, 6; I.L., gl. 182, z. 1, 4, 6.

¹⁰³ C.R.I., gl. 20, z. 1; I.L., gl. 182, z. 1; P.A., cap. 267.

¹⁰⁴ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 629.

¹⁰⁵ I.L., gl. 123; N.M., cap. 106, în I.L., p. 742.

¹⁰⁶ C.R.I., gl. 35, z. 6; I.L., gl. 258, z. 6.

¹⁰⁷ C.R.I., gl. 35, z. 7; I.L., gl. 258, z. 7.

¹⁰⁸ C.R.I., gl. 33, z. 13; gl. 34, z. 1; I.L., gl. 257, z. 1; gl. 260, z. 13.

h) *Diferența de condiție socială*. Diferența de condiție socială a celor ce urmau să se căsătorească constituie, după pravilele secolului al XVII-lea, un impediment, la încheierea căsătoriei. Robul, slugile, năimiții și păstorii nu puteau să se căsătorească cu stăpînile lor sau cu fiicele acestora „ca să nu se zică că mai înainte au fost umblat cu dinsele”¹⁰⁹. Tot pe acest considerent nu se admitea nici căsătoria robului iertat sau a argatului cu stăpîna lui, chiar dacă aceasta era de acord¹¹⁰. Și nici a fetelor înstărite cu lăutarii care cîntau la petreceri și nunți, „măscărici sau cimpoiași”¹¹¹, pentru că unii ca aceștia erau considerați de „batjocură lui Dumnezeu și a oamenilor”. Pentru a se asigura încheierea căsătoriilor în cadrul aceleiași categorii sociale și pentru că robii se considerau că nu pot consimți, singuri, *Canoanele Marelui Vasilie* prevăd că slugile „de se va însura fără știrea stăpînă-său, nu e să fie de vină”¹¹².

i) *Răpirea*. Pravilele, obiceiul pămîntului și dreptul bisericesc considerau răpirea ca un fapt foarte grav și o trecea în rîndul impedimentelor absolute. Întrucît nu se admitea încheierea căsătoriei cu o anumită persoană, adică cu fata răpită, răpirea constituia un impediment relativ. În cazul cînd căsătoria a fost încheiată, pravilele o socoteau că nu era „bună de nemica, ce iaste un lucru așa cum nu s-ar fi fost”¹¹³. Biserica creștină ortodoxă numește căsătoria încheiată cu persoana răpită „desfrînare” și amenință cu excluderea din comunitatea bisericească pe cel ce răpește sau adăpostește pe răpitor. Canonul al 27-lea din Sinodul al IV-lea ecumenic, de la Calcedon, prevedea că cei ce răpeau femeii sau ajutau răpitorilor, chiar pentru a se căsători cu ele, să fie judecați și pedepsiți aspru. Dacă era cleric, să i se ia darul, și dacă era mirean, să fie afurisit¹¹⁴. De cele mai multe ori răpitorul era pedepsit cu moartea¹¹⁵ și cu pierderea averii, iar dacă răpitorul era rob, era ars în foc¹¹⁶. Erau pedepsiți foarte aspru și cei ce sfătuiau sau ajutau pe răpitori¹¹⁷. Cei ce dovedeau că „au răpit muere pentru să se cunune cu dînsă”¹¹⁸ se pedepseau cu certarea, iar dacă aceasta era „făgăduită altuia”, pedeapsa era mai aspră¹¹⁹.

j) *Provocarea de divorț*. Tot interzisă era și căsătoria cu o persoană care provoca divorțul cuiva. Codul lui Armenopol, încă din secolul al XV-lea, prevedea: „Cel învinuit de adulter cu o femeie oarecare nu poate să se însoare cu ea”¹²⁰. Complicitatea la divorț sau cauzarea lui formau un impediment pentru acea persoană care a provocat divorțul cu intenția de a încheia căsătoria.

Potrivit pravilelor, se interzicea căsătoria celui ce-și gonea din casa lui femeia, fără nici o vină, pentru a lua în căsătorie pe acea femeie „ce a

¹⁰⁹ P. A., cap. 234; I. L., gl. 199.

¹¹⁰ P. A., cap. 234; I. L., gl. 197; N. M., cap. 159, în I. L., p. 793.

¹¹¹ P. A., cap. 237; I. L., gl. 200.

¹¹² P. A., cap. 236; *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 38, în I. L., p. 540.

¹¹³ C. R. I., gl. 32, z. 9; I. L., gl. 259, z. 9.

¹¹⁴ *Soborul al IV-lea ecumenic*, gl. 27, în I. L., p. 446; *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 22, în I. L., p. 536.

¹¹⁵ C. R. I., gl. 32, z. 2, 3, 5, 6, 7; I. L., gl. 259, z. 2, 3, 5, 6, 7.

¹¹⁶ C. R. I., gl. 32, z. 13; I. L., gl. 259, z. 13.

¹¹⁷ C. R. I., gl. 32, z. 4; I. L., gl. 259, z. 4.

¹¹⁸ C. R. I., gl. 32, z. 8; I. L., gl. 259, z. 8.

¹¹⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. III, p. 175.

¹²⁰ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 6-28.

fost vina dă s-au despărțit”¹²¹. Căsătoria încheiată cu o asemenea femeie era considerată de pravile ca „spurcată”¹²².

k) *Preoția*. Cel ce voia să se facă preot nu se putea căsători decît înainte de a fi hirotonit, altfel i se lua preoția¹²³. Viitoarea soție trebuie să nu fie văduvă, roabă sau slujnică, să nu aibă purtări urite și să nu fie prea tinăra, pentru că aceasta, ca și preotul, trebuie să fie „curată și nespurcată”¹²⁴. Preotului văduv și preotesei văduve nu li se admite recăsătorirea.

2. Condiții de formă

Dacă nu existau impedimente absolute ori relative și condițiile de fond erau îndeplinite, nunta se săvîrșea public, cu martorii și ceremonialul bisericesc prescrist.

Creștinismul a dat căsătoriei un caracter religios. Din această cauză, ea se încheia numai înaintea autorităților bisericești și aceasta era considerată cea mai importantă condiție de formă. *Îndreptarea legii*, însușindu-și părerea împăraților Leon Filozoful și Alexie Comnenul, consideră căsătoria religioasă ca singura legitimă¹²⁵.

Sub aceste influențe, *Îndreptarea legii* prevedea: „Cînd se va face nuntă cu tocmeale subțiri, că nimic, fără de molitve și fără blagoslovenie, după aceea de într-amîndoi se va căi, atunci neapărat se despart și va lua bărbatul altă muiere. Iară de se vor fi făcut molitve, blagoslovenie, atunci nunta aceea la acel bărbat și fămae iaste pre lege și lăcuință nedespărțită și nimenea nu poate să-i despartă”¹²⁶.

Căsătoria trebuia făcută public. Nunta săvîrșită public era cerută și prevăzută în legiuiri încă din secolul al XIV-lea¹²⁷. Căsătoria secretă era reprobata energic de biserica creștină ortodoxă, de legile împăraților bizanțini și de pravile, fiind lovită de nulitate.

Cu prilejul celebrării căsătoriei, aveau loc o serie de petreceri, mai bogate și cu fast la clasele stăpînitoare¹²⁸ și mai modeste la pătura de jos.

De o mare importanță erau darurile ce se făceau cu ocazia nunții care confirmau încheierea căsătoriei. Acestea erau oferite de părinți¹²⁹, bu-

¹²¹ P. A., cap. 248; I. L., gl. 239; N. M., cap. 193, în I. L., p. 842; D. I. R., B, XVI/V, d. 143, p. 135—136.

¹²² P. G., gl. 92.

¹²³ P. A., cap. 101; I. L., gl. 75; N. M., cap. 69, în I. L., p. 713.

¹²⁴ P. A., cap. 102; I. L., gl. 76; N. M., cap. 70, în I. L., p. 713—714.

¹²⁵ N. Milaș, *op. cit.*, p. 475—6 (Novela LXXXIX, Eclogă, II, 3).

¹²⁶ I. L., gl. 204; N. M., cap. 164, în I. L., p. 823.

¹²⁷ *Sintagma lui Matei Vlastare* prevedea: „Nimeni să nu fie cununat în taină, ci să fie mai mulți de față. Iar cine va îndrăzni să facă așa, să fie pedepsit așa precum se cere... potrivit rînduieilor bisericești” (Șt. Pascu, VI. Hanga, *op. cit.*, p. 625); *Hexabiblu lui Armenopol* prevedea un text asemănător și pedepsea atît pe cei ce contractau căsătoria, cît și pe preotul care se făcea părtașul acestei necuviințe (*ibidem*, p. 626).

¹²⁸ D. I. R., B, XVII/1, d. 311, p. 342—3 (la nuntă s-a dat pentru masă și zestre „3 boi, 2 vaci cu lapte... un stup și un covor de 300 aspri... 30 vedre de vin și un herbec și la masă de 700 aspri și grtu de 200 aspri”); *ibidem*, XVII/IV, d. 38, p. 35; d. 98, p. 89.

¹²⁹ D. I. R., B, XVIII/1, d. 311, p. 243, H. 189, p. 204.

nici¹³⁰, unchi¹³¹, frați¹³², veri¹³³, nași¹³⁴ și alte rude¹³⁵ ce erau prezente la nuntă. Ele constau în lucruri mobile sau imobile (ocine¹³⁶, bani¹³⁷, țigani¹³⁸).

În afară de aceste daruri, obiceiul pământului și legiuirile fac mențiuni și de darurile dinaintea nunții, care se făceau reciproc. Mărimea și scopul acestor daruri variază de la o clasă socială la alta. În general, ele constituiau parte din baza materială a noii familii. Aceste daruri, împreună cu zestrea, formau averea soților. *Îndreptarea legii* arată că aceste daruri „naintea nunții erau neînturnate, adică mai înainte de blagoslovenia bărbatului cu muerea, orice va hărăzi unul altuia, aceea se socotește, măcar dă să vor blagoslovi într-acea zi, ce vor face darurile”¹³⁹.

Darurile dinaintea nunții sînt făcute de viitorii soți reciproc și de către părinți. Ele constau din obiecte imobile sau mobile¹⁴⁰. În ceea ce privește cantitatea, ele nu erau limitate. Se crede însă că acestea, ca și în dreptul romano-bizantin, nu trebuiau să depășească zestrea adusă de viitoarea soție¹⁴¹. Darurile dinaintea nunții nu deveneau după căsătorie proprietatea unuia dintre soți, ci rămîneau în patrimoniul ambilor soți. În caz de desfacere a căsătoriei, se punea în discuție cui rămîneau acestea. Dacă desfacerea căsătoriei se făcea prin moartea unuia dintre soți și celălalt nu se recăsătorea, darurile rămîneau celui în viață „parte atît cît ar avea și un copil”¹⁴². Darurile erau pierdute de cel ce supraviețuia numai dacă acesta ducea o viață imorală înainte de a se împlini anul de doliu¹⁴³. Dacă soții se despărțeau din vina bărbatului că-și vrăjmășește soția, bătînd-o fără vină, acesta pierdea a treia parte din darurile ce i le-a dăruit femeia¹⁴⁴.

Un document din 17 ianuarie 1591, ne arată că unele căsătorii ale domnilor erau consemnate în cărți de cununie. Astfel Petru Șchiopu, căsătorindu-se cu Irène Botezat, întocmește o carte care să fie știută de toți, din care să reiasă că cununia a avut loc duminică 17 ianuarie 1591, la „3 ceasuri”. Actul e semnat de însuși Petru Șchiopu și mitropolitul Gheorghe de Suceava, care a oficiat căsătoria¹⁴⁵.

În general, căsătoriile puteau avea loc oricînd, afară de postul mare¹⁴⁶.

¹³⁰ *Ibidem*, B, XVII/IV, d. 255, p. 287.

¹³¹ *Ibidem*, XVII/IV, d. 61, p. 54.

¹³² *Ibidem*, XVII/IV, d. 98, p. 89; III, d. 341, p. 379.

¹³³ *Ibidem*, XVII/IV, d. 189, p. 181.

¹³⁴ *Ibidem*, XVII/I, d. 232, p. 247; II, d. 163, p. 170; III, d. 341, p. 379; d. 369, p. 408.

¹³⁵ *Ibidem*, XVII/IV, d. 101, p. 91.

¹³⁶ *Ibidem*, XVII/I, d. 232, p. 247; II, d. 163, p. 170; d. 189, p. 204; III, d. 255, p. 287; d. 379, p. 379; d. 369, p. 408; IV, d. 61, p. 54; d. 101, p. 91; d. 189, p. 181.

¹³⁷ *Ibidem*, XVII/III, d. 341, p. 379.

¹³⁸ *Ibidem*, XVII/IV, d. 98, p. 89.

¹³⁹ *I. L.*, gl. 270; *N. M.*, cap. 210, în *I. L.*, p. 854.

¹⁴⁰ D. Mototolescu, *Darurile dinaintea nunții în dreptul roman comparat cu cel romano-bizantin și slav*, București, 1821, p. 42.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 42.

¹⁴² *I. L.*, gl. 264; *N. M.*, cap. 204, în *I. L.*, p. 849—850.

¹⁴³ *C. R. I.*, gl. 16, z. 11, 12; *I. L.*, gl. 215, z. 11, 12.

¹⁴⁴ *C. R. I.*, gl. 23, z. 4; *I. L.*, gl. 185, z. 4.

¹⁴⁵ *D. I. R.*, A. XVI/IV, d. 2, p. 2.

¹⁴⁶ *I. L.*, gl. 202; *N. M.*, cap. 239; *P. G.*, gl. 91.

Căsătoria care la încheierea ei respecta toate condițiile de fond și formă era numită „cununie dreaptă”¹⁴⁷ sau „nunta pre lege”¹⁴⁸, iar cea care nu le respecta era socotită „fără lege”¹⁴⁹. Căsătoriile care călcau aceste condiții erau declarate nule, și cei ce făceau nunta „fără de lege” puteau să o strice ca și cum nu ar fi fost¹⁵⁰. Efectele nulității acestor căsătorii priveau persoanele care au încheiat această legătură ilegală, pe preotul care a binecuvîntat pe aceștia, pe nași și pe copiii născuți din asemenea legătură, fiind considerați nelegitimi¹⁵¹.

D. EFECTELE CĂSĂTORIEI

Căsătoria produce efecte care privesc relațiile personale între soți și relațiile patrimoniale.

I. Efectele care privesc relațiile personale

Drepturile soților (unul față de celălalt) derivau din datoriile sau obligațiile pe care le aveau. Unele datorii erau comune ambilor soți, altele proprii numai unuia dintre ei.

1. Obligații reciproce

a) *Obligații de fidelitate.* Datoria de credință sau fidelitate conjugală constituia o obligație morală și civilă. Prin căsătorie, soții erau obligați la devotament și la păstrarea credinței conjugale. Nerespectarea credinței conjugale, de către unul dintre soți constituia un motiv de divorț și totodată o infracțiune ce se pedepsea de pravile și obicei. Adulterul bărbatului nu era însă considerat tot atît de grav ca cel al femeii. Aceasta datorită faptului că femeia adulteră putea aduce în cămin copii care deveneau moștenitorii soțului ei pe nedrept. Pentru nerespectarea obligației de fidelitate din partea soției, pravilele prevedeau mult mai multe cazuri pedepsite cu : pierderea zestrei¹⁵², a darurilor¹⁵³, a bunurilor comune și a dreptului de

¹⁴⁷ D. I. R., B, XVII/III, d. 439, p. 485; II, d. 308, p. 346.

¹⁴⁸ I. L., gl. 203; N. M., cap. 163, în I. L., p. 823; *Canoanele sfinților părinți care s-au adunat la Gangra*, gl. 1, în I. L., p. 416; *Soborul al șaselea ecumenic de la Trulla*, gl. 26, în I. L., p. 503.

¹⁴⁹ P. A., gl. 237; I. L., gl. 199; D. I. R., B, XVI/V, d. 143, p. 135–6.

¹⁵⁰ P. A., cap. 237; I. L., gl. 199.

¹⁵¹ D. I. R., B, XVI/V, d. 143, p. 135–136. În secolul al XVI-lea, după cum aflăm din actul lui Petru Cercel, adresat episcopului Luca al Buzăului, erau considerate „fără lege” căsătoriile celor care „se iau neam cu neam și cine ia a patra femeie fără de lege” și ale celor „care se împreună dar de bună voie și nu se cunună, și care se împreună unul cu altul fără lege, care lasă femeie fără lege sau femeie care a fugit de la bărbat” și „să ia cte 50 de aspri și de la bărbat și de la femeie, iar pentru înrudire fără lege să-i despărță și să le ia după cum va fi vina...”.

¹⁵² C. R. I., gl. 16, z. 1; I. L., gl. 215.

¹⁵³ C. R. I., gl. 16, z. 1–4, 16, 21; I. L., gl. 215, z. 1–4, 16, 21.

întreținere¹⁵⁴ și chiar cu uciderea în cazul flagrantului delict de adulter¹⁵⁵. Și femeia putea ucide pe soț și pe concubină fără să fie pedepsită, dar numai „într-acele ceas cînd îi va găsi de față, iară nu altă dată”¹⁵⁶.

Infidelitatea conjugală a soției, ca să fie pedepsită cu despărțirea soților și păstrarea zestrei de către soț, trebuia dovedită cu probe concludente „cum lumina soarelui face ziua”, altfel „soțul nu va lua nemica”¹⁵⁷. Pravilele nu admiteau nici o scuză care să justifice infidelitatea, ca, de pildă, lipsa de atenție și întreținere din partea soțului sau sărăcia¹⁵⁸.

Un document din 1 noiembrie 1612 arată că o jupiniță care a fost prinsă de soțul ei „umblînd cum nu se poate... cu o slugă... a fost să-i taie capul... domnul, fiind rugat de episcop și boier, a pedepsit-o doar cu certarea” și confiscarea ocinilor și țiganilor¹⁵⁹. Soțul putea să „izgonească” soția din casă „cu puterea sa”, fără nici o obligație, dacă infidelitatea conjugală era dovedită¹⁶⁰, altfel numai cu încuviințarea judecătorului. Adulterul cu o rudă apropiată, pînă la al doilea grad, se pedepsea, ca și amestecarea de sînge, cu moartea; iar dacă se comitea cu o rudă colaterală, se certa „după voia judecătorului”¹⁶¹.

Cu toată asprimea pedepselor ce se prevedeau pentru infidelitatea conjugală, pravilele amintesc și de micșorarea certării femeii în cazul singelui amestecat, „de vreme ce iaste mai proastă și mai lesne spre cădere decît bărbatul”¹⁶². Dar cum acestea erau lăsate la aprecierea judecătorului, nu se știe dacă s-au aplicat; documentele nu aduc lumină în această privință.

b) *Grija părinților față de copii și a copiilor față de părinți*. Relațiile dintre părinți și copii sînt reglementate pe baza obligațiilor de iubire și asistență reciprocă. Pravilele, folosind prescripțiile textelor biblice, canonice și laice, atrag atenția părinților că sînt datori să-și iubească fiii, să-i întrețină și să le dea partea ce li se cuvine din bunuri, fără să-i nedreptățească¹⁶³, excluzînd pe eretici și pe cei ce nu-l asculta la încheierea căsătoriei¹⁶⁴. Părinții sînt obligați de pravile a se îngriji de întreținerea copiilor pînă la majorat cu multă dragoste și de a le da instrucțiunile necesare pentru ca, cu timpul, să se întrețină singuri. Neglijarea acestor datorii atrăgea după sine considerarea acestora ca niște părinți „nedes-toinici”¹⁶⁵, sau „urîtori de feciori”¹⁶⁶.

¹⁵⁴ C. R. I., gl. 16, z. 5; I. L., gl. 215, z. 5.

¹⁵⁵ C. R. I., gl. 8, z. 6; gl. 9, z. 36, 47, 53—55, 57; I. L., gl. 243, z. 6; gl. 244, z. 36, 47, 53—55, 57; P. G., gl. 19.

¹⁵⁶ C. R. I., gl. 9, z. 58; I. L., gl. 244, z. 58.

¹⁵⁷ C. R. I., gl. 16, z. 27; I. L., gl. 215, z. 27.

¹⁵⁸ C. R. I., gl. 16, z. 2; I. L., gl. 215, z. 2.

¹⁵⁹ D. I. R., B, XVII/II, d. 308, p. 346—7; III, d. 127, p. 154 (S-a aplicat I. L., gl. 244, z. 47, 50; C. R. I., gl. 9, z. 47, 50).

¹⁶⁰ C. R. I., gl. 25, z. 1; I. L., gl. 187, z. 1.

¹⁶¹ C. R. I., gl. 41, z. 5; I. L., gl. 211, z. 5.

¹⁶² C. R. I., gl. 41, z. 6; I. L., gl. 211, z. 6.

¹⁶³ P. A., gl. 8; gl. 64: „Cene nu va griji de feciorii lui să-i certe pre ceia ce i-au născut...”.

¹⁶⁴ Gh. Cronț, *Ideile pedagogice ale societății feudale românești în monumentele de drept*, în culegerea de studii *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1966, p. 65.

¹⁶⁵ *Canoanele sfinților părinți care s-au adunat la Gangra*, gl. 15, în I. L., p. 415—416.

¹⁶⁶ I. L., gl. 283.

Această obligație care afecta pe părinți constituia o datorie și pentru copiii. Părinții puteau dezmoșteni pe copiii care nu îi îngrijeau în caz de boală, care îi băteau sau se căsătoreau fără să-i consulte¹⁶⁷.

c) *Sprijin moral*. Soții, în timpul căsătoriei, sînt obligați la sprijin moral. Datorită slabei posibilități de apărare a femeii, soțul era obligat să o ajute, iar în cazul cînd cineva îi făcea vreun rău soției lui, acesta putea să-l omoare¹⁶⁸. În schimbul acestei obligații, femeia era datoare să-și ajute soțul, atît cît îi stătea în putință, în cazul cînd era atacat de cineva¹⁶⁹.

Pravilele cuprindeau dispoziții privitoare și la morala în familie. Astfel, recomandă soților să se respecte reciproc și să supravegheze creșterea copiilor. Copiii, la rîndul lor, sînt datori să cinstească pe părinți, să fie cu milă față de tatăl și mama lor¹⁷⁰ și să le acorde îngrijirea, hrana și ajutorul necesar în caz de boală¹⁷¹ sau pericol¹⁷².

2. Obligații unilaterale

Drepturile și obligațiile care priveau pe soți în parte sînt mult mai multe decît cele reciproce. Unele dintre ele priveau numai pe femeie, altele numai pe bărbat. Din examinarea lor se observă însă că cele mai multe obligații priveau pe femeie. Astfel, pravilele prevedeau că femeia era datoare să-și urmeze soțul, să-l asculte, să locuiască împreună cu el, să-l aștepte în caz că pleca la oaste sau era luat în robie. Iar soțul era dator să-i asigure soției asistența medicală în caz de boală și protecție la nevoie.

Femeia necăsătorită avea capacitate juridică deplină. Însă prin căsătorie ea devenea incapabilă. Femeia văduvă își redobîndea capacitatea juridică, putînd face orice act juridic. Incapacitatea femeii deriva din căsătorie.

Pravilele, adoptînd concepția tradițională romană: „propter imbecilitatem sexus”, justifică inegalitatea femeii prin aceea că „iaste mai proastă... decît bărbatul și mai lesne spre cădere”¹⁷³ și prin „neputința și slăbiciunea firii”¹⁷⁴. Dacă aceasta ar fi fost cauza pentru care legea declara incapacitatea femeii măritate, regula ar fi trebuit să se aplice și femeilor văduve sau necăsătorite. Dar după desfacerea căsătoriei femeia putea să aibă tutela copiilor rămași minori, iar în cazul incapacității bărbatului, femeia avea capacitate patrimonială. De asemenea, femeia al cărei soț a murit putea încheia singură un număr important de acte. Astfel, femeia putea singură să-și facă testamentul; putea să revoce testamentul și donațiile¹⁷⁵ făcute de ea copiilor; putea să primească și să revoce un mandat, să consimtă la căsătoria copiilor săi; să facă acte conservatorii și să fie obligată să repare pagubele cauzate prin delictele și cvasidelictele comise de ea.

¹⁶⁷ *I. L.*, gl. 284, z. 1, 5, 8; *N. M.*, cap. 223, în *I. L.*, p. 803–804.

¹⁶⁸ *C. R. I.*, gl. 12, 17; *I. L.*, gl. 247, z. 17, 23.

¹⁶⁹ *C. R. I.*, gl. 12, z. 23; *I. L.*, gl. 247, z. 23.

¹⁷⁰ *I. L.*, gl. 283; *P. G.*, z. 8; *N. M.*, cap. 222, în *I. L.*, p. 862.

¹⁷¹ *P. A.*, cap. 314; *I. L.*, gl. 284, z. 4; *N. M.*, cap. 223, în *I. L.*, p. 864.

¹⁷² *C. R. I.*, gl. 12, z. 18; *I. L.*, gl. 247, z. 18.

¹⁷³ *C. R. I.*, gl. 41, z. 6; *I. L.*, gl. 211, z. 6.

¹⁷⁴ *C. R. I.*, gl. 59, z. 1; *I. L.*, gl. 364, z. 1.

¹⁷⁵ *Arhiva genealogică anul II 1913*, p. 254–257 (juplneasa Grifina, soacra lui Miron Barnovschi, își împarte ocinile fiilor și ficelor ei).

În realitate, incapacitatea femeii măritate și necesitatea intervenției bărbatului său exprimau grija legiuitorului de a apăra patrimoniul familial și a lua măsuri pentru asigurarea conducerii familiei de către bărbat.

a) *Obligația femeii de a-și asculta soțul*. În schimbul obligației soțului de întreținere și protecție, soția îi datora ascultare, care mergea pînă aproape de o subordonare servilă. Astfel, *Pravila de la Govora*, glava 63, prevedea: „Muirii îi este cap bărbatul ei” și ea „de nu se va pleca bărbatului ei și nu va petrece în voia lui... de nu va asculta aceasta, unul ca acesta să fie anathema”.

Ca urmare a obligației femeii de a-și asculta soțul, pravilele recunosc bărbatului dreptul de corecție asupra femeii. Astfel, bărbatului i se admite să certe și chiar să-și bată femeia, „pre lucru adevărat și pre dreptate, iar nu cu înșelăciune”¹⁷⁶. El nu era pedepsit cînd „o va fi bătut pre vina ei” sau „cînd o va bate puținel” sau pentru vini mari ca adulter sau „vicleșug spre moartea lui, atuncea măcar cu ce vrăjmășie o va bate, nu să va certa întru nemica” de judecător¹⁷⁷. Pravilele admiteau, în cazul cînd soțul era un „om jestoc și mincinos” ca soția să ceară judecătorului „să-i facă bărbatul zapis cu chezășie că acela nu o va vătămă cu ceva”¹⁷⁸ sau să-și ia chezașul. Dar zapisul nu reprezenta o garanție sigură, deoarece aceleași pravile prevedeau că „bărbatul poate să-și bată muiera cu măsură... pentru vina ei”¹⁷⁹ pentru o îndrepta, chiar dacă avea zapis cu chezășie.

Deci pentru femeie nici jurămîntul soțului, nici chezașii, și nici zapisul nu constituia o garanție că nu va fi bătută „cu vrăjmășie”, în cazul cînd se va face vinovată de ceva.

Pentru ca femeia să poată cere desfacerea căsătoriei, din cauza vrăjmășiei soțului „fără de măsură”, ea trebuia să dovedească, cu martori destoinici, judecătorului cum a fost bătută și acesta să „socotească” că a fost „bătaia așa de mare și într-acesta chip, cît să stea lucru în cumpănă, de va fi vie”¹⁸⁰, căci, dacă bătaia era mică, nu se admitea divorțul. Prin bătaia „fără de măsură”, cum „nu se cade” și „cu vrăjmășie” se înțelegea bătaia cu toiagul, „iar mai virtos cînd se sfărîma ciomagul său să facă rana să meargă sînge sau cînd o va lovi cu lemnul în obraz sau în cap”¹⁸¹. Ca bărbatul să fie considerat de soție ca vrăjmaș al ei și aceasta să aibă dreptul să-și ceară garant, trebuia să fie bătută nu numai o dată, ci „de pururea și de multe ori, fără vina”¹⁸² și nu cu pumnul sau cu palma, „cît de mult și de des”¹⁸³. Bărbatul, sub pretextul dreptului de corecție asupra femeii, acordat de pravile, putea în general să bată femeia cît de tare cînd era vinovată de ceva, ferindu-se numai să nu o omoare, și chiar să o omoare sau să o puie „în fiare să o închiză pentru vicleșug de moarte asupra lui” și pentru adulter¹⁸⁴.

În tot cazul, bărbatul nu putea să-și bată femeia cu vrăjmășie fără ca să fie vinovată sau pentru o vină mică. Dacă proceda astfel, era certat

¹⁷⁶ C. R. I., gl. 23, z. 1; I. L., gl. 185, z. 1.

¹⁷⁷ C. R. I., gl. 23, z. 2; I. L., gl. 185, z. 2.

¹⁷⁸ C. R. I., gl. 24, z. 1; I. L., gl. 186, z. 1.

¹⁷⁹ C. R. I., gl. 23, z. 7; gl. 24, z. 8; I. L., gl. 185, z. 7; gl. 186, z. 8.

¹⁸⁰ C. R. I., gl. 23, z. 3; I. L., gl. 185, z. 3.

¹⁸¹ C. R. I., gl. 23, z. 6; I. L., gl. 185, z. 6.

¹⁸² C. R. I., gl. 23, z. 8; I. L., gl. 185, z. 8.

¹⁸³ C. R. I., gl. 23, z. 9; I. L., gl. 185, z. 9.

¹⁸⁴ C. R. I., gl. 23, z. 2; I. L., gl. 185, z. 2; P. A., cap. 275.

de judecător și pierdea a treia parte din darurile ce le-a oferit soției, iar dacă nu a dat daruri, atunci era ținut să dea a patra parte din cât îi era zestrea ¹⁸⁵.

Din respectul pe care trebuia să-l aibă femeia pentru soțul ei și pentru marele prestigiu de care se bucura bărbatul în familie, femeia nu avea dreptul nici să ridice mâna asupra soțului ei, chiar dacă era vinovat ¹⁸⁶.

b) *Obligațiile femeii de coabitare cu soțul ei și de a-l urma*. Din obligațiile femeii de ascultare și supunere față de soțul ei rezultă și datoria acesteia de a locui împreună cu bărbatul ei și a-l urma unde va găsi el de cuviință a-și stabili domiciliul. Acesta putea fi, după cum hotăra soțul pe ocina lui sau a femeii ¹⁸⁷.

În general, femeia măritată nu putea avea, în afară de unele cazuri excepționale, alt domiciliu decât pe cel al bărbatului ei, deoarece „care muiare va lăsa pre bărbatul ei și va fugi de la dînsul fiindu-i urită nunta, să fie anathema” ¹⁸⁸.

Pravilele prevăd ca femeia să-și urmeze soțul ori de câte ori va trebui să plece din locul unde își are domiciliul pentru binele lui și a familiei lui, în caz că de acolo „i se trage meșteșug mai bun” ¹⁸⁹, sau „cînd va fugi dintr-un oraș sau sat pentru o greșeală mare de care este vinovat și îi este frică de judecată” ¹⁹⁰. Ea era obligată să-și urmeze soțul, chiar dacă acesta, la încheierea căsătoriei, i-a promis că nu are să-și schimbe domiciliul în tot timpul căsătoriei, în următoarele împrejurări: în cazul cînd el s-a îmbolnăvit și nu se poate însănătoși în acel loc sau se află în vrăjmășie „cu oamenii cei mai de frunte” sau cu „mai-marii lui” sau „cîndu-l va scoate giudețul și-l va goni din sat” ¹⁹¹.

Totuși existau cazuri cînd pravilele admiteau femeii să nu-și urmeze soțul, și anume: cînd acesta comitea o tâlhărie sau un furt ¹⁹², cînd pleca din satul său pentru a-i face rău soției ¹⁹³ sau cînd s-a făcut om rău după ce s-a căsătorit ¹⁹⁴.

Ca o măsură în favoarea femeii, pravilele admiteau ca bărbatul să-și urmeze soția, dar numai cînd ea fugea de frica judecătorului pentru o greșeală „pre dreptate”. Această prevedere avea o valoare teoretică, pentru că tot pravilele admiteau bărbatului ca să o lase pe femeie să fie pedepsită și să nu meargă după ea, deoarece „nu iaste bărbatul datoriu pentru vina muerii, cum iaste muiarea datoare pentru vina bărbatului de pururea să imble după dînsu ori unde s-ar merge” ¹⁹⁵.

Femeia care părăsea domiciliul soțului putea fi adusă înapoi și fără voia ei, deoarece „bărbatul are putere să meargă la giudețul cel mirenesc să o ia și fără de voe ei, ce să dzice cu de-a sila” ¹⁹⁶.

¹⁸⁵ C. R. I., gl. 23, z. 4; I. L., gl. 185, z. 4.

¹⁸⁶ P. A., cap. 225; I. L., gl. 220; N. M., cap. 176, în I. L., p. 834.

¹⁸⁷ D. I. R., B, XVII/III, d. 154, p. 181-182. Un rumân pe nume Vulcan „au fugit din satul m-rii ce s-au dus la ocina muerii lui, la Dănești” (11 ian. 1618).

¹⁸⁸ I. L., gl. 101; N. M., cap. 91, în I. L., p. 731.

¹⁸⁹ C. R. I., gl. 26, z. 3; I. L., gl. 188, z. 3.

¹⁹⁰ C. R. I., gl. 26, z. 1; I. L., gl. 188, z. 1.

¹⁹¹ C. R. I., gl. 26, z. 8; I. L., gl. 188, z. 8.

¹⁹² C. R. I., gl. 26, z. 3; I. L., gl. 188, z. 3.

¹⁹³ C. R. I., gl. 26, z. 5; I. L., gl. 188, z. 5.

¹⁹⁴ C. R. I., gl. 26, z. 7; I. L., gl. 188, z. 7.

¹⁹⁵ C. R. I., gl. 26, z. 2; I. L., gl. 188, z. 2.

¹⁹⁶ C. R. I., gl. 25, z. 12; I. L., gl. 187, z. 12.

c) *Obligația femeii de a aștepta soțul plecat*. În tot timpul căsătoriei, femeia era obligată să-și aștepte soțul plecat la oaste sau luat în robie¹⁹⁷ și chiar pe acela care își părăsea soția și locuia cu altă femeie în altă parte. În aceste cazuri, femeia era datoare să-și aștepte soțul plecat la oaste pînă cînd va primi vești sigure că este mort sau timp de 3 ani cînd acesta trăia cu alta femeie sau de 5 ani cînd era părăsită fără nici un ajutor și nu știa nimic de el¹⁹⁸.

d) *Asistență medicală*. O altă obligație unilaterală, dar de data aceasta din partea soțului, era aceea de ajutor în ceea ce privește asistența medicală în caz de boală. Pravilele prevăd că, dacă soția era bolnavă, soțul trebuia să facă tot ce îi stătea în putință pentru a-i da toată îngrijirea necesară: „Cela ce nu va chema vraci la boala muerii lui și să-i cumpere de tot fealiul. . . și de va muri atunce, dentr-acea boală, ppiarde-va bărbatul tot venitul ce va avea de pre ocinile muerei, sau măcar de i-ar fi dăruiet ceva și aceea vor lua”¹⁹⁹. Pentru asistență medicală, soțul era obligat să trimită după medic „unde va găsi”²⁰⁰, dacă era pe undeva nu prea departe. Toate cheltuielile necesare însănătoșirii soției erau suportate de soț, neavînd dreptul să ia nimic din zestre. Cheltuielile de îngropare erau suportate de părinții soției decedate, pentru că aceștia îi luau zestrea²⁰¹.

Pravilele, considerînd pe femeie mai neputincioasă decît bărbatul, nu o obligau să cheme „vraci la boala bărbatului său”²⁰² și, ca atare, nici nu o pedepsau, în cazul cînd nu o făcea.

e) *Obligația de întreținere*. Soțul era obligat să asigure soției existența materială în tot timpul căsătoriei, chiar dacă aceasta era alungată din casa lui.

Această obligație înceta numai în cazul cînd femeia se făcea vinovată de infidelitate conjugală²⁰³ sau cînd era închisă pentru o vină a ei²⁰⁴.

f) *Menținerea calității de rumân a copiilor chiar în cazul căsătoriei cu o persoană liberă*. Din documente rezultă că copiii rezultați din căsătoria celui care se căsătorea cu o persoană de altă condiție socială urmau condiția socială a tatălui. Astfel, într-un document din 11 ianuarie 1618 se arată că Vălcan, deși a fugit din satul mănăstirii Argeș „la ocina muerii lui”, care era persoană liberă, „de-au șezut pînă i s-au întîmplat moarte”, el și copiii lui tot rumâni rămîn²⁰⁵.

II. EFECTE CU PRIVIRE LA RELAȚIILE PATRIMONIALE

Căsătoria are efecte și asupra relațiilor patrimoniale. Ca toate celelalte efecte, și acestea sînt bazate pe criteriul inegalității dintre sexe. Potrivit concepției feudale, bărbatul era socotit mai de vază, iar femeia

¹⁹⁷ P. A., cap. 271, 272; I. L., gl. 236; N. M., cap. 192, în I. L., p. 841; *Canoanele Marelui Vasilie*, gl. 31, în I. L., p. 539.

¹⁹⁸ I. L., gl. 235; N. M., cap. 191, în I. L., p. 840.

¹⁹⁹ C. R. I., gl. 8, z. 28; I. L., gl. 243, z. 28.

²⁰⁰ C. R. I., gl. 8, z. 29; I. L., gl. 243, z. 29; P. A., gl. 286.

²⁰¹ I. L., gl. 267; N. M., cap. 207, în I. L., p. 852.

²⁰² C. R. I., gl. 8, z. 30; I. L., gl. 243 z. 30.

²⁰³ C. R. I., gl. 25, z. 5, 6; I. L., gl. 187, 5, 6.

²⁰⁴ C. R. I., gl. 25, z. 7; I. L., gl. 187, z. 7.

²⁰⁵ D. I. R., B, XVII/III, d. 154, p. 181–182.

„mai slabă”. Deosebirea dintre sexe atrăgea după sine pentru femeie unele incapacități, în special în domeniul succesoral și contractual. Pravilele și obiceiul pământului confereau bărbatului mult mai multe drepturi decât femeii.

Întreg regimul matrimonial se întemeia pe puterea maritală, care concentra în minile sale administrarea tuturor veniturilor în timpul căsătoriei. În schimbul zestrei, soțul era obligat să asigure existență soției atâta timp cât căsătoria era în vigoare.

Bunurile rămase după moartea unuia dintre soți erau moștenite de către copii, de soțul supraviețuitor sau de părinți și rude. Zestrea femeii decedate era luată de părinți. Cea mai mare parte din avere revenea copiilor. Sînt exceptați de la această regulă copiii incestuoși ²⁰⁶ sau născuți de o călugăriță ²⁰⁷ sau din părinți adulterini ²⁰⁸.

În ce privește darurile pe care și le făceau soții între ei în timpul căsătoriei, acestea se „împlinesc” numai după moartea unuia dintre ei, „încă și moartea să fie den fire, iară nu de vreo nevoe” ²⁰⁹. Spre deosebire de femei, soțul își pierdea darurile primite de la soție dacă nu-i dădea îngrijire necesară în caz de boală ²¹⁰, dacă se dovedea că își calomniază soția cu scopul de a-i însuși zestrea ²¹¹, dacă în primul an după moartea soției ducea o viață de desfrîu „cu fiecă nevoe” ²¹², dacă își bătea soția cu vrăjmășie pentru „puțină vină” ²¹³ sau dacă săruta înaintea soției o slujnică sau o „femeie proastă” ²¹⁴.

Femeia care nu avea copii sau părinți în viață își pierdea darurile și zestrea dacă se dovedea că nu respecta obligația de fidelitate conjugală ²¹⁵ și dacă întreținea legături conjugale cu alt bărbat în timpul anului de doliu ²¹⁶.

Un document din 26 ianuarie 1612 arată că Ali Beg Turcul nu a lăsat nimic soției din bunurile sale, pentru că „au fugit Voinea cu om rău cu toată averea din casă lui” ²¹⁷.

E. CĂSĂTORIA A DOUA ȘI A TREIA

Avîndu-se în vedere că nu totdeauna căsătoriile erau reușite și pentru a evita păcate grave, biserica creștină ortodoxă, pravilele și obiceiul juridic îngăduiau căsătoria a doua și a treia, exceptîndu-se clericii.

Prima căsătorie este considerată de biserică, pravilă și obiceiul pământului că este „lege” ²¹⁸, cea de-a doua „iaste ertare ”, iar a treia, „călcarea de lege”.

²⁰⁶ C. R. I., gl. 42, z. 6; I. L., gl. 212, z. 6.

²⁰⁷ C. R. I., gl. 35, z. 7; I. L., gl. 258, z. 7.

²⁰⁸ C. R. I., gl. 36, z. 15; I. L., gl. 252, z. 15.

²⁰⁹ C. R. I., gl. 8, z. 27; I. L., gl. 243, z. 27.

²¹⁰ C. R. I. gl. 8, z. 28; 30; I. L.; gl. 243, z. 28, 30.

²¹¹ C. R. I., gl. 16, z. 10; P. A. cap. 251; I. L., gl. 215, z. 10.

²¹² C. R. I., gl. 16, z. 12; P. A., cap. 251; I. L., gl. 215, z. 12.

²¹³ C. R. I., gl. 23, z. 4; I. L., gl. 185, z. 4.

²¹⁴ P. A., cap. 251; C. R. I., gl. 16, z. 9; I. L., gl. 215, z. 9.

²¹⁵ C. R. I., gl. 16, z. 1, 3, 26; I. L., gl. 215, z. 1, 3, 26.

²¹⁶ P. A., cap. 282; C. R. I., gl. 16, z. 11; I. L., gl. 215, z. 11.

²¹⁷ D. I. R., B, XVII/II, d. 141, p. 144.

²¹⁸ P. A., cap. 240, 242; I. L., gl. 205; N. M., cap. 165, în I. L., p. 824.

Biserica creștină ortodoxă admitea căsătoria a doua ca o indulgență din partea ei și o consimțea numai în schimbul unei penitențe, adică să nu se cuminece timp de un an, doi, trei ²¹⁹ sau chiar șapte ani, dacă a conviețuit cu viitoarea soție înainte de nuntă, pentru că aceștia „se despart de biserică”. Pravilele nu admiteau preoților cărora le-au murit soțiile să se căsătorească a doua oară. În cazul când preotul nu respecta această prevedere, era pedepsit de biserică și scos din „ceata preoților”, pentru că „cela ce va lua a doua cunună. . . nu poate fi cleric”²²⁰.

Legiurile și obiceiul pământului sînt de acord cu căsătoria a treia, dar numai în cazuri foarte rare.

Canoanele bisericești considerau pe cei ce treceau la căsătoria a treia că „nu sînt vrednici să poarte numirea de bărbat și femeie, căci căsătoria a treia se aseamănă cu poligamia sau cu desfrînarea reprobabilă”²²¹. Căsătoria a treia era urită de biserică. Ca și în cazul căsătoriei a doua, cei ce încheiau a treia căsătorie erau supuși unei penitențe bisericești de 5 ani, în care timp nu aveau voie să se cuminece ²²². Căsătoria a treia era admisă de pravile dacă cel ce se recăsătorea avea pînă la 40 de ani și încheia această căsătorie din dorința de a avea copii. Dacă cel în cauză avea copii din celelalte căsătorii, nu i se admitea cea de-a treia nuntă ²²³.

Căsătoria a patra era interzisă, cu toate că Leon Înțeleptul a cerut bisericii să fie admisă și această nuntă, deoarece el însuși a contractat o asemenea căsătorie. Patriarhul nefiind de acord cu propunerea lui, drept pedeapsă a fost îndepărtat din scaunul patriarhal. Cel ce încheia a patra nuntă, nesocotind această prevedere, era afurisit de biserică și considerat că duce viața ca animalele, iar copiii născuți nu sînt considerați „feciori de trup părinților săi”²²⁴.

În vechiul nostru drept, reglementarea căsătoriei și în general relațiile de familie erau subordonate intereselor legate de proprietatea privată, iar ca măsură de asigurare a acesteia se dădea mare importanță consimțămîntului părinților la încheierea căsătoriei. Chiar dacă pravilele cereau în mod expres consimțămîntul tinerilor, acesta era numai o ficțiune, atîta timp cît exista dreptul părinților de dezmoștenire a fiilor care se căsătoreau fără voia lor.

O altă caracteristică a acestei instituții era inegalitatea în drepturi și obligații, ce exista între soți. Poziția femeii căsătorite era inferioară aceleia a soțului. Pravilele nu suprimau capacitatea naturală a femeii, ci

²¹⁹ *Canoanele Marelui Vasile* arată că cel ce se căsătorește a două oară este afurisit de către biserică unul sau doi ani, gl. 4, în *I. L.*, p. 532.

²²⁰ *P. A.*, cap. 100, 101, 157; *C.R.I.*, gl. 67, z. 5; *I.L.*, gl. 75; *N.M.*, cap. 69, în *I.L.*, p. 713.

²²¹ *N. Milaș, op. cit.*, p. 527; *I.L.*, *Canoanele Marelui Vasile*, gl. 50, în *I.L.*, p. 542.

²²² *P.A.*, cap. 242; *I.L.*, gl. 205; *N.M.*, cap. 165, în *I.L.*, p. 824.

²²³ *P.A.*, cap. 242; *I.L.*, gl. 206; *N.M.*, cap. 165, în *I.L.*, p. 824.

²²⁴ *P.A.*, cap. 242; *I.L.*, gl. 206; *N.M.*, cap. 165, în *I.L.*, p. 825.

numai o micșorau, restrângându-i exercițiul pe timpul căsătoriei. În te-
meiul pravilelor și al obiceiurilor juridice feudale, soțul, în timpul că-
sătoriei, avea asupra soției și a copiilor exercițiul puterii părintești, care-i
conferea anumite drepturi și îndatoriri.

Prin desfacerea căsătoriei, femeia își recăpăta exercițiul drepturilor.
Femeia văduvă, al cărei soț a murit, avea mult mai multe drepturi. Ast-
fel, ea avea dreptul de uzufruct legal asupra averii copiilor și obligația
de întreținere și pază a copiilor minori, ca o consecință a puterii părintești
care îi revenea și pe care o pierdea numai prin contractarea unei noi căsă-
torii.

FISCALITATEA ÎN ULTIMII ANI AI DOMNIEI LUI CUZA VODĂ ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE INEDITE

DE

APOSTOL STAN

Unirea Principatelor a marcat încheierea unei importante etape în procesul de constituire a statului național român și a asigurat lichidarea principalelor vestigii feudale din toate sferele vieții social-economice și politice. Sub domnia lui Cuza, în perioada organizării statului național român, au fost întreprinse măsuri speciale pentru stimularea dezvoltării Principatelor Unite, în rândul cărora un loc deosebit l-a constituit reformarea sistemului fiscal și adaptarea lui la necesitățile impuse de consolidarea capitalismului.

Până la înfăptuirea Unirii, fiscalitatea din Moldova și Țara Românească avea un caracter feudal. În virtutea unui astfel de sistem, principalele surse de venit ale statului erau furnizate de impozitele plătite de țărănime și de alte categorii de producători direcți, în timp ce boierimea era exceptată de la obligații de acest gen. Constituirea statului național român în urma îndoitei alegeri de la 24 ianuarie 1859 a permis revizuirea sistemului fiscal menționat, în sensul abolirii unor astfel de privilegii ale boierimii. Desigur că înregistrarea foștilor privilegiați în rândul contribuabililor însemna o sporire a veniturilor obținute de stat, dar nu și o ușurare a situației țărănimii, a meseriașilor și a micii burghezii, categorii sociale care doar ele pînă la Unire suportaseră poverile fiscale.

Regimul fiscal în perioada Unirii era vicios și sub raportul incorectitudinii și al modului fraudulos de mînuire a fondurilor publice. Constatarea aceasta o insera în coloanele sale o revistă economică editată în anii de după Unire, care scria : „Administrațiunea finanțelor în trecut era un labirint de neregularități. Contabilitatea ce se ținea privea numai d-a nu se sfeterisi toate veniturile statului; dar nu ținteau d-a asigura și alte nenumărate sume de bani ce intrau în casa prefecturilor sub diferite numiri”¹.

---

¹ „Analele economice”, 1860, I, p. 128.

Reorganizarea finanțelor statului și crearea unor noi surse de venit, în vederea folosirii lor în scopul dezvoltării Principatelor Unite, preocupă tot mai insistent pe Cuza și alte personalități politice. Economisți ca Dionisie Pop Marțian² fac propuneri concrete în sensul indicat mai sus. Dar adaptarea sistemului de încasare a impozitelor la nevoile dezvoltării capitalismului în anii care au urmat după Unire a întâmpinat rezistența unor categorii sociale³ — înzestrate pînă la 24 ianuarie 1859 cu privilegiu fiscal, nemulțumite de politica lui Cuza de promovare rapidă a progresului social. Totodată, marile necesități financiare ale Principatelor Unite impuse de cheltuielile uriașe pentru reorganizarea capitalistă a întregului aparat de stat și de cerințele de dezvoltare a anumitor ramuri economice indispensabile fac ca domnia lui Cuza să se caracterizeze printr-o acută nevoie de fonduri bănești, care deseori nu puteau fi asigurate în baza sistemului fiscal introdus⁴.

Starea deficitară a finanțelor publice provoacă numeroase discuții în Cameră și în presă. În 1864, în „Analele economice” se dezbătea această problemă și se sublinia că dificultățile financiare prin care treceau Principatele Unite erau rezultatul unui dezechilibru între cele două mari capitole bugetare. În coloanele aceleiași reviste se sublinia în chip sugestiv următorul postulat : „Tot viitorul moral și material al unei națiuni este întemeiat pe organizațiunea sa financiară, pe echilibrul între veniturile și cheltuielile sale”⁵. Aceeași revistă economică menționată, analizînd proiectul de buget pe anul 1865 care urma a fi adus în dezbaterile Camerei, consemna din nou acuta criză financiară din principate și pleda mai ales pentru încasarea la timp a impozitelor⁶, deoarece numeroase categorii sociale căutau să se eschiveze de la plata obligațiilor față de stat⁷. Starea precară a finanțelor publice sub domnia lui Cuza Vodă este relevată și de „Gazeta Transilvaniei”, în coloanele căreia se subliniau dificultățile în această privință⁸.

La încheierea domniei lui Cuza, finanțele statului se găseau, de asemenea, într-o situație grea, fapt generat, printre altele, de lipsa de sprijin a celei mai mari părți a burgheziei și moșierimii, care combăteau politica financiară a domnitorului Unirii, mai ales pentru compromiterea planurilor lui de dezvoltare a Principatelor Unite, spre a putea astfel să-l înlăture mai ușor din fruntea statului național român. În anii 1865—1866 criza financiară era deosebit de acută, situație consemnată într-o lucrare întocmită la sfîrșitul domniei lui Cuza în care, printre altele, se releva : „În tezaur am moștenit pasiv cu totul apăsător : cheltuieli în disproporțiune cu veniturile”⁹.

² D. P. Marțian, *Finanțe*, în „Analele economice”, 1860, I, p. 19—20.

³ Vezi *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 356.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1966, p. 333—336.

⁵ „Analele economice”, 1864, V, p. 211.

⁶ Ibidem, p. 211—223.

⁷ Vezi documentele anexate.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1865, XXVIII, nr. 36, p. 143—144; nr. 37, p. 147—148.

⁹ Paul Jacovenco, *Notiție asupra actualei crize financiare*, București, 1866, p. 3.

Documentele inedite anexate amplifică știrile privind starea financiară din ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă. Neputința stabilirii unui echilibru bugetar, dat fiind, printre altele, târăgănarea și uneori refuzul unor categorii sociale de a se supune plății la timp a impozitelor, este un fapt care-și găsește oglindirea deplină în documentele pe care le publicăm.

ANEXE

1

București, 14 februarie 1864. Ministerul de Finanțe către Ministerul de Interne.
Solicită măsuri pentru impunerea fiscală a comercianților ambulanți.

Legea asupra patentelor, promulgată la 26 ianuarie 1863, prin art. 8 și 9 hotărăște că comercianții ambulanți, aceia, adică, care vînd umblînd pe ulițe, prin piețe și prin tîrguri diferite mărfuri și obiecte ce nu pot fi considerate ca articole de prima necesitate, să nu fie îngăduiți a esersa asemenea întreprinderi pînă nu vor justifica plata dreptului patentei cuvenită pe un an.

În urma acestora, Ministerul Financelor încă din anul expirat a dat ordinele cuvenite tutulor prefecturilor, casierilor, biurourilor vamale, stărostiilor de corporații și poliției capitalei ca fiecare din acești agenți, în cercul competenței lor, să ia dispozițiuni a nu se îngădui ambulanți de expusa categorie pînă nu vor îndeplini mai întii datoriile la care li subpune legea.

Cu toate acestea, domnule coleg, din tablourile primite pînă acum de la agenții fiscali respectivi, văzîndu-se micul număr de patente liberate în anul trecut unor asemenea ambulanți; avînd în vedere răstrînsul număr al agenților fiscali, care singuri numai s-au ocupat cu punerea în aplicație a dispozițiunilor citatei legi; considerînd, asemenea, că măsurile cele mai eficace pentru supunerea comercianților ambulanți la îndatoririle cerute de lege urmează a se lua mai cu osebite de agenții administrativi și polițienești care dispun de mijloace esecutive; avînd iarăși în vedere prejudiciabila concurență ce se aduce comersanților statorniciți în prăvălii de către însemnătorul număr de ambulanți, care străbat toate ulițele, piețele și tîrgurile țării, fără a lua și ei parte la sarcinile impuse asupra celorlalți ambulanți :

Pentru aceste considerente, subscrisul vă aduce invitațiune, domnule coleg, să binevoiți a da și din parte-vă ordinile necesarii agenților mai sus citați, ca să îngrijească cu denadinsul a popri din comerciu pe oricare ambulant <care> n-ar poseda o patentă pe numele său, liberată chiar din anul corent de la vreunul din agenții fiscali din oricare parte a țării, cu adăogire că aceia ce ar poseda asemenea patente cu data din anul trecut sînt datori a-și preînnoi patentele, plătiînd taxa cuvenită pe anul 1864, deoarece ele sînt valabile numai pentru anul în care se liberează.

Asemenea sînteți rugat a pune îndatorire agenților polițienești de prin orașe și tîrguri să ia aceleași dispozițiuni și asupra comersanților statorniciți prin barace, magazii sau prăvălii, deoarece impozitul patentelor, precît este o resursă fiscală, cu atît el este menit a echilibra precît se poate și concurența între comercianți.

În fine, de punerea la cale ce veți binevoi a face, vă rog, domnule coleg, să mă onorați cu răspuns.

Primiți, vă rog, domnule ministru, încredințarea osebitei mele considerații¹⁰.

Pentru ministru,
G. Stănulescu

2

București, 28 februarie 1864. Ministerul de Finanțe către Ministerul de Interne. Propune măsuri administrative pentru încasarea impozitelor, deoarece unii contribuabili din județul Bacău se eschivează de la îndeplinirea obligațiilor față de stat.

În materia de care tratează precedentă mea adresă cu nr. 5 839 de la 20 ianuarie 1864 mai primindu-se acum raportul casierului de Bacău nr. 265, din care am luat informațiuni că percepțiunea impozitelor pe trimestrul anului curent s-ar putea face mai iute, dacă însă se va da la dispozițiunea fiecăruia casier de plasă sau perceptor de orașe câte un jandarm, care să ajute la execuția împlinirii sub ordinele directe ale acestora.

Subsemnatul, în dorința ce are de a vedea încasându-se la timp și fără prelungiri dările fiscale, vă rog, domnule ministru, ca să binevoiți a lua în considerație propunerea ce se face și a da ordin d-lui prefect local să procure agenților menționați ajutorul ce cere, cu condițiune ca să fie în responsabilitatea acelor agenți orice rea întrebuințare a jandarmilor puși la dispozițiunea lor, spre a-i face astfel cu grijă în operațiile de împlinire în care se vor servi cu ei.

Dacă, domnule ministru, veți adera la această propunere, veți binevoi a mă onora cu răspuns, ca să știu și eu ce să răspund casierului general.

Primiți, vă rog, domnule ministru, încredințarea prea osebitei mele considerații¹¹.

Pentru ministru,
Gl. Stănulescu

[Rezoluție :] Se va răspunde d-lui ministru că nu se poate da la dispoziția fiecăruia casier de plasă sau perceptor de orașe câte un jandarm pentru executarea împlinirii.

3

București, 5 mai 1864. Ministerul de Finanțe către Ministerul de Interne. Cere să ordone prefecturii din Iași să sprijine încasarea impozitelor și urmărirea contribuabililor refractari.

Domnii perceptori din orașul Iași, prin raportul nr. 61, arată, între altele, că, după ce face toate formalitățile în aplicarea legii de urmărire, tocmai în ajunul executării ordonanțelor de poprire și vânzare prefectura de oraș le revocă.

¹⁰ Arh. ist. centr., Ministerul de Interne, Diviziunea rural-comunală, nr. 2 098/1864, f. 30. La 3 martie 1866, Ministerul de Interne comunica prefecturilor conținutul raportului de mai sus, cerându-le totodată să ia măsurile convenite în vederea impunerii fiscale a tuturor comercianților ambulanți (ibidem, f. 31).

¹¹ Ibidem, f. 38. La 10 martie 1864, Ministerul de Interne răspundea printr-o adresă Ministerului de Finanțe, al cărei conținut era similar cu rezoluția de mai sus (ibidem, f. 39).

Comunicându-vă acestea, am onoarea a vă ruga, domnule ministru, să binevoiți a ordona zisei prefecturi ca să nu contravie la urmărirea și încasarea contribuțiilor.

Primiți, vă rog, domnule ministru, asigurarea preaoșebitei mele considerațiuni¹².

Pentru ministru,
An. Gudjiu

[Rezoluție :] În conformitatea acestei mijlociri, se va da ordinul cuvenit prefecturii districtului Iași. Mai 12.

4

București, 22 iunie 1864. Raportul percepătorului culorii Albastru către casieria centrală a Ministerului de Finanțe. Arată greutățile întâmpinate în urmărirea contribuabililor care nu se supun la plata impozitelor. Propune să se intervină pentru a obține sprijinul efectiv al agenților poliției în acțiunea de încasare a impozitelor.

Mai pe toată ziua întâmpinăm cele mai mari greutăți de a putea urmări persoanele ce datorează fiscoi bani din diferite contribuțiuni, din cauză că agenții polițieniști nu vor, sub diferite preteste, de a însoți la facerea sechestrelor pe impiegații financiari. Și, din această cauză, nu numai că celor mai mulți nu li se pot aplica legea de urmărire, dar și impiegații însărcinați cu aceasta sînt nevoiți de a șede a zile întregi pînă să poată găsi vreun subcomisar sau epistat spre a-l însoți la facerea sechestrelor.

Acestea subsemnatul cu respect le aduce la cunoștința dv., rugîndu-vă totodată să binevoiți a interveni pe lîngă onor. Minister de Interne, spre a ordona impiegaților polițieniști ca, oricînd se va arăta vreun agent de urmărire la comisia culorii respective sau la despărțire, să fie îndatorați a-i da tot concursul putincios, spre a se putea efectua fără multă zăbavă facerea sechestrelor ce sînt rămase în urmă numai din această cauză.

Primiți, vă rog, domnule casier, încredințarea de stima și considerația ce vă păstrez¹³.

(iscălit) Perceptor,
M. Găleşeanu

5

București, 19 iulie 1864. Ministerul de Finanțe către Ministerul de Interne. Relevă greutățile întâmpinate de agenții fiscali din București în strîngerea impozitelor și solicită sprijinirea acestei acțiuni de către agenții poliției.

Spre a putea avea o idee de greutățile ce întâmpină d-nii agenți fiscali din partea celor polițieniști respectivi în aplicarea sechestrelor cerute de legea urmăririi pentru împlinirea banilor fiscali, am onoare a vă transmite cu această copie după raportul percepătorului de Albastru, primită pe lîngă aceea a casierului de Ilfov, nr. 1 670, rugîndu-vă să binevoiți a ordona tuturor agenților polițieniști ca, oricînd se va arăta vreun agent fiscal la comisia culorii

¹² Ibidem, f. 112.

¹³ Ibidem, f. 133.

respective, să i se dea tot concursul, spre a putea efectua fără zăbavă împlinirea banilor statului.

Primiți, vă rog, domnule ministru, asigurarea osebitei mele considerații¹⁴.

Pentru ministru,
An. Gudjiu

[Rezoluție:] Se va scrie prefectului poliției capitalei să dea serioase ordine agenților polițienesci ca, îndată când se vor înfățișa agenții fiscalului, să le dea tot concursul cuvenit pentru urmărirea și împlinirea dărilor statului. 25 iulie, 1864.

6

București, 30 noiembrie 1864. Ministerul de Finanțe către Ministerul de Interne Cere măsuri administrative pentru sprijinirea agenților fiscali în strângerea impozitelor

Tezaurul public are de făcut toate cheltuielile prevăzute prin bugetul general al statului. Spre acest sfârșit trebuie să poată dispune și de venituri echivalente. Când nu-și poate încasa veniturile, nu poate întâmpina neapărat nici cheltuielile.

Spre a nu ajunge la un asemenea trist rezultat, Ministerul de Finanțe are date diferite instrucțiuni și autorizațiuni agenților săi, care însă mai toate au trebuință de ajutorul administrațiilor respective, ca aplicarea lor să nu fie zadarnică.

Încasarea dărilor, cu toate acestea, scad din zi în zi mai mult și rămășițele neincasate cresc în aceeași proporție. De aceea tezaurul a rămas înapoi cu plata cheltuielilor, dovadă mandatele în suferință, și n-a putut a se ajuta decât cu împrumuturi.

După informațiunile ce neconțin primesc, această situațiune nu provine decât din slabul concurs ce se dă agenților financiari de către prefecturile districtuale.

Sunt convins, domnule ministru, că sunteți ca și mine de opinia ca această stare de lucruri trebuie să înceteze, ca să putem face onoare angajamentelor luate.

Spre acest sfârșit am onoare a interveni la dv. rugându-vă să dați ordinele cele mai energice d-lor prefecți și subprefecți d-a satisface cererile făcute acestora din partea agenților fiscalului, spre urmărirea contribuțiilor cu mai multă precizie și la timp, amenințându-i că la din contră-i va privi și pe ei consecuențele urmării contrare.

În această privință aveți adresate din parte-mi multe rugăciuni. Sper, domnule ministru, că cea de față va produce un mai bun răsunset decât cele din trecut. De dispozițiunile ce veți lua, binevoiiți a împărtăși știință și subsemnatului.

Primiți vă rog domnule ministru, încredințarea preosebitei mele stime și considerația¹⁵

Ministru, .
L. Steege

(Rezoluție:] În conformitatea acestei mijlociri, se vor da prin circulare ordinele cuvenite. 5 decembrie.

¹⁴ Ibidem, f. 132. Vezi Dispoziția Ministerului de Interne, conformă cu rezoluția de mai sus, către poliția capitalei, din 29 iulie 1864 (ibidem, f. 134).

¹⁵ Ibidem, f. 270. La 30 decembrie 1864, Ministerul de Interne adresa o circulară tuturor prefecturilor, cerându-le să ia măsuri administrative pentru susținerea agenților fiscali în strângerea impozitelor (ibidem, f. 271).

DOCUMENTE REFERITOARE LA SOLIDARIZAREA ÎNTREGII ȚĂRI CU POZIȚIA SUSȚINUTĂ DE AL. I. CUZA ÎN ANUL 1865

DE

ELENA POPESCU

În multitudinea și complexitatea aspectelor care alcătuiesc domnia lui Alexandru Ioan Cuza, strădănițele sale pentru asigurarea pe plan extern a prestigiului țării și pentru apărarea intereselor noastre naționale se înscriu ca o preocupare însemnată și permanentă. Știind să impună în relațiile cu celelalte state respectul datorat patriei sale și reprezentantului acesteia, Al. I. Cuza nu a îngăduit nici o manifestare care să afecteze în vreun fel aceste principii și a ripostat cu hotărâre împotriva oricărei încercări de nesocotire a drepturilor țării.

Un exemplu strălucit al modului în care înțelegea să facă acest lucru îl constituie răspunsul dat la scrisoarea primită din partea marelui vizir în legătură cu evenimentele din 3/15 august 1865. Tulburările petrecute în București la acea dată, ca urmare a nemulțumirii vânzătorilor ambulante față de ordonanța primăriei ce-i obliga să-și desfacă marfa închiriind gherețe, la care se adăuga cea a negustorilor de tutun, lezați de aplicarea legii monopolului, nu avuseseră amploarea dorită de opoziție, ale cărei intenții erau ca, folosindu-se de absența lui Al. I. Cuza din țară¹, să organizeze răsturnarea regimului existent². Lipsită de o bază de masă, fără nici un răsunet în restul țării sau în rîndul celorlalte pături de bucureșteni, mișcarea a fost repede înăbușită, nefiind „o pornire obștească în masa poporului contra regimului și a domnitorului, ci rezultatul uneltirilor opoziției contra lui . . .”³. Dacă pe plan intern mișcarea a rămas fără urmări, Cuza

¹ Spre sfârșitul lunii iulie 1865, Al. I. Cuza plecase la băile de la Ems, lăsînd guvernarea țării în grija guvernului prezidat de N. Kretzulescu și avînd ca ministru de interne pe generalul I. Em. Florescu.

² Vezi A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 32—37; C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1966, p. 338—340.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38.

însuși considerînd-o fără importanță deosebită și tratînd-o ca atare⁴, nu în același fel a fost ea privită în afară. Presa străină a exagerat lucrurile, redînd situația într-o lumină defavorabilă domnului, reprezentanții diplomatice ai Rusiei și Angliei la Constantinopol au căutat să determine Poarta să trimită o comisie de anchetă, iar cînd ministrul de externe turc le-a demonstrat inutilitatea, dată fiind restabilirea ordinii, au insistat pe lângă marele vizir Fuad pașa să trimită o scrisoare în termeni tari domnitorului. Într-adevăr, la 2/14 septembrie 1865, Fuad pașa a adresat lui Al. I. Cuza o scrisoare care, atît prin conținut, cît și ca formă, încâlca uzanțele și în care se afirma că tulburările din București de la 3/15 august „n-ar fi decît expresia brutală a unei nemulțumiri generale”⁵. Ea a fost publicată în „Journal de Constantinople” aproape concomitent cu primirea sa de către domnitorul român, putînd fi interpretată ca un blam dat guvernului. În țară, faptul a trezit cea mai mare indignare.

Răspunsul dat de Al. I. Cuza marelui vizir, prin scrisoarea din 29 octombrie/10 noiembrie 1865⁶, a fost — așa cum îl caracteriza N. Iorga — „actul de demnitate cel mai frumos”⁷ și a primit aprobarea întregului popor român, manifestată spontan și entuziast pe tot cuprinsul țării și de toate categoriile sociale. Nici presa străină, chiar și cea ostilă, nu și-a îngăduit să nu remarce măiestria acestui răspuns.

Socotînd publicarea scrisorii marelui vizir în condițiile date „cel puțin inoportună”, Al. I. Cuza arăta că se vede silit a aminti faptul că Principatele Unite „se administrează liber și afară de tot amestecul Înaltei Porți”, care nu era cu nimic îndreptățită să transforme „un incident local” într-o „expresie brutală a unei nemulțumiri generale” și, fără o informare suficientă, să arunce blamul asupra unui guvern pe care ea l-a lăudat adesea pentru meritele sale și care nu și-a făcut decît datoria restabilind ordinea. „Și, presupunînd că Guvernul Meu să nu-și fi făcut datoria sa — menționa în continuare Al. I. Cuza —, cine s-ar fi însărcinat de a restabili ordinul într-adevăr atunci compromis? Înalta Poartă, fără îndoială, împreună cu Puterile Garante? Dumnezeu să ferească, Alteță, ca Înalta Poartă să fie constrînsă la această necesitate, căci atunci ar fi atrasă în niște complicații a căror consecință sînt afară de orice prevedere omenească”⁸. Era o formă voalată prin care domnitorul român atrăgea atenția Porții că o încercare de amestec în treburile interne ale țării ar fi putut duce la un război a cărui desfășurare nu excludea un sfîrșit defavorabil Turciei.

⁴ Înștiințat la Ems de cele întîmplate, Al. I. Cuza revine în țară, dar nu se îndreaptă spre București, ci se oprește la Ruginoasa, ceea ce dovedea că nu acorda mare însemnătate mișcării. Mai mult încă, la 30 august, ziua sa onomastică, el li amnistiază pe toți cei arestați.

⁵ „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 247 din 9/21 noiembrie 1865, f. 1 085.

⁶ În afara acestei replici directe, reprezentate de scrisoarea lui Al. I. Cuza către Fuad pașa, au mai fost date două răspunsuri indirecte, care au precedat scrisoarea domnitorului. Este vorba de circulara lui Baligot de Beyne adresată agenților României în străinătate la 3 15 septembrie și de depeșa ministrului de externe român N. Bălănescu către ministrul de externe turc Ali pașa (vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 346—347).

⁷ N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, vol. IX, București, 1944, p. 469.

⁸ „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 247, din 9/21 noiembrie 1865, f. 1 085.

Reamintind declarațiile făcute și la Constantinopol cu prilejul vizitei sale, prin care afirma că înțelege ca, în cadrul relațiilor dintre Principatele Unite și Poartă, întemeiate pe folosul ambelor părți, „România să se bucure deplin de drepturile de autonomie și de independență interioară, dobândite țerei din vechime (ab antiquo)”⁹, Al. I. Cuza sublinia că între Principate și Imperiul otoman existau interese care le legau ca și în trecut, fără însă ca aceasta să reducă cu ceva drepturile românilor de a-și rezolva singuri problemele interne. El nu se sfia să declare „că de câte ori uneltiri primejdioase vor pune în pericol instituțiile Țării, voiu sci a răspunde la încrederea Poporului Român și la dorințele sale menținând cu energie ordinul public; că de câte ori liniștea României va fi compromisă, ori de unde ar veni primejdia, Eu nu voiu consulta decât datoria Mea, drepturile Mele și interesele noastre comune”¹⁰. Era o nouă aluzie la hotărârea de a apăra cu energie țara împotriva oricărui amestec, „vorbe al căror înțeles mai adânc și adevărat — cum aprecia A. D. Xenopol — nu putea să nu fie pătruns de Poartă, cu toate precauțiunile luate de domn spre a îmblânzi pe cât se putea aceste rostiri”¹¹. Răspunsul lui Al. I. Cuza a produs impresie la Constantinopol și a avut ca urmare o nouă scrisoare din partea marelui vizir, cu data de 29 noiembrie 1865, care poate fi privită ca o retractare a celei dintâi.

Publicarea primei scrisori, a lui Fuad pașa, însoțită de răspunsul lui Al. I. Cuza, în „Monitorul”, nr. 247 din 9/21 noiembrie 1865, a trezit un puternic ecou pe tot cuprinsul țării, demonstrat de larga mișcare de solidarizare a maselor cu poziția susținută de domnitor. De pretutindeni au fost trimise „telegrame și adrese de felicitare și omagiu, relevînd apărarea demnității și autonomiei naționale”¹². Ele exprimau nu numai o înaltă prețuire a răspunsului dat de Al. I. Cuza, ci și devotamentul față de persoana acestuia. Peste o sută de astfel de documente se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România¹³. Parte din ele au fost semnalate în lucrarea lui C. C. Giurescu¹⁴, dîndu-se și unele extrase. De asemenea, între documentele redactate în anexa la cele două volume consacrate domniei lui Cuza Vodă, A. D. Xenopol publică 20 de depeșe din perioada 27 noiembrie — 2 decembrie 1865¹⁵.

În afara acestor materiale cunoscute pînă acum, un număr de circa 420 de asemenea mărturii, valoroase prin conținutul, întinderea și diversitatea lor, este cuprins în două dosare, de peste 800 de file, aflate în Arhiva istorică a Ministerului Afacerilor Externe¹⁶. Marea lor majoritate sînt scrisori și telegrame adresate direct domnitorului. Altele sînt expediate unor înalți demnitari, cu rugămintea de a se face intermediarii celor ce le trimit spre a transmite lui Al. I. Cuza mulțumirile și ură-

⁹ Ibidem, f. 1 086.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 46.

¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 348.

¹³ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arh. Al. I. Cuza, mapa L1, f. 54—174.

¹⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 348—349.

¹⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 434—444.

¹⁶ Arh. istorică a M.A.E., dos. 128 bis, vol. I—II.

rile acestora¹⁷. Spre deosebire de cele ce se găsesc în fondul Bibliotecii Academiei și care sînt legate într-un dosar cu alte telegrame și adrese trimise domnitorului în împrejurări diferite — cu ocazia urcării pe tron, a zilei onomastice etc. —, documentele din Arhiva istorică a M.Ă.E., reflectînd efectul covârșitor produs asupra poporului român de răspunsul lui Al. I. Cuza la scrisoarea marelui vizir, compun în întregime cele două volume amintite.

La începutul primului volum este legată o broșură tipărită în Imprimeria „Monitorului oficial” în anul 1865, unde sînt prezentate, în limba română și franceză, ambele scrisori — aceia a marelui vizir către domnitor și răspunsul acestuia. Aflăm astfel că difuzarea lor a fost făcută nu numai prin „Monitorul” din 9/21 noiembrie, ci și printr-o broșură editată special, care putea fi accesibilă unor cercuri mult mai largi, dată fiind tipărirea textului și în limba franceză. Se pare că și în alte centre ale țării, la cererea insistentă a maselor, a trebuit reeditată scrisoarea de răspuns a domnitorului. Este elocventă din acest punct de vedere telegrama primarului orașului Craiova, din 25 noiembrie 1865, prin care comunica ministrului de interne că răspunsul lui Al. I. Cuza a provocat un asemenea entuziasm, încît a trebuit să ordone publicarea sa în 500 de exemplare și distribuirea gratuită cetățenilor¹⁸.

Este de reținut faptul că documentele ce alcătuiesc volumele menționate reprezintă adrese și telegrame expediate din mai toate județele țării și din partea celor mai diverse categorii. Astfel, membrii corpului didactic, medicii, magistrații, funcționarii de toate felurile și gradele, reprezentanții clerului, comandanții unităților și subunităților militare, negustorii, comunitățile națiunii izraelite, consilierii municipali și județeni, locuitorii grupați pe comune, orașe, plase sau județe — toți își exprimau totala adeviere față de atitudinea luată de Al. I. Cuza, uneori aprecierile extinzîndu-se și asupra unor alte înfăptuiri din anii domniei sale. La sfîrșitul celui de-al doilea volum se află și un exemplar din „Monitorul”, nr. 278 din 16/28 decembrie 1865, în care este publicat răspunsul marelui vizir din 29 noiembrie 1865 la scrisoarea lui Al. I. Cuza.

¹⁷ Se găsesc astfel adrese și telegrame trimise : ministrului de interne, din partea consiliilor județene sau municipale, a locuitorilor din comune și orașe sau a diversilor funcționari ; ministrului de război, din partea unor ofițeri, în numele unităților și subunităților pe care le comandau ; ministrului cultelor, din partea reprezentanților clerului ; directorului general al telegrafelor și poștelor, din partea funcționarilor de resort ; subprefecților, din partea comunelor.

¹⁸ Arh. istorică a M.Ă.E., dos. 122 bis, vol. I, f. 93.

CRONICA REVOLUȚIEI FRANCEZE ÎNTR-UN ZIAR
CONTEMPORAN DIN TRANSILVANIA (1789—1794)

DE

ANA CIURDARIU și TEODOR PAVEL

La răspîntia dintre două lumi, feudală și burgheză, momentul revoluția franceză de la 1789 a avut o covârșitoare importanță. Ideile și exemplul său, cu o irezistibilă forță de penetrație în lumea feudală, au răscolit întreaga Europă. În Austria și Prusia, în Polonia și Italia, în Spania și Țările de jos, prima revoluție franceză a contaminat spiritele, trezind speranțe în păturile sociale de jos, derută și îngrijorare în rîndurile clasei feudale¹. Știrile despre revoluția burgheză și ideile luminismului apusean au fost receptate cu ușurință și în sud-estul european.

Difuziunea ideilor luministe la noi și influența primei revoluții burgheze din Franța, problematică vastă, elucidată de lucrări fundamentale de istoriografie românească², se referă la o perioadă îndelungată, ce acoperă ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului următor. Tematica lucrării de față, încadrîndu-se în sfera acestor preocupări, se rezumă la semnalarea unui ziar transilvănean contemporan, prin intermediul căruia evenimentele revoluționare franceze din anii 1789—1794 au fost cunoscute *direct* și *imediat* pe teritoriul țării noastre.

Condițiile social-economice și politice din cele trei țări române de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea generează elemente ale noii ideologii burgheze și o sensibilitate sporită față de spiritul înnoitor al veacului. În istoria Transilvaniei, ultimele două decenii, dominate de răscoala lui Horea și mișcarea „Supplex”-ului, au reprezentat o fază de intense frămîntări sociale și naționale. Știrile despre revoluția burgheză din Franța au putut

¹ Albert Soboul, *Revoluția franceză. 1789—1794*, București, 1962, p. 191.

² Nicolae Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le sud-est de l'Europe aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în „Revue historique du sud-est européen”, an. I, 1924, nr. 1, p. 1—36; nr. 4—6, p. 102—114; N. Camariano, *Influența franceză prin filiera neo-greacă*, în „Revista fundațiilor”, 1942, nr. 2, extras; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945; L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, București, 1966, p. 109—127; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 306—442.

pătrunde în Transilvania pe căile cele mai diverse. Negustorii, ofițerii, studenții ardeleni din universitățile germane și călătorii de orice fel au putut să vehiculeze noutăți despre acest eveniment epocal. Rapoartele oficiale, scrisorile particulare și mai ales calea orală, de la om la om, prin viu grai, reprezintă alte artere de informație. Lor li se adaugă cu prioritate însă ziarele vremii. Periodicele apărute pe cuprinsul imperiului circulau și în Transilvania, dar numărul limitat, dificultatea achiziționării datorită prețului ridicat, difuzarea greoaie și sosirea lor cu mari întârzieri le-au redus eficacitatea. Despre unul din ziarele redactate la Viena, „Bécsi Magyar Kurir”, se afirmă că ar fi cunoscut o mai largă răspândire în Transilvania³. Dar mai important pentru această provincie, cum era și firesc, a fost ziarul autohton „Der Kriegsbote” (1788—1792), respectiv „Siebenbürger Bote” (1792—1794), editat la Sibiu de luministul cărturar tipograf Martin Hochmeister.

În intenția editorului, ziarul era destinat sașilor în primul rînd, dar nu exclusiv lor, ci și cărturarilor maghiari și, îndeosebi, intelectualității ieșite din populația cea mai numeroasă a Transilvaniei. Încercările reprezentanților Școlii ardeleni de a scoate o foaie periodică pentru români, zădărnice de nobilime și de Curtea din Viena, îi erau bine cunoscute, „Gazeta românească pentru sătean” urmînd să apară chiar în editura lui. Ca atare, deși editat în limba germană, ziarul a depășit sfera restrînsă a intelectualității săsești, pătrunzînd în cercurile cititorilor români și maghiari din Transilvania într-o măsură mult mai mare decît periodicele de la Viena, Bratislava sau Pesta. În primul rînd, pentru că era mai ușor de procurat, fiind editat în țară și pus în vînzare la un preț scăzut⁴; în al doilea rînd datorită utilizării sistemului de prenumerare pe o jumătate de an, împreună cu cel al deschiderii de librării la Sibiu, Cluj și Blaj; în al treilea rînd, pentru că ziarul era vîndut la „Tîrgurile de carte” din Brașov, Tîrgu-Mureș, Cluj, Oradea și chiar în afara hotarelor transilvănene, unde era trimis de către Hochmeister⁵. Existența așa-numitei „Bolta cea de cărți” în centrul cultural și politic românesc care era Blajul este un argument că periodicul la care ne referim pătrunde în masa cărturarilor și a fruntașilor politici români⁶. Accesibilitatea ziarului pentru populația română rămîne, desigur, limitată la pătura restrînsă a cunoscătorilor limbii germane: ofițerii din regimentele de graniță, clericii, profesorii și elevii școlilor grecocatolice, cîțiva negustori și funcționari ridicați sub absolutismul luminat al lui Iosif al II-lea etc.⁷. Politica școlară izvorită din înaltele rațiuni de stat ale habsburgilor urmărea cu tenacitate

³ I. Sabău, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor fărânești din Transilvania din anul 1790*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, nr. I—II, 1958—1959, p. 163—176. Pentru mișcări și idei „iacobine” în mediul acestora, vezi Jancsó Elemér, *A jacobinus-mozgalom hazai hagyományai*, în „Emlékkönyv Kelemen Lajos”, Cluj, 1957, p. 394—415.

⁴ Martin Hochmeister, *Ankündigung* (Înștiințare privind editarea periodicului „Siebenbürger Zeitung”), Sibiu, 9 noiembrie 1783, foaie volantă, în Biblioteca Muzeului Brukenthal.

⁵ A. Ciurdariu, *Activitatea culturală a celor doi Martin Hochmeister din Sibiu*, mss.

⁶ Ion Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, București, 1944, vol. IV, p. 121, 126.

⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 260.

de mai bine de un deceniu răspîndirea limbii germane și între români⁸. În plus, una din dispozițiile legiurii școlare din 1777, „Ratio educationis” (aplicată în Transilvania între 1781—1805 prin „Norma Regia”), introduce în planul de învățămînt al școlilor două ore săptămînal de citire a ziarelor⁹. Iar preoțimea satelor și notarii, atunci cînd știința lor de carte era mai avansată, transmiteau locuitorilor decretelor imperiale, hotărîrile dietale și chiar știrile aflate din ziare. Nu este exclus ca ziarul sibian să fi vehiculat și dincolo de Carpați știri despre revoluția burgheză din Franța, date fiind legăturile Sibiului și ale lui Hochmeister cu Țara Românească.

Revoluția franceză a început să stîrneasce interesul Europei și curiozitatea celor mai diverse pături sociale îndeosebi după intrarea poporului în luptă prin cucerirea Bastiliei, la 14 iulie, și abolirea regimului feudal, la începutul lunii august 1789¹⁰. Victoria stării a treia asupra nobilimii, zdrobirea absolutismului și proclamarea libertății și egalității au cutremurat lumea feudală europeană. Știri orale vor fi circulat și în Transilvania la puțină vreme după evenimente. Dar ziarul lui Hochmeister, „Der Kriegsbote”, nu le consemnează, poate și din motive de oportunitate, decît după ce ele vor fi confirmate de ziarele vieneze. Astfel că cea dintîi informație scrisă despre revoluție este dată publicității în Transilvania în numărul din 11 august 1789 al acestui periodic¹¹. Ea se referă la evenimentele petrecute cu o lună în urmă la Paris : căderea Bastiliei, eliberarea deținuților, entuziasmul de pe străzile franceze, unde, scrie ziarul, „poporul a predat d-lui Bailly cheile Bastiliei în triumf”¹². Situația regelui în conflictul cu Adunarea Națională este redată nu fără o ușoară compasiune pentru monarh, a cărui neputință în fața reprezentanței naționale e delicat mascată. „Regele — nota ziarul — a fost atît de mișcat, încît abia a putut spune : «poporul meu poate conta oricînd pe dragostea mea». Ludovic al XVI-lea a trebuit să primească cocarda revoluționarilor, să accepte principiul ca toți cei ce încalcă legile emanate din voința poporului să fie predați justiției”. În felul acesta el recunoștea victoria insurecției din 14 iulie. Comentariile ziarului lipsesc, dar rîndurile publicate lasă să se întrevadă satisfacția pentru biruința principiilor noii orînduiri, însă și gustul amar pentru imaginea monarhului umilit. În numerele imediat următoare, ziarul publică știri furnizate de corespondentul de la Paris, reproduce pasaje întinse din dezbaterile Adunării Naționale Constituante, informează asupra organizării gărzilor cetățenești etc. Revenind asupra evenimentelor din iulie, ziarul arăta că victoria poporului a scos la lumină acte secrete ale cancelariilor și închisorilor, din care s-ar putea „clarifica multe puncte ale istoriei, dar mai ales s-ar putea vedea cu groază cum deseori închisoarea servea ca instrument al urii personale, al răzburării și invidiei miniștrilor”. De aceea, bucuria poporului pari-

⁸ Ileana Bozac, *Politica școlară a Curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări de istorie”, an. VII, 1956, nr. 1—4, p. 120 ; Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania, 1774—1805*, București, 1966, p. 21.

⁹ Heinrich Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, 1935, p. 4.

¹⁰ D. Almaș, *Căderea Bastiliei*, București, 1959, p. 247.

¹¹ „Der Kriegsbote”, an. II, 1789, nr. 62 din 11 august, p. 507—508.

¹² Ibidem, p. 508.

zian, care lucrează zi și noapte la dărîmarea zidurilor Bastiliei, „acest monument al despotismului”¹³ — cum îl califica ziarul sibian —, apare în Transilvania ca deplin îndreptățită. Privită printr-o astfel de optică, nu e de mirare că izbucnirea revoluției burgheze din Franța este receptată la noi în toată semnificația ei majoră. Evenimentele dintr-o singură săptămînă, notează ziarul din Transilvania referindu-se la primele zile ale revoluției, „... ar putea să umple o carte demnă să le transmită posterității”¹⁴.

Din felul cum și-a informat cititorii asupra izbucnirii revoluției se poate descifra cu claritate poziția redactorilor de la Sibiu. Ei salută revoluția ca pe o descătușare din întuneric și manifestă entuziasm față de victoria poporului asupra absolutismului. Constant însă, simpatia lor pentru triumful principiilor libertății și egalității sînt dublate de frazele reverențioase față de Ludovic al XVI-lea. Explicația constă în luminismul grupului de redactori din Sibiu¹⁵, obișnuți să vadă în monarhia luminată a lui Iosif al II-lea forma ideală de guvernare a popoarelor. Ideile lor reformatoare nu coincid decît pînă la un anumit punct cu principiile revoluției franceze. În continuare, această atitudine va apărea tot mai pronunțat mascată, proporțional cu măsurile luate de clasele feudale din interiorul imperiului multinațional austriac împotriva creșterii pericolului revoluționar intern și a contagiunii din afară.

Ziarul sibian va continua să furnizeze știri detaliate despre revoluția franceză și în anii sporirii reacțiunii feudale ce a caracterizat sfîrșitul domniei lui Iosif al II-lea și mai ales a lui Leopold al II-lea (1790—1792). Cenzura înăspriță¹⁶ i-a determinat să renunțe la comentarii și să se retranșeze în imparțialitatea și obiectivitatea faptului relatat. Revoluției, anticipate încă prin 1783 cu perspicacitatea cărturarului adînc cunoscător al realității¹⁷, Hochmeister continuă să-i rezerve în coloanele ziarului său un spațiu neobișnuit de mare. De obicei, 3—4 pagini din cele 8 cuprindeau știri din Franța revoluționară timp de aproape șase ani (1789—1794)¹⁸. Materialul informativ este astfel impresionant de vast. El acoperă aproape întreaga perioadă de desfășurare a revoluției și se referă la aspectele ei cele mai diverse. Această consemnare zilnică a evenimentelor — semnificative ori nu pentru sensul istoric al revoluției, dar verificate ca autentice — apare azi ca o cronică contemporană a revoluției de la 1789.

În prima fază a revoluției, atenția ziarului e concentrată asupra dezbaterilor din Adunarea Națională, în jurul proiectului constituției burgheze. Protocoalele acesteia, redată integral sau în rezumat, cuprind principiile noii constituții, capitole din ea, discursurile membrilor Adună-

¹³ Ibidem, nr. 64 din 18 august, p. 520.

¹⁴ Ibidem, p. 522.

¹⁵ Martin Hochmeister, directorul și proprietarul ziarului, Michael Lebrecht, scriitor, I. C. Eder, directorul școlilor rom.-cat. din Sibiu, J. v. Lerchenfeld, inspectorul învățămîntului din Transilvania; revizor din partea guvernului, Kemény Farkas.

¹⁶ Heinrich Réz, *op. cit.*, p. 22.

¹⁷ M. Hochmeister, *Ankündigung*, 9 noiembrie 1783, foaie volantă: după „umitoarele revoluții” din America, în Europa „se simțea apropierea unei furtuni amenințătoare”, care va determina „Innoiri importante în viața popoarelor”.

¹⁸ Numerele din periodice pe anul 1792 nu ne-au fost accesibile, nefiind găsite în țară.

rii și chiar părți ale *Declarației drepturilor omului și cetățeanului*¹⁹. Deși ziarul redă cu preferință pasajele privind prerogativele monarhului, moștenirea tronului etc., nu lipsesc nici acelea despre îngrădirea puterii regale, guvernarea prin legile emanate din voința națiunii etc. Astfel, în numărul din 4 septembrie 1789, se putea citi că în Franța „guvernămîntul este monarhic, dar regele domnește numai prin legi. Puterea legislativă este exercitată de Adunarea reprezentanților națiunii, cu sancționarea de către rege. . .”²⁰. În alte numere, ziarul sibian amintește de libertatea presei, libertatea de gândire, toleranța religioasă, ca întemeiate pe principiile *Declarației drepturilor*²¹.

Pe linia afirmării principiului egalității civile și politice a membrilor societății, ziarul reține că în Adunarea Națională s-a propus ca toți cetățenii francezi să se bucure de drepturi politice, indiferent de religie și stare²², iar mai târziu anunța desființarea titlurilor de noblețe ale nobilimii ereditare, înlocuite cu cel de „cetățean al Franței”²³. Redînd cu predilecție discursurile lui Mirabeau, La Fayette, Bailly — și, evident, ale regelui —, numere la rînd informează pe larg despre entuziastele aniversări populare ale zilei de 14 iulie, declarată sărbătoare națională în Franța revoluționară, despre distrugerea simbolurilor servituții, sădirea arborilor libertății etc.

Ziarul consemnează, de asemenea, că în locul miniștrilor de pînă acum au venit „oameni ai poporului”. Accesul nenobililor la cele mai înalte demnități, ocupate pînă acum doar de aristocrația feudală, „bucură foarte mult pe cetățeni — releva ziarul —, deoarece ei văd în asta o dovadă a punerii în practică a noului sistem de egalitate a drepturilor și posibilitatea lor de a concura în toate cu vechea nobilime”²⁴. Cazurile de avocați ajunși ambasadori ori miniștri, de preoți simpli ridicați în scaune episcopale, de negustori aleși deputați în Adunarea Națională trebuie să fi avut un efect deosebit asupra cititorilor transilvăneni, îndeosebi asupra frunțașilor politici români.

Numeroase informații se referă la abolirea servituțiilor feudale²⁵, la confiscarea averilor mănăstirești, desființarea ordinelor călugărești, închiderea mănăstirilor și alte chestiuni religioase²⁶. Aspectele luptei anti-feudale și ale rolului maselor populare în radicalizarea revoluției se desprind dintr-o multitudine impresionantă de date și fapte. Numerele din 1789 abundă în informații despre răscoalele țărănești ce au provocat „marea panică” și fuga nobilimii peste hotare. Concretizînd, ziarul releva că „teamă a cuprins pe toți acei pe care poporul îi consideră dușmani”²⁷. Evenimentele din 5—6 octombrie 1789, apreciate ca „o nouă revoluție”, sînt explicate prin foametea de la Paris, nemulțumirea generală și neîncre-

¹⁹ „Der Kriegsboté”, an. II, 1789, nr. 69 din 4 septembrie, p. 561—564; nr. 73 din 18 septembrie, p. 591—594; nr. 99 din 17 decembrie, p. 842.

²⁰ Ibidem, nr. 69 din 4 septembrie, p. 561.

²¹ Ibidem, nr. 73 din 18 septembrie, p. 591.

²² Ibidem, an. III, 1790, nr. 9 din 29 ianuarie, p. 70.

²³ Ibidem, nr. 55 din 16 iulie, p. 439; nr. 56 din 20 iulie, p. 44.

²⁴ Ibidem, nr. 101 din 24 decembrie, p. 805—807.

²⁵ Ibidem, nr. 3 din 8 ianuarie, p. 19—23.

²⁶ Ibidem, an. II, 1789, nr. 95 din 4 decembrie, p. 709—710; nr. 96 din 7 decembrie, p. 715—716 ș.a.m.d.

²⁷ Ibidem, nr. 64 din 18 august, p. 523.

derea poporului față de Curtea regală și miniștri, bănuți că pregătesc restaurarea vechiului regim²⁸. Deseori, ziarul inserează știri despre reorganizarea internă a Franței burgheze: reforma administrativă, cea judecătorească și cea fiscală, chestiuni financiare etc.²⁹.

Preocupat îndeosebi de redarea evenimentelor politice, periodicul sibian urmărește lupta dintre apărătorii revoluției și reprezentanții vechiului regim. În februarie 1790 este relevat faptul că în opoziție cu succesele revoluției, „partida regelui face încercări de a se ridica”³⁰, în august, că aceasta organizase „o nouă conspirație împotriva Adunării Naționale”, zădărnicită de popor etc.³¹.

Adoptînd un ton apropiat de cel al Curții din Viena, ziarul sibian reproduce tot mai insistent știri despre pregătirile forțelor interne și externe. Evenimentelor de la Varennes, din 22 iunie 1791, și consecințelor sale le sînt destinate, cu firești sentimente de compasiune și îngrijorare pentru soarta familiei regale, numere întregi din „Kriegsbote”. „Correspondențele” din Paris reproduc tot mai frecvent vești despre întărirea curentului republican, antimonarhic din Franța, unde poporul manifestă atîta ură împotriva regelui, „căruia în Franța abia dacă i se mai exprimă numele”³². Publicînd diverse informații de la curțile feudale europene, despre înjgheburile primei coaliții, ziarul sibian se alătură treptat corului european contrarevoluționar.

În noianul acestor informații, sînt reproduse însă în continuare și articole sau „corespondențe” ce dezbate chestiunea formei de guvernămînt. Astfel, în 29 august 1791, ziarul reproduce din dezbaterile Adunării Naționale din Franța părțile referitoare la concepția lor republicană: istoria Franței a fost „un șir de nenorociri a căror cauză au fost întotdeauna regii”, dar că „acum li s-a umplut măsura, domnia lor trebuie să aibă un sfîrșit”.

Este produsă de asemenea și discuția de principii asupra regalității în genere. Regalitatea — se poate citi în continuare în ziarul sibian — este o funcție care nu pretinde nici experiență, nici talent, și poate fi deținută „tot atît de bine de un idiot, de un nebun, de un scelerat, ca și de un înțelept”. Banii cheltuiți de rege ar fi mai utili pentru ameliorarea situației țării. În plus, „măreția unei națiuni nu constă în strălucirea tronului, ci în sentimentul demnității și al disprețului față de neroziile regilor, care pînă acum au pustii Europa”³³. Deși detronarea și apoi decapitarea regelui a fost dezaprobată de ziar ca „o faptă îngrozitoare” — și nici nu se putea altfel —, efectul principiilor republicane din cuprinsul ziarului putea să elatine convingerile transilvănenilor pentru absolutismul luminat. Dar poziția socială și politică bine fixată în societatea medievală transilvană a sașilor nu era de natură a-i face receptivi pentru formule politice mai avansate, decît cel mult o monarhie constitu-

²⁸ Gérard Walter, *Dix-Huitième Siècle. La Révolution Française*, Paris, 1967, p. 23—24 și 232—233; reia ideea succesiunii de revoluții.

²⁹ „Der Kriegsbote”, an. III, 1790, nr. 85 din 29 octombrie, p. 673—674; nr. 89 din 12 noiembrie, p. 711; nr. 91 din 19 noiembrie, p. 724 ș.a.

³⁰ Ibidem, nr. 9 din 29 ianuarie, p. 70.

³¹ Ibidem, nr. 68 din 31 august, p. 543.

³² Ibidem, nr. 53 din 12 iulie, p. 400—403.

³³ Ibidem, nr. 59 din 2 august, p. 433—438.

țională. Aceleași idei vehiculate de ziar, ajunse însă în mediul intelectualității românești, puteau să aibă alte efecte și să cîștige aderenți. Budai-Deleanu ne stă mărturie în această privință ³⁴, chiar dacă virtuțile republicii sînt relevate de el ceva mai tîrziu, în paginile *Țiganiadei*. Deși nu au fost cîștigați și alți aderenți dintre corifeii Școlii ardelenne la forma republicană de guvernămînt, rămîne însă mai mult ca probabil că ideea nu le-a rămas necunoscută, în parte și datorită ziarului german de la Sibiu, care a vehiculat-o cu constanță ³⁵, chiar dacă nu o și împărțasea. Se impune a remarca faptul că, în contrast cu utilizarea în general a surselor de informație germane și austriece privitor la știrile despre alte țări europene, în această chestiune ziarul sibian folosește surse directe : „corespondență din Paris”.

Informațiile asupra formei de guvernămînt republicane preconizate în Franța ³⁶, se interferează cu cele privind apariția curentelor revoluționare în procesul de radicalizare al revoluției. Între conducători, „bunii patrioți” — adică girondinii din Convenție — urmăresc restabilirea ordinii, respectarea Constituției, deopotrivă cu atributele regale, în vreme ce „democrații”, care doresc desființarea monarhiei, instigă poporul la răscoale ³⁷; iar „cei mai turbați” dintre ei s-au rupt de clubul iacobinilor, formînd „Clubul franciscanilor”.

Opoziția iacobinilor față de majoritatea girondină a Convenției este reținută în paginile periodicului din Transilvania. Curentele radicale de esență populară, ca și revoltele, mișcările și excesele „plebei”, sînt dezaprobatе în termeni aspri de redactorii din Sibiu. Încă în 15 septembrie 1789, lupta antifeudală a maselor țărănești e calificată ca „abuzuri înspăimîntătoare ale plebei” ³⁸. Apoi, relatînd „scene îngrozitoare” petrecute la Marsilia, Montpellier, portul Saint-Jean etc., unde poporul se răfuia cu exploataorii săi și înfăptuia revoluția socială, redacția din Sibiu aprecia situația din Franța drept „un exemplu instructiv”, arătînd „la ce rezultate înspăimîntătoare poate duce ideea rău înțeleasă de libertate” ³⁹.

Abuzurile în numele „libertății rău înțelese” vor fi de acum lait-motivul în numele căruia ziarul sibian condamnă presiunea maselor sărace asupra regelui și a burgheziei moderate pentru radicalizarea revoluției. Articolul *Es lebe die Freiheit!*, ironie amară a felului în care se aplica libertatea în Franța, și în același timp semnificativă pentru limitele reformismului luminist, dezaprobă categoric teroarea revoluționară

³⁴ I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, cîntul X, p. 103—106, București, 1954, p. 338—339; Ion Lungu, *Idei iluministe în „Țiganiada” lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, p. 162—163, 166, 169; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968, p. 69, 72—75.

³⁵ I. Pervain, *O scriere necunoscută a lui Budai-Deleanu*, în „Lucrări științifice”, Oradea, 1967, p. 273—286; David Prodan, *op. cit.*, p. 404.

³⁶ Dezbateri în jurul formei republicane de guvernămînt sînt reproduse în „Der Kriegsbote”, an. IV, 1791, n-rele : 53 din 12 iulie, 55 din 19 iulie, 57 din 26 iulie, 58 din 29 iulie, 59 din 2 august, 61 din 9 august, informații despre înlăturarea regelui prin insurecția națională din 10 august 1792, ce face loc Convenției Naționale.

³⁷ „Der Kriegsbote”, an. IV, 1791, nr. 40 din 24 mai, p. 301—302 : „Die Urheber davon sind ohne Zweifel die nämlichen tollen Demokraten die alle Spuren einer Monarchie zu vertilgen wünschen”.

³⁸ Ibidem, 1789, nr. 72 din 14 septembrie, p. 585.

³⁹ Ibidem, 1790, nr. 47 din 18 iunie, p. 374—375.

și actele energice în interesul păturilor inferioare ale societății. În astfel de manifestări ei văd însuși pericolul ce distruge „siguranța omenirii”⁴⁰.

Sentimentele contrarevoluționare ce se resimt în paginile ziarului sînt cu atît mai pronunțate, cu cît revoluția se radicalizează, uzurpînd nu numai idealul monarhiei constituționale al intelectualilor sibieni, dar și pe acela al libertății și egalității promovate de marea burghezie. Dacă pentru Convenția girondină ziarul mai păstra un ton moderat în dezaprobară acțiunilor sale, de caracter burghezo-liberal, Convenția montaniardă este în schimb constant defăimată, în termenii cei mai aspri. De acum, principiile revoluției franceze devin „otrava periculoasă” ce amenință să se infiltreze în „întreaga Europă”⁴¹, iar poporul francez este prezentat ca un „popor ale cărui fapte rușinoase umple de groază toate sufletele...”⁴². Într-un cuvînt, ziarul din Sibiu se alăturase vocilor aristocrației feudale contrarevoluționare din Europa, ce purta războiul cu Franța revoluționară. Modificarea atitudinii în sensul rupturii cu principiile revoluției franceze, determinate de noile împrejurări, coincide și cu schimbarea titulaturii ziarului sibian: „Siebenbürger Bote”, sub care va apărea din 1792. În paginile lui, consemnarea evenimentelor din Franța continuă cu aceeași rigurozitate, de acum însă de pe poziții dușmănoase revoluției, favorabile coaliției feudale europene. Operațiile de război, redată și ele deformat, după ziarele austriece, capătă prioritate față de evenimentele interne din Franța, ceea ce face ca importanța ziarului privitoare la vehicularea ideilor revoluționare franceze la noi să se micșoreze din 1793.

Modificarea atitudinii ziarului din Sibiu rezidă, desigur, și în alți factori: decapitarea regelui și a reginei — sora împăratului din Viena —, războiul împotriva Franței, înăsprirea cenzurii și o nouă politică a presei, menită să stimuleze tipărițiile ce combat ideile revoluției franceze⁴³. Nici pericolul unei noi dezlănțuiri a furiei nobilimii din Transilvania împotriva lui Martin Hochmeister, așa cum s-a petrecut în 1791, cînd el a publicat dezbaterile dietei din Cluj, nu trebuie subestimat⁴⁴.

În 1794, știrile din Franța continuă să apară cu regularitate în paginile ziarului „Siebenbürger Bote”, privite însă prin optica deformată de noile împrejurări. Pagini întregi sînt dedicate luptei dintre girondini și montaniarzi în Convenție, terorii revoluționare, loviturii contra-revoluționare thermidoriene etc.⁴⁵.

Imaginea revoluției burgheze din Franța, conturată de ziarul sibian, e completată de circulația în Transilvania a unor cărți cuprinzînd descrieri

⁴⁰ Ibidem, nr. 57 din 23 iulie, p. 451—455.

⁴¹ „Der Siebenbürger Bote”, 1793, nr. 12 din 8 februarie, p. 93—95.

⁴² Ibidem, 1793, nr. 20 din 8 martie, p. 155.

⁴³ În 1793, printr-un „bilet de mină”, Francisc I recomandă autorităților tuturor provinciilor că „ar fi bine dacă atît editorii de ziare, cît și învățătorii din țările de coroană și din afara lor ar fi stimulați, printr-o salarizare potrivită, să prezinte urmările nefaste ale revoluției franceze... viu... și într-un stil accesibil tuturor” (II. Réz, *op. cit.*, p. 4).

⁴⁴ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 547.

⁴⁵ „Der Siebenbürger Bote”, 1794, nr. 1 din 3 ianuarie, p. 7—8; nr. 2 din 7 ianuarie, p. 16; nr. 4 din 14 ianuarie, p. 31; nr. 8 din 28 ianuarie, p. 61—64; nr. 18 din 4 martie, p. 142; nr. 25 din 28 martie, p. 197—198; nr. 66 din 25 august, p. 524—526; nr. 67 din 8 august, p. 531—533; nr. 80 din 13 octombrie, p. 636—637.

ample ale mișcărilor revoluționare din Paris în anii 1789 — 1794 și principiile noii orinduri politice franceze. Publicarea unor „produse literare” inspirate de eveniment și semnalarea unor tipărituri de același gen, puse în vânzare la librăriile lui Martin Hochmeister, întregesc informațiile din periodice. În listele de cărți aflate în foile anexe ale ziarului, figurează : *Beschreibung der Bastille welche den 14 Julius 1789 von den Bürgern mit Sturm eingenommen und geschleift worden*, Augsburg, 1789; *Beiträge zum neuesten französischen Staatsrecht*, Strassburg, 1789⁴⁶; cuvîntarea lui Rabaut de Saint-Etienne asupra recunoașterii libertății religioase : *Rede des Hr. Rabaut de Saint-Etienne, Abgeordneten bei der Nationalversammlung zur Unterstützung der Nation : dass man bei Erklärung der Rechte des Menschen auch das Recht auf eine uneingeschränkte Religionsfreiheit anerkennen müsste*, 1790⁴⁷. Cartea lui A. W. Zimmermann despre evenimentele din primii ani ai revoluției, *Briefe eines Einwohners von Paris an seine Freunde in der Schweiz und in England, über die Begebenheiten vom Jahr 1789 und 1790 bis zum 4 April 1791*, este recenzată în paginile ziarului „Kriegsbote” în chiar anul apariției ei la Berlin : 1791⁴⁸, iar *Historische Nachrichten und politische Betrachtungen über die französische Revolution*, de Christoph Girtanner, lucrare vastă, în cinci părți, editată tot la Berlin, în 1793, este adusă de librarul sibian în același an de la Leipzig⁴⁹. „Producte literare” ca descrierea ultimelor zile și a decapitării reginei : *Marter- und Mordgeschichte der Königin von Frankreich Maria Antonia*⁵⁰ stîrneau un interes deosebit în cercuri mai largi de cititori.

Informațiile despre revoluția burgheză din Franța ciștigă în importanță cu atît mai mult cu cît ziarul sibian consemna concomitent și ecoul acesteia în afara granițelor franceze. Încă în primul an al revoluției — în septembrie 1789 — , un articol din „Kriegsbote” informa că „spiritul de libertate al francezilor se întinde ca o epidemie”, ceea ce „ar putea instiga poporul împotriva stăpînirii”. Deși la Rin s-a instituit un cordon militar, totuși cazurile de contaminare sînt frecvente. Astfel — scrie ziarul — în piața din Mainz se strigă : „Trăiască libertatea ! . . . încercați să scuturați jugul . . . oamenii sînt egali”. În Elveția, tulburările sînt semnalate „peste tot”, în Spania se fac cereri pentru o adunare națională⁵¹. La 21 decembrie ziarul relatea răspîndirea tulburărilor în Prusia : la Magdeburg ciocniri „între cetățeni și garnizoană”, iar la Berlin, tineri ce cutreierau străzile strigînd : „Trăiască libertatea !” au fost arestați⁵². O preocupare specială manifesta ziarul față de revoluția izbucnită în Țările de Jos, subordonate coroanei habsburgice. În primele zile ale anului 1790 relatează despre revoluția din Belgia, eliberarea orașului Bruxelles și alungarea armatei austriece. Deși observa că aceasta este „o tristă știre”, ziarul va continua să publice în decembrie 1790 manifes-

⁴⁶ În „Beilage zum Kriegsboten”, 1790, nr. 28 (nepaginat).

⁴⁷ Ibidem, nr. 73 (nepaginat).

⁴⁸ În „Der Kriegsbote”, 1791, nr. 95, p. 696—697.

⁴⁹ În „Siebenbürgisches Intelligenzblatt”, 1793, nr. 48, p. 377—378.

⁵⁰ Ibidem, 1794, nr. 2 (fără autor).

⁵¹ „Der Kriegsbote”, 1789, nr. 75 din 25 septembrie, p. 610—612.

⁵² Ibidem, nr. 100 din 21 decembrie, p. 100—101.

tul poporului belgian, prin care acesta își justifică dreptul la independență și hotărîrea de a rezista împotriva armatelor lui Leopold al II-lea. Documentul publicat abundă în formulări cu caracter revoluționar-burghez, despre libertate, suveranitatea poporului etc., și se încheie cu deviza: „Frei oder tot!”⁵³.

Din Spania, ziarul relatează știrea că regele a fost nevoit să ia măsuri severe pentru a împiedica răspîndirea principiilor revoluției în Spania îndeosebi prin meseriași: tinichigii, ascuțitori de cuțite care cutreieră țara etc.

Relatări ample sînt reproduse după ziarele franceze despre aniversarea zilei de 14 iulie la Paris, ca și în străinătate. La o astfel de întrunire, la Londra, s-a închinat „pentru drepturile omului, pentru națiune, lege și rege, pentru revoluția Franței și libertatea ei nemuritoare”⁵⁴.

Pretutindeni în Europa, ziarul din Sibiu remarcă prietenii ai revoluției franceze, dar înregistrează de asemenea și atitudinea capetelor încoronate față de ea. Regele Angliei, vorbind despre revoluția franceză, aprecia că „dacă lucrurile continuă tot așa, în 20 de ani nici un rege din Europa nu mai rămîne în siguranță”⁵⁵. După izbucnirea răscoalei în Polonia, citează dintr-o cuvîntare în care se relatează că pretutindeni „spiritul de libertate se propagă ca o scînteie electrică la toate popoarele mature de a o primi”⁵⁶.

După izbucnirea războiului împotriva Franței, știrile despre eoul revoluției franceze în Europa persistă în coloanele periodicului „Siebenbürger Bote”, dar sînt prezentate într-o lumină defavorabilă. Deși redă cuvintele unuia din dușmanii cei mai inveterați ai revoluției franceze, afirmația ziarului transilvan că ideile revoluționare „se răspîndesc în toate statele și amenință cu descompunerea totală a ordinii”⁵⁷ nu face decît să exprime un profund adevăr.

Semnificația și importanța istorică a revoluției burgheze din Franța nu au scăpat atenției periodicului sibian și nici intelectualității transilvănene. Dărîmarea Bastiliei și evenimentele imediate sînt socotite la Sibiu atît de importante, că ar putea umple o carte pentru posteritate. După ce marile principii ale revoluției burgheze vor fi receptate direct din documentele oficiale ale Adunării Constituante din Franța și după ce s-a constatat puterea lor de atracție la toate popoarele Europei, bisăptămînalul din Sibiu califică, în cunoștință de cauză, revoluția din Franța și aceea din Țările de Jos ca „date importante în istoria acestui secol”⁵⁸.

Se poate conchide că periodicul sibian „Der Kriegsbote”, devenit apoi „Siebenbürger Bote”, a jucat rolul unei importante artere de pătrundere și vehiculare a ideilor luminate și a principiilor revoluției franceze în Transilvania în chiar perioada de desfășurare a evenimentelor. Bogăția faptelor transmise cărturarilor ardeleni și chiar unei pături sociale

⁵³ Ibidem, 1790, nr. 96 din 7 decembrie, p. 763—765.

⁵⁴ Ibidem, 1791, nr. 62 din 12 august, p. 459.

⁵⁵ Ibidem, nr. 62, p. 459—460.

⁵⁶ Ibidem, nr. 48 din 24 iunie, p. 361.

⁵⁷ „Der Siebenbürger Bote”, 1793, nr. 13 din 12 februarie, p. 102—104.

⁵⁸ „Der Kriegsbote”, 1790, nr. 2 din 5 ianuarie, p. 10.

mai largi, din informații directe sau indirecte, dar în general autentice, a permis conturarea în Transilvania a unei imagini de ansamblu relativ exactă asupra celui mai important eveniment istoric european al secolului al XVIII-lea. Deformările de optică luministă ale ziarului transilvănean sînt și ele elocvente pentru modalitatea receptării fenomenului revoluționar în epoca de descompunere a orînduirii feudale la noi.

Astăzi, tabloul ce se încheagă de la sine din totalitatea impresionantă de informații disparate asupra evenimentelor revoluției din Franța ne apare ca o veritabilă cronică a revoluției franceze, alcătuită cu 180 de ani în urmă pe teritoriul țării noastre.

TITU MAIORESCU „ÎNSEMNĂRI ZILNICE“

(continuare)

DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Miercuri 25 martie 1892 la 2°5' de amiazi în Budapesta Hôtel Hungaria, nr. 126 și 127
6 aprilie

(6 fl). Salon în et. 3 cu 2 balcoane spre Dunăre, mare, frumos și odăiță alături.

Foarte cald. La 6 ore sara în strada strîmtă la umbră +14° R. Am luat bilete de drum de fer și Sleepinguri la Stadbureau în hotel, eu m-am ras și champing, am cumpărat un Boa lui Gigi, etc. Culcat la 9¹/₄ sara.

Joi 26 martie Pesta. Sunt 3 ore dimineața, nu mai pot dormi, o lună splendidă spre
7 aprilie

apus la dreapta Burgului din Ofen. Mă pui să scriu lui I. Marghiloman pentru alegerea mea efectuată ieri la „Națională”, lui ministru Ghermani pentru cele 3 procese pledate ieri la Casație asupra pensiilor, lui Jacques pentru vagonul Fiume—Ancona, Juchii Bengescu cu notița despre audiența Elenei Văcărescu la Papa („la malheureuse fiancée du prince de Roumanie”).

Tele [gramă] Sevesco, villa Olga, Abbazia.

Arrive demain Vendredi 7 heures matin Fiume, prendras voiture pour Abbazia

Annette.

Vineri 27 martie 1892. La 11°25 dim[ineața] Berlin, Bahnhof Friedrichstrasse Livia
8 aprilie

la gară. Împreună la hôtel Bellevue, bine, odaia nr. 27 în et. II cu 1 pat, lumină electrică, etc., a 6 mărci. În etaj I cu 2 paturi a 12 mărci, de la Breslau încoace frig, s-a făcut foc în Sleepingcar.

Tel[egramă] Frau Majoresko, Abbazia, villa Szemere.

Gut angekommen hôtel Bellevue. Livia Bahnhof Krankheit unverander! Kalte. Weter. Pekonowitz.

Dejunat cu Livia la hôtel a 3 mărci fix.

Duminică 29 martie 1892 Berlin.
10 aprilie

Soare, dar frig de tot. Ieri prînzit cu Livia, la Ichl (Poppenberg), apoi ea cu Ado Bardeleben. Sara la mine de la 9¹/₂ la 12¹/₂ la o butelcă de champagne. Ziua ei!

Am depus ieri la Disconto—Gesellschaft rentă română amortibilă 5 % pentru 100.000 frs. zestrea Liviei.

Tel [egramă] Me Majoresco, Abbazia, villa Szemere.

Pense partir demain, être Mardi. Vienne Mercredi soir. Abbazia. Sara prinzit cu Livia la otel, pe la 10 Ado Bardeleben s-au dus la 12 noaptea.

Luni 30 martie. La 6¹/₂ dimineața Livia la anes băut cafeaua împreună, am plătit
11 aprilie

otelul (odaia era 6 mărci cu iluminat și cu serviciu), împreună la Anhalter Bahnhof, de unde am plecat eu la 8 ore, sara la 10° 10' în Vienne Erzherzog Karl.

Mărți 31 martie. Viena. Cam frig și aici. La 9 ore 8° R. Apoi soare și ceva mai cald.
12 aprilie

Amplete¹ toată dimineața. Prinzit la otel.

Tel [egramă] Mr. Majorescu, Abbazia, villa Szemere.

Suis demain mercredi soir Abbazia.

Bes.

Miercuri 1/13 aprilie 1892 la 9¹/₂ dim [ineața] sosit Mat tuglie, pe ploaie în landou 2 cai (5 fl) 4 phaeton, 1°40' Omnibus) sosit în Abbazia pe la 10° 10', Gigi Imbrăcată, villa Szemere odae mare, elegantă, cu terasă în șez-de-chaussé, cu cafea (mediocră) a 10 fl. pe zi, stupid de scump și cu mult prea departe de restaurant. O prostie a lui Sevescu care a angajat-o pe spinarea noastră.

Ploaie.

Joi 2/14 aprilie, Abbazia. Ploaie călduță.

Tel [egramă] Casia Rosetti, București, Dionysie 47 bis.

Dépêche obscure. Rendas connaît adresse escalier Skitu Măgureanu

Maiorescu.

Vinerea Patimilor în trăsură, luată de mine, cu Seveștii la Castua. Simbătă pe la 12¹/₂ la masă deodată Negruzești, tevătura lor cu cufărul uitat la Predeal.

Cină la noi la Villa Szemere, ouă roșii și cozonac.

Duminica Paștilor 5/17 apr [lie] 1892, Abbazia. Cam răcoare, dar soare și foarte frumoasă plimbare de la Ica la Abbazia pe jos, pînă la Lovrana- Ica cu vaporul, à 20 fr.

Luni 6/18 aprilie. Abbazia. Soare, barca la 1/2 Volosca. Pe la 6 ore Seveștii cu vaporul la Fiume spre a pleca mline dimineață Adelsberg—Triest—Venezia.

Noi ușurați de plecarea lor — Lichele — Schmarozer *amîndoi* (ea comanda ce e mai ef-tin la masă, zicînd că are să mănince de la noi; el lua ouăle mele și le făcea cadou d-nei Szemere și col. Tell). Negruzeștii mult mai bine; ea foarte ambițioasă în aparență de bani, deși în fond sgirecită, dar el comandîndu-și ouă (papară), care nu-i plac ei, și apoi un snițel pentru amîndoi (deși ei li era foame, încît ea a început să plîngă înecat); mi-a luat figurele de Schach și vinul la plecare din Abbazia, neputînd suferi să rămle altora ceva plătit.

Ce neam de calici!

Plătit din Szemere 120 florini, 10 fiorini și pentru ziua ce n-am stat.

Mărți 7/19 apr [lie]. La 7 ore dim [ineața] din Abbazia. (Landou, à 5¹/₂ fl). la Mattuglie, de unde porniți 8°25 dim [ineața] și sosiți cu întirziere la 11 noaptea în Viena. Ploaie, frig. Erzherzog Karl, Mezzanin nr. 10².

¹ Din cuvîntul francez *emplette* = cumpărături. târguieli.

² Textul întrerupt.

Miercuri 8/20 aprilie — Viena. Ploios, frig. Sara în teatrul Iosefstadt „Einer vonder Burgenmusik“, submediocru.

Joi 9/21 aprilie. Viena.

Tel [egramă] Livia Maiorescu, Berlin, Friedrich—Wilhelmstrasse 23. „Aus tiefstem Herzen gebe ich dir und Deinem Mann den väterlichen Segen Zum neuen Leben. Wie Euer Bund heute das Leiden der Mutter verklärt, so möge er auch Euch ein Frost sein in allen Lagen und Euch in zukunft das volle gluck bringen, dessen Menschen theilhaft werden Können.

Maiorescu

Am fost sara la operă, Werther de Massenet, admirabil dată și ca regie (Van Dyck Werther, Renard Lotte, Förster Sofie). Dar muzica mediocritate wagneriană, puternic instrumentată, fără *nici o* melodie chiar cu ocazii indicate. Minunata viață dramatică a lui Goethe. Stupid de lungă și nefirească (invenție ne-goethiană) scena din urmă între Lotte și Werther murind 20 de minute. Frumos exercitate scenele cu copii în actul I. Puternică impresie ca muzică și decorație, intercalarea tabloului Wetzler în actul 3, iarnă, ninsoare, sara de Crăciun.

Vineri 10/22 aprilie 1892 Vienna. A stat vintul, pe la amiază soare cald.

Tel [egramă] Livia von Dymcza geboren.

Maiorescu — B.rlin.

Bitte telegrafire Friedrich—Wilhelmstrasse, 23. Wien—Nachricht über gestern Ich reise Sontag nach Hause.

Papa

Sara plicticosul balet Sylvia, cu musica-perucă Délibes și apoi foarte interesant din nou auzitul Amico Fritz de Mascagni. Tot slabă impresie din cauza lipsei de choruri și de variație, dar progres de muzică și orchestrație.

Simbătă 11/23 aprilie. Din Viena plecăm la 4° 15' Staatsbahn, la Pesta la 9 ¹/₄ sara, hotel Königin von England, nr. 64 în et. 2°, elegant (Mai bine 63, 60); mâncare elegant și sever (fără muzică) în restaur [ant], din etajul I, nu jos.

Duminică 12/24 aprilie 1892, Pesta, Mă școl cu durere de cap; de ce? infecție din cauza vîntului de ieri din Viena? Sau din Pesta?

Tel[egramă] Madame Rosetti, Bucarest, Dionisie, 48.

Prie avertir domestiques arrivons demain lundi matin.

Netty

Am plecat (întîrziată) la 1³/₄ din Pesta (Sleeping) prin Virciorova, am fost luni 13/25 aprilie la 10 dim[ineața] în București, primiți la gară de Bengești.

Joi 16/28 apr[ilie] 1892. București. Încîntător de cald și de înverzit. Eu, de cînd cu durerea de cap de la Pesta, tot cu ceva dureri de cap, acum cu o pronunțată durere de gît. Evident mică infecție. Am luat ¹/₂ Seycitpulver, ceva inhalatie Emi, și voi lua 30 cen [tigrame] chinină. Ieri prima cafea pe terasă și sara stat cu gazeta pe terasă după cursul meu de la Universitate.

Tot ieri prima ședință la Consil[iul] de administr[atie], „Naționala”, unde m-au ales membru (Prezenți Ion Marghil[oman], George Philippescu, Protop[opescu] Take, E. Constantinescu, P. Grădișteanu, Băicoianu și dir. Grünwald).

Alaltăieri au sosit și Seveștii din Venezia-Fiume, Pesta, fără să fi adus Coralițe! decât un mic ac de mosaic (pe cînd servițoarei cu bilețele de amor vreo 3 lucruri).

Stmbătă 18/30 apr[ilie] 1892, dimineața la 6 ore + 8⁰R, la 8 ore + 11. Soare minuat. Eu ieri în apogeul răcelei, dureri la înghițit, apoi peste noapte guturai, tuse etc. și ieri cameră (în secții 4 ceasuri), concurs la Univ[ersitate], sara studenții literari etc.

Duminică 19 aprilie 1892. Senin. La 6 ore dim[ineața] + 8⁰R. Noaptea cu guturaiul meu, expectorații etc. M-am dissolvat, tăvălindu-mă dintr-o parte în alta. Tot 30 cent[igrame] chinină. Mi-am făcut acum ceai. Dar tot vesel.

Joi 23 apr[ilie] Sf. Gheorghe. Zile splendide de soare. Dimineața la 7 ore + 10⁰R. Am fost ieri cu Anicuța la Galatzi; proces Danubiu dar am putut pleca înapoi cu trenul de la 10^{10'} și am fost sara la 10 ore în București. În vagonul nostru de la Buzău obsequiosul flecar Plagino fiul și cocodesul spaniol Ghica tinărul, fiul lui Beizadea Ghica de la Casație, care s-a sinucis, fratele vitreg al d-nei Maria fostă Costiciu.

Plagino spunea între altele : 1) că la restaur[antul] lui Gherea din Ploiești sînt nihiști evadați din Siberia, acum 14 zile un Prinț Tsherkaski (?), 2) că Gherea a făcut adresa socialiștilor români pentru Congresul Socialist din Bruxelles în acel an, 3) că brațul lui cel mai activ în țară e un inginer *Catshanowski*, care ia de la alți ingineri lucrări de delimitare de pămînturi la țărani 4) că i-a arătat lui Plagino o scrisoare de la anarhistul Lafargue, etc.

24 apr[ilie] 1892. Foarte cald; după furtuna de azi-noapte, iar senin.

6 mai

La tribunal sect. I pe la 11 3/4 bătaie între Costaforu și Lahovari — Indépendance. Tel[egramă] Me Iulia Sturdza,

Pallanza.

Prions présenter à Sa Majesté la Reine nos respectueux hommages et nous vœux pour sa Santé.

Majoresco.

Joi 30 apr[ilie] 1892. După 2 nopți și o zi obositoare la Craiova (proces. D. Mihail) în fine mai bine și acum deplin sănătos în București. Alaltăseară s-au întors și Negruzzeștii din Roma.

Aici cald. La 8 ore dim[ineața] + 15⁰R.

Tel[egramă] Emilia Humpel, Iași.

Creditul a trimis ieri banii lui Enacovici, Botoșani,

Maiorescu.

Mai 1892

Duminică 3/15 mai — La dejun Lecomte (revenit de 2 zile din Pallanza), Buicliu, Brăescu.

Tel[egramă] Hotel Metropol, Galați.

Rog rezervați deja pentru mline luni sara odaia numărul 1.

Maiorescu.

Luni 4/16, marți 5/17, miercuri 6/18 mai la Galați cu Anicuța, procesul Sturdza, am pledat miercuri de la 4 ore la 6 1/4 înaintea Curții de Apel și am plecat sara la 10 ore în Sleeping înapoi la Bucur[ești].

Din Galați am trimis depeșa lui Dragomirescu, secretarului Niculescu și lui Tache Giani (pentru fiică-sa), căci nu țin curs miercuri și joi.

Joi 7/19 mai 1892. Sunt aici Ducele de Saxa – Meiningen cu nevastă-sa (ea de 32 ani, sora împăratului Germaniei, fiica Împărătesei Victoria și nepoata Victoriei Engliterei). Am fost și noi sara la Curte, concert de la 9 la 10 3/4, am plecat pe la jumătatea concertului.

Vineri 8/20 mai 1892. Cam frig. Sara 10 1/4 ore la ministrul german Bülow (nevastă-sa absentă), unde am fost prezentați Ducelui și Ducesei de Saxa-Meiningen, cunoștință cu d-l și d-na de Berger, pe la 11 1/2 plecarăm un moment la Șandor Brăiloi.

Duminică 10/22 mai. Timp frumos, parada încoronării, văzută de noi de la Clubul Constituțional. La dejun la mine dl și d-na Petre Misir din Iași, Cămărășescu și Senatorii Janov și Buicliu. Eu mult ocupat cu advocatura, care merge foarte bine, cu totul la o parte de politică, corectura ediția 6-a Eminescu și vol. 2. Critice.

Joi sara 14/26 mai 1892. Foarte cald. Plec deseară la Galați pentru ultima zi proces Sturza, sunt poimîine dimineața la 5 1/2 înapoi.

Am dat vol. I al noiei ediții „Critice”:

- 1) dnei Elisa Marghiloman născ[ută] Știrbey.
- 2) lui Duiliu Zamfirescu, Roma.
- 3) „D.C. Olănescu, Atena.
- 4) lui Pompiliu Eliad, Paris.
- 5) „ Liviei Berlin.
- 6) „ I.L. Caragiale.
- 7) dnei Lucreția Rudow-Suciu, „Ökök (Bihor).

Sîmbătă 16/28 mai 1892. Reintors București azi dimin[eața] la 5 1/2 ore. Excesiv de cald. Tel[egramă] Baron Styrcza, Wien Parlament. Cantacuzen hat Jhnen Verlangste Schon geschicht.

Majorescu.

Azi la noi la masă 3 Sevești, 2 Negruzești, 2 Bolintineni. Olympe V. Borănescu Kindersymphonie.

Duminică 17/29 mai. Pe mare căldură la Măgurele cu Negruzeștii, Buicliu și Giani.

Marți 19/31 mai 1892. La 12 1/2 de amiazi 27° R = 34°C în umbră.

Trandafirii de vreo 6 zile în plină floare în grădina noastră, doar grimpanța de la Balconul terasei nu a înflorit încă, deși sunt bobocii gata de plesnit (Clematis). Pe la 23 mai de-abia.

Joi 21 mai, 1892, Sf. Const[antin] și Elena.

2 iunie

Dimineața de la 9 ore la 3 după amiazi în grădina domniței Eliza Filipescu la șosea cu 3 Sevești, 2 Negruzești, 2 noi, Frosa Băicoianu cu fata Marioara, Sofia Văleanu și Viorică, general Poenaru cu nevasta, Zoe și Jean Lincher, Janov, Buicliu, Georges Catargi, Mișu Săulescu, Nicu Gane, Bico Brăiloiu, 2 ofițeri Văleni, Olimpia Borănescu și fratele Boccia, dejun, lăutari. Foarte plăcut.

Joi 28 mai 1892. Ieri ultima lecție Istor[ia] Filozof[iei], azi ultima Logică. Ieri sara
9 iunie

ultima sară a studenților (vreo 15, între care Vârgolici de la Berlad din an I) Anicuța suferă de vreo 10 zile de urechea stângă.

Iunie 1892

Marți 2/14. Ultimele 10 zile ploios și răcoare. De astăzi înainte iar *cald*, cer senin aer uscat. Pe terasă la 7 1/2 ore + 15° R. Așa începe alaltăieri, duminică, la 2 ore conferența mea „Condițiile progresului omenesc” în sala Liceului din Ploiești, în folosul micii Societ[ăți] de binefacere „Caritatea”, intrarea 3, 2 și 1 fr[anc]. Comitet Prezidenta Scorțeanca, vice-Prez[identă] Neguleasca, soția prefectului și sora col[onelului] Băicoianu, casiera Dna Teodor Ioan (brașoveancă), măritată de 16 ani, la fiecare an câte un copil, în viață 8, și acum în poziție, dar casa bine ținută, chiar elegantă, multe lucruri din Veneția, și au călătorit mult; ea vie și plăcută. La ei în gazdă pe acele ore din zi, bun dejun și fără mahalaagerie. O fată a lui din prima căsătorie măritată dr. Ciurcu din Viena.

Eu cu spleen.

11/23 Iunie 1892. Azi iar *cald*, dar totuși, suportabil ca temperat[ură].
Tel[egramă] Wolf Dulberg, Berlad
Werde Freitag 19 Iuni Berlad sein.

Majorescu.

Duminică 14/26 iunie 1892. De ieri căldură nebună. Pe la amiazi 27° R = 33°C în umbră, pe la 3 ore 38 1/2° R = 48°C (în soare, spre sfârșitul sticlei).

Astăzi (sînt acum 5 ore dimi[n]eața) + 16° R = 21°C. O să fie aceeași fierbințeală peste zi.

Occupat cu citirea tezelor studenților la Istoria Filozofiei contemp[orane].

Tel[egramă] Günther, agenția Danubiană, Galați.

Wann ist neuer Termin proces Caranano.

Majorescu.

Miercuri 17/29 iunie 1892. Azi la 7 ore dim[ineața] numai 15° R.

Alaltăieri răcoare, ieri peste zi foarte *cald*. Totuși mai suportabil. Eu alaltăieri *dureri de cap*, ieri bine, dar peste zi, mica erupțiune inflamatorie de piele la anus. — A trecut după 3 zile cu pudră de amidon.

Duminică 21 iunie 1892. Alaltăieri la Birlad, procesul Dulberg contra Fränkel. Ieri
3 iulie

2 teze la Facultate, între care excelentă a lui Mihail Dragomirescu. Cu acesta, cu N. Basilescu, P. Negulescu și A. Rădulescu mergeau azi la Sinaia, și noi continuăm mline drumul.
Hôtel Kirchner, Sinaia.

Rp.

Rog rezervați astăzi Duminică sara trei odăi cu șase paturi; răspuns telegrafic — Maiorescu.

Marți 23 iun[ie] 1892. Sinaia. La 5 ore dimi[n]eața numai + 5° R, apoi foarte *cald*
5 iulie

la soare. Negulescu și Basilescu au plecat ieri la 5° 55 d.a. înapoi, Dragomirescu și Rădulescu azi la 8 1/2 dimi[n]eața.

CĂLĂTORIE DE VACANȚĂ MARE 1892

Marți 23 iunie la 11 1/2 dim[ineața] din Sinaia, 2 ore așteptare la Predeal, amabil

5 iulie

șef de gară Bursan (protejatul lui Eudox Hormuzachi), Sleeping-car.

Miercuri 24 iun. 7 1/2 Pesta, 2 ore d.a. Viena,

6 iul.

Erzherzag Karl, Mezzanin nr. 9 (mai puțin plăcută oada spre Johannes gasse). Emplette.

Joi 25 iun. Vienna. Dimin[eața] la 6 ore + 15° R. Peste zi foarte cald, 23° R la umbră,

7 iulie

De la 6 în foarte eleganta și izbutită Musik -Ausstellung în Prater. Minunat „Alt Wien“, imitație arhitectonică a lui Hohen Markt de acum 200 de ani. Concert în Musikhasse Eroica de Beethoven), Hanswirt Theater în Altwien. Excelentă mncare (foarte scumpă) în restaurant français (de la Grand Hôtel Monaco).

Smbătă, 27 iunie 1892. Viena. Ieri tot în Musik-Theater Ausstellung plină la 11 1/2

9 iulie

noaptea. Iluminăția feerică, mai ales în Altwien, unde am luat un Cherry-gobler la Demel.

Foc de artificie englez. Dar *minunată* trupa italiană „Compagnia comica goldoniana“ în foarte veselul teatru al expoziției (Actori F. Benini, junele A. Sclanizza, bătrînul Covi; actrițe: tinăra A. Dondini, matura Zanon-Paladini, bătrina Papi). Mergem și diseară la ei; foarte cald.

Duminică 28 iunie 1892. Viena. Și aseară minunați italienii. Erau și general Manu

10 iulie

și Hübsch la teatru. Anicuța la întoarcere foarte obosită. De aceea plecăm astăzi mai târziu.

Dar tot n-am plecat, rochia Gigi de la Gebrüder zwiebank avînd încă trebuință de îndreptare. Sara iar la expoziție și ultima reprezentație a italienilor Goldoni „Barutte Chiozzotte“, mai puțin bine și cu danțul final trivalizată reprezentarea. După teatru, supat rece cu champi la Sacher în Alt-Wien. Foarte cald.

Luni 29 iun. 1892. Viena. În sfîrșit pe la 2 ore rochia adusă gata. La 3 1/2 Sch-

11 iulie

nellzug la Amstetten acolo 1 oră aștept, apoi la Waidhofen a.d. ybs, Hôtel Imführ curat, dar mncare rea. Fericit drumul de 3/4 oră cu C.F. de la Amstetten la Waidhofen.

Marți 30 iunie 92. Foarte cald. La 11 ore a.m. din Waidhofen prin Gesäuse Seltzshal,

12 iulie

Bischofshofen la Lend-Gastein. Anicuța foarte obosită, de la 3 înainte mai bine.

(Cu 2 stații înainte de Bischofshofen frumoasă vedere plină a lui Dashstein la dreapta în fundul unei văi).

La Lend hôtei Straubinger simplu, dar foarte plăcut. Odaia nr. 10 în et. I spre grădină. Mai bine nr. cu balcon spre râu, dar era ocupată. Cinat bine și fericiti.

Miercuri 1/13 iulie. Lend-Gastein. A plouat peste noapte, și acum dimineața tot cerul negru. Dormit bine, Anicuța bine.

Plecați la 9⁰⁷ dim[ineața] din Lend, cer acoperit, cîteva picături de ploaie, dar frumos. După 2 1/2 ore la Hof Gastein, 1/2 oră odihnă de cai, noi prînzit (mediocru) la

Moser's Hotel, apoi într-o oră la Wiedbad-Gastein unde luat îndată odae frumoasă cu balcon, nr. 16 în et. I la villa Solitude (60 fiorini pe săptămână!) Ploo.

Joi 2/14 iulie 1892 Wiedbad-Gastein. Dimineața la 6 1/2 ore numai + 8° R. A plouat noaptea. Cer acoperit.

Sîmbătă 4/16 iulie 1892. Wiedbad-Gastein.

Azi cer splendid cu soare. Dar plecăm din cauza sgomotului amețitor al cascadei, Ieri sară ploaie mare, dar noi de pe la 10—1 cu tot cerul cam acoperit pe joc la Böckstein. prînzit (rău) la Kurhaus, de acolo (destul de frumos ca odăi), cu trăsura cu 1 cal (3 fl.!) înapoi. Apoi sara după masă plimbare prin Schwarzenberg-Anlagen.

Tel[egramă] Tyroler Hof Innsbruck.

Veuillez reserver ce Samedi soir bonne chambre deux lits.

Majoresco.

Duminică 5/17 iulie Innsbruck. Hôtel Tyrol.

Foarte bună odaie nr. 15 în et. I, cu 2 paturi, mare, parchet, în 3 luni de vară à 5 fl., altfel à 4 fl. Alături odae cu 1 pat nr. 16. Încîntător de frumos orașul. Dimineața fericită.

Tel[egramă] Me Cerkez, București,

Mercur, 1

Prie telegraphiez Innsbruck hôtel Tirol adresse Jakovaky

Maiorescu.

Luni 6/18 iulie Innsbruck. Ploo.

Tel[egramă] Iakovaky, Schulz-Taray, Hôtel Belvedere.

Telegrafire mir Innsbruck Hôtel Tirol wie lange du Schuls bleibst.

Majorescu.

Marți 7/19 iul[ie] Innsbruck. Soare splendid.

Tel[egramă]

Südbahnhôtel Toblach

Rp.

Bitte heute dinstag abend guter zimmer zwei Betten womöglich

Balcon reserviren. Antwort Innsbruck. Tiroler Hof.

Majoresco.

Plecați din Innsbruck la 3^o19' d.a. vagon direct prin Franzensfeste la Toblach (Ploios), unde am sosit la 7 1/2 ore sara. Südbahnhôtel lângă gară, odaia 77 în et. 3-lea, dar mare, veselă, simplă, dar pat și lavabo elegante.

Miercuri 8/20 iulie. Toblach. Ploios. Frig. Anicuța tot cam obosită, cu ceva dureri de cap. Eu bine.

Joi 9/21 iulie. Toblach. A ploat ieri toată ziua, ploo și acum. Anicuța tot dureri de cap.

Vineri 10/22 iulie 1892. Toblach. Cer acoperit, dar negura de pe dealuri a dispărut. Plecăm la 10 ore dim[ineața] cu o trăsură cu 2 cai (bună) de la otel spre Cortina, peste 10 kilom[etri] la minunatul Landro (gast. und Posthaus I. Bauer) prînzit bine, apoi prin Schluderbach la stînga spre Misurina-See, unde băut cafea bună cu lapte și întîlnit pe chemi-

cul Dr. Iacoby, cunoștință de la Cap-Nord. Apoi peste Tre-Croci la Cortina, unde sosit la 6 ¹/₄ ore. Interesantul otel Aquila Nera a fraților Ghedina (pictori), odaia nr. 10 în et. 2, cu balconaș, mare, frumoasă, italiană. Prânzit bine. Comod, plăcut, ieftin. Plimbare sara sus la otel Fallorja, lângă pădure.

Sâmbătă 11/23 iulie. Cortina d'Ampezzo.

Dormit foarte bine în odaia mare, aerul bun și bunele paturi de la Aquila Nera. Plecat la 8 ³/₄ dim[ineața] pe șosea (31 kilometri pînă la Toblach), sosit la Toblach la 12 ¹/₄, timp minunat de frumos. Toată excursia din cele mai frumoase! Privirea la Landro grandioasă: Monte Cristallo cu ghețarul, Piz Popen Cristalino, peste 3 kilometri la Schluderbach Croda Rossa, toate de 3 000 metri.

Anicuța bine, fără durere de cap și eu bine. Din cînd în cînd cam greu la cap deși fumez puțin.

Tel[egramă] Bengesco. Bucarest, Strada Dionisie 49.

Si Zoe libre cinq semaines, prions venir avec nous prendre bains attendons deux jours réponse télégraphique Toblach, Hotel Südbahn pour fixer rencontre. Nettitutti.

Duminică 12/24 iulie 1892. Toblach.

Cer senin, soare. Anicuța cam obosită. Așteptăm aici depeșa din București pentru Juca. Pe la 3 ore d.a. cu o frumușică trăsură cu 2 cai a otelului la Bad Altprags prin Niederfeld (1 ¹/₂ oră de mers cu trăsura pînă acolo). Curios, dar după Landro-Schluderbach-Misurina fără impresie.

Luni 13/25 iulie. Toblach. Vreme splendidă. La 9⁰⁷' dimin[eața] plecăm pe jos prin pădure la Inichen (frumos de șezut), unde la 11⁰ și de acolo cu C.F. în 6' înapoi la Toblach.

Tel[egramă] Jucăi că nu poate veni.

Tel[egramă] Neubad Bormio.

Rp. Veuillez reserver Jeudi soir belle chambre deux lits pour plusieurs jours. Reponse Toblach Südbahnhôtel.

Majoresco.

Marți 14/26 iul[ie] Toblach. Frumos timp. Altă telegramă a Jucăi că poate veni.

Tel[egramă] Bengesco, Bucarest, str. Dionisie 49.

Préparez depart demain. Telegraphions ce soir details rencontre.

Majoresco

Neubad Bormio

Par nécessité imprevue dois rennoncer Bormio. Escusez,

Majoresco.

La 11 ¹/₄ plecat din Toblach, la 2 ¹/₂ Bozen, Hôtel Victoria, odaia nr. 7, în et. I, bună, 2 ore căutat căști pentru băi cu iod.

Tel[egramă] Bengesco. Bucarest, strada Dionisie 49.

Attendons Bozen. Partez pour Vienne aussitôt possible. De Vienne partez par Südbahn 8 heure, 20 minutes soir avec Sleeping billet direct par Marburg Franzensfeste Bozen. Telegraphiez à Bozen hôtel Victoria, départ de Bukarest et depart de Vienne. Dépense de Vienne à Bozen cinquante florins.

Majoresco.

Sara fericiți în frumoasa grădină a hotelului Victoria, după un bun prînz. Ceva tîntari.

Miercuri 15/27 iulie. Bozen. Senin, cald, la umbră pe la 6 $\frac{1}{2}$ sara 23⁰R, totuși plăcut. Dar dorm prea puțin.

Tel[egramă] L. Haydvoegel Bad Hall Oberösterreich.

Bitte sofort zwölf kleine Flaschen Jodialz an Minister

Majoresco.

Bozen Hôtel Victoria al Postpaquet Senden Betag Zehn Gulden Jhner telegraphisch anzeureien

Majoresco.

Eu dimineață singur la Gries (20' din Bozen peste lunga Tolferrbrucke), dar acolo 40' plimbare. Sara la 7 $\frac{1}{4}$, după masă, cu Anicuța tot acolo. Frumos, mare, elegant hôtel Austria. Ca ville, nu departe de el, villa Habsburg (pension). Poate și Hôtel Sonnblick (dar nu Bellevue) și villa Gunschna etc.

Joi 16/28 iulie. Bozen. Așteptăm depeșa despre plecarea Juchii din București. Eu dormit de la 10 $\frac{1}{2}$ la 4. Prea puțin. Anicuța (cu guturai după baia ei de ieri la otel, atfel baie bună) doarme încă. Sunt 7 $\frac{1}{2}$ dim[ința], am băut la gară cafea, sunt acum în grădina hotelului, cer acoperit, răcoare, fericit.

Tel[egramă] Banque Poumay successeurs

Bucarest ³.

Tel[egramă] Bengesco, Bucarest, Dionisie 49.

Rp. Telegraphiez Bozen hôtel Victoria si Zoe partie

Majoresco.

Portier Hôtel Südbahn. Toblach.

Bitte Sendungen an mich sofort Bozen hotel Victoria dirigiren.

Majoresco.

Haydrogel Bad boll.

Rp. Ist. bestellte Jodialz abgeschickt.

Majoresco.

Vineri 17/29 iulie. Bozen. Noapte prea caldă. În fine asară depeșă că a plecat ieri Juca din București și că este astă seară 7 ore Viena. Noi plecăm acum la Franzensfeste Gasthof Reisser.

Tel[egramă] Livia von Dymza, Berlin

Friedrich — Wilhelmstr[asse] 23.

Adresse heute und morgen vormittag Bozen, hotel Victoria Dann für zwei Tage Mailand Hôtel Milan.

Majorescu.

Stmbătă 18/30 iulie. Tot Bozen. Cald. În sfârșit depeșa Juchi de asară din Viena că sosește azi la Bozen. Noi dimin[eața] 7 ore cafea la gară și plimbare de o oră la Kaloariberg. Depeșă obscură a Liviei ieri cu plecarea sa, a murit Clara?

Tel[egramă]

³ Telegramă indescifrabilă.

Portier Bahnhof Franzensfeste.

Bitte sagen-sie einzelnen dame, Frau Bengesco, die heute im Schlafwagen von Vien kommt, dass sie gleich mit zug Ein Uhr zehn minuten nach Bozen reisen soll.

Minister Majoresco.

Hôtel sole oro Riva.

Bitte heute Abend zwei beste Zimmer seeansicht drei Betten reserviren.

Majoresco.

Banque Poumay, Bucarest.

Bitte übermorgen Montag früh 2000 Francs telegraffisch Mailand Hôtel Milan, telegraphisch anweisen mir dort Namen Banquier telegrafiren.

Majoresco.

La 2^o19' venit în adevăr Juca Bengescu la gara Bozen, noi am continuat drumul prin Mori, Arca la Riva, unde ôtel „Solle d'oro“ cu minunatul balcon pe lac (etaj 2-lea, mare salon). Cina în berceau lângă lac. Frumos, fericit.

Tel[egramă] Bengesco, Bucarest, Dionisie, 49.

Zoe bien arrivée. Partons demain par Milan a Courmayeur.

Majoresco.

Tel[egramă]. Portier Nèubad, Bormio.

Bitte sendungen unter immer adresse sofort Turin Hôtel Europa expedieren, Majoresco.

Tel-[egramă] Hôtel Milan. Mailand.

Bitte morgen Sontag spät abend zwei gute Zimmer drei Betten reserviren vo möllich numer 7 bis 9. Majoresco.

Duminică 19/31 iulie. Die Riva la 7 ¹/₂ ore cu vaporul. Zi frumoasă, dar în noaptea trecută zlnzări⁴ și furtună, foarte puțin dormit. La 9 ore în Garzano, coborît de pe vapor (dar bagajele mari rămase pe vapor pină la Salò). La port hôtel Cervo, de unde peste una oră trăsură bună cu 2 cai la Salò pentru 12 frs (+ 1 ¹/₂ bacșiș). La hôtel Cervo imposibil de gustat ceva, dar foarte bun vin alb (spumos, dar nu dulce) Riviera, a 2 1/2 frs. but[elia]. Sosiți la 11 ¹/₂ în Salò, după interesanta cale prin lămi și măslini, cu vedere pe lac. (Frumos parc de la spate Gardone-Riviera, mare hôtel).

Aici la Hôtel Salò (frumoase încăperi și grădină, dar cu baie italiană) la table d'hôte la 12 1/4 cu vreo 10 italieni și italience. Apoi la 3 ore cu Tramway à vapeur (2 frs. toate bagajele numai 90 centime) la Brescia, unde cu multă întârziere din cauza duminicii am sosit de-abia la 7 ore la Brescia, cină... (dar bere rece) la gară.

Tel[egramă] din Garzano.

Oberkellner, Hôtel Sonne-Riva.

Kleine Holz-kiste mit Aufschrift Excellence minister Majoresco in Hôtel oder Zollamt liegen geblieben. Bitte sofort als Post-paquet unfrankist nach Turin Hôtel Europa expedieren.

Besten dank. Majoresco.

Din Brescia 8^o6' sara, în Milan la 9 ¹/₂ Gr[and] Hôtel, Milan, odăi, în et. II nr. 37 (cu un pat, Juca) nr. 38 salon comun cu 2 balcoane, vedere toată strada Manzoni, nr. 39 (cu 2 paturi, noi).

⁴ Țințari.

Scrisoarea Liviei, că a murit Clara la Berlin deja la 3/15 iulie (și ea nu mi-a telegrafiat îndată !).

Luni 20 iulie/1 august Milan. Impresionat de știrea din Berlin și amărit de Livia. Cald, dar frumos și bine în odăile noastre. Eu mă scol, după obicei, prea de dimineață. Tel[egramă] Oberkellner Hôtel Sonne—Riva.

Rp.

Haben sie kiste nach Turin Hôtel Europa als Postpaquet expediert. Bitte antwort Mailand hôtel Milan Majoresco.

Tel[egramă] Hotel Royal Courmayeure.

Rp.

Prie reservez ce jeudi 4 Aôut deux meilleurs chambre, trois lits pour trois semaine à condition que chambres soient belles. Veuillez repondre Milan, hotel Milan. Majoresco, ancien Ministre.

Eri în frumosul și animatul Milan m-a prins iar realitatea intuitivă și am lăsat tre-cutele și personalele.

Primit bani de la bancher, răspuns favorabil din Riva și Courmayeure.

Plimbat cu trăsura, prinzit în grădina frumoasă a lui Cova lângă Scala.

Momente de fericire.

Marți 21 iulie,/2 august Milan. Peste noapte mare furtună. Eu sculat la 5 1/2 scriu aceste și apoi ies.

Tel[egramă] Livia chez Madame Humpel, Iasy, strada Carp. Reçu hier ta lettre, Majoresco⁵.

. . . la Berlin imediat la cas de moarte a Clarei, mi-a scris, că ei nu-i trebuie nimeni, că eu să nu vin și că vreo 3 săptămîni după moarte va trebui să stea cu pietrarul și grilajul mormîntului, și că *apoi* să ne întîlnim; și că numai în urma acestei curioase scrisori (asemenea uneia analoage de prin oct[ombrie] 1890) i-am răspuns rece numai că să-i anunț trimiterea pensiunii Clarei pe august (și ea murise deja la 3/15 iulie !) și că poate numai această răceală. . .

Tel[egramă] Hôtel Europa, Torino.

Veuillez reserver ce mardi soir 11 heures deux belle chambres trois lits. Majoresco.

Am plecat în adevăr din Milan încîntați de recepția lui Spatz la hôtel Milan (care a mai dat damelor două buchete de flori ca evantay și trăsura otelului spre primbare prin Giardino publico la gară) la 7°55' sara și am sosit la 10°50' sara în Turin, hôtel Europa.

Joi 4 august. Turin. Excelent hotel și colosal de mare.

Mobile vechi de mătase, tapete de mătase, sufrageria în ornamentare de aur princi-ară, etc. Noi salon și 2 odăi în et. I (nr. 19—21) cu un mare, lung balcon comun pentru aceste 3. Foarte bun vara, fiind balconul tot în umbră, afară de 2 ore dimineața pînă la 8 ore.

Au fost ieri la Pinacotecă (Van Dyk cei 3 copii ultimii Stuart) prin strade și piețe cu trăsura, la Po în vechio Castello, interesantă rămășiță a expoziției etc. Multă alergătură a mea după lădița cu Jodialz care a sosit în fine ieri la otel. După amiază cu tram[vaiul] și funiculara la Capucino, frumoasă privire spre Turin și Monte Rosa.

Fericiți ! Sara pe balconul nostru privire în café chantant de la dreapta pînă la 9 1/2 apoi culcare.

Turinul este splendid și grandios cu palatele, piețele și primbările lui. Ieri Tel[egramă] Rossetti, Bucarest, str. Brezoianu, 19.

Crois necessaire renvoyer Petrachi

Majoresco.

⁵ Text întrerupt prin decupare.

Azi m-am sculat la 4^{3/4}, m-am ras, scriu aceste în salon la ușa balconului, timp frumos, dar aici mai bine și mai răcoros decât în Milan. Fericit. Juca și Anicuța dorm încă.

La 9^{15'} dim[ineața] din Turin, vagon direct prin Chiavasso Jorca la Aosta, unde ajungem la 2^{18'}. La Jorca simplu restaurant, pline, brinză foarte bună, un fel de Port-salat gros, piersici. La Aosta cald, la gară 2 dilig[ențe] triviale spre Courmayeur, banchette de 16 per[soane], fără trăsuri, Omnibus de oteluri. Am mers în Omnibus la „Corona” rău (trebuia să mergem la „Victoria”, îndată la stînga gării). Am dejunat la „Corona”, vițel bun, brinză bună, excelent vin roșu, „Barbareria” (3 fr. but[elia], piersici mari, smochine proaspete). Pe la 4 în fine am pornit cu un mare landou cu 2 cai și toate bagajele noastre și am sosit totuși la 8^{20'} sara în Courmayeur. Drum încântător, frumoasă mica „Gorje” la Liverogne (15 kil. de la Aosta) jos podul roman; la stînga mari resturi ale vechei strade Romane. Minunată vederea spre Montblanc de la Pré St. Didier (31 kil.). De aici în mari meandre spre Courmayeur (la stînga șoseaua suie spre Petit St. Bernard). Se zice 4 kilom[etri], dar trebuie să fie 6 de la St. Didier la Courmayeur. Aici Hôtel Royal nr. 21, 22 cu 2 balcoane spre stradă, et. II. Mîncare excelentă la pension à 15 fr. pe zi, cu vin.

Sîmbătă, 6 august St. nou 1892. Courmayeur. Tot vreme fru[moasă]. Bine la hôte[le], ser-viciu bun, lume bine și animat.

Ieri cu Juca și Anicuța în trăsuri-căladă cu 2 roate și un cal — spre ghețarul Bre-noa și în grotă de ghiață prin satul Entreves, 1^{20'} dus, 1° întors 10 fr. trăsură, grotă 1 frs., vederea reliefului Montblanc à 1/2 frs.

Miercuri 10 august St. nou. Courmayeur. Ploa, dar pînă acum timp minunat. Mai ales duminică era o zi de o splendoare unică de aer luminos.

Noi aici sănătoși și fericiți. Am cetit împreună, cu emoție „Raebe im alten Eisen”. De 2 ori sara concină. Otelul foarte plăcut, cu toată micimea odăilor și întortochierea scăriilor. Societatea elegantă. E și Duca de Abruzzia aici la otel, nepotul Regelui, și mînîncea la table d'hôte cu noi.

Joi 11 aug[ust] St. n. Courmayeur. Soare, frumos. Am luat 2 zile cite un pahar sau 2 apă de aici „Victoria”. Dar am avut aseară dureri la stomach. E apă și calcară și se vede că acest ingredient nu-mi prieste. Nu o mai beau.

Duminică 2/14 aug[ust]. Courmayeur. Ne-am mutat ieri în Villa din curte, 2 odăi mai elegant („salon de la ville” și odăe alături, cu mare terasă spre Montblanc) rez — de — chausée, minunat. Soare splendid. E și un pianino în salon.

Aseară eu whist cu Lady Snagge, Mis. Trench și bătrînul ramolică Duca Serra di Folco.

Luni 3/15 august Courmayeur. 6 ore dim[ineața] pe terasă, soare splendid pe „Dent de Geant” și pe pasul Chécoury și Montchêsis. Ieri la pianino din salonul Juchi de la 4—6 ¼ a cîntat Lady Snagge mult Wagner, Chopin și un Brahms-Ceai.

Tel[egramă] Mademoiselle Moyen,

Paris, rue Ségnier 1

Nous y pansons.

Trio.

Marți 4/16 august. Courmayeur. Frumos timp. Plimbare frum[oasă] cu Anicuța ieri sară (1 ½ ore) prin Villair și la Saxe, astăzi dim[ineață] (2^{1/4} ore) peste Pussey la Ermitage.

Miercuri 5/17 august. Courmayeur. Dim[ineața] la 8 plimbare cu Anicuța la Pré St. Didier, unde la 10 sosind poșta din Aosta am luat-o pînă sus. Cîntatul d-rei Broom cu ghitara, foarte plăcut. Neplăcută cîntarea prefăcutei contese Gino Roero di Settimo.

Joi 6/18 august. Courmayeur. În „volant”, eu pe jos, cu Juca și Anicuța de la 7³/₄ dim[ineața] la 12 ¹/₂ în Val-Vèni, pînă la Chalet Purtrud și înapoi. Minunat ghețarul Brenoa și vederea spre... Joranes de la Nôtre Dame de Guérison. Eu sara whist cu Lady Snagge, d-na Trench și Duca Serra. Sara uneori pe terasă miros greu!

Vineri 7/19 august. Courmayeur. Sculat la 5 ore dim[ineața]. De-abia văd să scriu. La 5°20' încă nicăieri pe munți rază de soare.

Duminică 9/21 august. Courmayeur. Plecăm mline din Courmayeur. Zioa bună de la Lady Snagge, contesele Roero di Settimo (neplăcute), dar mai ales de la iubitoarea de musică familia Broom, cari au mai cîntat sara pînă la 9 ¹/₂ la noi și frumoasa d-ră Winifred Broom (18 ani) cu ghitara, s-a atașat cu un fel de pasiune de Anicuța.

Luni 15/22 august. 7¹/₄ din Courmayeur, cu mare berlină și 3 cai, damele mele sus la capotă, eu jos în trăsură pe cele 4 locuri, drum *înclntător*, la 11 ore la gara Aosta ⁶, excelent dejun la hotel Victoria, lîngă gară (cele mai frumoase pere și piersici), la 11³/₄ cu C. F. la Chiavasso Novara (cald), bun restaurant la gara Novara (bere rece). Ms. și Mss. Trench în cl. II, apoi la Arona și de la 6 ¹/₂ la 8³/₄ sara cu vaporul Arona, Belgirate (frum[os]), Streia, Isola Bèlla, Bareno (deja noapte), Pallanza, unde cu omnibus, la Gd. Hôtel Seyschab, 2 odăi cu cea mare balcon în et. I (ocupate acum cîteva luni de prințul Wied și general Vlădescu din suita reginei), nr. 19 și 20. Anicuța amețală, dureri de cap și de stomach. (friguri din Courmayeur de pe terasă?), Juca bine.

Marți 11/23 aug[ust] Pallanza. Dorm rău, transpirat mă deștept la 4, cetesc, mă scol la 6, ies cam mahmur, iau chinină și o cafea neagră, dar îndată ce ies pe stradă spre port, pe la villa Montebello și Giulia, cu Juca, mare înflorită, cîteva flori de magnolie, splendidul arbore japonez cu flori roșii, hortensii, trandafiri grimpanți, palmieri și eucalyptus sunt încntat de frumusețea naturei, mă întorc la 8, bem cafeaoa pe balcon, ieșim la tîrguele de tartarua și bois d'Ollvier (sub arcadela de-a stînga pieței, eftin; Juca cadouri), apoi dejunăm, apoi în grădina otelului cu barca la Intra, pe jos pe lîngă mult inferiorul hôtei Eden înapoi, zi *înclntătoare*. Fericiți. Vedem odăile ocupate în Gd. Hôtel de regele și regina, de la 5¹/₄ pînă la 7 (prea mult) ne face Seyschab (amator maniac de plante și animale) „le tour du propriétaire” prin toată proprietatea sa foarte mare sus la villa Montebello prin imense Laubengang de struguri, pe la porci, găini, vaci, etc. Sara 7¹/₄—8 prînz bun, apoi pînă la 9³/₄ de pe balcon privim la stele, la Streia, la portul Palanza și la vapoarele electric luminate.

Miercuri 12/24 aug[ust]. Nu pot dormi bine. Mă deștept la 2 ¹/₂, mă scol la 3, aprind electricitatea și scriu în cămașe aceste notițe. De la 5—6 am mai dormit. Cafea pe balcon, plecat la 8 (Seyschab ne-a dat paneraș cu fructe și plante) cu trăsura, la 11³/₄ în Domodonota, escisiv de cald. Dejunat bine la Hôtel Ville et Poste, de unde la 1 cu bună trăsură cu 3 cai peste frumosul pod peste Doverea cu Schlucht și înainte, foarte frumos la Isella, de la 2 ore cer acoperit, apoi la granița șvițerană Gondo (fără vizită de bagaje) prin Gondoschlucht (ceva decepție, e mai frumos Splügen, și mai măreț via Mala și Göschenen — Andermatt) la satul Simplon pe ploaie. Excelentă primire la Hotelușul Poste, mîncare bună, paturi bune. Concină. Culcați la 9¹/₄.

Joi 13/25 august. Simplon. Dormit bine, 7 ¹/₂ ore. Ploo afară, tot în negură. Sculat la 5 ore. Veseli. La 7 ¹/₂ plecat pe ploaie, trecut iute pe la marele hospîțiu, apoi îngrozitor torent de apă jurioasă aproape neagră înainte de Kalt-wapergallerie și apă galbenă brună peste Kaltwaper

⁶ Tel[egramă] Gd. Hôtel Pallanza. Veuillez reserver 2 belles chambres 3 lits vue lac ce lundi soir. Majoresco.

Gletichergallerie. Grandios, dar fără vedere spre munți. Frumusele la Berisal, hotel Poste (peste 1500 metri), de aici foarte iute jos, la 11 ½ la gara Briez. Dejunat la gară, furtună de-a frînt umbreluța Juchii de la restaurant pînă în vagon. Sara la 7 10' în Lausanne, unde la hôtei. . . . . nu mi-a plăcut odăile rezervate și am mers la „Faucon“, mai puțin bine, dar convenabil. Plo.

Vineri 14/26 august. La 8 ore din Lausanne, timpul devine frumos la 10°5' la Berna, unde întîlnim la gară pe Gaullieur la 11° 35' la Thun. Soare, timp minunat, răcoros. Mergem la Thuner Hof, găsim vechea noastră odaie cu balcon în et. I nr. 36 spre Aare și pentru Juca nr. 18 cu balcon (mică) spre grădini și stradă, și încîntați de simpatia otelului ne hotărîm să rămînem aici 3 zile.

Tel[egramă]

Gaullieur, Kiesen

Ne pouvant résister à votre aimable invitation et désirant voir madame Gaullieur restons Thuner Hôtel. Venons demain Samedi vers midi déjeuner chéz vous, mais devons repartir 2 heures 27.

Majoresco

Sîmb[ătă] 15/27 august Thun. Cu trăsura otelului cu 2 cai (à 12 fr.) la Kiesen la 3/4 ore (8 kilom.) la 10 ¾ acolo, primire excelentă și elegantă la Gaullieur, unde era și d. și d-na Bronson, americani. La 12 ¾ prinz bun cu șamp[anie]. Casa și grădina lor foarte frumoase. Conduși de el la gară în frumosul faeton cu 1 cal, am pornit cu C. F. la 2°27'. Timp splendid de la otel se vede Blümlisalp și Dredenhorn, cîțiva pași înapoi sau înainte și Jungfrau și Silberhorn, toate de o albeață de zăpadă extraordinară. Mai frumos decît la Courmayeur.

Plimbare cu Juca și Anicuța (16 minute), ceva suîș, la Jacobihübeli cu minunata privire pe Eiger, Mönch, Jungfrau, Gleticherhorn, Blümlisalp, Dredenhorn și pe lacul de Thun. Sara soirée dansante la otel. Azi 2 pahare Kissingen.

Duminică 16/28 august. Eu 2 pah[are] Kissingen, la 8° 50' dim[ineața] cu vaporul, la 11 la Interlaken. Eleganță. Dejunat foarte bine la hôtei Victoria, à 5 fr. Theodori și Anghel Demetrescu. Eu jos la Ostastation?, cu vaporul la 2 ore, la 3 1 în Hôtei Giepbach. Minunate 2 odăi cu balcoane nr. 151 și 150 în et. II. Beție de frumusețe a naturii. Timp frumos. Surprinzător de frumoasă iluminarea cascadei cu foc bengalic.

Luni 17/29 august. Prin interesantul Brünispas la Luzerna în Schweizerhof, 2 odăi în et. I, dar spre curte. Mici emplete de piatrării, care încîntă damele mele. Leul. Sara la table d'hôte și apoi afară la musică.

Marți 18/30 aug[ust]. Cu vaporul la Alpnachstad. Apoi pe Pilatus. Neplăcută urcare. Odăi mici fără eleganța lui Rigi. Dar grandioasă plimbare de 3/4 ore pînă sus la Tomlishorn. Dimboviceanu. Xenopolii.

Miercuri 19/31 aug[ust]. Din Pilatus Kulm la Insel Hôtei în Constanț. Bagajele ne vin de-abia la 10 ¼ sara noi sosisem la 6¼. Plăcută mîncare în grădină. Plo.

Joi 20 aug[ust] / 1 sept[embrie]. La 9 dimineața din Constanța, eu mușcat la mina dreaptă de un paianjen noaptea, prin Romanskorn, apoi cu vaporul bine la Lindau și sara la 5 ¼ în „4 Jahreszeiten“, München, cele mai elegante 3 odăi (un salon), 38 mărci, cea mai bună mîncare, beție de lumină electrică.

Vineri 21 aug[ust] / 2 sept[embrie]. La 12 ½ din München cu prea ticsitul Orient, prîpîtă vizită sanitară contra cholerei, la 8 ½ în Viena, mare salon și alături bună odaie cu 1 pat. Sara la Grand Hôtei, plăcută cină. Ubrinowski.

Sîmbătă 22 aug[ust] /3 sept[embrie]. Viena. Mă scol la 5 ½, beau la cafea cafeaua la 6 ¼. La 7 dim[ineața] 14° R. Prinț la otelul nostru, à 3 fr. Sara expoziție Hanswursttheater, Sacher și Demel. Foarte cald peste zi.

Duminică 23 aug[ust] /4 sept[embrie]. Viena. Dimineața 7 1/4 ore eu de la cafea la Negruzești, care sunt de alaltăieri la Hôtel de France. Prințesc, după invitarea mea, ei la noi cu Suzana și Natalie Negruzzi și guvernanta lor pe la ora 11 (flori la masă). Vesel. Ploaie, vînt rece. Sara la operă „Don Juan”, încîntător. (Mă uit un moment din loje la oameni, Xenopolii, tron noir). Noi în loje parterre.

Luni 24 aug[ust] /5 sept[embrie]. Viena. Ploaie, frig. Beau cafeaua pe la 8 ore la otel cu Gigi și Zoe. Prinț la Spatenbrün. Emplette. Cu trăsura la Negruzești și cu Marie în trăsura la Demel, apoi tot așa la operă (Cavaleria și Puppen fee. Admirabil!). Căi la cafea.

Marți 25 aug[ust] /6 sept[embrie]. Viena. Ploaie. Diner la Sacher în cabinet part. à 5 fl. Apoi acasă, toată ziua și sara. Toți Negruzeștii cu fraulein între 5 și 7 la noi, ceai și șocoladă. Jacques își furișează în buzunar semelele restante. Ei pleacă deseară la Meran-Genua. Noi sara concină.

Miercuri 26 aug[ust] /7 sept[embrie]. Viena. Vreme mai clară. Emplette. Museu. Prințit Spatenbrün. Volksgarten fără musică. Cafea și șocoladă în Stadtpark. Sara concină.

Joi 27 aug[ust] /8 sept[embrie]. Viena. Am rămas ieri și astăzi la Viena, fiindcă se dă astăzi la Operă „Tannhäuser”, pe care de mult doresc să-l audă Anicuța. Azi timp frumos, dar vînt și răcoare. La 11 ¼ cu tram[vaiul] de la operă, în ¾ oră la Schönbrunn, prin parc peste Menagerie la Domeyer, unde diner, apoi cu tram[vaiul] înapoi, la 2 ¾ iar la operă și la 3 somn la hôtei. La 5 e vorba să mergem cu cele 2 fete L. Negruzzi și guvernanta la Stadtpark și cu ele la „Tannhäuser” în loja noastră.

Așa s-a făcut; „Tannhäuser” admirabil ca efect; cea mai frumoasă uvertură. Noi 3 după operă la Leidinger în souterrain; bine.

Vineri 28 aug[ust] /9 sept[embrie]. Viena. Plecăm astăzi, la 2°15' Staatsbahn prin Bruk an-der Leitha, Pesta, Predeal. Avem Sleeping.

Tel[egramă]

Balașa la Maiorescu

București, Mercur.

Sosim mâine sîmbătă sara.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PROBLEME DE TEORIE ȘI METODOLOGIE A ISTORIEI ÎN „REVUE HISTORIQUE“

În istoriografia de la sfârșitul secolului trecut și cu atât mai mult în cea actuală au apărut, sub influența dezvoltării vertiginoase a științelor pozitive și a tehnicii, cît și sub cea a ideologiei marxiste, sisteme metodologice noi, curente și școli care refuză de a limita istoria la evenimentialul politic, căutînd să-și întindă cercetarea asupra societății în ansamblul ei. S-a mers spre sinteze istorice, spre cercetarea civilizațiilor, a structurilor sociale, spre studierea forțelor motrice materiale ale istoriei. Se acordă o atenție crescîndă marilor probleme ridicate de evoluția social-economică. Preocupările de cercetare a istoriei economice sînt astăzi din ce în ce mai frecvente în istoriografia occidentală nemarxistă. În revistele de specialitate, discuțiile de metodologie și filozofie a istoriei sînt la ordinea zilei.

În prezentarea de față ne oprim asupra citorva studii din publicația franceză „Revue Historique”, care, prin conținutul lor, prin problemele ce le ridică, constituie un mijloc de cunoaștere a principalelor direcții de dezvoltare a istoriografiei franceze contemporane.

Întemeiată în 1876 de Gabriel Monod, „Revue Historique”, primul periodic de istorie din Franța, era destinată să asigure răspîndirea printre specialiștii francezi a metodelor criticii istorice, inaugurate de școala istoricilor germani. G. Monod, autor al unor cunoscute studii asupra izvoarelor epocii merovingiene, a imprimat publicației sale direcția caracteristică istoriografiei apusene de la sfârșitul secolului trecut, istoria istorizantă, pe care adversarii ei aveau s-o numească mai tirziu „histoire-bataille”. La acea dată, istoria evenimentială putea aduce încă mari servicii cunoașterii dezvoltării societății umane, studiul critic al izvoarelor reprezentînd primul pas spre reconstituirea trecutului societății omenești. În această direcție a fost orientată lucrarea a doi colaboratori ai revistei, Langlois și Seignobos, *Introduction aux études historiques*, lucrare care a devenit modelul istoriografiei *positiviste*.

În anul 1929, apariția „Analelor” lui M. Bloch și L. Febvre inaugurează direcțiile noi ale istoriografiei franceze, în vreme ce „Revue Historique” rămîne o publicație fidelă tradiționalismului istoriografic. Succesele noii orientări au fost reafirmate după al doilea război mondial, în cît astăzi se manifestă o influență preponderentă în istoriografia franceză a școlii de la „Annales”. „Revue Historique”, deși credincioasă istoriografiei pozitiviste, nu a putut rămîne indiferentă față de adepții noului curent. Dar, spre deosebire de „Annales”, care constituie organul unor orientări caracterizate prin efortul de a îmbina istoria cu celelalte științe sociale, „Revue Historique”, afirmîndu-se ca o publicație reprezentativă pe plan național, își oferă paginile celor mai diverse orientări. Astfel, alături de istoricul idealist subiectiv H. I. Marrou, care semnează rubrica de metodologie, se întîlnesc studii de istorie socială și economică asigurate de analiști — B. Gille, P. Chaunu — sau chiar de istorici marxști — P. Vilar, J. Bouvier.

De foarte multă vreme, problemele de metodologie constituie obiectul unor vii dezbateri și discuții între istorici. Rolul important jucat de istoriografia marxistă, în această dispută, este recunoscut și de J. Glénisson, care arată că, dacă n-ar fi existat opoziția curentului, marxist în istoriografia franceză, de mult timp relativismul istoric și-ar fi impus punctul de vedere¹.

Un reprezentant de seamă al criticii idealiste a materialismului istoric în Franța de după cel de-al doilea război mondial este, alături de R. Aron și P. Ricoeur, istoricul H. I. Marrou². Istoric de profesie Marrou este, în chip firesc, interesat de problemele de metodologie. Ridicându-se cu vigoare împotriva istoriei istorizante, el militează pentru lucrări de analiză și sinteză³, reacționând împotriva dezmembrării istoriei în istorii particulare, pentru a face elogiul istoriei generale a civilizației, care semnifică în concepția sa veritabila istorie⁴.

Criticând cu hotărâre istoria evenimentială și istoriografia pozitivistă, care continuă să repudieze orice aparență de filozofie, H. I. Marrou apreciază că știința istorică nu se poate dezinteresa de filozofie, deoarece filozofia istoriei furnizează ipoteze a căror verificare inspiră, animă cercetarea și care fac să progreseze știința⁵. Istoric de o mare erudiție și cu preocupări multilaterale, Marrou este atras și de problemele de istoriografie; în această direcție, el subscrie la eforturile întreprinse de P. Renouvin, F. Braudel și E. Labrousse pentru studiul istoriei istoriografiei. În lucrările sale, Marrou nu depășește însă limitele subiectivismului, negând posibilitatea reflectării obiective a trecutului istoric și neevidențind importanța factorului economic ca element determinant al dezvoltării societății omenești. El supune fără reticențe istoria istoricului (istoria e inseparabilă de istoric, afirmă, de altfel, Marrou) și pe istoric influențelor timpului și mediului; în acest fel, orice interpretare istorică nu poate depăși anumite limite subiective. Adept al intuiționismului, el îndeamnă pe istorici să renunțe la aplicarea metodelor de cercetare exactă ale științelor naturii. Prezentarea diferitelor lucrări prilejuiește istoricului francez reluarea discuției în jurul unor probleme de bază ale cunoașterii în istorie. Reafirmând că, pentru el, filozofia critică a istoriei înseamnă „analiza structurilor logice ale cunoașterii istorice”, autorul își mărturisește adevăratul concept diltheyian al comprehensiunii (Verstehen), pe care îl consideră elementul fundamental de distincție între științele umane și cele ale naturii. Afirmăția sa că „înțelegerea” nu este o „specie privilegiată de intuiție”, ci o formă de activitate a rațiunii în care subiectul cunoscător se recunoaște în obiectul cunoașterii, nu face decât să confirme subiectivismul și relativismul metodei preconizate de el, ce are totuși meritul de a se distanța de iraționalism. În sprijinul teoriei sale asupra cunoașterii, Marrou citează formula paradoxală a lui Bultmann: „Singur istoricul care este animat de participarea sa la istorie... va fi capabil să înțeleagă istoria. În acest sens, cea mai subiectivă interpretare a istoriei este, în același timp, cea mai obiectivă”. În realitate, experiența de viață a istoricului îl ajută pe acesta în înțelegerea fenomenelor analizate, dar fără cunoașterea legilor sociale obiective care guvernează dezvoltarea societății umane nu se poate realiza o lucrare istorică cu un profund caracter științific.

Marrou remarcă — de astă dată cu dreptate — că istoria înaintează prin noi interpretări care evidențiază partea pozitivă și negativă a interpretărilor anterioare: „Tratările succesive, ale aceluiași obiect istoric arată cum corectarea unui punct de vedere conduce la un punct de vedere nou, care va fi într-o zi și el, la rândul său, găsit insuficient”⁶.

¹ J. Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în vol. *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940-1965)*, p. LXIII.

² H. I. Marrou, *Théorie et pratique de l'histoire, Troisième chronique de Méthodologie historique*, „Revue Historique” (în continuare R.H.), 89, janv.-mars 1965, p. 139-170.

³ *Ibidem*, p. 140-141.

⁴ *Ibidem*, p. 169-170.

⁵ *Ibidem*, p. 156.

⁶ *Ibidem*, p. 169.

El recomandă o istorie care nu e nici simpla relatare a evenimentelor, nici enunțare de legi sociologice. Este însă greu de crezut că istoria globală voită de istoricul Marrou poate fi scrisă prin metodele preconizate de filozoful Marrou.

Legată de problema sintezelor istorice și marea amploare pe care a luat-o cercetarea conjuncturalului și a structuralului în dauna evenimentialului este și apariția metodei cantitative, care și-a găsit, de asemenea, locul în paginile din „Revue Historique”.

După cum arată Jean Marzewski⁷, în momentul de față există cel puțin trei concepții asupra aplicării metodelor cantitative în istoria economică. Prima și cea mai folosită ar consta din ilustrarea narațiunii istorice cu date statistice, servind la caracterizarea structurilor studiate și putând astfel să exprime o evoluție dintr-o anumită perioadă determinată sau o dependență între una sau mai multe serii de fapte.

A doua, cunoscută sub numele de „new economic history” sau „econometric history” și aplicată, în special, în S. U. A.⁸, constă în identificarea unor anumite variabile în realitatea istorică și construirea unui model ca să reprezinte relațiile existente dintre variabilele respective, deducând din acestea anumite valori necunoscute documentar. Rezultate dintre cele mai interesante, folosind metoda respectivă în acest al doilea înțeles, a obținut Emmanuel Le Roy-Ladurie în cunoscutele sale lucrări *Les paysans du Languedoc*⁹ și *Histoire du climat depuis l'an 1 000*¹⁰. El a reușit cu mult succes, după cum arată Pierre Chaunu în două studii din „Revue Historique”¹¹, să transpună istoria cantitativă din domeniul economicului în cel al climatologiei, întocmind serii de mari proporții pentru reconstituirea climei franceze și europene cu multe secole în urmă. Pentru întocmirea acestor serii, Le Roy-Ladurie s-a folosit, în primul rând, de datele înfloririi și culesului viței de vie și de mișcarea ghețarilor. Pe baza acestor fenomene, el a reușit să reconstituie variațiile climatice de scurtă durată pe mai multe secole. Astfel, folosind seriile de date statistice din ultima sută de ani, care constituie o perioadă de încălzire treptată, Le Roy-Ladurie a izbutit să reconstituie variațiile climatice din anii 1570—1850, ce reprezintă o perioadă de răcire a continentului, constituind *simetria inversă* a actualei perioade de încălzire. Cu toate rezervele pe care le avem asupra concepției istorice a lui Le Roy-Ladurie, asupra căroră vom mai reveni, lucrările constituie, desigur, un succes remarcabil din punct de vedere metodologic, îndreptățindu-l pe Pierre Chaunu, el însuși un adept al metodologiei cantitative, să-l considere un deschizător de drumuri¹².

Al treilea înțeles al metodei este cel de istorie cantitativă, al cărei promotor în Franța este Jean Marzewski¹³. Acesta, pornind de la folosirea seriilor lungi de date statistice având la bază venitul național al Franței, ajunge la elaborarea unor modele matematice pentru cu-

⁷ Jean Marzewski, *L'histoire quantitative, International Conference on New approaches in the social sciences and their application to the field of contemporary history*, Londra, 25—27 octombrie, 1967.

⁸ Vezi Alfred H. Conrad and John R. Meyer, *The Economics of Slavery in the Ante Bellum South*, în „The Journal of Political Economy”, LXVI, 2, 1958, p. 95—130 (apud J. Marzewski).

⁹ E. Le Roy-Ladurie, *Les paysans du Languedoc*, Paris, SEVPEN, VIe section de l'E. P.H.E., Bibliothèque générale, 2 vol. 1966.

¹⁰ E. Le Roy-Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an 1000*, Paris, 1967, Flammarion, Nouvelle Bibliothèque scientifique, préface de Pierre Pédclaborde.

¹¹ P. Chaunu, *A partir du Languedoc. De la peste noire à Malthus. Cinq siècles d'histoire sérielle*, R.H., 91, avril-juin, 1967, p. 359—380; *Le climat et l'histoire. À propos d'un livre récent*, R.H., 91, oct.-déc. 1967, p. 365—376.

¹² *Le climat et l'histoire*, p. 368.

¹³ Jean Marzewski, *op. cit.*, vezi și *Introduction à l'histoire quantitative*, Librairie Droz, Genève, 1965, p. 39.

nașterea dezvoltării diferitelor ramuri ale economiei naționale¹⁴. Bazele acestei metode au fost elaborate cu 30 de ani în urmă, în S. U. A., de Simon Kuznets¹⁵. Metoda s-a răspândit și în Europa, apărând lucrări ca cele ale lui Phyllis Deane și B. R. Mitchell în Marea Britanie¹⁶, W. G. Hoffmann și H. J. Müller în Germania¹⁷ sau K. Bjerke și Niels Ussing în Danemarca¹⁸. Cu toate că au apărut lucrări de istorie cantitativă în diferite țări, patria acesteia, pentru Europa, rămâne Franța, datorită activității teoretice și practice ale lui Marczewski. Metoda, care se opune procedeele tradiționale de investigație istorică, a dat naștere la diferite discuții și critici, care au apărut parțial și în „Revue Historique”, prin recenzarea cărții lui Jean Marczewski, *Introduction à l'histoire quantitative*, de către Claude Fohlen¹⁹ și prin articolul lui Pierre Vilar, *Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens „Histoire quantitative” ou économétrie rétrospective?*²⁰. Ambii autori — dintre care Vilar, de pe poziții marxiste — caută să limiteze sfera de aplicare a metodei și locul pe care îl ocupă aceasta în metodologia istoriei, recunoscându-i în acest caz valoarea alături de cea a celorlalte instrumente de cercetare deja cunoscute. În cazul în care istoria cantitativă este luată în această accepție, trebuie, desigur, să subliniem unele merite ale metodei, și anume pe acela de a putea să repereze diferitele schimbări calitative în dezvoltarea economică prin intermediul unor discontinuități cantitative și pe acela de reconstituire a unor valori cantitative ce lipsesc documentar. În această privință ne alăturăm lui Claude Fohlen, care recunoaște valoarea procedeele puse în discuție natural cu aceeași rezervă pe care o are și recenzentul lucrării *Introduction à l'histoire quantitative* în ceea ce privește perioadele istorice în care metoda poate fi aplicată. Această rezervă, de altfel, constituie una din principalele obiecții aduse istoriei cantitative, susținându-se, contrar afirmațiilor lui Marczewski, că procedeul nu poate fi aplicat decât unor perioade istorice foarte bogate în date statistice. Astfel, Pierre Vilar consideră chiar periculoase reconstituirile lipsite de o suficientă bază documentară. În ceea ce privește stabilirea schimbărilor calitative survenite prin unele discontinuități cantitative, atât Fohlen, cât și Vilar subliniază faptul că prin metoda lui Marczewski nu poate fi stabilită originea schimbărilor. După cum arată autorul articolului *Histoire quantitative ou économétrie rétrospective?*, acest lucru s-ar datora faptului că atât oamenii, cât și „faptele excepționale, rupturile majore ale continuității constituie pentru această [metodă] variații exogene pe care trebuie să le împrumute”²¹. Desigur, observațiile sînt juste, dar însuși Marczewski a subliniat aceste limite, arătînd că istoria cantitativă nu înlătură pe cea calitativă, fiecare dintre ele avînd rolul de a ajuta pe cealaltă. Același critic al lui Marczewski pune în discuție chiar și obiectivitatea istoriei cantitative, în special pentru cercetarea perioadelor mai vechi, deoarece nu întotdeauna expresia cantitativă reproduce în mod corect realitatea, trebuind să se țină seama că, în cadrul seriilor lungi de valori, atât conținutul, cât și măsura faptului

¹⁴ J. Marczewski, *Take-off in France*, Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée (în continuare Cahiers de l'ISEA), Série A.D., Paris, 1961; J.C. Toutain, *Le produit de l'agriculture française de 1700 à 1958*, Cahiers de l'ISEA, Série A.F., 1 et 2, Paris, 1961; *La population de la France de 1700 à 1959*, Cahiers de l'ISEA, Série A.F., 3, 1963; T. Markovitch, *L'industrie française de 1789 à 1959*, Cahiers de l'ISEA, Série A.E., 4, 5, 6 et 7, 1965 et 1966.

¹⁵ Vezi, în special *Quantitative Aspects of the Economic Growth, Economic Development and Cultural Change*, oct. 1956-janv. 1963.

¹⁶ Phyllis Deane and Cole, *British Economic Growth, 1688—1959*, University Press, Cambridge, 1962; B. R. Mitchell and Phyllis Deane, *Abstract of British Historical Statistics*, University Press, Cambridge, 1962.

¹⁷ W. G. Hoffmann și H. J. Müller, *Das Deutsche Volkseinkommen, 1851—1957*, Tübingen, 1959.

¹⁸ K. Bjerke et Niels Ussing, *Studier over Denmark's National Produkt, 1870—1950*, Copenhagen, 1958.

¹⁹ Claude Fohlen, *Jean Marczewski, Introduction à l'histoire quantitative*, R.H., p. 91, avril-juin 1967, p. 479—480.

²⁰ Pierre Vilar, *Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens „Histoire quantitative” ou économétrie rétrospective?*, R.H., 89, avril-juin 1965, p. 293—312.

²¹ P. Vilar, *op. cit.*, p. 302.

istoric observat se pot schimba. Această dificultate, de altfel, nu este specifică doar istoriei cantitative, ci și istoriei economice și seriale în general²². În cazul în care istoria cantitativă nu este luată în înțelesul lui Marczewski, care, după cum am văzut, o consideră doar o parte a istoriei referindu-se doar la venitul național, ci în cel al altor autori — în sensul unei forme noi a istoriografiei în general —, la cele arătate trebuie aduse substanțiale critici, alăturându-ne în primul rând întrebării cu care Claude Fohlen își încheie recenziile: „que deviennent les hommes dans cette vision quantitative du passé?”²³. Vilar face aceeași obiecție ridicându-și în același timp împotriva lipsei narațiunii istorice în cazul în care istoria societății s-ar reduce doar la cea cantitativă. Astfel s-ar ajunge într-adevăr la scheme abstracte, în care ar dispărea oamenii vii, activitatea transformatoare a acestora și lupta claselor sociale prin care se realizează progresul social. Limitată însă la o simplă metodă de cercetare, în înțelesul restrâns pe care i-l dă Marczewski, istoria cantitativă reprezintă un fapt pozitiv, constituind o preocupare generală a istoriografiei internaționale.

Pe linia preocupărilor de cercetare cantitativă pentru aprofundarea studiilor de istorie socială se situează și articolul lui R. Cazelles *Les mouvements révolutionnaires du milieu du XIVe siècle et le cycle de l'action politique*²⁴, care încearcă să delimiteze partea ce revine fiecărei explicații posibile pentru înțelegerea mișcărilor revoluționare de la mijlocul secolului al XIV-lea.

R. Cazelles stabilește o serie de curbe ce exprimă organizarea și activitatea consiliului regal, pe baza cărora trage concluzii, fiind în măsură să accentueze sau să corecteze fapte deja cunoscute sau să releve noi aspecte ale mișcărilor sociale de la mijlocul secolului al XIV-lea, emițând ipoteze pentru istoria Franței în prima fază a războiului de 100 de ani.

Interesul lărgit pentru problemele legate de studiul structurilor sociale este dovedit de spațiul acordat de P. Léon discuțiilor privitoare la lucrarea Adelinei Daumard *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*²⁵. Autoarea, evident sub influența școlii cunoscutului istoric E. Labrousse, întreprinde un studiu de mare anvergură asupra burgheziei pariziene din perioada Restaurării și a Monarhiei din Iulie. De la început se poate remarca interesul manifestat de ea pentru a fixa cadrul investigațiilor sale, Parisul, acest centru mare al burgheziei franceze, permițând elemente apreciative de mare întindere. Disponerea materialului reflectă direcțiile în care autoarea și-a orientat analiza sa. O primă parte este afectată descrierii structurilor burgheziei pariziene, istoricul relevând o infinitate de grupuri, din care reține un număr de patru cu o anumită coerență. O atenție deosebită este acordată studiului mentalității burgheze, al comportamentului burghez în viața de familie. Activitatea burgheziei în viața colectivă reprezintă ultima parte a lucrării. Îndepărtînd cu grijă detaliul fără semnificație, autoarea a urmărit să realizeze o sinteză pe măsura orientărilor noii istoriografii sociale, evitînd cu grijă „excepția” și vizînd determinarea de tipuri și de cazuri generale. A. Daumard, fără a neglija total sursele narative, acordă prioritate documentelor seriale. Statisticiană apreciată, autoarea, deși recunoaște limitele instrumentului său, cade în greșeala de a exagera cantitativul, fapt ce apare evident în detrimentul calitativului, căci există domenii — gîndirea, atitudinile oamenilor — în fața cărora cifra se dovedește, în cea mai mare parte, a fi neputincioasă. Lucrarea, ea însăși o sinteză a istoriei burgheziei pariziene în prima jumătate a secolului al XIX-lea, înglobează o serie de sinteze parțiale menite a rezuma cititorului rezultatele obținute. Deși are meritul de a evidenția aspecte importante privitoare la burghezia franceză, ea are și limite, ușor sesizabile istoricului marxist, care nu poate trece cu vederea neglijarea problemei luptei de clasă, problematică fără de care cunoașterea cu adevărat științifică a societății franceze în prima jumătate a secolului

²² Ph. Wolf, *L'étude des économies et des sociétés avant l'ère statistique l'Histoire et ses méthodes*, Volume publié sous la direction de Charles Samaran, Paris, Gallimard, 1961, p. 886—887, 917.

²³ Claude Fohlen, *op. cit.*, p. 480.

²⁴ R.H., 86, oct.-déc. 1962, p. 279—312.

²⁵ P. Léon, *Une grande thèse sur la bourgeoisie française*, R.H., 89, jan.-mars 1965, p. 61—70.

al XIX-lea nu este posibilă. Este inutil, credem, a mai preciza importanța majoră a acordării interesului cuvenit pentru punerea în lumină a semnificației luptei de clasă ca manifestare a confruntării dintre nou și vechi cu rezultate pozitive pentru evoluția societății umane.

Efortul istoriografiei franceze de a ridica investigația de la reconstituirea faptelor la analiza structurilor social-politice este vizibil mai ales în istoria politică. Cercetările lui Jean Meynaud asupra „grupelor de presiune” au inaugurat o nouă fază în această direcție. Paralel cu aceste cercetări, o atenție deosebită a fost acordată compoziției adunărilor naționale, mai ales a celor din timpul Revoluției. Studiul lui Patrick-Bernard Higonnet consacrat compoziției Camerei deputaților între anii 1827—1831 se înscrie pe linia acestor preocupări; articolul este ilustrativ sub un dublu aspect: acela al orientării cercetării și acela al metodei de analiză a surselor²⁶. Cu ajutorul ordinatoarelor, autorul a putut întreprinde numeroase clasificări ale deputaților, după cele mai variate criterii: vîrstă, profesiune, loc de naștere, experiență politică etc. Două criterii au fost însă considerate fundamentale și pe acestea se întemeiază întregul studiu: apartenența socială (aristocrația vechiului regim și burghezia) și orientarea politică (dreapta și stînga). Pentru a releva utilitatea acestor clasificări, este suficient un singur exemplu. Pornind de la repartizarea teritorială a deputaților după regiunile ordonate în funcție de productivitatea solului, Higonnet constată că, în regiunile cu o producție de grîu de 8 hl/ha, stînga avea 12% din deputați, iar dreapta 23%; în regiunile unde producția trecea de 15 hl/ha, deputații stîngii erau în proporție de 20%, iar cei ai dreptei de 13%. Autorul observă că dreapta își păstra autoritatea politică în regiunile cele mai înapoiate sub aspect economic și social. Concluzia lui Higonnet că burghezia, care, sprijinită de mase, pusese capăt domniei Bourbonilor în iulie 1830, a fost prea slabă pentru a putea păstra puterea este întemeiată.

Nu putem fi însă de acord cu afirmația lui că, după înlăturarea lui Carol al X-lea, existau toate premisele pentru o reconciliere care să suprimе diviziunile politice și regionale. Insurecția din noiembrie 1831 de la Lyon — considerată de Fernand Rude ca mai importantă decît revoluția din iulie 1831²⁷ — era manifestarea unei forțe sociale, proletariatul, care rămîne în afara obiectivului cercetării autorului, dar care avea să modifice fundamental configurația vieții politice franceze. Conservatorismul tot mai accentuat al Monarhiei din Iulie nu poate fi înțeles fără luarea în considerație și a acestui factor.

Un alt curent destul de răspîndit în Franța este cel al geoistoriei, al cărui inițiator și conducător este considerat F. Braudel²⁸. Problema determinismului geografic a constituit de-a lungul secolelor un mod sui-generis de interpretare a istoriei, mai mult sau mai puțin luat în seamă. În secolul nostru problema s-a pus inițial altfel, și anume sub forma unei apropieri metodologice, considerîndu-se fenomenul istoric ca un fenomen complex ce trebuie studiat de diferite științe umane²⁹. Lucien Febvre motiva în lucrarea sa scrisă în colaborare cu L. Bataillon, *La Terre et l'Evolution humaine*³⁰, necesitatea apropierei dintre istorie și geografie, considerînd că istoricul nu poate studia dezvoltarea societății fără a ține seama de mediul geografic, iar geograful nu poate înțelege schimbările naturii fără a ține seama de influența omului asupra ei. Febvre se ridică împotriva istoriografiei tradiționale, care rupe istoria umană de cea a naturii, cît și împotriva determinismului geografic vulgar. Mediul geografic este pentru istoricul francez doar „o posibilitate a unei dezvoltări”³¹ și nu o cauză determinantă. Poziția lui Febvre și a

²⁶ Patrick-Bernard Higonnet, *La composition de la Chambre des Députés de 1827 à 1831*, R.H., 92, avril-juin 1968, p. 351—378.

²⁷ F. Rude, *Le mouvement ouvrier à Lyon de 1827 à 1832*, Paris, 1944, p. 738.

²⁸ F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen...*, Paris, A. Colin, 1967, t. I, 592 p.; t. II, 632 p.

²⁹ Vezi p. 141.

³⁰ L. Febvre et L. Bataillon, *La Terre et l'Evolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, Paris, 1924.

³¹ I. S. Kon, *Unele probleme ale filozofiei istoriei în istoriografia franceză contemporană*, în *Critica unor aspecte ale istoriografiei burgheze*, Bibl. Analelor româno-sovietice, Seria istorie, București, 1959, p. 84.

colaboratorilor săi de la „Annales” a evoluat însă spre o contopire a istoriei cu geografia, alunecând pe panta determinismului geografic. Această orientare o au și studiile de geoistorie apărute în ultimii ani în „Revue Historique”.

Raportul dintre geografie și istorie a fost analizat de Pierre George în articolul *Géographie et histoire* și va fi discutat într-o altă parte a prezentei lucrări³². Pierre Chaunu, pe de altă parte, analizează în două articole³³ lucrările capitale ale lui Emmanuel Le Roy-Ladurie, *Les paysans du Languedoc* și *Histoire du climat depuis l'an 1000*, pe care le-am mai amintit, deoarece ambele sînt exemple reușite de istoria serială. La prima lucrare a sa, care este, de fapt, o istorie agrară, autorul pune jaloanele unei istorii a climei, și anume în capitolul intitulat „Suggestions du climat”. Le Roy-Ladurie reconstituie variabile ale climatului francez și, pornind de la datele calendaristice ale culesului viilor, restabilește condițiile geografice ale vieții economice și sociale ale țărănimii din Languedoc. Cu toate că autorul nu se consideră un adept al determinismului geografic, și aici P. Chaunu, care îi recenzează lucrarea, este de acord cu el, totuși nu face altceva decît să demonstreze influența climatului asupra vieții economice, sociale și politice din Franța și Spania de-a lungul mai multor secole. Noi nu contestăm această influență, dar nu o considerăm determinantă. Pierre Chaunu, după cum am mai arătat, prezintă în paginile aceleiași reviste și a doua lucrare a lui Le Roy-Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an 1000*.

Ceea ce relevă Chaunu, în primul rînd în studiul pe care îl face asupra lucrării lui Le Roy-Ladurie, este calitatea autorului de a se menține în domeniul științelor naturii pe tot parcursul lucrării fără a încerca să aplice rezultatele obținute în cercetarea sa istoriei societății umane, cu toate că pornește de la date concrete strinse tocmai din acest domeniu³⁴. În ceea ce privește metodologia autorului și rezultatele obținute nu vom insista, deoarece ne-am referit asupra lor atunci cînd am analizat unele lucrări de istorie cantitativă. Pierre Chaunu este mai conciliant față de diferenții partizani ai determinismului istoric pe care îi critică Le Roy-Ladurie, dintre care amintim pe Huntington și Brooks.

Încercarea lui Emmanuel Le Roy-Ladurie este, desigur, foarte interesantă în special ca metodă de lucru, demonstrînd în mod practic necesitatea pentru istoricul de astăzi de a avea o pregătire multilaterală, pentru a surprinde fenomenul istoric în toată complexitatea sa, cu toate că ne menținem rezervele deja formulate în legătură cu istoria cantitativă. Pe de altă parte, el acordă determinismului geografic o prea mare importanță, cu toate că-l respinge.

Dintre colaboratorii publicației „Revue Historique” în ceea ce privește rolul climatologiei în istorie, poziția cea mai apropiată de concepția noastră o are Emilienne Demougeot în articolul *Variations climatiques et invasions*³⁵, care acordă o atenție cuvenită mediului geografic, fără a-l considera însă în mod exclusiv ca determinant al migrației popoarelor, după cum îl apreciază de exemplu Huntington³⁶ sau Brooks³⁷. Autoarea consideră climatul doar un factor influent care a favorizat sau accelerat fenomenul migrației din antichitate. Ea subliniază însemnătatea factorului social față de mediul geografic, care are doar un rol complementar. Factorii economici și sociali sînt puși însă pe același plan, autoarea neglijînd raportul dintre forțele de producție și relațiile de producție. Cu limitele semnalate, geoistoria are totuși, după părerea noastră, calitatea de a fi permis cel puțin reconstituirea cadrului climatic al istoriei economice și sociale pentru anumite perioade istorice și pentru anumite țări.

³² Vezi p. 141.

³³ Vezi nota 11.

³⁴ P. Chaunu, *op. cit.*

³⁵ R.H., 89, jan.mars 1965, p. 1—22.

³⁶ R. Huntington, *The pulse of Asia*, Boston, 1907, „Civilisation and Climate”, New Haven, ed. a 2-a, 1927.

³⁷ C.E.P. Brooks, *Climate through the Ages*, Londra, 1949—1950.

Este cunoscut interesul sporit pe care istoriografia contemporană îl acordă problemelor demografice. Deși mulți istorici, rupți de metodele statisticii matematice, privesc cu scepticism rezultatele investigațiilor demografilor în epoci istorice din perioada prestatistică, totuși numărul studiilor de demografie medievală este în continuă creștere. Astfel, Etienne Robert a creat la Bordeaux un laborator de demografie a antichității romane, întemeindu-și cercetările pe date furnizate de inscripțiile funerare. Doi istorici americani, W. Borah și S. F. Cook, autori ai unei interesante lucrări asupra populației Mexicului Central în secolul al XVI-lea, studiu — ce face obiectul analizei istoricului P. Chaunu — care, prin rezultatele sale, revizuieste complet reprezentarea noastră asupra istoriei populației Americii precolumbiene, au aplicat metoda regresivă mergînd de la sigur spre mai puțin sigur și folosind cu succes sursele fiscale. După cum se știe, administrația spaniolă din America s-a arătat deosebit de preocupată de stabilirea numărului populației aflate sub supravegherea ei. Indicațiilor numerice cuprinse în contractele de explorare sau de cucerire li s-au adăugat succesiv sistemul fiscal, administrația regală, care a utilizat vechiul impozit indian pe cămin, și recensămintele (amintim celebrul recensămint mexican din 1793), astfel că, alături de șansa păstrării arhivelor epocii coloniale, cercetătorul beneficiază astăzi de o masă de informație deosebit de valoroasă pentru reconstituirea demografiei Americii spaniole. Utilizînd bogatele date oferite de sursele enumerate mai sus, cercetătorii americani de la Berkeley au realizat un valoros studiu al populației Americii indiene în veacul al XVI-lea ³⁸.

Deși factorul demografic nu influențează decisiv asupra evoluției generale a societății, nu trebuie negată importanța sa, iar problema e necesar a fi privită din punctul de vedere al interacțiunii mod de producție, mijloace de comunicație — factor demografic — mediu geografic. Istoricul marxist va recunoaște, desigur, necesitatea valorificării rezultatelor analizelor demografice, dar el va da prioritate interpretării din punctul de vedere al evoluției economice și sociale a schimbărilor petrecute în populație.

Din acest punct de vedere este utilă pentru cercetătorul structurilor sociale și genealogia, care, sub influența metodei cantitative și a noilor curente ce se opun istoriei evenimențiale, și-a creat un nou drum în istoriografia franceză din ultimii ani ³⁹. Interesul istoricului pentru studierea dinamicii grupurilor sociale, în special din cadrul nobilimii, pe baza documentului genealogic este subliniat și de Michel Peronnet ⁴⁰. El scoate în evidență posibilitatea unei cunoașteri cantitative a fenomenului de ascensiune sau declin social. După cum remarcă însuși autorul, fișa genealogică nu trebuie însă considerată mai mult decît un instrument de lucru, ce urmează „să fie supus unei prelucrări ulterioare de natură statistică sau cartografică, permițînd astfel „definirea elementului obiectiv al analizei”.

O consecință a orientării istoriografiei franceze spre vaste studii de sinteză o constituie necesitatea unei interdependențe a științelor sociale, cit și a celor ale naturii în vederea cercetării istoriei societății. Este cunoscută orientarea școlii de la „Annales” în această privință, prin urmărirea unor înnoiri metodologice ce constau în imbinarea istoriei cu economia, sociologia demografia, geografia etc. În anii din urmă s-a mers pînă la ideea unei contopiri a istorie

³⁸ P. Chaunu, *La population de l'Amérique indienne*, R.H., 88, juillet — sept. 1964, p. 111 — 119 : cf. W. Borah și S. F. Cook, *The population of Central Mexico in 1548, Analysis of the „Suma de visitas de pueblo”*, Berkeley, University of California Press, 1960.

³⁹ J. M. de Tupigny, *Généalogie*, în *L'histoire et ses méthodes*, sub red. lui Ch. Samaran, Paris, 1961, p. 724 — 740 ; *Guide de recherches généalogiques aux Archives Nationales*, Paris, 1956 ; P. Blucke, *La généalogie*, Paris, 1961 ; vezi și lucrările lui Blucke, *Les magistrats du Parlement de Paris*, Paris, 1960 ; *L'origine des magistrats du Parlements de Paris au XVIIIe siècle*, Paris, 1956 ; *Les magistrats du Grand Conseil*, Paris, 1966 ; *Les Pages de la Grande Ecurie*, Paris, 1966.

⁴⁰ *Généalogie et histoire : approches méthodiques*, R. H., 92, janv.-mars. 1968, p. 111 — 122.

cu geografia și cu economia, pornindu-se de la teza că în orice fenomen social există elemente de economie, istorie sau geografie⁴¹.

Publicație franceză de mare circulație, „Revue Historique” pune în discuție printre nenumăratele probleme de metodologie și filozofie a istoriei și această teză a școlii de la „Annales”, în primul rând prin studiile lui Pierre Chaunu⁴² asupra lucrărilor lui Emmanuel Le Roy-Ladurie, *Les paysans du Languedoc* și *Histoire du climat depuis l'an 1000*⁴³. „La caractéristique la plus profonde des sciences de l'homme dans les pays d'expression française — scrie Pierre Chaunu — c'est qu'elles sont à composante à la fois historique et géographique. Les sciences de l'homme en France sont sciences de la longue durée, donc à entraînement historique, sciences du nombre des hommes, donc à moteur démographique, elles sont solidement enracinées dans l'espace ordonnée, compris, relié au passé de la géographie vidalienne, à la différence des Social Sciences anglo-saxonnes qui sont essentiellement sociologie, mathématique abstraite des comportements”⁴⁴.

Aceeași problemă, de pe altă poziție, este ridicată și de Pierre George⁴⁵, care consideră geografia drept o sinteză a „științelor fizice și naturale” care își are rațiunea de a exista prin ceea ce o apropie de istorie și, prin intermediul acesteia, de celelalte științe umane. Relevând caracterul istoric al fenomenelor, Pierre George se apropie de concepția materialist-dialectică asupra evoluției sociale, susținând că societatea de astăzi constituie, „termenul unei evoluții care s-a născut în cea de ieri” și care reprezintă „compromisul între ceea ce a supraviețuit din trecut și cele mai îndrăznețe acțiuni ale prezentului”. Strinsa colaborare dintre geografie și istorie și celelalte „științe umane” este necesară deoarece, după cum arată autorul, „orice fenomen istoric este în același timp economic, social și politic”⁴⁶. După câte vedem, Pierre George pune pe același plan economicul cu politicul, nerecunoscând rolul primordial al modului de producție în dezvoltarea societății.

Aceeași problemă a raportului dintre istorie și celelalte științe sociale este ridicată și de Jean Lhomme în articolul *L'attitude de l'économiste devant l'histoire économique*⁴⁷, pornind însă de la alte premise, și anume de la cercetarea cu precădere a economicului. Autorul caută să stabilească locul istoricului în cercetarea economică, ajungând la concluzia că atât acesta, cât și economistul își pot furniza reciproc materia primă în funcție de scopul cercetării. Această optică a istoriografiei franceze de a înțelege fenomenul istoric își are, desigur, latura sa pozitivă, prin depășirea stadiului istoriei evenimentiale și prin recunoașterea interacțiunii unei pluralități de factori în dezvoltarea istorică a societății. Fenomenul istoric nu este studiat izolat, ci în conexiune cu o multitudine de factori și forțe, ce se intercondiționează, influențând procesul de dezvoltare, ceea ce a determinat, după cum am mai arătat, pe Pierre George⁴⁸ să considere, ca și Braudel⁴⁹, fenomenul istoric în același timp economic, social și politic.

Fenomenul istoric are într-adevăr un aspect economic, social și politic, dar între aceste trei laturi ale sale există un anumit raport, care, în ultimă instanță, se rezumă la unitatea dialectică dintre existența socială și conștiința socială, ce caracterizează întreaga activitate umană.

⁴¹ F. Braudel, *La géographie face aux sciences humaines*, în „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations”, Paris, 1951, 6, nr. 4, p. 492; Ch. Morazé, *Essai sur la civilisation d'Occident*, Paris, 1950.

⁴² Vezi nota 11.

⁴³ Vezi notele 9 și 10

⁴⁴ *A partir du Languedoc...*, în R.H., 91, april-juin 1967, p. 359–360.

⁴⁵ P. George, *Géographie et histoire*, R.H., 87, april-juin 1963, p. 293-304.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 301.

⁴⁷ R.H., 88, april – iunie 1964, p. 297–306.

⁴⁸ *Op. cit.*, p. 301.

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 492.

Foarte semnificativ în legătură cu noua direcție a istoriografiei franceze este și articolul lui B. Gille, *Finance internationale et Trusts*⁵⁰. Investigațiile arhivelor particulare, acumularea recentă la Paris și în depozite provinciale de fonduri de arhive de întreprinderi au oferit documente inedite, permițând orientarea cercetării în acest domeniu. Problemele privind istoria întreprinderilor sînt mai familiare istoricilor din S.U.A. și R. F. a Germaniei, care au preocupări mai vechi în această direcție, în Franța, în acest sens, rolul lui B. Gille și J. Bouvier rămînd esențial. Problema relațiilor economice internaționale în strînsă corelație cu grupurile financiare și cu trusturile permite apariția a două categorii de actori principali : marile întreprinderi internaționale și guvernele.

În paralel există două serii de surse : arhivele publice și arhivele particulare, cele publice incontestabil mai bine cunoscute, cuprinzînd un bogat material de ordin diplomatic, administrativ și financiar. Arhivele private constituie o parte însemnată a documentației, a cărei importanță este relevată de autor. Trusturile, care au organizat științific arhivele lor, încredințîndu-le unui personal specializat, oferă un material indispensabil pentru toate problemele de tehnică economică, fiind însă mult mai discrete în ceea ce privește politica de întreprindere și raporturile firmelor cu alte puteri civile sau economice. Pe această cale, arhivele personale — mai ales corespondențele — pot oferi un material faptic mai bogat decît arhivele înseși ale întreprinderii. O altă sursă foarte utilă, dar care trebuie privită cu multă atenție, o constituie presa economică și financiară. Privitor la izvoare trebuie arătat că autorul nu face referiri la arhivele organizațiilor sindicale muncitorești, precum și la arhivele de stat care sînt în legătură cu trusturile. Obstacolele înfruntate de istoricii preocupați de studiul istoriei tehnicii — care trebuie să servească de bază istoriei economice — sînt generate de faptul că istoricul nu posedă în general competența necesară pentru a înțelege și explica tehnica în prezent și retrospectiv. În ansamblu aceste cercetări scot la iveală materiale factice de primă importanță, dificultățile și deosebirile de vederi fiind legate de interpretarea datelor obținute.

Pe linia preocupărilor de studiere a istoriei societății umane în strînsă legătură cu sociologia se încadrează articolul lui P. Barral, *La sociologie électorale et l'histoire*⁵¹. Originea acestei discipline — o imbinare a istoriei, geografiei, statisticii și sociologiei — trebuie căutată în studiul lui André Siegfried, *Le tableau politique de la France de l'Ouest*, apărut în 1913. Studiul practicilor și al mentalităților religioase s-a dezvoltat în Franța, mai ales după 1931, fiind impulsionat de G. Le Bras și de canonicul Boulard. Metoda folosită de școala franceză în cadrul studiului sociologiei electorale este, la bază, geografică, permițînd cercetări retrospective, în vreme ce metoda anglo-saxonă este întemeiată pe matematică, efectuînd o „comparație de distribuții statistice cu alte distribuții statistice, de caracter socioprofesional, demografic, etnic, religios, chiar economic”⁵² și avînd aplicabilitate la stadiul fenomenelor actuale. Amîndouă metodele se completează. P. Barral enumeră o serie de factori în aparență secundari, dar a căror importanță asupra rezultatelor votului nu poate fi tăgăduită : forța de atracție a partidelor politice, puterea de influență a ziarelor asupra cercului lor de cititori, cazul alegătorilor „flotanți”, semnificația votului femeilor, abținerile de la vot, tradiționalismul. O limită a sociologiei electorale, recunoscută de altfel și de autor, este aceea că, într-o țară mare, lupta națională nu se identifică cu suma luptelor locale, multiplicarea tezelor regionale fiind susceptibilă de a nu ne prezenta realitatea. Ar putea fi de reproșat autorului afirmația asupra rolului decisiv pe care l-ar avea convingerile religioase în stabilirea rezultatului final al unei campanii electorale. De asemenea, P. Barral, alături de relevarea însemnătății conjuncturii economice în determinarea votului, neglijează influența în această direcție a structurii sociale.

⁵⁰ R.H., 86, avril — juin 1962, p. 291—326.

⁵¹ R.H., 91, juillet — sept. 1967, p. 117—134.

⁵² *Ibidem*, p. 121.

În același spirit de înnoire și aprofundare a cunoașterii dezvoltării societății umane se înscrie și articolul lui Hubert Deschamps *L'ethno-histoire. Buts et méthodes*⁵³. Pentru specialistul francez, acest termen desemnează „o ramură a istoriei utilizând într-o largă măsură metodele și datele rezultate din etnologie”⁵⁴. Încă din secolul precedent, N. Bălcescu a subliniat necesitatea studierii obiceiurilor, a modului de viață, a culturii poporului, dar pe noi ne interesează nu o cercetare empirică, ca în trecut, ci o cercetare științifică, pe baza noilor cuceriri ale etnologiei. Etnoistoria este generată de convergența istoriei și etnologiei, cea dintâi, care nu se mai poate mulțumi cu documentele scrise și metodele clasice, este adusă să facă apel la etnologie. La rândul ei, etnologia — scindată în etnosociologie (consacrată realităților actuale) și etnoistorie — întrebuițează tot mai frecvent regulile criticii istorice. Etnoistoria constituie o întrepătrundere a două științe sociale în scopul studierii tradițiilor și comportamentelor populare prin metode proprii celor două științe. Cele două aspecte principale ale etnoistoriei le constituie ancheta etnoistorică și tradiția orală. Este evident că studiul tradiției orale, îndeosebi determinările cronologice și descifrarea miturilor, prezintă dificultăți în realizarea anchetei întreprinse de autor în vederea elaborării sintezei. În afara acestor greutăți asupra cărora a stăruit autorul, rămân nerezolvate o serie de alte probleme, cum ar fi de exemplu, termenul de aculturație, care a prilejuit, după cum se știe, o vie controversă între istorici⁵⁵.

Un interes remarcabil îl prezintă studiul lui Henri Brunschwig⁵⁶ consacrat lucrărilor recente despre imperialism. Autorul stăruie în primul rând asupra metodei semantice, introdusă de Richard Koebner în studiul *Imperialismul*. Medievist de formație, R. Koebner a întreprins o investigație erudită pentru a scoate în evidență evoluția sensului termenului de imperialism. De la latinescul *imperium* și pînă azi, conținutul acestui cuvânt a variat în chip surprinzător; numai între anii 1840 și 1960, imperialismul și-a schimbat înțelesul de 12 ori. În general, termenul l era folosit pentru a desemna expansiunea colonială. Dacă, în epoca lui Bonaparte, prin imperialism se înțelegea hegemonia franceză, în vremea reginei Victoria el își schimbă înțelesul, depășind cadrul continental al expansiunii franceze, pentru a se extinde asupra domeniului colonial. Lenin, cel dintâi, a definit imperialismul drept stadiul final al capitalismului, caracterizat prin apariția monopolurilor, formarea capitalului financiar și lupta pentru delimitarea sferelor de influență. E de remarcat faptul că Lenin nu a întrebuițat termenul de imperialism numai în legătură cu societatea capitalistă, el vorbește de un imperialism roman sau cartaginez pentru a desemna politica de cuceriri practică de Roma sau Cartagina. Aceasta nu justifică atitudinea unor istorici ai antichității care întrebuițează deseori concepte caracteristice societății capitaliste. Meritul lui R. Koebner constă în aceea că a atras atenția asupra sensurilor deosebit de variate luate de imperialism. Afirmția lui H. Brunschwig care, discutînd raportul dintre imperialism și sentimentul național, susține că „în lumea contemporană suveranitatea absolută a unui stat nu mai este posibilă”⁵⁷ este însă fundamental eronată. Practica relațiilor interstatuale dovedește că asigurarea păcii și securității între popoare este condiționată tocmai de respectarea suveranității, care constituie un element indispensabil al menținerii legalității internaționale.

Numărul relativ redus de articole care formează obiectul acestui studiu ne împiedică să extindem discuția noastră și asupra altor probleme ce interesează în chip firesc pe specialiști. Dorința noastră a fost aceea de a evidenția tendințele actuale ale istoriografiei franceze reflectate în paginile unei reviste cunoscute pînă nu demult ca un organ fidel tradiționalismului istoriografic.

Șerban Rădulescu-Zoner și Mircea Grosu

⁵³ R.H., 90, oct. — déc. 1966, p. 305—316.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 307.

⁵⁵ C. Daicoviciu, E. Stănescu, *Tendințe în istoriografia contemporană*, „Lupta de clasă”, 11, 1965, p. 65—77.

⁵⁶ H. Brunschwig, *Empires et imperialismes*, R. H., 89, juillet — sept. 1965, p. 111—122.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 114.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 25 DE ANI DE LA ELIBERAREA ROMÂNIEI

În zilele de 14, 15 și 16 august 1969, în sala de festivități a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, a avut loc sesiunea științifică internațională cu tema: *General și particular în lupta revoluționară și construcția socialismului în lumina experienței partidelor comuniste*, consacrată celei de-a 25-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist organizată de către Academia Republicii Socialiste România, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

La lucrările sesiunii au participat academicieni, cadre didactice din învățământul superior, cercetători științifici și alte cadre de specialitate din domeniul științelor sociale. Au luat parte de asemenea invitați din Uniunea Sovietică, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană, Franța, Italia, Iugoslavia, Mongolia, Polonia, Spania și Ungaria.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei, după care au fost prezentate în ședință plenară comunicările: *Dialectica marxist-leninistă a generalului și particularului în revoluția și construcția socialistă în România* de prof. univ. dr. Petre Constantin și conf. univ. dr. Gheorghe Badrus de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Insurecția din august 1944, eveniment epocal în istoria poporului român* de dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Leninismul despre dialectica generalului și particularului în dezvoltarea societății socialiste* de prof. univ. dr. I. S. Popov de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S.; *Partidul Comunist Român, forța politică conducătoare în transformarea socialistă a României* de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Politica de alianță a maselor muncitoare austriece cu țăranii și intelectualitatea din Austria* de dr. Gustav Keyhl de la Comisia de istorie de pe lângă C.C. al Partidului Comunist din Austria; *Legițile generale și particularitățile specifice ale revoluției socialiste în Bulgaria* de Iordan Iotov, director-adjunct al Institutului de istorie a Partidului Comunist Bulgar de pe lângă C.C. al P.C.B.

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat în cadrul secțiilor, avînd ca teme: „Clasa muncitoare și aliații săi în lupta revoluționară și în opera de edificare a societății socialiste”, „Socialismul și dezvoltarea economică a societății”, „Dezvoltarea social-politică a orînduirii socialiste”.

Astfel s-au ținut comunicările: *Forțele motrice ale insurecției armate antifasciste din august 1944* de Constantin Nicolae și dr. Aurel Petri de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Cu privire la aplicarea de către Partidul Socialist Unit German a principiilor marxist-leniniste în politica de alianțe* de dr. Günter Benser de la Institutul de

marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G.; *Clasa muncitoare, forța socială fundamentală a luptei antifasciste, hegemonul revoluției și construcției socialiste în România* de dr. Gheorghe Surpat de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și conf. univ. Vasile Ionescu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Relația dintre factorul obiectiv și subiectiv în revoluția iugoslavă în 1941–1945* de dr. Branko Petranović de la Institutul de istorie contemporană din Belgrad; *Unele aspecte privind problema fărâneasă în România și reflectarea ei în strategia și tactica Partidului Comunist Român* de Gheorghe Matei de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Traian Lungu de la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei; *Intellectualitatea democratică din România și rezistența antifascistă*, de prof. univ. dr. Titu Georgescu, director-adjunct la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., și prof. univ. dr. docent Carol Göllner de la Secția de științe sociale Sibiu a Academiei Republicii Socialiste România; *Industrializarea, componentă fundamentală a fărâirii noii societăți în România. Optimizarea structurii industriei românești în procesul construcției socialiste* de prof. univ. dr. Ervin Hutira, prorector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., și Ion Desmireanu, director-adjunct al Institutului de cercetări economice al Academiei; *Dezvoltarea economiei alimentare în R. P. Ungară* de prof. Emil Gulyás de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.M.S.U.; *Concepția marxist-leninistă despre transformarea socialistă a agriculturii și aplicarea ei la condițiile României* de conf. univ. Florian Balaure și conf. univ. dr. Marin Popescu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Probleme și experiențe privind construirea sistemului economic socialist în Republica Democrată Germană* de dr. docent Gerg Ebert de la Institutul de științe sociale de pe lângă C.C. al P.S.U.G.; *Dinamica societății socialiste și perfecționarea conducerii vieții sociale în România* de prof. univ. dr. Constantin Borgeanu și conf. univ. Petre Pinzaru de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Unitatea social-politică a poporului român în procesul desăvârșirii construcției socialiste* de Constantin Mocanu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” și Domokos Géza, redactor-șef adjunct al ziarului „Előre”; *Despre câteva particularități ale revoluției socialiste în Republica Democrată Germană* de dr. docent Rolf Badstubner de la Institutul central de istorie al Academiei de științe din Berlin; *Statul în societatea noastră socialistă* de prof. univ. dr. docent Ion Ceterchi de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

În ședința plenară de la 15 august s-au ținut comunicările: *Poziția internaționalistă a clasei muncitoare, a celorlalte forțe democratice și antifasciste din România în perioada interbelică* de conf. univ. dr. Augustin Deac, director-adjunct la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., și conf. univ. dr. Aron Petric, prorector al Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Problema aspectelor naționale și universale ale construirii socialismului. Experiența noastră poloneză* de conf. dr. T. Jarosyewski, membru supleant al C.C. al P.M.U.P.; *Partidul Comunist Italian în războiul de eliberare națională și în lupta pentru democrație și socialism* de prof. Filippo Frassati de la Institutul „Gramsci”, Italia; *Fărâirea societății socialiste și problemele dezvoltării națiunii române* de conf. univ. dr. Constantin Vlad de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *General și specific în lupta revoluționară a poporului iugoslav* de prof. dr. Lyubiša Stankov-Zemba, directorul Institutului de studii politice de la Facultatea de științe politice din Belgrad; *Clasa muncitoare franceză și aliații săi în lupta pentru democrație înaintată și socialism* de prof. Jean Gaçon de la Institutul „Maurice Thorez”, Franța; *Activitatea Partidului Popular Revoluționar Mongol în anii desfășurării revoluției populare în Mongolia* de L. Sanja, director-adjunct al Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al Partidului Popular Revoluționar Mongol; *Participarea Republicii Socialiste România la cooperarea economică și tehnică-științifică cu țările socialiste* de conf. univ. Radu Constantinescu, vicepreședinte al Comisiei guvernamentale de cooperare economică, și conf. univ. dr. Constantin Moisuc de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”.

După-amiază, reluându-se ședințele pe secții, s-au ținut comunicările : *Mișcarea de eliberare de sub jugul fascist din România în contextul general al luptei popoarelor împotriva hitlerismului* de dr. Nicolae Copoiu de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. ; *Lupta pentru democrație și socialism în Ungaria în perioada 1936—1948* de dr. Agnes Szabo de la Institutul de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P. M. S. U. ; *Sistemul de alianțe ale proletariatului din România în prima etapă a revoluției populare* de conf. univ. dr. Nicolae Petreanu și lector univ. Ștefan Lache de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” ; *Legitățile generale ale revoluției socialiste și manifestarea lor specifică în Bulgaria* de docent Vasileva Tsveta de la Școala de partid din Bulgaria ; *Rezolvarea problemei naționale în România, aplicarea creatoare a teoriei marxist-leniniste. Frăția dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare* de lector univ. dr. Gheorghe Ioniță de la Universitatea din București și conf. univ. dr. Carol Niri de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” , *În legătură cu problema caracterului și trăsăturilor apariției puterii populare în Polonia* de dr. Ryszard Halaba de la Institutul de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P. M. U. P. ; *Aspecte ale mișcării de rezistență din România în anii 1940—1944* de Victor Dușa și dr. Maria Covaci de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. ; *Proprietatea socialistă, baza propășirii economiei naționale și a întregii societăți socialiste în țara noastră* de conf. univ. dr. Gheorghe P. Apostol de la Academia de studii economice din București și conf. univ. dr. Nicolae Belli de la Institutul de cercetări economice al Academiei ; *Cooperarea economică a țărilor socialiste* de dr. Szabó Béla de la Institutul de științe sociale de pe lângă C. C. al P. M. S. U. ; *Dinamica dezvoltării economice și perfecționarea organizării și conducerii economiei în Republica Socialistă România* de conf. univ. Mihai Dulea de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” ; *Considerații privind colaborarea economică dintre țările socialiste* de conf. univ. dr. Mihai Părăluță de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” ; *Mutații în structura populației active a României socialiste* de conf. univ. dr. Constantin Ionescu, directorul Direcției Centrale de Statistică ; *Partidul Comunist Român, factor hotărâtor în conducerea societății socialiste* de lector univ. Marin Nedelea de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” și lector univ. Ilie Strzea de la Institutul de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale” ; *Corelația dintre general și particular în condițiile socialismului dezvoltat și construirii comunismului* de prof. V. S. Semenov de la Institutul de marxism-leninism de pe lângă C. C. al P. C. U. S. ; *Interesele fundamentale ale națiunii și internaționalismul* de prof. univ. dr. H. N. Momdjan de la Academia de științe sociale de pe lângă C. C. al P. C. U. S. ; *Socialismul și dezvoltarea democrației în patria noastră* de conf. univ. Constantin Popovici și lector univ. dr. Ion Florea de la Academia de științe social-politice „Ștefan-Gheorghiu” ; *Dialectica generalului și particularului în revoluția socialistă* de Ștefan Anghelov, director-adjunct al Institutului de filozofie al Academiei bulgare de științe ; *Relațiile dintre internațional și național în lupta pentru socialism* de prof. Milenko Marković de la Institutul de istorie a mișcării muncitorești internaționale din Belgrad ; *Umanismul socialist și dezvoltarea personalității în procesul desăvârșirii construcției socialiste în România* de acad. C. I. Gulian, directorul Institutului de filozofie al Academiei R. S. România.

În ziua de 16 august, în ședință plenară, s-au ținut comunicările : *Politica Partidului Comunist Român de dezvoltare a solidarității internaționaliste cu partidele comuniste și muncitorești* de conf. univ. dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R. ; *Intervenția reprezentantului redacției revistei „Nuestra Bandera”*, organ teoretic și politic al Partidului Comunist din Spania. *Îmbinarea intereselor naționale și internaționale ale țărilor socialiste* de prof. Oleg Bogomolov, director al Institutului de economie a sistemului mondial socialist din U. R. S. S. ; *Ritmul creșterii economice și schimbările de structură în țările socialiste din Europa de est* de dr. Ivan T. Berend, secretar general al Societății ungare de istorie ; *Insurecția armată din august, începutul unei noi etape în relațiile cehoslovaco-române* de dr. Miroslav Tejchman de la Institutul pentru studiul istoriei Europiei

răsăritene din Praga; *Cu privire la acțiunea legilor obiective în societatea socialistă* de dr. Gerhard Powik de la Institutul de științe sociale de pe lângă C. C. al P. S. U. G.; *Național și internațional în dezvoltarea socială contemporană* de dr. Ilie Rădulescu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R.

Cuvîntul de încheiere a sesiunii a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

COLOCVIUL ROMÂNNO-FRANCEZ DE ISTORIE

Între 6 și 8 octombrie 1969 s-au desfășurat la București lucrările primului Colocviu româno-francez de istorie, organizat sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România. Această manifestare științifică, încadrată în dispozițiile acordului cultural încheiat între România și Franța, a prilejuit o fructuoasă confruntare de opinii între reprezentanții istoricilor din cele două țări, ilustrînd stadiul cercetărilor în acele domenii în care realizările, metodele și direcțiile de cercetare au fost de natură să ofere o informare reciprocă asupra progreselor înregistrate.

Timp de trei zile, istoricii români au susținut în cadrul colocviului rapoarte privind stadiul actual al cercetărilor istorice în România, rezultate dobîndite în domeniul arheologiei medievale românești, sociologiei, istoriei agrare și a satului românesc, precum și în domeniul vechii culturi românești. La rîndul lor, specialiștii francezi au prezentat rezultatele cercetărilor proprii în domeniul istoriei și sociologiei Occidentului medieval, al istoriei mentalității colective, adică al valorilor, expresiilor și formelor unor civilizații și culturi, al istoriei cărții în societatea modernă și asupra metodelor și tehnicii istoriei seriale și cantitative.

Lucrările colocviului au fost deschise de președintele Academiei, acad. prof. Miron Nicolescu, care, în cuvîntul său de salut, a relevat importanța acestei întruniri, prilej de afirmare a cooperării și dezvoltării relațiilor care leagă pe oamenii de știință și de cultură români și francezi.

În răspunsul său, profesorul Alphonse Dupront de la Universitatea din Paris, director de studii la secția 6 a Școlii de Înalte Studii, șeful delegației istoricilor francezi, și-a exprimat speranța că acest colocviu va constitui un început pentru alte manifestări științifice comune, menite să contribuie la dezvoltarea legăturilor culturale româno-franceze.

Acad. A. Oțetea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” și președintele secției de științe istorice a Academiei, dezvoltînd comunicarea *Stadiul actual al cercetărilor istorice în România (vedere de ansamblu)* a evocat, pe scurt, începuturile istoriografiei moderne românești (relevarea contribuției lui N. Bălcescu și M. Kogălniceanu) și activitatea prodigioasă desfășurată la finele secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului nostru de A. D. Xenopol și N. Iorga. Trezînd la prezentarea activității istoriografiei actuale, acad. A. Oțetea a scos în evidență acțiunea editării de izvoare privind evul mediu românesc, ceea ce a permis elaborarea de lucrări privind istoria țărănimii, a meșteșugurilor și comerțului, a aglomerărilor urbane, precum și cercetarea structurilor statului feudal.

Referitor la istoria modernă a României s-a subliniat că, în afara marilor evenimente din anii 1848, 1859, 1877–1878, specialiștii acestei perioade au abordat o serie de teme majore, ca problema agrară (reforma din 1864, răscoalele țărănești din 1888 și 1907), dezvoltarea industriei capitaliste, a comerțului intern și extern, intensificarea și organizarea mișcării muncitorești, viața politică în anii 1878–1914.

Desăvîrșirea unității politice a României în anul 1918, eveniment care a deschis drum istoriei contemporane a țării noastre, s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoricilor români.

În domeniul istoriei contemporane a României s-au semnalat unele dintre problemele importante cercetate sau în curs de cercetare: relațiile social-economice din România în perioada 1918 — 1939; caracteristicile capitalismului românesc, mișcarea muncitorească și întemeierea P. C. R.; activitatea diferitelor partide și grupări politice, politica externă. Un subiect de mare însemnătate care preocupă pe specialiștii de istorie contemporană români este insurecția antifascistă de la 23 August 1944 și contribuția României la războiul antihitlerist. În acest domeniu au fost elaborate pînă în prezent numeroase lucrări, dintre care unele de mare întindere.

În domeniul istoriei universale, accentul este pus în prezent pe relațiile României cu unele țări europene în decursul timpurilor, o atenție deosebită fiind acordată acțiunilor politice externe ale României în Balcani și în spațiul danubian.

Concluzia raportului a fost că în fața istoricilor români stau încă importante obiective, a căror realizare va contribui în mod nemijlocit la îmbogățirea conținutului de idei al lucrărilor elaborate și de modernizare a tehnicilor de lucru.

Profesorul Ion Nestor de la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, în comunicarea *Direcții de cercetare în arheologia medievală românească*, a plasat începuturile acestei ramuri a arheologiei noastre în perioada imediat următoare ocupației romane în Dacia. Conferențiarul a subliniat că unul dintre principalele obiective ale arheologiei medievale românești urmărește studiul realităților societății de la nord de Dunăre în perioada migrațiilor.

Profesorul Ion Nestor atrage atenția asupra problemei de mare însemnătate pe care o reprezintă studiul arheologic diferențiat în vederea stabilirii rolului real, în timp și în spațiu, a popoarelor migratoare în raport cu populația autohtonă. Vorbitorul precizează că arheologia diferențiată are în vedere nu numai latura tipologică, ci și aceea a cronologiei și răspîndirii diferitelor culturi materiale pe teritoriul țării noastre. Se ajunge în felul acesta la stabilirea unei *geografii istorice*, la determinarea locului în care evenimentele istorice au avut loc în trecutul îndepărtat al poporului român.

În sfîrșit, comunicarea a mai relevat și unele din problemele ce se pun arheologiei perioadei medievale „propriu-zise”: 1) stabilirea unei cronologii bine întemeiate pe stratigrafie, pe circulația monetară și pe sursele scrise; 2) cercetarea vieții satului medieval românesc; 3) cercetarea secolelor XIII — XIV. De asemenea originea și modul de formare ale orașelor medievale românești constituie o temă care formează obiectul unor preocupări sporite.

Profesorul A. Dupront, în comunicarea *Probleme și metode ale unei istorii a mentalității colective*, a subliniat importanța raportului pe care trebuie să-l restabilească cercetarea istorică între oral și scris. Domnia-sa a subliniat că mentalitatea colectivă a unei societăți, ca, de pildă, a celei medievale, se degajează nu numai din documentele istorice, ci și din tradițiile orale și din cronici. În ceea ce privește documentul scris, trebuie sesizate elementele care se desprind din rezolvarea acestuia, ținînd seama de persoana autorului și de textul — scrisul — așternut de el pe hirtie.

S-a arătat că deosebit de revelator pentru realitatea profundă a unei gândiri colective este „istoria istoriei”. În această privință, profesorul Dupront preconizează cercetări sistematice care să ofere o imagine coerentă și bine integrată în realitatea timpului a scrierii istoriei. După părerea domniei-sale, atitudinea asupra trecutului rezultă din studiul de ansamblu al istoriografiei, de la cronicarul cu veleități de scriitor pînă la cel mai mărunț dascăl de școală care consenmează, așa cum se pricepe, evenimentele timpului său. Dar un asemenea studiu comportă o activitate care nu poate fi nicidecum opera unui singur om, ci al unei echipe bine orientate și specializate în acest domeniu.

În comunicarea *Cercetări și metode pentru o tratare grafică a informației istorice (semiologie grafică)*, profesorul Jacques Bertin, director de studii la secția 6 a Școlii de Înalte Studii, a expus principiile acestei noi tehnici, menite să asigure o orientare rapidă în orice domeniu de cercetare (istorie, geografie, sociologie, psihologie, antropologie, etnologie, lingvistică, drept etc.), prin îmbinarea graficii și a matematicii, adică apelarea la un sistem de percepție bazat pe semnificații monosemice. Domnia-sa a arătat că fiecare investigație documentară trebuie precedată de inventarierea și de manipularea datelor, precum și de expunerea relațiilor interne și a comparațiilor externe descoperite. Tratarea grafică se efectuează prin cinci construcții grafice operaționale: tabelul curbilor, fișierul-imagini, matrița ordonabilă, colecția de hărți și de tabele ordonate. În felul acesta, semiologia grafică este capabilă să înfățișeze într-un ansamblu vizual caracteristicile celor mai complexe fenomene din sfera socioeconomică, politică sau culturală; ca o demonstrație practică a avantajelor prezentate de noua metodă profesorul Bertin a înfățișat rezultatele obținute prin tratarea grafică a conținutului caietelor de doleanțe depuse în 1789 în Franța prerenoluționară de 130 de comune ale regiunii Semur-en-Auxois. Analiza a permis degajarea tipurilor de doleanțe și a tipurilor de comune prin permutațiile matriței ordonabile, obținându-se în ultimă instanță reconstituirea cartografică a configurației social-politice a acestei mici provincii franceze în ajunul revoluției, cu o deplină exactitate matematică.

Profesorul Georges Duby de la Universitatea Aix-Marseille, în partea introductivă a comunicării *Istoria și sociologia Occidentului medieval: rezultate și cercetări*, s-a referit la rolul lui Marc Bloch în orientarea medievalității franceze contemporane spre cercetarea evoluției social-economice a societății, a istoriei monetare, a demografiei, a dezvoltării tehnice. Domnia-sa a prezentat apoi izvoarele pe care se întemeiază investigația medievalistică în Franța și metodele de cercetare, atrăgând atenția asupra practicii elaborării unor lucrări pe spații restrânse (monografii regionale și urbane) și asupra importanței istoriei populației pe bază de date statistice. Profesorul Duby a relevat apoi și marea utilitate a arheologiei medievale mai ales în privința cercetării vetrelor satelor părăsite. Referitor la istoria socială propriu-zisă, domnia-sa a subliniat aportul, care se dovedește a fi indispensabil, al lingvisticii, al psihologiei sociale și al antropologiei la studiul istoriei.

Domnia-sa a pledat apoi pentru o reabilitare a izvoarelor narative; utilizarea acestora contribuie la o cunoaștere mai completă a unei lumi dispărute prin intermediul imaginilor abstracte care țin de comportarea oamenilor, de mentalitatea lor, cu un cuvânt de conștiința pe care societatea medievală o avea despre sine.

În ultima parte a comunicării, profesorul Duby a arătat că o atenție specială începe să fie îndreptată spre categoria socială a cavalerimii medievale, care se deosebește totuși de „nobilimea” feudală propriu-zisă. Domnia-sa a prezentat și trăsăturile caracteristice ale acestei cavalerimii, trăsături care au căpătat contururi precise spre finele secolului al X-lea: specializarea militară, ideologia de castă transmisă din generație în generație, tendința de stabilitate a efectivelor cavalerimii și apariția grupului „celor tineri”, care au imprimat o puternică notă de dinamism întregii categorii.

Profesorul Henri H. Stahl de la Universitatea din București a prezentat comunicarea *Istorie și sociologie a comunităților devălmășe românești*, dezbătând o serie de probleme prin tehnica „arheologiei sociale”. Domnia-sa a demonstrat că studiul sociologic al comunităților devălmășe îngăduie o mai bună cunoaștere a formelor și a condițiilor vieții sociale a țărănimii, atât libere, cât și aservite, și mai ales oferă posibilitatea reconstituirii procesului de dizolvare al obștilor țărănești. Investigațiile de ordin sociologic permit, așadar, istoricilor să emită un șir de ipoteze, a căror soluție nu poate fi găsită decât printr-o muncă interdisciplinară, de echipă.

Profesorul Pierre Chaunu de la Universitatea din Caen ne-a introdus în tema comunicării *Metode și rezultate în istoria cantitativă și serială* printr-o definiție dată istoriei sociale (cercetarea faptului repetat, integrat într-o serie omogenă). Istoria socială a devenit posibilă o dată cu apariția primelor izvoare statistice. Acestea pot fi divizate, după profesorul Chaunu, în trei

grupe : materiale aparținând perioadei prestatistice, materiale ale perioadei protostatistice și materiale ale perioadei statistice.

În ce privește adăugarea termenului „cantitativ” la istoria serială, profesorul Chaunu arată că aceasta s-a făcut de către istoricii economiei din anii 1930—1950. Istoria cantitativă presupune repetiție, măsură, model matematic, deci „cuantificare”.

Domnia-sa a prezentat apoi un bilanț istoriografic al istoriei seriale, arătând că primele cercetări au avut în vedere populația și prețurile, precizând că cel dintâi impuls în aceste domenii a fost dat de marea criză izbucnită în 1929.

Referitor la perspectivele istoriei seriale și cantitative, profesorul Chaunu arată că acestea cuprind trei mari ramuri : istoria geografică, a naturii și a populației. Ni se înfățișează apoi originea, obiectivele și perspectivele actuale de cercetare ale celor trei ramuri. Istoria geografică a apărut în anii '30 ai secolului nostru ; ea constituie istoria marilor spații și comportă analiza simultană a structurilor suprapuse. Istoria naturii se preocupă în primul rînd de istoria climatului pe baza înșuruirii seriale a fenomenelor meteorologice. În sfîrșit, istoria populației, strîns legată de demografie, care este o disciplină mai veche, s-a dezvoltat într-o primă formă în perioada 1930—1945. Profesorul Chaunu subliniază rolul important jucat în actuala dezvoltare a istoriei populației de „Grupul de la Cambridge” (Peter Laslett, E.A. Wrigley etc.), care a avut totuși ca punct de plecare experiența franceză în acest domeniu.

Profesorul Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R.S.România, rector al Universității din Cluj, în comunicarea privind *Problema agrară în țările române în epoca modernă* a scos în evidență o serie de trăsături caracteristice comune pentru toate cele trei țări române în prima jumătate a secolului al XIX-lea : modernizarea agriculturii, atragerea produselor agricole într-o circulație din ce în ce mai intensă pe piața internă și apoi pe cea externă, schimbarea raporturilor agrare ca urmare a reformelor care au desființat servitutea personală a țărănimii prin tendințele de transformare a proprietății feudale în proprietate de tip capitalist și, în sfîrșit, consecințele pentru masele țărănești ale sporirii robotei în Transilvania și ale dijmei în Principatele dunărene. Reforma din 1864, completată cu alte măsuri, a modernizat instituțiile, dar n-a adus rezolvarea problemei agrare. Aceasta va rămîne nesoluționată, iar ajustările de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea au constituit doar paliative ; de o însemnătate mai mare a beneficiat reforma agrară din 1918—1921, dar rezolvarea democratică a acestei însemnate probleme a avut loc în zilele noastre.

În comunicarea *Probleme majore și orientări ale cercetării în studiul vechii culturi românești*, profesorul universitar Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.S.România și director al Institutului de studii sud-est europene, a prezentat într-o viziune de sinteză caracteristicile culturii scrise din secolele XV—XVIII în contextul ecleziastic al tradiției bizantine, dominante în modul de gîndire și în stabilirea valorilor spirituale ale societății feudale. După ce a fixat liniile principale de dezvoltare ale culturii slavo-române (secolele XV—XVI), domnia-sa a subliniat importanța biruinții limbii române în cultura scrisă și apariția primelor monumente literare în graiul authton. Profesorul Berza a definit totodată „umanismul românesc” de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor ca un umanism tardiv, creștin-ortodox, dar nu lipsit de originalitate și de valoare intelectuală, cu înclinare spre erudiție și enciclopedism. Secolul al XVIII-lea a permis însă societății din țările române, prin familiarizarea cu operele care au circulat în neogreacă, de a stabili contacte mai departate cu cultura occidentală. În sfîrșit, profesorul Berza relevă un ultim aspect rezultat din răspîndirea ideologiei luminate în sud-estul european, care a avut efecte pozitive asupra dezvoltării conștiinței naționale a poporului nostru, cu consecințe însemnate pe plan politic și cultural.

Profesorul François Furet, director de studii la secția 6 a Școlii de Înalte Studii, a tratat *Istoria cărții în societatea modernă. Cercetări, metode, problematică*, subliniind faptul că, în general, cartea nu reprezintă un obiect „sacralizat”, așa cum au considerat-o tradiția literară și individualismul romantic, ci o marfă, care, datorită dezvoltării tipografiilor, s-a răspîndit în întreaga

Europă, vulgarizând atât cunoștințele din vechime, cât și pe cele ale societății contemporane apariției ei. În felul acesta, preocuparea cantitativă în cercetarea răspîndirii cărții nu constituie un capriciu al erudiției, ci singură îngăduie justa apreciere a ceea ce s-a scris și s-a citit la un moment dat de către societatea unei țări. Izvoarele acestei metode cantitative sînt prezentate în special de arhivele administrative ale centrelor de difuzare a cărților, adică a librăriilor, care-și fac apariția în secolul al XVIII-lea, ajutînd nu numai la identificarea subiectelor abordate, ci și la stabilirea tirajului lucrărilor, a numărului de exemplare desfăcute și a categoriilor sociale din care se recrutau cumpărătorii cititori. Numărul total de cărți editate în Franța în secolul al XVIII-lea (45 000 de cărți, dintre care doar 30 000 au obținut drept de difuzare prin privilegiu regal) și al tirajului (atingînd în medie 2 000 de exemplare) îngăduie, după constatările raportorului, o analiză a structurilor spirituale ale societății vechiului regim și a epocii revoluționare, constituind o nouă cale de studiu a „terapeuticii” intelectuale.

Comunicările prezentate în cadrul Colocviului româno-francez de istorie au suscitad, după cum era de așteptat, vii și numeroase discuții. Astfel, referindu-se la prezentarea realizărilor istoriografiei românești în ultimul sfert de veac, delegații francezi au relevat importanța lor prin ducerea mai departe a cercetărilor inițiate de înaintași și prin valorificarea rezultatelor anterioare, precum și progresele înregistrate atît din punct de vedere metodologic, cit și teoretic, prin lămurirea multor probleme de mare importanță din trecutul României. S-a subliniat totodată interesul prezentat de studiul comparativ al structurilor agrare, precum și aportul pe care îl poate aduce sociologia, ca și arheologia feudală — disciplină mai puțin dezvoltată în Franța —, în clarificarea unor date ale istoriei agrare, reconstituită îndeosebi pe baza izvoarelor scrise.

În privința vechii culturi românești s-a ridicat îndeosebi problema întocmirii unor bibliografii specializate, a stabilirii tirajului și a numărului de cărți tipărite în țările române în secolele XVI—XVIII.

Pe marginea comunicărilor istoricilor francezi au avut loc de asemenea numeroase intervenții ale specialiștilor români, în rîndul cărora și-au găsit ecou rezultatele atît de promițătoare înregistrate în istoriografia franceză prin utilizarea noilor metode de cercetare, dintre care analiza serială și cantitativă și-a găsit încă mai de mult aprecierea cuvenită. Astfel, relevîndu-se importanța „mentalului colectiv” în istoria societății umane, vorbitorii s-au declarat de acord cu considerarea tradiției orale ca sursă de informare, ca și a izvoarelor narative, adeseori neglijate sau minimalizate de cercetători; noțiunea de „mentalitate” poate fi acceptată ca un concept operatoriu, identic aproape cu ceea ce marxismul definește sub termenul de „conștiință socială”. S-a remarcat în aceeași măsură interdependența care există între istoria „mentalului colectiv” și cea a culturii, în special a literaturii și a curentelor de idei dominante într-o anumită epocă, precum și importanța raportului dintre psihologia istorică (similară noțiunii de „psihologie socială” în concepția filozofică a lui Gustave Le Bon) și istoria mentalității colective.

Subliniind importanța metodei semiologiei grafice care facilitează reprezentarea într-un ansamblu vizual, cu rigurozitate matematică, a complexității fenomenelor istorice, vorbitorii au subliniat în același timp importanța rezultatelor la care a ajuns știința istorică franceză prin utilizarea metodei seriale și cantitative. Ca exemplu de folosire a metodei cantitative și în cercetarea istorică din țara noastră, s-au făcut referiri la analiza întreprinsă de un colectiv al Institutului de istorie „N. Iorga” de a stabili o corelație între întinderea proprietății și cuantumul rentei plătite de țărani în România anilor 1890—1906.

În sfîrșit, cu privire la istoria cărții franceze în secolul al XVIII-lea a fost scos în evidență sensul profund al cercetărilor, care demonstrează o anumită autonomie a vieții spirituale sub vechiul regim și o reliefare a rolului unor intelectuali care pot deveni avangarda celor mai înaintate idei ale societății, ca și interesul inserării istoriei cărții în istoria globală și a stabilirii raporturilor dintre istoria socială și cea evenimentială.

În încheierea lucrărilor, acad. A. Oțetea și profesorul A. Dupront au subliniat nivelul ridicat al dezbaterilor care au avut loc în cadrul primului Colocviu româno-francez de istorie, con-

tribuția pe care reuniunea a adus-o la progresul științelor istorice și în dezvoltarea cooperării și a relațiilor tradiționale de prietenie dintre oamenii de știință și cultură din România și din Franța. Definind noile direcții de cercetare și sursele pe baza cărora multe probleme vor putea fi studiate, Colocviul româno-francez va marca o dată în dezvoltarea istoriografiei noastre.

Paul Cernovodeanu și Sergiu Columbeanu

SESIUNEA CONSACRATĂ CELEI DE-A XXV-a ANIVERSĂRI A ZILEI FORȚELOR ARMATE ALE REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În ziua de 23 octombrie 1969, în aula Academiei Militare s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări științifice organizate de Academia Militară, Academia Republicii Socialiste România, Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a Zilei forțelor armate.

La lucrările ședinței plene au participat generali, academicieni, profesori universitari, cercetători științifici, veterani, foști comandanți de unități și de mari unități participante la războiul antihitlerist. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de general-locotenent Ion Coman, adjunct al ministrului forțelor armate, secretar al Consiliului politic superior. D-sa a subliniat că la 25 octombrie 1944 ostașii armatei române, umăr la umăr cu ostașii armatei sovietice, au desăvârșit eliberarea României de sub jugul cotropitorilor fasciști.

Intrată în conștiința poporului ca un simbol al eroismului, această dată a devenit Ziua forțelor armate. Relevînd succesele obținute, vorbitorul a conchis că militarii armatei române își reafirmă angajamentul și hotărîrea neclintită de a munci cu perseverență pentru a înfăptui neabătut politica internă și externă a partidului, că nu vor precupeți nici un efort pentru a fi întotdeauna la înălțimea misiunii de onoare de apărătoare a cuceririlor revoluționare, a independenței și a suveranității naționale.

A urmat apoi prezentarea comunicărilor în cadrul ședinței plene. Au fost expuse următoarele comunicări: *Acțiunile de luptă duse de către trupele române pentru desăvârșirea eliberării întregului teritoriu al patriei* de general de armată Ion Tutoveanu, comandantul Academiei Militare; *Sprîjinul dat de masele populare lupelor de eliberare a patriei* de general-locotenent în rezervă dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., și col. dr. Aurel Petri; *Cadrul istoric al procesului de făurire a armatei populare* de dr. Vasile Liveanu, șef de sector, și Traian Udrea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei; *Procesul de democratizare în rîndurile armatei române în perioada 23 August 1944—30 Decembrie 1947* de lector universitar Ștefan Lache de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe C.C. al P.C.R.; *Făurirea forțelor noastre armate, succes al politicii P.C.R. în domeniul construcției militare* de general-maior Constantin Burada și col. Petre Radu; *Formarea și perfecționarea pregătirii cadrelor, factor esențial în formarea și întărirea armatei populare* de general-locotenent Gheorghe Catană și colonel Mihai Inoan; *Dezvoltarea gîndirii militare românești după cel de-al doilea război mondial* de general-maior Ion Șuța; *„Bazele științifice ale doctrinei militare românești în etapa actuală* de general Ion Gheorghe, prim-adjunct al ministrului forțelor armate și șef al Marelui Stat-Major.

Cuvîntul de închidere a lucrărilor a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, participanții la sesiune au adoptat textul unei scrisori adresate Comitetului Central al P.C.R., tovarășului Nicolae Ceaușescu. „Asigurăm conducerea partidului nostru, pe dumneavoastră personal, iubite tovarășe Nicolae Ceaușescu — se spune în încheierea scrisorii —, că ne vom strădui să elaborăm în acest spirit lucrări de ținută cit mai înaltă, care să însușească generațiile actuale în munca lor creatoare și să le educe în spiritul nobilelor idei ale patriotismului și internaționalismului proletar, ale socialismului și comunismului”.

A urmat apoi prezentarea de comunicări în cadrul a trei secțiuni. În cadrul secțiunii a II-a au fost prezentate comunicările de istorie. Generalul-maior Ion Cupșa a prezentat comunicarea *Dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1830—1945*. Armata română modernă a luat naștere și s-a dezvoltat ca rezultat firesc al proceselor obiective care au avut loc în țările române spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. În condițiile favorabile create de înfrîngerea Turciei în războiul din 1828—1829 iau ființă în 1830, în Țara Românească și Moldova, milițiile naționale, nucleele forțelor armate permanente, care s-au dezvoltat neîntrerupt, dînd naștere armatei române moderne. La înființare, armata Țării Românești avea un efectiv de 4 673 de oameni și era organizată pe trei regimente, fiecare cîte două batalioane de infanterie și două escadroane de cavalerie. Autorul se oprește apoi asupra celor mai importante momente, începînd cu 1848, 1859 și 1877, continuînd cu armata română în timpul primului război mondial și sfîrșind cu participarea ei la înfrîngerea Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial.

Ion Toacă de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a prezentat comunicarea *Aspecte din activitatea P.C.R. în armată între cele două războaie mondiale*. El a subliniat că în activitatea partidului comunist educarea militarilor și atragerea lor de partea luptei revoluționare a maselor a ocupat un loc important; deși în adîncă ilegalitate cuvîntul partidului a pătruns în rîndurile armatei prin comuniștii aflați sub arme, prin manifeste și publicații destinate militarilor. În 1925 s-a creat pe lângă C.C. al P.C.R. o comisie specială care avea ca sarcină de a se ocupa cu munca politică în armată. Autorul înserează și unitățile militare unde existau celule de partid și U.T.C. Printre revendicările pe baza cărora militarii erau chemați să se alăture luptei clasei muncitoare împotriva regimului burghezo-moșieresc, se numără și dreptul de vot al militarilor, de a citi ziare și reviste în cazarmă, de a putea să se înscrie în organizațiile de tineret, înlăturarea bătăii, plata la timp a soldelor, acordarea de efecte și hrană mai bună, nefolosirea soldaților în locul greviștilor etc. Oprindu-se asupra anilor 1938—1940, autorul relevă munca de propagandă a partidului comunist pentru pregătirea morală a armatei în vederea apărării independenței și suveranității naționale.

Atragerea militarilor de partea luptei revoluționare a maselor în anii dictaturii antonesciene a fost relevată de col. Nicolae Constantin, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. în comunicarea *Din activitatea P.C.R. pentru atragerea armatei la lupta de eliberare a patriei de sub jugul fascist (1940—1944)*. În acest sens, autorul distinge două etape deosebite: prima de la instaurarea dictaturii militare fasciste și pînă la începutul războiului antisovietic și a doua din iunie 1941 pînă la 23 August 1944. Merită relevată tactica justă și realistă adoptată de partid îndeosebi în cea de-a doua etapă, care s-a soldat cu succese deosebite de însemnătate pentru întreaga viață politică a țării și care a constat în strîngerea într-un front unic de luptă a tuturor forțelor patriotice, cu obiective ca răsturnarea dictaturii militare, formarea unui guvern din reprezentanți ai forțelor antihitleriste, întoarcerea armelor contra Germaniei, trecerea țării de partea Națiunilor Unite, eliberarea patriei de sub jugul fascist. În ciuda terorii îndreptate împotriva P.C.R., au fost editate în anii 1941—1944 circa 20 de ziare conduse de partid, care au dus cuvîntul partidului în rîndurile armatei. Autorul se oprește asupra stării de spirit antihitleriste, care cuprinsese întreaga țară. Un număr tot mai mare de

ofițeri și generali patrioți au înțeles că singura posibilitate de salvare a României de la catastrofa era răsturnarea dictaturii militare fasciste și alăturarea țării la coaliția antihitleristă, cale indicată de P.C.R.

În comunicarea *Contribuția armatei române la zdrobirea fascismului german oglindită în presa muncitorească și democratică*, elaborată de Ion Babici și Aristide Varghida, lectori la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” se relevă cum în coloanele ziarelor „Scnteia”, „România liberă”, „Libertatea”, „Viața sindicală”, „Scnteia tineretului”, „Luptătorul bănățean”, „Drum nou” (Brașov), „Orizont” și altele a fost scoasă în evidență amploarea participării României la războiul antihitlerist. La loc de frunte erau inserate zilnic comunicatele Marelui Stat-Major cu privire la situația operațiilor militare și știri despre faptele de eroism săvârșite de ostașii români în bătăliile duse în comun cu armata sovietică pe frontul antihitlerist. Articole privind aportul țărănimii, intelectualității, meseriașilor și tineretului au fost publicate de asemenea în diferite ziare democratice ale vremii.

La luptele din timpul insurecției armate au participat și militarii forțelor maritime române. Contraamiralul în rezervă Florea Diaconu și căp. R.1 rezervă Dan Nicolaescu au prezentat comunicarea *Unele aspecte ale participării marinei române la războiul antihitlerist*. Subliniind că încă din noaptea de 23 spre 24 august 1944, la orele 2,30, forțele marinei militare române au primit ordin de la Marele Stat-Major să ia toate măsurile implicate de răsturnarea dictaturii antonesciene și noua poziție a României față de Germania, comandamentul litoralului maritim și fluvial a trecut imediat la acțiune, stabilind, de comun acord cu comandamentul Diviziei IX infanterie, planul de acțiune împotriva unităților Wehrmacht-ului hitlerist. Autorii înregistrează toate acțiunile de luptă împotriva hitleriștilor la care a participat marina militară română.

Asistentul Gh. Sbirnă de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” a prezentat comunicarea *Contribuția Uniunii Tineretului Comunist la mobilizarea tineretului român în războiul antihitlerist*. Partidul Comunist Român s-a ocupat cu deosebită grijă de organizarea luptei tineretului muncitor de la orașe și sate în împrejurările noi create după actul istoric din vara anului 1944, de reorganizarea și întărirea organizației tineretului. Sub directa sa îndrumare, la 5 septembrie 1944, U.T.C. împreună cu U.T.S. au încheiat Frontul unic al tineretului, care și-a propus în programul său, în primul rând, mobilizarea întregului tineret democrat la lupta pentru zdrobirea definitivă a fascismului german. Autorul relevă prin exemple concrete participarea tineretului la lupta pentru mărirea producției, pentru sprijinirea frontului antihitlerist. Sînt evocate și faptele de vitejie ale tinerilor voluntari care au participat pe front.

Prezentînd comunicarea *Totul pentru front, totul pentru victorie*, M. Rusenescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a subliniat faptul că această acțiune a demonstrat legătura strînsă dintre front și popor, participarea întregii țări la ofensiva pentru înfrîngerea hitlerismului. Efortul poporului pentru sprijinirea frontului antihitlerist a cunoscut forme variate. În primul rând, toate forțele vii, toate puterile creatoare ale României și-au adus aportul în bătălia patriotică pentru refacerea țării. Clasa muncitoare a stat în fruntea luptei pentru susținerea frontului. Muncind țărinele proprii, cît și țărinele acelora care luptau pe front, țărănimia a răspuns prin fapte chemării imperioase „Totul pentru front, totul pentru victorie”. Intelectualitatea s-a alăturat și ea acestei acțiuni. Participarea la războiul contra hitlerismului a stîrnit energiile noi în rândurile tineretului, mii de tineri plecînd pe front.

O altă formă pe care a îmbrăcat-o această lozincă constă în contribuția bănească a majorității salariaților sau organizarea unor festivaluri destinate strîngerii de fonduri pentru front.

Lt.-colonel dr. Vasile Mocanu, în comunicarea *Manifestări de protest în armată împotriva dictatului de la Viena*, a arătat că poporul român s-a ridicat cu fermitate împotriva dictatului de la Viena (30 August 1940), fiind hotărît să lupte cu arma în mînă pentru apărarea integrității teritoriale a României. În rîndurile armatei s-a manifestat cu destulă acuitate dorința de a lupta împotriva dictatului. Ofițeri au luat cuvîntul în fața maselor, exprimîndu-și dorința de a apăra

pământul țării. Numeroase documente ale vremii atestă starea de spirit protestatară a armatei la vestea semnării dictatului de la Viena.

Ultima comunicare prezentată a fost *Participarea militarilor români la lupta poporului român pentru instaurarea guvernului democrat din România*, elaborată de Ion Chiper, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”. Autorul a analizat factorii care au influențat în perioada 23 August 1944—6 Martie 1945 starea de spirit a armatei și cei care au determinat noi raporturi între trupele de pe front și din interior și masele populare. El a ajuns la concluzia că în zilele hotărâtoare ale luptei pentru putere, datorită unui proces complex prin care trecuse armata română, încetase de a mai exercita în ansamblu funcția internă a unei armate burgheze. În comunicare se arată că, în condițiile interne și internaționale ale etapei, armata nu a fost un factor hotărâtor în lupta pentru putere, dar atitudinea armatei a împiedicat declanșarea unui război civil și a favorizat instaurarea puterii populare.

În cadrul secțiunilor I și a III-a au fost cuprinse și următoarele comunicări cu aspecte istorice: *Considerații cu privire la gândirea militară românească la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* de lt. colonel Nicolae Țurlete; *Mișcarea socialistă din România și armata de colonel Dumitru Tușu*; *Factorii care au generat eroismul de masă al ostașilor români în războiul antihitlerist* de lt.-colonel Ion Sorescu și lt.-colonel Aurel Andreița; *Tradiții ale aviației românești și evoluția acesteia în perioada 1944—1969* de colonel Gheorghe Ionescu și colonel ing. Ion Sălăgeanu; *Participarea mijloacelor de apărare antiaeriană la războiul antihitlerist și dezvoltarea apărării antiaeriene în perioada 1944—1969* de colonel Mircea Mocanu.

Prin varietatea comunicărilor, care au cuprins fapte și aspecte inedite din activitatea forțelor armate române, sesiunea a prezentat un interes deosebit și a constituit un aport la îmbogățirea istoriografiei noastre.

Mihail Rusenescu

CONSFĂTURE CU CITITORII

În ziua de 30 octombrie 1969, revista „Studii” a ținut o consfătuire cu cititorii și cu colaboratorii săi la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei. Au fost invitați pe lângă cercetătorii de la institut, care contribuie în mare măsură la apariția revistei cu materiale și referate competente, cadre didactice de la Facultatea de istorie a Universității București și Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., cercetători de la Institutul de studii istorice și social-politice, specialiști în domeniul istoriei de la arhive, muzee și alte reviste de profil asemănător, precum și redactori de la Editura Academiei care concurează la editarea și la apariția revistei „Studii”.

În referatul prezentat, Matei Ionescu, redactor responsabil adjunct, a arătat că în ultimii ani s-au înregistrat succese semnificative în abordarea unor teme majore din istoria medie, modernă și contemporană a patriei, s-a îmbogățit profilul tematic și s-a lărgit aria de investigație. Marile aniversări din anii 1967—1969 au fost prilejuri pentru o amplă oglindire a evenimentelor în coloanele revistei; 60 de ani de la răscoalele din 1907, semicentenerul bătăliei de la Mărășești, aniversarea lui M. Kogălniceanu, 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, 20 de ani de la proclamarea Republicii Populare Române și îndeosebi semicentenerul unirii Transilvaniei cu România din decembrie 1918 ș.a.

În cuprinsul revistei, s-a menționat în raport, se remarcă atenția acordată publicării unor studii menite a pune în lumină raporturile interromânești de-a lungul veacurilor, și îndeosebi relațiile Principatelor și României vechi cu Transilvania în domeniul economic, cultural, politic și revoluționar, legăturile dintre socialiștii de pe cele două versante ale Carpaților etc. În revistă s-au reflectat de asemenea aspecte biografice și acțiunile marilor personalități ale istoriei noastre, al căror timp de activitate și viziune a inclus toată aria dacică. Ideea conștiinței de neam, evoluția istorică a acestei idei, numele poporului nostru, ideea dacică în concepția românilor și a străinătății de-a lungul secolelor au fost amplu oglindite mai cu seamă în numerele pe 1968 și 1969. O privire asupra conținutului studiilor, articolelor și recenziilor arată clar că, treptat, redacția noastră și colaboratorii s-au orientat spre o problematică actuală, mai interesantă, chiar și în numerele neaniversative.

Raportul a remarcat o mai activă încadrare în studiile de specialitate a istoriei naționale în istoria universală, atât prin tematica contribuțiilor (de exemplu istoria Imperiului habsburgic, a legăturilor multilaterale ale țărilor române cu Anglia, ale României cu Franța, Boemia, regiunile balcanice etc.), cât și prin analizarea publicațiilor de peste hotare. Dacă la rubrica „Revista revistelor” au fost prezentate publicații de prestigiu din Anglia, Franța, R.D. Germană, Polonia, Cehoslovacia, U.R.S.S. ș.a., la rubricile „Recenzii”, „Însemnări”, „Note bibliografice”, „Viața științifică” au fost amplu oglindite atât aparițiile de lucrări, cât și evenimentele științifice din țară și de peste hotare, participarea istoricilor români la conferințe și la sesiuni internaționale, călătorii de studii, schimburi de experiență etc.

Ocupându-se de schimbul cu străinătatea, cu prezența revistei în lumea științifică internațională au fost menționate și câteva date statistice : astfel în anii 1967 și 1968 au fost trimise 853 de volume din revistă în 38 de țări la 141 de adrese.

Reliefind și unele lipsuri și greutăți, raportul s-a referit la faptul că se resimte încă stilul rutinier, greoi în care s-a muncit, datorat în parte și legăturii sporadice dintre redacție și autori, lipsei contactului nemijlocit cu părerile, criticile și sugestiile celor ce citesc această publicație și concurează la elaborarea și la editarea ei. Analizând cauzele dificultăților pe care le întâmpină, rezultă că una dintre acestea rezidă și în neconcordanța constatată uneori între redacție și colaboratori. Revista „Studii”, încadrată în frontul istoric militant și având la bază metodologia marxist-leninistă, își are obiectivele ei majore, o anumită gradatie a urgenței temelor, obligațiile ei generale, maniera ei specifică de a aborda ca optică și spațiu o problematică majoră.

Au fost astfel enunțate totodată temele de actualitate și de perspectivă pe care principala revistă de istorie din țară și le propune să le dezbată : formarea poporului și a limbii române, crearea statelor feudale românești, legăturile interromânești, lupta împotriva opresiunii străine, tradițiile comune de luptă ale românilor și naționalităților conlocuitoare, formarea națiunii, procesul de consolidare și desăvârșire a statului național român, lupta dusă de țara noastră între cele două războaie mondiale pentru menținerea unității și suveranității sale, procesele din care s-a născut România contemporană, socialistă. Sunt utile și binevenite contribuțiile la biografia marilor personalități, conducători de oști, diplomați, revoluționari și cărturari ai neamului nostru, materiale privind ideea de independență, de unitate politică și conceptul de suveranitate în operele înaintașilor, tradițiile diplomației românești, legăturile culturale, economice, politice, revoluționare cu popoarele europene, cu cele vecine, cu cele din Balcani. Ne vom ocupa de prezențele românești peste hotare în domeniul culturii și progresului tehnic de-a lungul veacurilor, de specificul contribuției civilizației românești la patrimoniul cultural al umanității, de receptivitatea poporului nostru la progresele științei și culturii universale, de ecoul creației românești peste hotare etc., deci de tot ce poate servi la documentarea științifică a drepturilor noastre

istorice asupra pământului pe care-l locuim, a mândriei de popor cu tradiții de cultură milenară.

Avem, evident, sarcina de a continua și a dezvolta în lărgime și în profunzime publicarea materialelor care să pună la punct denaturările istoriografiei străine asupra trecutului nostru și asupra unor mari evenimente din istoria universală.

Reliefind succesele înregistrate în ultimii ani de revistă, faptul că ea s-a plasat mai mult în actualitatea științifică contemporană și a informat mai deplin publicul despre lucrări și note privind viața științifică internă și externă, stimulind în același timp cercetarea prin publicarea studiilor și contribuțiilor — în majoritatea lor abordând teme majore de istorie medie, modernă și contemporană în mare măsură inedite, aniversând momente și personalități marcante —, vorbitorii s-au oprit și asupra lipsurilor, venind cu propuneri demne de luat în considerație.

Unii participanți la discuții au arătat că se impune publicarea unor dezbateri în coloanele revistei, a unor discuții vii care să atace probleme controversate, să elucideze evenimente, momente semnificative sau procese istorice, să ajute la clarificarea unor probleme mai puțin lămurite în cadrul volumelor din tratatul *Istoria României*. Aceasta ar contribui la înviorarea revistei, i-ar da un plus de dinamism și ar face ca ea să fie solicitată de un cerc mai larg de cititori. Au fost propuse teme în jurul cărora să se poarte discuții ca : feudalismul românesc, originile și trăsăturile burgheziei române, metoda comparativă a vechilor instituții, probleme ale istoriei totale ș.a. S-a subliniat în acest sens că revista trebuie, în bună măsură, să orienteze cercetarea și să ofere teme pe marginea cărora cercetătorii, cadrele didactice, specialiștii din acest domeniu să-și spună cuvântul.

Deși s-a menționat că unele recenzii, prezentări de lucrări românești și străine sînt dezbătute și uneori criticate la rubricile de informare științifică și bibliografie, trebuie cu mai mult curaj analizate lucrările apărute în țară și peste hotare, este necesară o abordare mai exigentă, la un nivel ridicat, a literaturii de specialitate ; de extins și lărgit prezentarea stadiului la care a ajuns cercetarea în lămurirea unui proces, etape sau personalități istorice, care se face îndobște la rubrica „Probleme ale istoriografiei contemporane. Studii documentare”.

Un alt capitol important, la care s-au referit mai mulți vorbitori, a fost acela al ilustrării în mai mare măsură a problemelor de istorie universală atît în partea întâi, de contribuții științifice inedite, de nivel superior, cît și la partea a doua, de critică și informare, unde n-au fost recenzate unele lucrări de istorie universală în general cunoscute și răspîndite. Trebuie analizate de pe poziții marxiste curentele istoriografiei contemporane și se impune informarea mai promptă a publicului nostru cu problemele pe care le ridică cercetarea istorică în Răsărit și în Apus, o mai largă popularizare a metodelor și tehnicilor noi de cercetare folosite în alte țări.

Asupra altor probleme care preocupă redacția s-au purtat discuții contradictorii. În timp ce unii participanți la consfătuire au arătat că revista „Studii”, organ al secției de științe istorice a Academiei, deci în primul rînd de orientare și de interpretare, cu un spațiu grafic limitat, să nu mai publice documente, întrucît acestea și-ar avea locul în corpusuri speciale și în „Revista arhivelor”, alți vorbitori, dimpotrivă, au susținut necesitatea editării documentelor, bineînțeles de importanță deosebită, mai cu seamă din surse particulare, argumentînd că e mai judicioasă astfel publicarea lor decît așteptarea unui timp îndelungat pînă apar în colecție.

Referindu-se la o mai justă proporționalizare între rubricile și numerele aniversative și cele obișnuite, unele luări de cuvînt au opinat ca aceste rubrici să fie mai rare, cu materiale mai bine documentate, care să fie contribuții efective la elucidarea temei ; alți vorbitori au cerut publicarea de sinteze mai scurte tratînd evenimentul sau personalitatea aniversată. S-a propus de asemenea ca momentele semnificative să fie reflectate prin publicarea periodică a unor materiale în numere anterioare care să preceadă evenimentul. Majoritatea însă au solicitat ca numerele sau rubricile speciale să apară eşalonat, înainte de aniversări sau comemorări, pentru a fi de un real folos specialiștilor, cadrelor didactice și presei, care să găsească în aceste materiale date și interpretări noi necesare în munca de răspîndire și de popularizare.

S-a emis părerea ca în coloanele revistei să apară și materiale care se referă la științe auxiliare istoriei, ceea ce se făcea înainte atât în partea întâi, cît și în cadrul rubricilor de bizantinologie, arhivistică, muzeografie și bibliografie, care o dată cu diversificarea științelor, constituie obiectul altor discipline, care își au propriile lor reviste.

Mai mulți vorbitori s-au referit la faptul că materialele de istorie locală, documentarele privind lămurirea unor aspecte de mai mică importanță, probleme nesemnificative, care-și au loc în periodice regionale sau în revista Societății de științe istorice „Studii și articole”, nu contribuie la menținerea unui nivel ridicat al publicației noastre. Alții au argumentat că temele de istorie locală au luat extindere în Occident, elucidarea unor probleme de mică istorie, păreri asupra îndreptării unor date absolute își au importanța lor și de aceea trebuie încurajate, ceea ce ar duce la lărgirea numărului de colaboratori și de cititori.

Temele de istorie contemporană, probleme ale situației interne, dar mai cu seamă de politică externă a României, sînt mai rare, iar cele de cultură aproape lipsesc din fasciculele revistei.

S-a cerut de asemenea o mai largă informare bibliografică asupra lucrărilor de istorie românești și străine, propunîndu-se ca ea să apară în fiecare număr, la numerele 3 și 6, dacă spațiul limitat nu permite altfel, sau un supliment la sfîrșitul anului. „Studii” să consemneze temele și lucrările care se elaborează în Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, iar viața științifică a institutului să fie mai pregnant oglindită în cadrul revistei. Numeroși participanți la discuții au solicitat revistei publicarea rezumatelor studiilor și articolelor în limbi străine sau cel puțin a sumarelor într-o limbă de circulație internațională.

Luările de cuvînt s-au referit totodată la faptul că revista nu este popularizată în presă la radio sau la televiziune, nu se fac afișe, iar tirajul este infim și insuficient; în librării „Studii” se găsește doar cîteva zile după apariție. S-a subliniat situația intolerabilă existentă în privința difuzării revistei, care nu ajunge decît la abonați și la un număr mic de cumpărători. Revista apare de multe ori cu întîrziere, iar numerele sau rubricile speciale, în loc să preceadă aniversarea, pentru a fi de un real folos specialiștilor sau publicului, apar cu mult după eveniment. În general raporturile cu Editura Academiei se desfășoară normal, membrii redacției ei contribuind la bunul mers al editării și apariției publicației noastre.

S-a insistat asupra lipsei aparatului redacțional al revistei, care nu poate cuprinde și organiza munca în cele mai bune condiții.

S-a propus, avînd în vedere nivelul atins de cercetarea istorică în etapa actuală și sarcinile trasate de Congresul al X-lea al P.C.R., publicarea a 12 numere pe an, în general cu același număr de pagini, pentru a fi într-adevăr fascicule de revistă, apariția acesteia la începutul intervalului și, pe lingă îmbunătățirea ei tematică, de fond, înviorarea ei prin publicarea de dezbateri, prezentarea ei grafică mai atrăgătoare.

PRIMUL SIMPOZION NAȚIONAL „DIN ISTORIA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA”

Studierea istoriei agriculturii, cea mai veche ocupație stabilă a omenirii, s-a impus ca o necesitate unanim recunoscută în epoca modernă, dar îndeosebi în epoca noastră. În momentul de față, pe plan internațional cercetările sînt foarte avansate, antrenînd numeroși cercetători, care încearcă să reconstituie evoluția acestei ramuri de producție fundamentale.

Dezvoltarea cercetărilor a dus la specializarea, iar în unele țări la crearea unor organizații și instituții în măsură să îndrumeze cercetările de istorie a agriculturii și să asigure apariția unor reviste și a numeroase lucrări independente.

Ținând seama de aceste considerente și de sarcinile trasate științei din patria noastră de Congresul al X-lea al P.C.R., Muzeul de istorie din Cluj, în colaborare cu Ministerul Agriculturii și Silviculturii, a organizat la Cluj în zilele de 24—25 octombrie 1969 *primul simpozion național destinat să servească drept bază pentru stimularea cercetărilor de istorie agrară în România.*

Axate pe o bogată tematică, cele 70 de comunicări, grupate din considerente de ordin organizatoric în trei secții, au adus nu numai o mulțime de informații inedite, ci au dezbătut pe larg *actualitatea* cercetărilor de istorie agrară în România, izvoarele și problematica metodologiei folosite de cercetătorii istoriei agrare. Participanții la discuții au relevat de asemenea în intervențiile lor utilitatea practică a lucrărilor simpozionului, înalta ținută științifică a comunicărilor prezentate, trăsăturile proprii acestei discipline care o deosebesc de altele și care tind să îmbine în mod unitar realizările și metodele mai multor ramuri științifice, reprezentând zone-limită interferente : științe agricole, istorie, economie, etnografie, drept agrar, statistică, sociologie rurală etc.

În cele ce urmează vom insista asupra conținutului unor comunicări de interes mai general (pentru toți specialiștii care se ocupă de istoria agriculturii în România) prezentate în ședința plenară în prima zi a simpozionului.

Ceea ce se poate cere istoricilor agrari, s-a arătat în cuvântul adresat participanților la simpozion de către ministrul-adjunct al agriculturii și silviculturii, dr. ing. Nicolae Ștefan, este să prezinte tabloul experienței și tradiției poporului nostru (în cultivarea plantelor și creșterea animalelor), care să poată fi apoi utilizat în scopul adoptării în condițiile de astăzi a unor măsuri cit mai justificate din punct de vedere social-economic, dar și istoric.

Prof. Emil Negruțiu, rectorul Institutului agronomic din Cluj, a atras atenția asupra faptului că ridicarea *eficienței cercetărilor de istorie agrară* nu se poate obține decât printr-o colaborare strinsă între toți specialiștii interesați în progresul acestor cercetări în țara noastră. Din cadrul Ministerului Agriculturii și Silviculturii, în aceeași ședință plenară, ing. Eugen Mewes a prezentat comunicarea *Actualitatea cercetărilor de istorie agrară*. Vorbitorul, după ce a arătat că cerința formulată față de cercetătorii istoriei agrare de a contribui (în măsura în care le este posibil) la rezolvarea sarcinilor actuale nu este exagerată nici în sine, nici în comparație cu posibilitățile lor reale (ca buni cunoscători ai problemelor economice și sociale actuale), a insistat asupra faptului că cercetările de istorie agrară nu trebuie privite numai din punct de vedere strict național. Ele fac parte din ansamblul preocupărilor manifestate în acest domeniu de cercetare în multe alte țări, pentru că sînt legate de problema cea mai gravă pe care o are de rezolvat omenirea în momentul de față : alimentația.

Din partea specialiștilor din domeniul științei istorice, prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R.S. România, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, în comunicarea sa privind *Importanța cercetării problemelor istoriei agriculturii în România* (ocupație de bază a românilor în decursul veacurilor), a relevat necesitatea de a asigura o pondere mai mare cercetărilor cu acest profil legate de procesul de producție, pentru ca istoriografia să devină în mod pregnant istoria poporului, istoria maselor producătoare de bunuri materiale.

Comunicarea conf. univ. Ștefan Imreh de la Facultatea de istorie a Universității din Cluj intitulată *Unele probleme și metode noi în cercetarea istoriei agriculturii feudale* și cea a conf. univ. I. Kovács de la aceeași facultate, intitulată *Probleme de cercetare a istoriei agriculturii în epoca modernă*, au întregit, la rîndul lor, modul de abordare a cercetării problemelor istoriei agriculturii

în țara noastră de către istorici, exprimând puncte de vedere critice la adresa lucrărilor istoricilor, care au abordat, de regulă, doar unele aspecte ale problemelor privind îndeosebi relațiile de producție în agricultură în diversele epoci istorice și manifestările pe plan social ale luptei de clasă ale țărănimii.

Paul Gyulaî de la Muzeul de istorie din Cluj a relevat în comunicarea sa modul în care muzeele din România oglindesc agricultura și viața rurală existentă pe teritoriul patriei noastre în diferite epoci, opinînd în încheiere pentru ideea organizării unui muzeu în exclusivitate cu profil de istorie a agriculturii.

Numeroase alte comunicări au fost prezentate în ședințele pe secțiuni de cadre didactice și cercetători științifici de la facultățile și institutele de istorie din București, Iași, Timișoara, Cluj, Tg.-Mureș, de la muzeele de istorie, de la diferite instituții cu caracter agricol ș. a. (care, împreună cu celelalte comunicări susținute în cadrul simpozionului, urmează să fie tipărite).

Din cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” din București au prezentat comunicări :

1. Dr. Ștefan Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV.*

2. Emil Lazea, *Pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV.*

3. Ioana Constantinescu, *Date noi cu privire la agricultura Moldovei din anii 1829—1833 furnizate de primele statistici agricole.*

4. Elena Gheran (în colaborare cu Aneta Spiridon de la Institutul de cercetări economice al Academiei, București), *Un eminent propagator al științei economice și al metodelor agrotehnice înaintate : economistul transilvănean Ioan Georgescu.*

5. Idem, *Preocupări de economie agrară la Gheorghe Pop de Băsești.*

6. Alexandru Porțeanu, *Problema agrară în Transilvania în anii 1917—1918 și mișcarea muncitorească și socialistă.*

În ședința plenară de închidere a lucrărilor simpozionului s-a adoptat de către specialiștii participanți (în număr de peste 180) textul unei telegramme adresate Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Elena Gheran și Ștefan Olteanu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A UNIVERSITĂȚII DIN TIMIȘOARA

Cu ocazia aniversării a 700 de ani de atestare documentară a orașului Timișoara, în ziua de 19 septembrie 1969 a avut loc o sesiune științifică în aula Universității locale. Comunicările și simpozionul de după masă au avut ca centru al preocupărilor trecutul orașului Timișoara și realizările din ultimii 25 de ani.

Sesiunea a fost deschisă de Coriolan Pop, primarul orașului.

Lectorul universitar *Marius Bizerea*, în comunicarea *Timișoara în documente cartografice din evul mediu*, examinează denumirile date de cartografi în portulanele din evul mediu începînd cu portulanul lui Angelino Dulcelto din 1339 și pînă la harta lui Iacopo Castaldo din 1548. Analizînd denumirile sub care apare numele Timișoarei, autorul ajunge la concluzia interesantă că, pînă la 1548, cînd apare pentru prima dată denumirea de *Temesvar*, Timișoara apare pe hărți cu numele ei românesc, denumirile sub care e scrisă fiind frecvent pronunțate chiar în graiul bănățean.

În comunicarea *Pavel Chinezu, comite de Timiș*, prof. *Dan Popescu* a evocat lupta anti-otomană dusă de Pavel Chinezu, comite de Timiș. Pe baza mărturiilor contemporane, autorul do-

vedește că Pavel Chinezu era fiu de morar din comuna Sat Chinez de lângă Timișoara. Între 1479 și 1494 Pavel Chinezu desfășoară o acțiune susținută de apărare a Banatului împotriva atacurilor turcești, câștigând victoriile de la Cîmpia, Pinii, Crușeva, Cîmpia Becicherecului, Semendria și Belgrad.

Timișoara în lupta antiotomană se intitulează comunicarea susținută de conf. univ. dr. *Aurel Țintă*. Din cauza poziției geografice, orașul a avut un rol primordial în lupta antiotomană. Aici se concentrează cruciații pentru lupta de la Nicopole. Sub comitele Pippo Spano, bănașeni luptă alături de Mihail și Dan al II-lea împotriva turcilor. Sub Ioan de Hunedoara și Pavel Chinezu, Timișoara devine centrul luptei antiotomane. În timpul ocupației turcești, populația din oraș și pașalic luptă prin răscoale (1604, 1607) și prin ajutorul dat trupelor ce asediau orașul. În 1596 Mihai Viteazul ajută pe Sigismund Bathory la asediul orașului.

În comunicarea *Cetatea și orașul Timișoara sub ocupația otomană*, dr. docent *Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru* arată că, după ocuparea orașului de trupele lui Mehmed Sokoli (1552), cetatea ajunge capitala unui vilaiet important cîrmuit de pașale cu două și chiar trei tuiuri. Din informațiile izvoarelor otomane rezultă că cetatea a fost refăcută după sistemul venețian, iar în oraș, pe lângă coloniștii turci veniți ca dregători și negustori, se atestă prezența populației române, care trăia în condiții modeste.

Bazîndu-se îndeosebi pe documente inedite din arhivele din Viena, conf. univ. dr. *Aurel Țintă*, în cea de-a doua comunicare, *Aspecte demografice din Timișoara la începutul secolului al XVIII-lea*, dovedește din punct de vedere documentar că, la cucerirea orașului de austrieci, băștinașii formau majoritatea populației care plătea contribuții importante.

Viața sanitară timișoreană în secolul al XVIII-lea este titlul comunicării susținute de dr. *D. Dobrescu* și *Grigore Popiți*. Primul pas în organizarea sanitară a orașului a fost făcut de serviciul sanitar al armatei austriece după ocuparea orașului. Primul spital civil „Sfîntul Nepomuk” se înființează la 1736, fiind predat ordinului călugăresc al misericordienilor. În 1753 se organizează spitalul militar al garnizoanei, iar la 1757 spitalul orașenesc; la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea se constată un regres în viața sanitară a orașului, din cauza luptelor cu armatele revoluționare și imperiale franceze.

Rolul important al orașului în trecutul politic al poporului român a fost reactualizat în comunicarea lui *I.D. Suciu*, *Conferința de la Timișoara din 1869 (Premisele alianței româno-srbe împotriva dualismului habsburgic)*. Autorul analizează hotărîrile luate în conferința din 7 februarie 1869, cînd s-au pus bazele Partidului Național al românilor din Banat și Ungaria și s-a trecut în platforma partidului lupta împotriva dualismului habsburgic, în alianță cu reprezentanții poporului srb. După închiderea conferinței, orașul a fost martorul unor entuziaste manifestații de înfrățire româno-srbă.

Rolul fruntașilor români bănași în constituirea Partidului Național din Transilvania în 1881 constituie subiectul comunicării conf. univ. *Iosif Kovács*. Autorul analizează atitudinea conducătorilor români din Banat începînd din anul 1850, schimbarea treptată a tacticii urmărite de ei, părăsirea activismului, acceptarea pasivismului și participarea la unificarea Partidului Național Român. În tot timpul activității politice, fruntașii bănași nu au renunțat la unirea cu România, iar la unificarea celor două partide au avut un rol important.

Puternica mișcare de mase din acest oraș este redată în comunicarea *Mișcarea muncitorească și socialistă din Timișoara la începutul secolului al XX-lea*, de dr. *Ion Cicală*. Fiind organizată de timpuriu, muncitorimea timișoreană și-a formulat în problemele politice și economice contemporane puncte de vedere care reflectau aspirațiile de clasă corespunzătoare mersului înainte al societății. La marile demonstrații pentru votul universal din anii 1905, 1907, 1911—1913 au participat zeci de mii de oameni. Prin acțiunile sale revoluționare, muncitorimea timișoreană a influențat și păturile țărănimii sărace din Banat, iar prin creșterea capacității de organizare și mobilizare, organizațiile muncitorești timișorene au situat muncitorimea în fruntea forțelor sociale din acea vreme.

Timișoara, centru important al luptei antifasciste din Banat (1933—1938) a fost subiectul comunicării lectorului univ. Gh. I. Oancea. Orașul devine un centru important al mișcării antifasciste începând cu anul 1933, când se creează Regionala Banat P.C.R. După plenara C.C. al P.C.R. din februarie 1933, la Timișoara se constituie Comitetul de acțiune antifascist, care, în colaborare cu alte organizații de masă, ca Frontul plugarilor, P.S.D., Madoszul, Sindicatetele, organizează numeroase manifestații antifasciste, ca demonstrația de la Giarmata din 1935 împotriva hitlerismului, continuată de demonstrația împotriva impecesurii profesorilor Th. Bugnariu și Petre Constantinescu-Iași, apoi participarea luptătorilor antifasciști timișoreni la luptele din Spania și protestul maselor cu ocazia anexării Austriei de către Germania hitleristă. Pentru educarea muncitorilor în spiritul urii și luptei împotriva fascismului, la Timișoara s-au organizat „seri literare” în care muncitorii erau inițiați în literatura socialistă.

Contribuția patrioților timișoreni la lupta antifascistă este dezvoltată în comunicarea lectorului univ. William Marin, *Participarea patrioților timișoreni la mișcarea de rezistență antifascistă (1940—1944)*. Din datele prezentate de autor rezultă că în anii 1940—1944 au activat în Banat în mod sistematic în cadrul celulelor și al organizațiilor de masă conduse de P.C.R. peste 2 000 de oameni. O atenție deosebită se acordă înfățișării activității detașamentului de partizani „Mărășești” și a formațiunilor de luptă patriotică. Ultimul act de eroism îl constituie momentele de luptă din septembrie 1944, când unitățile armatei române, formațiunile de luptă patriotică și numeroși cetățeni au apărat orașul de atacurile hitleriste.

Unele considerații privind capitalul străin în Timișoara este titlul comunicării lectorului univ. Filip Pașac. Capitalul străin a pătruns în Timișoara pe calea creditului, iar după criza economică din 1873 s-a infiltrat și în industrie. Ramura principală era industria alimentară. Capitalul străin a frânat și a orientat unilateral dezvoltarea industriei și a însușit o mare parte din valoarea creată de masele muncitoare. După desăvârșirea unității statale se constată o sporire a ponderii capitalului autohton. În ajunul celui de-al doilea război mondial, prezența capitalului străin în economia orașului e mult redusă, fiind înlocuită cu capitalul autohton. Prin naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948 pozițiile capitalului străin au fost lichidate.

Transformările economice ale orașului sînt redată în interesanta comunicare *Mutații în dinamica și structura industriei timișorene*, avînd ca autori pe prof. univ. dr. Ioan Zahiu și lector univ. Ispas Moșiu. La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, ramurile preponderente erau industria alimentară și textilă. În perioada interbelică producția industrială se dezvoltă rapid, accentuîndu-se după 1933, când apar și unele ramuri ale industriei grele. În ultimul sfert de veac s-au produs schimbări structurale în industria timișoreană, care s-au materializat în numeroase întreprinderi noi, în care domină ramurile de mare complexitate și tehnicitate ca electrotehnica, chimia, construcțiile de mașini. În 1968 industria timișoreană dădea 2,8% din producția industrială a întregii țări.

La încheierea sesiunii a luat cuvîntul prof. univ. Miron Constantinescu, ministrul învățămîntului, care, apreciînd nivelul științific al comunicărilor, a propus tipărirea lor într-un volum.

În după-amiaza aceleiași zile a avut loc un simpozion : „Timișoara, important centru științific și cultural-social al patriei”, la care au participat : prof. univ. Ștefan Pascu, *Timișoara în istoria poporului român*; prof. univ. dr. Ion Anton, *Dezvoltarea științelor tehnice în Timișoara*; Gh. I. Oancea, *Timișoara, centru important al mișcării muncitorești din România*; conf. univ. dr. Traian Bunescu, *Cultura și arta timișoreană*; prof. dr. doc. Pius Brinzeu, *Cercetarea medicală în Timișoara*; prof. univ. dr. Ioan Zahiu, *Științele sociale în Timișoara*.

În prima comunicare, prof. univ. Ștefan Pascu arată rolul jucat de acest oraș în timpul lui Ioan de Hunedoara, al lui Gheorghe Doja, în revoluția din 1848/1849 și în vremea dezvoltării

capitalismului, prin cele două conferințe române din 1860 și 1869. În 1918 de aici a pornit prima constituire a gărzilor naționale care s-au pus la dispoziția Consiliului Național Central.

Prof. univ. dr. Ion Anton, membru corespondent al Academiei, scoate în evidență dezvoltarea tehnicii, care s-a manifestat încă din veacul trecut prin introducerea iluminatului electric, electrificarea transportului în comun și canalizare. După înființarea Școlii politehnice în 1920 se înfiripează nucleele primelor școli timișorene de cercetare. Reforma învățământului din 1948 și înființarea bazei de cercetări a Academiei Republicii Socialiste România în 1949 au contribuit la dezvoltarea științelor tehnice, încât azi școlile de cercetare timișorene în domeniul rezistenței și încercărilor de metale sînt cunoscute și peste hotare.

Gh. I. Oancea arată că Timișoara a fost un important centru muncitoresc. Aci s-a înființat la 1851 prima organizație muncitorească continuată la 1868 de „Asociația generală a muncitorilor din Timișoara”, care în 1869 devine secție a Internaționalei I. După aceea muncitorimea din Timișoara continuă lupta prin greve și mitinguri; militează pentru unirea Transilvaniei cu România și participă la luptele revoluționare din 1918–1920, la crearea P.C.R. și la toate marile lupte ale clasei muncitoare dintre cele două războaie și din timpul celui de-al doilea război mondial.

Conf. univ. dr. Traian Bunescu arată înflorirea orașului după august 1944. S-au înființat noi instituții de cultură ca: Teatrul „Matei Millo”; Teatrul german, Teatrul maghiar, Teatrul de păpuși, Opera, Filarmonica de stat „Banatul”, Ansamblul sîrb de cîntece și jocuri. Muzeul Banatului s-a reorganizat și îmbogățit. Afirmarea pe plan cultural trebuie completată cu publicațiile: „Orizont”, „Drapelul roșu”, „Neue Banater Zeitung”, „Szabad Szó”, „Književni Jivot”, „Pravda”. Afară de studioul de radio local, au luat ființă puternice filiale ale Uniunii compozitorilor, Asociației scriitorilor, Uniunii artiștilor plastici.

Cercetarea medicală, expusă de prof. dr. docent Pius Brînzeu, a luat un deosebit avînt după înființarea Institutului medico-farmaceutic în 1945. Azi Institutul de medicină Timișoara și-a creat o tradiție, afirmîndu-se cu energie pe planul cercetării științifice, ajungînd să se bucure de o apreciere unanimă atît în țară, cît și peste hotare.

Prof. univ. dr. Ioan Zahiu, vorbind despre cercetarea socială așezată pe fundamentul științific al materialismului istoric, amintește contribuția înaintașilor, ca Eftimie Murgu, Pavel Vasici, Damaschin Bojincă, D. Țichindeal, Vincențiu Babeș și Victor Babeș, în ale căror opere găsim poziții înaintate de militanți sociali.

Începînd cu anul 1948, cînd se pun bazele cercetărilor sociale în mod științific, prin înființarea institutelor de învățămînt superior, cercetătorii timișoreni, prin studiile lor, își aduc contribuția la elucidarea unora din cele mai importante probleme filozofice, sociologice, economice, politice și istorice.

I.D. Suciu

A XI-a CONFERINȚĂ INTERNAȚIONALĂ A MESEI ROTUNDE A ARHIVELOR

Între 23 și 27 septembrie 1969 a fost organizată la București a XI-a Conferință internațională a Mesei rotunde a arhivelor, eveniment de seamă în viața arhivistică.

La lucrările conferinței au participat 70 de delegați, personalități reprezentative, din 25 de țări din Europa, America de Nord, Asia și Africa, și anume: Hanns Leo Mikoletzky (Austria), C. Wiffels (Belgia), Mihail Alexiev, Mladen Hristov Kostov, Gueorgui Jordanov Gueorguiev, Dobrlinka Krastéva Kiléva, Stefka Hristova Slavova (Bulgaria),

Jaroslav Svoboda, Michal Kusik (Cehoslovacia), Johan Hvidtfeldt, Harold Jorgensen (Danemarca), Guy Duboscq, Robert H. Bautier, Christian Gut, Bernard Mahieu (Franța), J.M. Akita (Gana), Gerhard Exner, Horst Schlechte (R.D. Germană), Heins Lieberich, Karl Schwebel, Helmut Dahm, W. Mommsen, Kurt Dülfer, Carl Haase (R.F. Germaniei), Loucas Tsilas (Grecia), Leopoldo Sandri, Giovanni Antonelli, Antonio Lombardo, Enrica Ormanni (Italia), Biljan Franjo, Sergij Vilfan, Bozidar Manić, Tatjana Ribkin (Iugoslavia), Alexander Bein (Israel), Paul Spang (Luxemburg), Alwi Jantan (Malaezia), Dagfinn Mannsäker (Norvegia), P. Scherft, R.A.D. Renting (Olanda), Irene Koberdowa, Maryna Husarska, Henryk Majecki (Polonia), Gheorghe Titileanu, Ion Mărcuș, Vasile Arimia, Ileana Leonte, Florea Boeraș, Gheorghe Ungureanu, Vladimir Panču, Tiberiu Coliban, Natalia Drăghici, Margareta Platon (România), Olof Jägerskiöld (Suedia), Fazil İşiközlü (Turcia), János Varga, Ember Gyözö, Antal Szedö (Ungaria), Ghenadie Belov, A. Tislenko, G. Popov (U.R.S.S.), James B. Rhoads, Moris Rieger, Fred H. Barth (S.U.A.) și mgr. Martin Giusti (Vatican). De asemenea au participat reprezentanți ai unor organizații internaționale: Ch. Keskemeti (Consiliul internațional al arhivelor), Alfred Wagner (UNESCO), Yves Pérotin (Oficiul Națiunilor Unite de la Geneva) și G. Pérotin-Dumon (Uniunea internațională a telecomunicațiilor).

Programul conferinței a cuprins dezbateră a două teme deosebit de importante și de stringentă actualitate pentru activitatea arhivistică din toate țările: „Arhivele colectivităților locale” și „Restaurarea materialelor arhivistice”.

Lucrările au fost deschise prin cuvântul de salut adresat participanților în numele guvernului român de către Cornel Onescu, ministrul afacerilor interne, după care s-a dat citire unui cald mesaj trimis de Charles Braibant, fondatorul Mesei rotunde a arhivelor și președinte al acesteia, renumit om de știință și de cultură, care, din motive de sănătate, nu a putut lua parte la lucrări.

Dezbateră de către conferință a problemei privind arhivele colectivităților locale a scos în evidență interesul ce se acordă activității de cercetare științifică în continuă dezvoltare prin înlesnirea studiului valoroaselor izvoare de istorie locală ca parte componentă a istoriei naționale și implicit universale.

Discuțiile generate de variatele situații în care se găsesc aceste arhive în diferite țări atit din punct de vedere organizatoric — mai mult sau mai puțin autonome față de instituțiile arhivistice de stat —, cît și sub aspectul valorificării lor, au dus la părerea unanimă asupra necesității păstrării și organizării acestor arhive și supunerii lor controlului administrației de stat.

Sistemul de concentrare a arhivelor locale în depozitele arhivelor de stat teritoriale. sistem folosit și în țara noastră, a fost apreciat ca cel ce răspunde pe deplin atit pentru păstrarea materialelor arhivistice, cît și pentru asigurarea valorificării acestora.

Un interes deosebit s-a acordat problemei privind restaurarea materialelor de arhivă, dat fiind că aproape pretutindeni există materiale degradate sau aflate într-un proces de deteriorare. Cu un justificat interes și simț de răspundere a reieșit preocuparea pe care o au arhiviștii de a salva documentele de la distrugere pentru a nu se păgubi cercetarea științifică de importante surse de documentare.

Discuțiile care au avut loc pe această temă atit în cadrul conferinței, cît și ca urmare a vizitării laboratorului de cercetare-restaurare al Direcției generale a Arhivelor Statului au permis un larg schimb de informare asupra metodelor și mijloacelor folosite în acest domeniu de activitate. Și aici au fost apreciate rezultatele obținute de țara noastră în tratarea diferențiată a documentelor în raport de structura materialului de scris și a agenților distructivi, solicitându-se de către participanți ca metodele de restaurare utilizate la noi să fie comunicate Consiliului internațional al arhivelor spre a fi cuprinse în manualul de restaurare în curs de editare sub egida UNESCO.

Programul conferinței a cuprins și o serie de acțiuni, ca vizitarea depozitelor și a laboratoarelor din cadrul Direcției generale, a Arhivelor Statului din Brașov, a expoziției de documente și altele, care au prilejuit un schimb larg de experiență și totodată cunoașterea realizărilor arhivistice din România.

De asemenea, prin vizitarea orașului București cu noile cartiere de locuințe, a orașului Brașov, a Expoziției realizărilor economiei naționale 1969, a Muzeului de artă și a Muzeului satului, Muzeului Peleş, Muzeului Mogoșoaia etc., s-a oferit participanților posibilitatea cunoașterii remarcabilelor succese obținute de poporul nostru în toate domeniile de activitate, precum și a valorilor culturale ale țării noastre, apreciate în mod elogios de delegați.

Despre modul cum a fost organizată și cum s-au desfășurat lucrările conferinței stau mărturie impresiile expuse de o serie de delegați, din care spicuiem câteva. Alfred Wagner, reprezentantul UNESCO, remarcă : „... Eu, care cunosc multe din arhivele din lume, din America, Anglia, Franța și Germania, am fost foarte bine impresionat de nivelul foarte înalt care a fost atins de arhivele românești”, iar arhivistul Statelor Unite ale Americii, James B. Rhoads, a relevat : „... Aceasta a fost cea mai minunată și mai interesantă conferință. Întrunirile au tratat chestiuni importante pentru arhiviști și au fost conduse într-un spirit de sinceritate și de prietenie care ar putea constitui un exemplu pentru alte întruniri internaționale”.

Referindu-se la dezvoltarea legăturilor pe care le au arhivele din România cu arhivele de peste hotare, prof. dr. Leopoldo Sandri, directorul Arhivelor centrale ale statului din Roma, menționa : „Eu, care știu prin câte căi colaborează România cu celelalte țări din Europa, de exemplu arhiviști din România vin să studieze în Italia, iar arhiviști italieni în România... pot spune că dezvoltarea arhivisticii românești din punct de vedere tehnic mai ales și din punctul de vedere al descoperirilor este, fără îndoială, urmărită cu plăcere”.

Aprecieri elogioase au fost făcute și de dr. Gerhard Exner, directorul arhivelor din R.D. Germană, care a spus : „Colegii români au obținut mari succese în dezvoltarea arhivisticii de stat. Aceasta o demonstrează numeroasele publicații, dezvoltarea depozitelor, nivelul înalt de muncă în domeniul restaurării și conservării, precum și nivelul calificării arhiviștilor”.

Ileana Leonte

ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORICUL ROBIEI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași” (IV, 1967, p. 31—79), N. Grigoraș publică prima parte a unui interesant studiu asupra robiei din Moldova, în care cercetează originea robiei din țările române, situația economică, socială și juridică a robilor, obligațiile în muncă și bani, bunurile lor imobiliare și averea personală. Utilizând întreaga bibliografie cunoscută, autorul analizează teoriile privitoare la originea etnică a robilor veniți în Principatele Române și la căile de pătrundere, sintetizând că, potrivit informației documentare, primii robi au fost Țigani aduși de tătari în vremea invaziei lor, de unde și numele de robi tătari. Dar nu numai în unele țări nordice, datorită menționatului eveniment, Țigani sînt numiți și pînă astăzi tătari, întrucît această asociere s-a păstrat, cît a durat instituția robiei, și în țările noastre. Menționăm că în 1799 vătăful Țiganilor lingurari din Țara Românească era „Lisandru sîn Marin-Tătaru” (N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 123).

Deși nu se poate ști cînd au plecat din India, patria lor de origine, Țigani aduși de tătari în Europa au pătruns în țările noastre pe două căi : un număr redus au venit din regiunile de la

răsărit de Nistru, iar cea mai mare parte a ajuns în Imperiul Bizantin, în Grecia de astăzi și în celelalte provincii din sudul Dunării, de unde, în secolul al XIV-lea, datorită presiunii otomane, au trecut mai întâi în Țara Românească, iar de acolo unii s-au îndreptat spre Ungaria și alții spre Moldova. Marele număr de cuvinte grecești aflate în limba țiganilor robi de la noi atestă că cei mai mulți au venit din sudul Dunării. Autorul întărește această teorie cu unele precizări documentare, care atestă faptul că unii boieri aduceau robi din „țara turcească” chiar în secolul al XVII-lea (p. 37). Islamizați cu sila sau de bunăvoie, țiganii care treceau pe pământul țărilor noastre trebuiau să renunțe la această religie și în plus — în cele două principate dunărene — nu puteau trăi decât ca robi. Autorul respinge teoria unor cercetători străini care susțin că țărilor române ar fi fost la început locurile de concentrare a tuturor țiganilor veniți din regiunile răsăritene, de unde s-ar fi răspândit atât în Ungaria, cât și în statele de la sudul Dunării, ajungând până în Grecia (p. 40). Atragerea lor spre Transilvania și Ungaria în primele veacuri se datora faptului că acolo aveau o situație juridică superioară celor rămași în Țara Românească și Moldova. Robirea lor în Transilvania are loc abia în secolul al XVIII-lea. Potrivit mărturiilor documentare, o mare parte a țiganilor robi din Moldova provenea din Țara Românească, luați cu sila în timpul expedițiilor unor domni ca Ștefan cel Mare sau cumpărați de boieri în decursul timpului.

Autorul este adeptul împărțirii robilor în patru categorii, după apartenență: domnești, ai soției domnului, mănăstirești și boierești, pe care le analizează amănunțit, potrivit informațiilor de care dispune. Dacă avem însă în vedere că robii de pe moșiile mănăstirești și boierești aveau regim identic, alții în ceea ce privește condiția lor juridică, cât și obligațiile de muncă și poziția față de vistieria țării, ei formau în realitate o singură mare categorie, ai stăpînilor feudali, laici și eclesiastici. În comparație cu aceștia, robii țigani domnești, cu statut propriu și cu libertatea de mișcare oriunde în cuprinsul țării, avînd numai obligația precizată față de vistierie, se găseau într-o situație mai ușoară. Ei simțeau diferența în defavoarea lor, atunci cînd erau donați mănăstirilor și boierilor. Confirmarea o avem în plîngerea de la 1753 a unor țigani domnești dăruiei mitropoliei, care întrebau pe domn dacă trecerea s-a făcut cu știrea lui: „datu-ne-ai vlădicăi, că ne trage părintele mitropolitul, și noi ne știm că sintem gospod...” (p. 44). Împărțirea țiganilor domnești în două categorii — ai domnului și ai doamnei —, după persoana beneficiară, nu este destul de convingătoare, întrucît și aici avem de-a face cu o singură categorie de robi, iar diviziunea nu a fost tot timpul distinctă. Dacă în primele veacuri ale existenței instituției robiei, cînd țiganii domnești erau mai numeroși, între beneficiarii daniilor era și soția domnului, mai târziu, cînd, prin neconținutele danii, aceștia s-au împuținat, ei au avut o singură administrație, iar venitul, de la toți țiganii domnești, va trece cu timpul ca un apanaj numai al doamnei. Observăm, de altfel, că nu toate documentele citate sînt concludente pentru „țiganii doamnei”. Porunca de la 13 mai 1656 dată de soția lui Gheorghe Ștefan se referă la toți țiganii domnești, cum de altfel observă și autorul foarte just, la p. 48, cînd identifică expresia „slugile domniei noastre” cu slugile domnești, de unde „țiganii care sînt ai domniei noastre” sînt țiganii domnești în general. Cartea lui Constantin Cantemir de la 6 mai 1689 se referă nu la „țiganii doamnei”, ci ai „Saftei, giupneasa răposatului Ion Răcovîț vornic”, adică la țiganii boierești. O constatare care vine în sprijinul părerii că de la mijlocul veacului al XVII-lea înainte nu exista decât o singură administrație a țiganilor domnești este porunca doamnei Casandra, soția lui Dimitrie Cantemir, de la 6 ianuarie 1711, dată lui Constandin giudele țiganilor, ca să strîngă darea de la ceala lui, porunca fiind identică, din cuvînt în cuvînt, cu porunca dată aceluiași giude de către Mihai Racoviță la 1 decembrie 1707. Dimitrie Cantemir spune că soția domnului avea venitul țiganilor rudari, căutători de aur, iar documentele din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea arată că dările încasate de la toți țiganii domnești formau venitul doamnei.

În legătură cu acțiunea de „eliberare” a robilor, de care se vorbește la p. 48, menționăm că, începînd cu secolul al XVIII-lea, răscumpărarea țiganilor din situația clasei lor devine în drept imposibilă, chiar dacă se încerca în fapt. La 31 martie 1714 Nicolae Mavrocordat, necunosînd îndeajuns obiceiurile din țara peste care domnea, întărește răscumpărarea din robie a

țiganului Burcă, de la fostul său stăpîn, stolnicul Constantin Costache, proclamîndu-l om liber, să meargă unde va voi (Arh. st. Buc., Episcopia Huși, ms. 544, doc. nr. 16, f. 46). După mai bine de două decenii, la 12 ianuarie 1736, potrivit anaforei boierilor, Grigore Ghica anulează cartea de slobozenie a înaintașului său, hotărînd ca „țiganul Burcă, căldărarul, cu țiganca lui”, răscurpărați de la Constantin Costache, „să fie țigan domnesc, fiindcă nu poate fi un țigan slobod” (ibidem, doc. nr. 36, f. 106).

Cu toate că autorul se ocupă în partea a treia a lucrării de îndatoririle robilor țigani în muncă și bani către stăpîni și stat, punînd la contribuție multe informații documentare, inedite și publicate, vom preciza în cele ce urmează obligațiile acestei categorii de contribuabili față de vistieria țării în cursul veacului al XVIII-lea. Atît în Moldova, cit și în Țara Românească, *țigani domnești* au figurat în mod permanent în rolurile vistieriei, cu dare anuală ceva mai mică decît a birnicilor, iar cei de pe moșiile stăpînilor feudali — boieri și mănăstiri — au plătit la vistierie numai întîmplător, cînd domnii în căutare de expediente le aplicau dări, ridicate în urma protestelor sau intervenției, prin stăruința bisericii mai cu seamă, a reprezentanților clasei conducătoare.

Puținele mărturii documentare referitoare la relațiile robilor cu vistieria arată că, dintre țigani domnești, *lingurarii* și *rudarii* (căutători de aur) plăteau în mod obișnuit, în prima jumătate a secolului, cîte doi galbeni pe an. La 1 decembrie 1707 Mihai Racoviță dădea carte lui „Costandin giudele . . . să strîngă dajde de la țigani ce-s la ceata lui, de țigan cîte doi ughi”¹. Documentul precizează că ei, ca și marea masă a birnicilor, plăteau diferențiat, după posibilitatea materială a fiecăruia, stabilindu-se cuantumul prin cislă: „care țigan va fi mai cu prilej să dia mai multu de doi galbeni și cei săraci să dia mai gios de doi ughi”². Cuprinsul acestui document este repetat întocmai la 6 ianuarie 1711 de către doamna Casandra Dimitrie Cantemir³.

În urma războiului de la 1711, „pentru o nevoie ce au avut atunce”⁴ Nicolae Mavrocordat a extins perceperea celor doi galbeni și la țigani de pe moșiile stăpînilor, cu numele de *țigăndrit*, dar, neputînd înfrunta opoziția coalizată a celor două categorii de beneficiari ai muncii robilor, desființează cu blestem această măsură „ce se luase în zadar, la nevoia țării fiind”, prin hrisovul de la 1 iulie 1714⁵. Asemănătoare pogonăritului și văcăritului, care au fost de mai multe ori desființate și iar repuse, darea pe țigani stăpînilor a fost pusă pentru cîte un timp și de alți domni. În Moldova, Mihai Racoviță în a treia domnie o repune, motivînd că „de mare nevoie s-au scos”, în urma războiului de la 1716—1718, care a pricinuit „jacuri de cătane și prădzi, robii”, numai „ca să putem rădica poruncile stăpînilor”. Legînd acest obicei, cu slujbă bisericească, domnul precizează, la 13 octombrie 1725, că pe viitor „numai țigani cei domnești și cei de toiag hătămănescu vor fi cu dajdia lor, cum au avut obicei. . .”⁶ Din imputernicirea pe care Constantin Racoviță, domn al Țării Românești, o dă la 17 februarie 1755 egumenului de la Govora, să meargă la Oenele Mari și să ia pe toți țigani mănăstirii, să-i înscrie la catastif cu birul pe puterea fiecăruia⁷, reiese că robii feudalilor munteni plăteau la acea dată bir. Darea anuală era fixată la cinci lei de sălaș. Presupunem însă că această impunere a fost tot accidentală, întrucît alte documente nu o mai menționează.

Din categoria țiganilor domnești, ursarii plăteau ceva mai puțin decît lingurarii și rudarii. Din anul 1742 există o dispoziție domnească, înregistrată în condica administrativă și fiscală a Moldovei, dată „unui giude ursar, cu șase lude ale lui, să-ș dia dajdia lui la Sveti

¹ Arh. st. Buc., Episcopia Huși, ms. 544, f. 9.

² Ibidem.

³ Publicat de Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80.

⁴ *Cronicele României*, III, p. 120.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 100, nr. 100.

⁶ Ibidem, p. 103, nr. 112.

⁷ Arh. st. Buc., M-rea Govora, XXV—55.

Ghiorghiu, pe 5 lude, 6 ug. pe an''⁸, înțelegându-se că, ei fiind șase de toți, unul, giudele, era scutit.

Țiganii meseriași — din care nu făceau parte ursarii — stabiliți prin târguri, în special fierarii, mai plăteau cîte un leu pe an, pentru semenii lor care lucrau la grajdul domnesc, darea fiind cunoscută cu numele de „banii grajdului de pe la țigani”⁹. O poruncă domnească din 1741 prevedea ca vistieria „să aibă a strînge de la tot țiganul de her, cît să vor afla în Iaș și pe la alte târguri, lucrînd la her, cîte un leu pe an de țigan”. Dispoziția preciza că acești bani „să plăteau țiganilor ce lucrează peste an la grajdul gospod, pentru ca să nu se ia țigani de beilic”¹⁰.

Dacă prin dispoziția lui Ioan Callimachi de la 4 iunie 1759 se preciza că scutirea de dări a țiganilor de pe moșiile stăpînilor din Moldova se făcea „potrivit obiceiului pămîntului”¹¹, ei figurează totuși în rolurile vistieriei la dările percepute la intervale mai mari de timp, pe care le plăteau și cei scutiți în mod obișnuit. În sama vistieriei Moldovei pe anul 1763—1764, la „slujba mucarerului, scoasă pe iulie”, țiganii robi de toate categoriile sînt înscrși pe ținuturi, cu sumele globale¹².

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, potrivit mențiunilor, țiganii domnești plăteau darea ajutorinței pe categorii, potrivit situației lor materiale. La 22 septembrie 1764 vistieria Moldovei întocmea lista țiganilor din Botoșani, cu suma fiecăruia de plată la dajdea anuală: „14 nume cîte 4 lei, 3 nume cîte 3 lei, 3 nume cîte 2 lei”¹³. În sama aceeași vistierii pe lunile noiembrie-decembrie 1784 este menționat că s-a încasat „din dajdia țiganilor gospod, din slujba ajutorinții... 1 000 lei”¹⁴.

Obligațiile fiscale ale robilor domnești din Moldova, la sfîrșitul veacului, sînt menționate într-un important document de la 1 aprilie 1793, cartea domnului Mihail Suțu, dată biv vel cămărașului Costache Mănu să strîngă darea pe țigani, care forma venitul personal al doamnei. Precizînd că țiganii robi ai stăpînilor de moșii erau scutiți de dări, cămărașul urma să adune „de la toți țiganii gospod obicinuita dajdii al trilea, care umblă pi trii luni april, mai, iunie, și după așizari ci are, luînd di la tot țiganul cășari *lingurar* cîte trei lei și cîte 5 parale de leu răsura, și di tot țiganul căsar *rudariu* i *ursariu* și altfel de țigan cîte doi pol lei și cîte 5 parale de leu răsura”. Domnul dispune că acești bani să fie dați „la preaiubita noastră doamnă”¹⁵.

Din anul 1799 avem mențiuni referitoare la obligațiile fiscale ale lingurarilor din amîndouă principatele. În Moldova, Constantin Alexandru Ipsilanti arată că „Trofin sin Stronuță, țigan domnesc lingurariu, este așezat la tabla vistieriei a da cele obicinuite patru dăjdii pe an, și la Sveti Ghiorghie cîte un leu nume, de banii masalalelor”¹⁶. Faptul atestă o evoluție a sistemului fiscal și în privința obligațiilor robilor țigani. Ei plăteau darea la aceleași termene ca și birnicii, iar leul pentru grajdul domnesc are schimbată destinația în obligația de a contribui la confecționarea masalalelor, torțe de rășină. Mai mult decît atît, vistieria ajunsese în acea vreme să creeze categorii de privilegiați la plata dărilor — „bresle” — și dintre țiganii domnești.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 342, nr. 957.

⁹ Bibl. Acad., ms. 237, f. 485v.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 220, nr. 80. La 11 ianuarie 1757 dispune ca niște țigani ai mitropoliei „care să hrăneau cu meșleșugul lor în tîrgu în Focșani, unde acolo le iaste și șide-rea”, să fie scutiți de „leu de țigan căsar și cîte giumătate de leu de holtei pentru plata lucrului țiganilor ce lucrează la grajdul domnesc” (*ibidem*, vol. V, p. 109, nr. 140).

¹¹ Arh. st. Buc., M-rea Neamț, LXVI-17.

¹² N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, VI, p. 89 — 92. Pentru obligarea țiganilor mănăstirești și boierești la plata mucarerului să se vadă documentul de la Arh. st. Buc., ms. 656, f. 76.

¹³ Bibl. Acad., LVIII—170.

¹⁴ Arh. st. Iași, tr. 1760, opîs 2 018—2.

¹⁵ Bibl. Acad., LXXII—151.

¹⁶ Arh. st. Buc., M-rea Neamț, XLI—10.

Ea distribuia, celor care îndeplineau condițiile, cărți domnești, după un formular-tip, pentru ca titularul „să fie ales și cunoscut dintre alți țigani”, menționând că „pronomiile”¹⁷ unora dintre ei au fost întărite prin hrisoave¹⁸. Concepția feudală, cu inegalitatea în fața legii și cu privilegiul ca expresie a modului de viață, își punea, în perioada destrămării, pecetea și asupra robilor țigani.

În așezământul pentru țiganii lingurari din Țara Românească, Alexandru Moruzi stabilea ca „birul lor cel obișnuit” să aibă a-l da „dă nume după pecetluitul gospod, într-un an o dată, aici la domnia mea”¹⁹. Ca și în Moldova, vistieria țării avea un catastif în care erau înscrise toți țiganii domnești. Cu toate că așezământul nu fixează cuantumul dării pentru fiecare contribuabil presupusă a fi fost cunoscută pe baza unei practici îndelungate fără modificări —, din studiul inedit al diplomatului francez Reinhard asupra țărilor române, terminat la 1807, aflăm că această dare era de 5 lei de sălaş, cum o confirmă cartea de încuviințare a lui Constantin Racoviță în 1755. Reinhard mai stabilește că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, numărul țiganilor în amândouă principatele era de 40—50 000 de suflete, dintre care aproximativ o treime erau domnești, iar ceilalți aparțineau stăpînitorilor feudali²⁰, că în 1777 erau în Țara Românească cinci mii de sălaşe de țigani domnești, care dădeau soției lui Alexandru Ipsilanti 50 de pungi sau 25 000 de piaștri²¹, sumă pe care, cu oarecare aproximație, credem că o încasa și „prea iubită doamnă” a lui Alexandru Moruzi.

De mare interes sînt și documentele analizate de N. Grigoraș referitoare la bunurile imobiliare și mobiliare ale robilor, din care rezultă că ei nu posedau în proprietate terenuri arabile, dar că, în orașe, unii aveau case, construite pe locuri foste domnești, pe care le puteau vinde.

Lucrarea lui N. Grigoraș are însemnătate atît prin bogatul material faptic interpretat cu multă pricepere, cît și prin discuțiile la care dă loc, spre a atrage noi contribuții la lămurirea diferitelor aspecte ale trecutului celei mai oropsite clase sociale de pe pămîntul țărilor române.

V. Mihordea

ANIVERSAREA BĂTĂLIEI DE LA ROVINE

Filiala Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă din jud. Teleorman a organizat la 12 octombrie, la Roșiori de Vede, un simpozion închinat împlinirii a 575 de ani de la bătălia de la Rovine. Au prezentat referate cu această temă profesori de istorie, arheologi și muzeografi din Roșiori, Alexandria, Pitești, Giurgiu și București.

Prezentarea de referate a fost deschisă de prof. Gh. Rădulescu (Giurgiu), care a vorbit despre *Mircea, organizator de oști*. În comunicarea intitulată *Cetatea Turnu între 1394 și 1396*, prof. Petre Voivozeanu (Roșiori) a făcut istoricul cetății și al cercetărilor întreprinse asupra ei, preocupîndu-se totodată și de analizarea motivelor care explică victoriile armatelor turcești.

¹⁷ De la termenul pronomion—privilegiu, prerogativă, drept.

¹⁸ Bibl. Acad., LIX—7, 8, 14—21.

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 123.

²⁰ „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 1935, p. 27.

²¹ Ibidem, p. 241 și nota 2.

Problema-cheie a simpozionului și care deci a constituit în principal obiectul dezbaterilor a fost localizarea bătăliei de la Rovine. Prof. Ion Mailat (București), bazându-se pe rezultatele cercetărilor arheologice (cimitir feudal) întreprinse în 1962 de Suzana Dolinescu-Ferche la Crîngeni (Teleorman), precum și pe argumente furnizate de toponimia din jurul acestui sat, susține că lupta s-a dat în Teleorman pe valea Călmățuiului, în preajma comunei Crîngeni.

După o trecere în revistă a cercetărilor mai vechi și a diferite izvoare care localizau bătălia de la Rovine fie lângă Craiova, pe apa Ialomiței sau pe Argeș nu departe de cetatea de scaun, prof. Ion Nania (Pitești) s-a alăturat celor care situează Rovinele pe Argeș. În sprijinul acestei convingeri, prof. Nania a invocat rezultatele cercetărilor arheologice începute de d-și încă din 1958 pe Valea Gligănelului, ca și argumente care țin de toponimie.

Prof. Florea Costache (Roșiori) a susținut în comunicarea prezentată punctul de vedere potrivit căruia bătălia de la Rovine s-ar fi desfășurat pe Valea Călmățuiului, lângă Lacul Porcului, în zona satului Crîngeni.

În infirmarea ipotezei că bătălia ar fi avut loc pe lângă Pitești, prof. Fl. Costache aduce argumentul că în acest caz supraviețuitorii turci nu ar fi avut timpul să poată trece, plină în ziua următoare, Dunărea.

Prof. emerit Florea Răgalie (Roșiori) a prezentat comunicarea *Oglindirea bătăliei de la Rovine în literatură*, iar Cornel Beda (Muzeul de istorie din Alexandria) *Relațiile internaționale premergătoare bătăliei de la Rovine*.

Simpozionul s-a bucurat de o numeroasă asistență, alcătuită din profesori de istorie și de limba română, muzeografi, arheologi, cercetători din Roșiori, Alexandria, T.-Măgurele, Giurgiu, Pitești și București, precum și din eleve și elevi ai liceelor din Roșiori.

La discuțiile la care au participat P. Voivozeanu, V. Minciună, I. Nania, I. Mailat, prof. Gr. Olaru, Gh. Rădulescu și C. Șerban, s-au dezbătut argumente legate de tema simpozionului: localizarea bătăliei de la Rovine. Evident, nu s-a putut desprinde o concluzie categorică în acest sens; așa cum foarte plastic și „în temă” observa prof. Gh. Rădulescu, „oștile au rămas pe mai departe față-n față”: de o parte cei care localizează Rovinele în jud. Teleorman, de cealaltă partizanii plasării bătăliei în județul Argeș.

Problema rămâne deschisă cercetărilor viitoare. Remarcabil pentru simpozionul de la Roșiori și demne de toată lauda și prețuirea ni s-au părut mai ales pasiunea și dăruirea cu care participanții la această manifestare cercetează istoria patriei.

Coralia Fotino

NONAGENARUL NICOLAE BĂNESCU ȘI PROGRESUL STUDIILOR BIZANTINE ÎN ROMÂNIA

La vârsta sa de 90 de ani, prin întreaga sa activitate științifică, Nicolae Bănescu ne reamintește că studiul istoriei unește generațiile și apropie popoarele, că istoria antică și istoria bizantină reflectă efortul de unitate al omenirii prin cultură și că izvoarele bizantine cuprind cele mai vechi mărturii referitoare la prezența românilor în istoria universală. Pentru aceste învățăminte de neuitat și pentru remarcabila sa operă elaborată cu o exemplară rigoare documentară timp de aproape 70 de ani, Nicolae Bănescu este readus în atenția publică, prin omagiul științific binemeritat pe care i l-au exprimat numeroși bizantinisti străini și mulți valoroși istorici români.

Aniversarea marelui bizantinist este întâmpinată de Institutul de studii sud-est europene al Academiei Republicii Socialiste România prin volumul omagial publicat în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes” (tom. VII, 1969, nr. 1, 258 p.). Dintre foștii studenți ai lui N. Bănescu, academicianul Constantin Daicoviciu îi exprimă în acest volum sentimentele sale de recunoștință și admirație pentru erudiția și talentul său pedagogic, pentru spiritul democratic și umanismul său. Printre bizantinistii străini care îl omagiază prin articolele lor, figurează francezii V. Laurent, P. Lemerle, R. Janin și G. Gouillard, italienii T. Bertelè și G. Schirò, germanii J. Jirscher și P. Wirth, bulgarii V. Beșevliev și I. Duicev, englezul St. Runciman, venezul H. Hunger, belgianul Fr. Halkin, profesoara sovietică N. Pigulevskaia, Gyula Noravcsik din Ungaria, E. Kriaras din Grecia și K. Weitzmann din S.U.A.

Lista lucrărilor lui N. Bănescu însumează sute de studii și articole. Bibliografia întocmită de Petre Năsturel indică numai 184 de titluri, lăsând de o parte numeroase recenzii și însemnări publicate de învățatul nostru timp de peste 50 de ani în „Byzantinische Zeitschrift” și în alte reviste străine și românești. Reconstituită, opera lui N. Bănescu s-ar înfățișa ca un edificiu monumental, cu prețioase ornamente în stilul unitar al autorului care s-a distins deopotrivă ca elenist, ca bizantinist și ca erudit cercetător al istoriei poporului român.

PASIUNEA STUDIULUI ȘI CONSACRAREA SAVANTULUI

Nicolae Bănescu, născut în Călărași la 16 decembrie 1878, al treilea fiu al soților Petre și Ecaterina Bănescu, care au avut 14 copii, și-a făcut studiile liceale la Sf. Sava, iar cele universitare la Facultatea de litere și filozofie din București, având ca dascăli pe B. P. Hasdeu, O. Densusianu, Titu Maiorescu, D. Onciul, Gr. Tocilescu și N. Iorga. Profesor la Craiova, începând din anul 1911, apoi director al Liceului D. Cantemir din București, el a îmbinat activitatea didactică cu cea științifică, dedicându-se cercetărilor literare și istorice cu o remarcabilă pasiune pentru studiul antichității grecești și pentru bizantinologie. În anii 1910—1912 a frecventat la Universitatea din München cursurile de specializare în limba și literatura bizantină, pregătind, sub îndrumarea renumitului bizantinist August Heisenberg, lucrarea intitulată *Die Entwicklung des griechischen Futurums*, care a fost apreciată ca un model al genului și pe baza căreia i s-a acordat în 1914 titlul de doctor cu mențiunea *Magna cum laude*.

N. Bănescu a fost profesor de bizantinologie la Universitatea din Cluj în anii 1919—1937 și la Universitatea din București în anii 1938—1947. A fost ales, în 1919, membru corespondent al Academiei Române, iar în 1938 membru activ. A fost succesorul lui N. Iorga la conducerea Secției de științe istorice a Academiei. Este membru al Societății de studii bizantine din Atena, face parte din comitetul de conducere al revistei internaționale „Byzantion”, este președinte de onoare al Societății române de studii bizantine și vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine. Cea de-a 80-a aniversare a savantului a fost întâmpinată de către admiratorii săi din străinătate printr-un volum omagial publicat în 1958 de „Revue des Etudes Byzantines” din Paris. În 1964 i s-a acordat titlul de profesor emerit. Recunoscut astfel, N. Bănescu este modelul savantului care sporește prestigiul țării sale în comunitatea științei universale.

CERCETAREA LITERARĂ ȘI GRAMATICA SCRIERILOR GRECEȘTI

N. Bănescu a știut să descifreze și cele mai complicate texte grecești. Pentru a cunoaște adevărata valoare a literaturii elenice și a scrierilor bizantine, el a studiat profund gramatica limbii grecești în toate variantele ei istorice. Și-a dat seama că particularitățile gramaticale și

grafice ale scrierilor redactate în limba greacă au indus în eroare pe mulți interpreți ai literaturii clasice și pe mulți istorici ai societății bizantine. Potrivit concepției sale, prima virtute științifică a istoricului trebuie să fie competența de a stabili sensul exact al textelor pe care își întemeiază interpretările. Posedînd această prețioasă calitate, el a dezvăluit multe semnificații tainuite în izvoarele literare și istorice.

N. Bănescu a editat texte grecești însoțite de traduceri și studii din operele clasiceilor Eschil, Sofocle, Euripide, Plutarh. A publicat scrieri literare bizantine și poeme populare grecești. A pus în lumină manuscrise necunoscute, însoțindu-le de glosare și comentarii. A relevat valoarea unor poeți greci moderni și contemporani. A scris articole și recenzii privitoare la dezvoltarea istorică a limbii și gramaticii grecești. A restabilit lectura exactă a unor inscripții grecești trunchiate și a unor sigilii bizantine, relevînd pe calea cercetărilor epigrafice unele noi semnificații pe care le-au acceptat apoi și cei mai exigenți interpreți ai grafiei pietrelor și peceților vechi. A învederat partea de conținut umanist a culturii bizantine și sincretismul doctrinelor filozofice care au făcut posibilă conviețuirea milenară a unor populații cu tradiții proprii.

RELEVAREA ROMANITĂȚII STATULUI BIZANTIN

Discreditat în Occident de către unii oameni ai Renașterii, care l-au considerat imperiu exotic dominat de concepții orientale, Bizanțul a apărut și unor vechi cărturari români într-o lumină scăzută pe nedrept asociată reminiscenței moravurilor detestabile ale fanarioților. Cu cercetările sale, N. Bănescu figurează printre savanții care restabilesc adevărul istoric, susținînd că Bizanțul a fost continuatorul romanității în sud-estul Europei și că lumea bizantină a creat o valoroasă cultură universală. Cercetînd *Începuturile Imperiului Bizantin* și apoi *Domnia Împăratului Justinian I*, el a învederat trăsăturile romane ale principalelor instituții bizantine, care au continuat să rămîină romane și în secolele următoare.

După importante studii privind *Dominația bizantină în regiunile Dunării de Jos*, istoricul a prezentat rezultatele cercetărilor sale în sinteza intitulată *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, care a format obiectul discursului său de recepție rostit în Academia Română la 25 mai 1938. Interpretări valabile pentru istoriografia românească sînt și cele prezentate de N. Bănescu cu privire la *Mărturiile bizantine despre primele formații politice românești la Dunărea de Jos*, dovedind că și prin aceste organizații prestatale istoria poporului nostru reamintește continuitatea romanității orientale.

ISTORIA SOCIALĂ ȘI CRITICA SOCIALĂ ÎN ATENȚIA SAVANTULUI

N. Bănescu a studiat și aspectele contradictorii și conflictele interne ale societății bizantine. A relevat unele trăsături ale sclavajului și ale colonatului din Italia bizantină în secolele VI—VII. În lucrarea sa *Chipuri și scene din Bizanț* (Cluj, 1927), istoricul a prezentat admirabile figuri ale rezistenței împotriva opresiunii sociale. Examinînd autonomiile locale bizantine, care mai ales în Peninsula Balcanică s-au opus autorității centrale, uneori chiar și atunci cînd forțele imperiale interveneau pentru apărarea provinciilor împotriva atacurilor barbarilor, el a apreciat just că răzvrătirea populațiilor locale reflecta tenacitatea lor etnică și opoziția lor socială față de fiscalitatea bizantină.

Studiînd structura socială a Bizanțului de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, N. Bănescu a pus în lumină, socotînd-o mai veche, „apăsarea populației sărace din partea celor bogați”, precum și practica funcționarilor abuzivi care-și strîngeau averi din nedreptate, setoși a-și duce, în milocul suferinței generale, viața lor de „petrecere și des-

friu". Noile cercetări istorice confirmă și în această privință concluziile sale potrivit cărora politica oligarhiei bizantine și luptele sociale au determinat „lunecarea imperiului în lunga sa agonie” până la cucerirea de către turci. Marele bizantinist a șupus justiției istoriei nedreptățile săvârșite de asupritori, a socotit legitim dreptul la rezistență al asupriților și a considerat protestul social factor al progresului istoric.

Cu aceeași atenție, N. Bănescu a cercetat și manifestările de protest social în istoria poporului român. A scris pagini vibrante despre Tudor Vladimirescu; a publicat scrisori ale revoluționarilor munteni din 1848. El însuși s-a distins prin memorabile atitudini civice și patriotice. În 1907, el a stigmatizat masacrarea țăranelor răsculați împotriva exploatării moșierești. În primul război mondial a luptat ca ofițer de rezervă pentru apărarea patriei. În noiembrie 1940, cu riscul propriei sale vieți, a înfierat asasinarea lui N. Iorga. Ca și acest mare dascăl al său, N. Bănescu a militat pentru apărarea drepturilor poporului nostru, pentru redresarea morală a societății românești, pentru promovarea culturii în straturile populare. A criticat violențele, abuzurile administrative și impostura politică. A fost într-o vreme deputat și a înfruntat curajos demagogia parlamentară. Apoi, mai mult decât dascălul său, el a știut să se sustragă convulsiunilor politice proprii lumii burgheze, preferând satisfacțiile înalte ale științei, care l-au stimulat și i-au asigurat seninătatea muncii intelectuale.

În așteptarea Congresului internațional de studii bizantine, care va avea loc în România peste doi ani, personalitatea lui N. Bănescu ar merita să fie onorată și printr-un volum de pagini alese din scrierile sale.

Gheorghe Cronț

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 12 iulie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. Ion Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România și problema reparațiilor de război. 1919—1932. Contribuții*, elaborată de *Emilian Bold*.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I — Scurt istoric al reparațiilor de la Conferința păcii la planul Young inclusiv; cap. II — Reparațiile și poziția României; cap. III — Ultimele acțiuni privind problema reparațiilor și poziția României. Moratoriul Hoover și conferința de la Lausanne.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; prof. univ. dr. docent Dumitru Rusu; conf. univ. dr. Nathan Z. Lupu; conf. univ. dr. Bujor Sărdu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Emilian Bold* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 14 iulie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea muncitorească din porturile României (1864—1910)*, elaborată de *Nicolae Bîrdeanu*.

Lucrarea cuprinde două părți cu 14 capitole : partea I, Lupta muncitorilor portuari în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1864—1899); cap. I — Situația economică și social-politică a României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; cap. II — Dezvoltarea porturilor române până la sfârșitul secolului al XIX-lea; cap. III — Situația muncito-

rilor din porturi din 1864 pînă în 1889; cap. IV — Primii pași ai mișcării muncitorești din porturi. Începuturile organizării muncitorilor portuari; cap. V — Mișcarea muncitorească din porturi în perioada 1880—1888; cap. VI — Participarea clasei muncitoare din porturi la lupta pentru crearea P.S.D.M.R. (1889 — 1893); cap. VII — Mișcarea muncitorească din anii 1893—1899; partea II-a, Lupta muncitorilor portuari la începutul secolului al XX-lea (1900—1910); cap. VIII — Situația economică, socială și politică a României la începutul secolului al XX-lea (1900—1910); cap. IX — Dezvoltarea porturilor, mijloacelor de navigație și a șantierelor de construcții navale între anii 1900 și 1910; cap. X — Condițiile de muncă în porturi, nivelul de trai al muncitorilor portuari; cap. XI — Mișcarea muncitorească din porturi din perioada 1900—1904; cap. XII — Mișcarea muncitorească din porturi în anii 1905—1906; cap. XIII — Mișcarea muncitorească din porturile române și răscoala țăranilor din 1907; cap. XIV — Mișcarea muncitorească din porturi de la greva generală din iunie 1907 de la Galați pînă la Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat din România (1910).

Comisia de doctorat a fost formată din prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte; prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, conducător științific; conf. univ. dr. Augustin Deac; conf. univ. dr. Constantin Corbu; dr. Traian Lungu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Nicolae Bîrdeanu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 iulie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lngă C.C. al P.C.R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România și problema Dunării (1919—1939)*, elaborată de *Iulian Cîrîtnă*.

Lucrarea cuprinde patru capitole: cap. I — Însemnătatea geografică și economico-strațegică a Dunării. Evoluția istoriei problemei Dunării de la Congresul de la Paris (1856) pînă la sfîrșitul primului război mondial (1918); cap. II — România și regimul internațional al Dunării după primul război mondial (1918—1921). Conferința de pace de la Paris și hotărîrile adoptate în problema Dunării. Acțiunile politico-diplomatice întreprinse de România pentru stabilirea unui regim echitabil pe Dunăre; cap. III — Politica dunăreană a României în anii 1922—1936; cap. IV — Politica României de apărare și consolidare a independenței și suveranității sale asupra Dunării românești (1936—1939).

Comisia de doctorat a fost formată din: conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, președinte; dr. Nicolae Copoiu, conducător științific; dr. Traian Lungu, dr. Ion Ioniță; conf. univ. dr. Ilie Ceaușescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Iulian Cîrîtnă* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 iulie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Principalele partide ale claselor dominante și activitatea lor între anii 1918—1921* elaborată de *Mihai Mușat*.

Lucrarea cuprinde cinci capitole: cap. I — Partidul conservator; cap. II — Partidul Național Liberal; cap. III — Partidul Național Român din Transilvania; cap. IV — Partidul Țărănesc; cap. V — Partidul Liga poporului.

Comisia de doctorat a fost formată din: conf. univ. dr. Aron Petric, președinte; conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, conducător științific; prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu; dr. Vasile Liveanu; dr. Traian Lungu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Mihai Mușat* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 23 iulie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Breslele de slujitori din Moldova în perioada de destrămarea a feudalismului și de început a capitalismului (1749—1832)*, elaborată de *Ecaterina Negruți-Munteanu*.

Lucrarea cuprinde 11 capitole : cap. I — Condițiile economice și social-politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea ; cap. II — Efectele reformelor lui C. Mavrocordat asupra breslelor de slujitori din Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea ; cap. III — Etapele de evoluție a organizării breslelor de slujitori de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la aplicarea Regulamentului Organic ; cap. IV — Principalele categorii de slujitori și rolul lor în administrația internă a țării ; cap. V — Sistemul de recrutare a slujitorilor ; cap. VI — Modul de îndeplinire a slujbelor și de organizare a muncii slujitorilor ; cap. VII — Obligațiile breslelor de slujitori față de dregătorii ; cap. VIII — Formele de retribuire a slujitorilor și veniturile provenite din slujbe ; cap. IX — Numărul slujitorilor în formațiile statistice ale timpului ; cap. X — Uniformele și armele slujitorilor ; cap. XI — Dispozițiile Regulamentului Organic privind breslele de slujitori.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent N. Lascu, președinte ; prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, conducător științific ; prof. univ. dr. docent C. C. Giurescu ; prof. univ. dr. I. Ionașcu ; prof. univ. dr. C. Cihodaru, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde *Ecaterinei Negruți-Munteanu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 2 august 1969, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat : *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, elaborată de *Dan Berindei*.

Lucrarea cuprinde două părți cu șase capitole : partea I — București, reședință a Țării Românești (1459—1659) : cap. I — Începuturile unui mare oraș ; cap. II — Bucureștii veacului al XVI-lea ; cap. III — Orașul București în anii 1601 — 1659 ; partea a II-a — București, capitala Țării Românești (1659—1862) : cap. IV — Bucureștii de la 1659 la mijlocul secolului al XVIII-lea ; cap. V — Orașul București de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1820 ; cap. VI — Bucureștii în perioada răscoalei populare din 1821, a revoluției din 1848 și a formării statului național (1821—1862).

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Gheorghe Zane, președinte ; acad. Andrei Oțetea, conducător științific ; prof. univ. Mihai Berza ; prof. univ. Vasile Maciu ; dr. Ștefan Ștefănescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Dan Berindei* titlul științific de doctor în istorie.

HIC SUNT LEONES

Partea istoriei românilor în unele lucrări istorice străine recente

În 1968 a apărut ediția a IV-a din cunoscuta *Encyclopedia of World History*, editată la Boston de *Houghton Mifflin Company*. Tipărită prima oară în 1940 și reeditată în 1948 și în 1952, această enciclopedie americană a cunoscut, pentru primele trei ediții, un tiraj de un milion de exemplare. Ea constituie, prin proporțiile și metodologia ei, un breviar comod și indispensabil, atât pentru istoricul care vrea să se documenteze repede asupra anumitor probleme sau perioade în care nu e specialist, cât și pentru marele public care vrea să se pună la curent cu evoluția unui anumit popor, de la apariția lui pe scena istoriei lumii și până la zi.

Ediția a patra a acestei enciclopedii cuprinde 1 504 pagini, 58 de hărți ilustrând textul și 103 tabele genealogice de suverani. Materialul este grupat, cronologic, pe civilizații și istorii naționale, dându-se indicații asupra paginilor la care continuă înșiruirea datelor privind istoria fiecărui popor. În apendice figurează liste cronologice pentru împărații romani și bizantini, pentru califi, de la Mahomet până la anul 1256, pentru papi, împărații romano-germani, regii Angliei și ai Franței, președinții Statelor Unite, statele membre ale O.N.U. În ordinea admisiunii. Urmează liste cu toate universitățile europene și americane înființate până în anul 1900, în ordinea cronologică a întemeierii lor, cea mai veche universitate fiind socotită cea din Paris, întemeiată între anii 1150 și 1160, iar cea mai veche universitate din America fiind cea din Mexico, întemeiată în 1551.

Prezentarea succintă a evenimentelor politice, economice, sociale și culturale este completată cu hărți figurând la sediul materiei respective și cu tabele genealogice de suverani. Enciclopedia tratează istoria tuturor popoarelor lumii, de la civilizațiile preistorice până la zi, îmbrățișând toate culturile și toate continentele.

Pentru această a 4-a ediție, colectivului inițial de 17 istorici, care, sub direcția profesorului William L. Langer, a elaborat materialul primelor trei ediții ale enciclopediei, i s-au adăugat alți 15 specialiști în diferite sectoare ale istoriei. Materialul selectat pentru enciclopedie a fost revizuit și completat până la zi, ținându-se seama de ultimele descoperiri în materie de preistorie și de istorie și de ultimele interpretări pertinente.

Era firesc să căutăm într-o asemenea lucrare de mare răsplindire, și care e merită să stea la baza culturii istorice pentru popoarele de limbă engleză, partea făcută poporului nostru. Din nenorocire, în această privință, informația lacunară a colaboratorilor enciclopediei a dus la omisiuni regretabile și la inserarea unor mențiuni eronate sau controversate.

Includerea unor date de continuitate privind istoria românilor începe în cuprinsul enciclopediei abia de la anul 1774, cînd citim la p. 765 că Rusia a obținut de la turci dreptul de intervenție în Principatele Române conduse de hospodari fanarioți. Pînă la acea dată, România și poporul român apar ca un fel de „proles sine matre creata”. Cititorul străin nespecializat în istorie dunăreană nu este

informat cînd, unde și cum și-a făcut apariția în istorie poporul român. După cîteva mențiuni vagi la capitolul „Preistorie” despre spațiul carpato-dunărean (la p. 21 se menționează cultura Monteoru, iar la sudul ei cultura Tei, ambele socotite de origine paleo-tracă; pentru neoliticul mijlociu se pomenesc de cultura Boian, apoi de culturile Gumelnița, Vădastra și Otomani), se trece, la p. 85, la o serie de mențiuni fragmentare privind incursiunile dacilor peste Dunăre (nici o mențiune despre Burebista și despre întinsul său stat), politica lui Domițian și Traian față de daci, tratatul lui Domițian cu Decebal. Apoi se menționează pe scurt, războaiele dace.

Pe urmă, Dacia dispăre din enciclopedie pînă în anul 454, cînd, la p. 157, se menționează constituirea unui regat gepid în Transilvania, îndată după destrămarea imperiului lui Atila. Dar cum, cînd și în ce condiții a fost părăsită Dacia de romani nu se menționează. La p. 565 se arată că regatul gepid a fost sfărîmat de o coaliție avaro-longobardă, după care dată avarii încep să stăpînească Dacia, al cărui nume de altfel și dispăre din enciclopedie.

Într-adevăr, la p. 196, ni se relatează că bulgarii, conduși de Isperrich, ajung între 650—670 să stăpînească o serie de provincii românești (aplicîndu-li-se denumirile geografice: „Wallachia, Moldavia...”). Iar la p. 198 ni se spune că în anul 895 împăratul bizantin Leon al VI-lea (Filozoful) li determină pe unguri „așezați pe Prut” să-i atace pe bulgari. Țarul bulgar Simeon reușește să obțină prin viclenie retragerea trupelor bizantine, după care li înfrînge mai întîi pe unguri, iar apoi pe bizantini la Bulgarophyon. Ungurii, împinși spre apus de năvălirea pecenegilor, „pătrund în Transilvania și Panonia, pierdute astfel de bulgari”.

Problema, după cum se știe, face obiectul unei lungi controverse în istoriografie, textele în cauză (*Chronicon pictum Vindobonense* și *Anonymus Belae Regis Notarius*) prezentînd contradicții. Enciclopedia adoptă teza bazată pe textul cronicii pictate, a trecerii ungurilor în Panonia prin Transilvania, lăsînd să se înțeleagă că Transilvania *atunci* (secolul al IX-lea) a fost ocupată. Notarul anonim

al regelui Bela indică, după cum se știe, că trecerea ungarilor în Panonia s-ar fi făcut pe la nord, prin Carpații Galiției. Opțiunea istoricilor americani într-o asemenea problemă controversată și cu atîtea implicații nu este documentată.

Tot la p. 198 ni se spune că pecenegii ocupă, în anul 917, „Wallachia”. După care dată poporul român, redevenit, ca pe vremea lui Ferdinand Lot, „o enigmă și un miracol istoric”, nu se mai știe ce soartă are, pînă la pagina 284, cînd se menționează că în anul 1241, după victoria de la Liegnitz împotriva feudalilor germano-poloni și după jefuirea Ungariei, Batu-Han se retrage spre Volga de jos, subjugînd la întoarcere Bulgaria, Valahia și Moldova.

Cît despre imperiul asănesc, constituirea lui este explicată, la p. 271, ca fiind rezultatul unei răscoale a bulgarilor, sprijiniți de cumani, între anii 1185—1188. Despre vreo anumită participare a elementului românesc balcanic la această importantă înjghebare istorică nu se face nici o mențiune. După cum nu se face nici o mențiune despre condițiile în care s-au constituit Țara Românească și Moldova și despre luptele lor cu Ungaria angevină. La pagina 342 se menționează numai că regele Carol Robert a supus un „regișor” (*little king*), Ladislaus of Transylvania, în timp ce suzeranitatea regelui Ludovic cel Mare (1342—1382) ar fi fost recunoscută de Serbia, Valahia și Moldova. La pagina 340 ni se mai spune că Vladislav Jagello extinde suzeranitatea *lituană* asupra Moldovei în 1387, asupra Valahiei în 1389... Apoi, la seria de evenimente privind istoria Imperiului otoman, ni se relatează la pagina 350 campania sultanului Baiazid împotriva lui Mircea, cu o bătălie „pe Argeș”. La anul 1417 se menționează campania sultanului Mehmet I împotriva lui Mircea, ca pedeapsă că domnul Țării Românești îl sprijinise împotriva sultanului pe Mustafa și pe șeicul Bedreddin (care provocase o răscoală cu caracter social și religios în Imperiul otoman).

După această mențiune făcută la pagina 351, țările române dispar din nou din enciclopedie, pînă la anii 1497—1498, cînd, la pagina 442, se menționează expediția „ușuratică” (*futile*)

Întreprinsă de regele Ioan Albert al Poloniei în Moldova, pentru a da tronul acestei țări fratelui său, Alexandru. Dar numele lui Ștefan cel Mare nu apare de loc în enciclopedie, nici măcar cu ocazia acestei năvăliri, a cărei urmare ar fi fost o pustiiitoare năvălire în Polonia . . . a turcilor. După cum nu se face nici o mențiune despre expedițiile sultanului Mehmet al II-lea în Țara Românească și în Moldova.

Țările române dispar din nou din enciclopedie pentru un întreg secol, dar reapariția lor coincide cu o descoperire interesantă. Anume, la pagina 453, cu prilejul proiectelor de cruciadă antiotomană înjghebate de împăratul Rudolf al II-lea cu Sigismund Báthory, în anul 1596, este menționat un anume „Michael the Brave of Moldavia”, fără să se precizeze ce rost a avut în istorie acest personaj enigmatic.

După care Principatele Române dispar iarăși din enciclopedia americană pentru mai bine de un secol. Nici o mențiune despre Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu . . . nici măcar despre Dimitrie Cantemir. Abia sub anul 1718 ni se relatează că, prin tratatul de pace de la Passarowitz și în urma marilor victorii ale prințului Eugeniu de Savoia, Turcia cedează Austriei Serbia de nord cu Belgradul, banatul Timișoarei și Valahia mică (Oltenia). Dar, la pagina 519, se menționează că prin tratatul de la Belgrad, de la 18 septembrie 1739, Austria a fost silită să retrocedeze Turciei numai nordul Serbiei cu cetatea Belgrad, astfel încît cititorul neinformațat pe altă cale și urmărind stricta cronologie a evenimentelor conform enciclopediei își poate închipui că Oltenia ar fi rămas o provincie austriacă pînă în zilele noastre¹.

După cum am arătat mai sus, expunerea cronologică serială a evenimentelor privind

¹ În privința Olteniei, trebuie semnalat că atribuirea ei în mod injust anumitor imperii nu se limitează la Austria și nici la sectorul enciclopedic. Astfel, spre marea noastră surprindere, am constatat că într-o lucrare istorică de mare prestigiu, și anume aceea a lui Roland Mousnier, *Les XVI et XVII-èmes Siècles. Les Progrès de la civilisation européenne et le déclin de l'Orient*, constituind volumul IV din marea sinteză asupra istoriei uni-

țările române începe abia la paginile 765—767 cînd, o dată cu tratatul de la Kuciuk-Kainargi, enciclopedia începe să le consacre subcapitole speciale. Pînă la acea pagină a fost vorba numai de mențiuni în legătură cu istoria altor popoare, ceea ce explică, evident, atît sărăcia informațiilor date, cit și tendința interpretării lor extrasă din bibliografia privind istoria poporului respectiv.

După anul 1774 informațiile sînt ceva mai abundente, fără a fi scutite de omisiuni și mai ales de inexactități. Astfel, sub anul 1829, se menționează că, prin tratatul de pace de la Adrianopole, țarul Nicolae I obține de la Poartă „completa autonomie a Principatelor Române”. Nu putem ști care este izvorul acestei informații eronate, infirmate chiar de enciclopedie cînd e silită ulterior să menționeze evenimentele din anii 1848 și 1877—1878. Reținem însă faptul că aceeași informație o capătă cititorul de limbă engleză parcurgînd o lucrare voluminoasă despre istoria Europei, de la Rînaștere pînă în secolul al XX-lea, redactată de istoricii Paul H. Beik și Laurence Lafon și apărută la New York în 1959, în editura Henry Holt and Company, Inc². Anume, la pagina 550 a acestei lucrări, se afirmă că în anul 1829 Rusia a obținut, prin tratatul de pace de la Adrianopole, „independența Principatelor Române și a Serbiei”, pentru ca la pagina 819 să menționeze că abia în anul 1878 și-au căpătat independența Serbia, România și Muntenegru. Cititorul neinițiat ar putea crede că Principatele Române și-au pierdut pe parcurs independența, între 1829 și 1878, de vreme ce și-au căpătat-o în 1829 și apoi a doua oară în 1878. Dacă e vorba de *autonomie administrativă locală*, problema s-ar putea discuta, dar în nici un caz această autonomie administrativă locală, astfel cum a

versale publicate de P.U.F. (Paris, 1956) și îmbrățișînd perioada 1492—1715, în harta figurînd la paginile 94—95, pentru a indica dezvoltarea teritorială a Imperiului otoman în Europa ca urmare a cuceririlor sultanului Suleiman al II-lea Magnificul, Oltenia este astfel hașurată încît indică incorporarea ei Imperiului otoman, împreună cu întreaga Peninsulă Balcanică, Serbia, Ungaria, Banatul, tot sudul Țării Românești și tot sud-estul Moldovei.

² Modern Europe. A History since 1500.

statornicit-o Regulamentul Organic, nu echivala cu independența.

Enciclopedia caracterizează, just, Regulamentul Organic ca reprezentând instituționalizarea unui regim oligarhic, care a cîrmuit Principatele între 1832—1858. Se menționează rapida expansiune economică a Principatelor după 1829 și răspîndirea influenței franceze și a celei a emigraților polonezi (poate exagerat), precum și trimiterea de studenți români în Franța. Domnia lui Mihail Sturdza este considerată, nu știm după ce criterii, ca fiind *progresistă*.

Pentru anul 1848 este menționată numai revoluția din Valahia, condusă de C.A. Rosetti, Ion și Dimitrie Brătianu (nici o mențiune despre Nicolae Bălcescu !) și avînd drept scop instaurarea unui regim liberal. În 1856, la Congresul de la Paris, faptul că Napoleon al III-lea a sprijinit Unirea Principatelor este explicat prin „influența d-nei Cornu și a lui Ion Brătianu”. Presiunea administrativă determină însă constituirea unor divanuri ad-hoc potrivnice Unirii (textul nu menționează că aceasta se aplică exclusiv Moldovei), ceea ce determină „ruperea relațiilor cu Poarta din partea Franței, Rusiei, Prusiei și Sardiniei” și întrevederea de la Osborne, la 9 august 1857, dintre regina Victoria și Napoleon al III-lea, acesta obținînd casarea alegerilor.

Informațiile ulterioare asupra istoriei românilor încep să devină mai abundente. Trebuie menționate însă o serie de erori sau de aprecieri îndoielnice. Astfel, la pagina 766, Barbu Catargiu este prezentat ca „jurnalist (?) și om politic român”, iar Kogălniceanu drept ministru „liberal” al lui Cuza (termenul se poate justifica numai *lato sensu*). Termenul care califică detronarea lui Cuza în urma unei conspirații militare este tipic american, dar folosit într-un mod puțin corespunzător: *kidnaped*. Este folosit de altfel și pentru detronarea principelui Alexandru de Battemberg al Bulgariei, sub anno 1886.

Războiul din 1916—1919 este tratat excesiv de sumar. După relatarea ocupării Munteniei de către germani se trece direct la pacea de la București din 7 mai 1918, fără a se pomeni de campania din 1917 și de luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz. În continuare, la pagina

1 026, în cadrul subcapitolului consacrat istoriei României între 1918—1927, se pomenește de un guvern Iuliu Maniu constituit la 2 decembrie 1918 (e vorba probabil de Consiliul dirigenț), care, la 14 decembrie, „a fost silit să facă loc unui guvern Ion I.C. Brătianu”. La pagina 1 027, alegerile parlamentare de la 27 iulie 1932 sînt calificate drept „un mare succes pentru guvernul național-țărănesc” (se știe, dimpotrivă, că aceste alegeri, relativ libere, abia de-au îngăduit guvernului Vaida-Voievod să depășească, la limită, coeficientul de 40% din voturile exprimate, obținînd numai în asemenea condiții atribuirea primei electorale de 193 de mandate prevăzută de legea electorală în vigoare atunci). Se menționează constituirea guvernului Iuliu Maniu (între 20 octombrie 1932 — 5 ianuarie 1933), după care dată nu se mai arată cine a mai format guvernul, pînă la constituirea guvernului Goga, în luna decembrie 1937. Pentru luna februarie 1936 se pomenește de constituirea unui partid unic al forțelor de dreapta, compus de Goga, Cuza și „fracțiunea din Partidul Național-Țărănesc condusă de Alexandru Vaida-Voievod”. Se știe că această din urmă înjghebare politică, denumită „Frontul românesc”, nu s-a alipit Partidului Național-Creștin, ci, dimpotrivă, a participat la alegerile din noiembrie 1937 în cartel cu guvernul condus de Gheorghe Tătărescu și cu partidul lui Nicolae Iorga.

Trebuie adăugat că nu se face nici o mențiune despre dictatul de la Viena din luna august 1940.

Din cele relatate mai sus rezultă că un cititor de limba engleză care ar dori să se informeze rapid și temeinic asupra istoriei românilor și ar face pentru aceasta apel la prestigioasa *Encyclopedia of World History*, inițiată de profesorul William L. Langer, se expune să-și însușească o serie de date eronate și să nu fie prea limpede lămurit asupra condițiilor veridice în care s-a desfășurat istoria poporului nostru.

Este adevărat că specialiștii americani care au întocmit această enciclopedie nu aveau la îndemînă decît o singură lucrare de ansamblu asupra istoriei românilor scrisă în limba engleză de un autor englez. Este vorba de

cunoscuta lucrare a lui R.W. Seton Watson, *A History of the Romanians from Roman Times to the Completion of Unity*, tipărită la Cambridge, la „University Press”, în 1934. Aveau oare specialiștii respectivi vreo îndoială asupra seriozității și obiectivității acestei lucrări? Lucrarea se găsește în toate bibliotecile lumii. Un ghid recent bibliografic, publicat în 1963 de A. Fisher-Galatzî sub titlul de *Romania. A Bibliographic Guide* (Washington, Library of Congress), ne confirmă existența în marile biblioteci americane, și, mai ales, în Biblioteca Congresului, la Washington, a unui număr de 748 de lucrări privind istoria și literatura țării noastre, în limbile română, engleză, franceză, germană și italiană. Lucrarea lui Seton Watson, menționată mai sus, figurează în Biblioteca Congresului sub cota DR 217 S 37. În aceeași bibliotecă mai figurează, tot după ghidul bibliografic menționat, importante lucrări ale profesorului Nicolae Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, tipărită la Gotha în 1905 (Friedrich Andreas Perthes Verlag) în 2 volume (XIV + 402 și XIV + 541 pagini) în prestigioasa colecție de atunci „Geschichte der Europäischen Staaten” inițiată de Heeren și Ukert (cota DR 217 J7), și *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale* (11 volume, tipărite între 1937—1945, cota DR 217 174). Mai puteau fi folosite lucrările lui Nicolae Iorga: *Histoire des Roumains et de leur Civilisation* (Paris, 1920, 289 p.), *La Place des Roumains dans l'histoire universelle* (trei volume, editate la București între 1935—1936), *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur* (Sibiu, 1929, 373 p.) și, chiar în limba engleză, *A History of Roumania: land, people, civilization* (București, 1931, 126 p.).

Tot la Biblioteca Congresului se mai afla și lucrarea mai veche a lui A.D. Xenopol, *Histoire des Roumains* (2 vol., Paris, 1896), sub cota DR 217 X4, și, evident, conștiințioasa monografie a lui Thad. W. Riker: *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856—1866* (London, 1931), sub cota DR 217 R5. Fie și numai din această din urmă lucrare specialiștii care au întocmit *Encyclopedia of World History* ar fi avut posibilitatea să-și însușească suficiente date asupra

istoriei românilor care să nu le îngăduie erorile sau omisiunile comise.

Dar, chiar dacă acești specialiști ar fi sosit o dificultate să se deplaseze de la Boston la Washington, ei ar fi avut posibilitatea să se documenteze asupra istoriei românilor din lucrări curente, care nu se poate să nu se găsească în bibliotecile unui oraș de marea și străvechea reputație culturală a Bostonului. Astfel, în vechea *Histoire Universelle* în 12 volume a lui Lavis-Rambaud (reeditată după 1920) s-ar fi putut informa citind cap. XVII din vol. III, p. 870—893, redactat de A.D. Xenopol și privind perioada 1290—1513, cap. XVIII din vol. V, p. 1 559—1 601, redactat tot de A.D. Xenopol, pentru perioada 1559—1601, și mențiunile din vol. IX (p. 722—725, redactate de A. Rambaud) din vol. X (p. 165—220 redactate de A. Debildour) și vol. XI (p. 245—253, redactate de Albert Malet).

În sfârșit, dacă specialiștii respectivi ar fi înțeles să se limiteze la o bibliografie exclusiv engleză, ei ar fi putut consulta, în afara lucrărilor în limba engleză menționate mai sus, cel puțin *Encyclopedia Britannica*, unde, în vol. 19, p. 644—652 (ediția a 14-a, 1929) ar fi găsit, sub semnătura lui Norman L. Forter, date suficiente care să nu le îngăduie omisiunile, inexactitățile și interpretările discutabile pe care le-am semnalat mai sus. Și ar mai fi putut găsi date în recentul *dtv-Atlas für Weltgeschichte*, lucrare de mare răspîndire, apărută în 1964 la München în două volume și tradusă numai deocamdată în limbile engleză, italiană, franceză, spaniolă și olandeză, traducerea americană fiind editată în 1966 la New York de Doubleday and Company, Inc.

Problema însă nu poate fi circumscrisă la erorile semnalate mai sus. Și alte sinteze istorice recente ignorează sau prezintă tendențios istoria noastră. Ne întrebăm astfel cum a fost cu puțință ca, într-o lucrare de istorie universală de prestigiu de cea reeditată recent sub titlul de *Propyläen Weltgeschichte*, să figureze, în volumul VI, la capitolul *Europa im 15. Jahrhundert*, semnat de prof. Friedrich Merzbacher, o mențiune despre campania turcilor în 1475 în *Wallachei* al cărei voievod ar fi fost atunci . . . . . Stefan der Grosse. În *Namenregister* al volumului este menționat acest Stefan der

Grosse ca ... *Woywode der Wallachei*, după textul respectiv; dar mai apare și un al doilea Ștefan, de data aceasta sub numele de *Stephan III der Grosse, Fürst der Moldau*, despre care, la *Stichworten*, pagina 645, se menționează, corect, că i-a biruit pe turci la Rahova, în același an 1475. Autorii și coordonatorii volumului nu au fost izbiți de flagranta neconcordanță săvârșită? Au putut crede că a fost vorba de doi Ștefani cel Mare, unul scris Ștefan și altul Stephan? Sau au socotit că și-au îndeplinit datoria către istorie dacă au menționat măcar numele lui *Stephan der Grosse* și al lui *Michael der Tapfere* (în vol. VII, la paginile 647–648), vizibil progres față de mai vechea *Ullstein Weltgeschichte* din 1909, în ale cărei șase volume, publicate sub direcția profesorului J. von Pflugt-Harttung și avînd colaboratori de prestigiu unor J. Beloch, K. Brandt, Karl Lamprecht, W. Oncken și E. Heyck, mențiunile despre istoria românilor sînt aproape inexistente, chiar pentru secolul al XIX-lea, ca și cum nu ar fi existat la acea vreme cel puțin lucrările în limba germană ale lui Nicolae Iorga.

De asemenea, în marile sinteze asupra istoriei universale, de genul aceleia a marelui istoric englez Arnold Toynbee și ajunsă recent la volumul XII, sau a celei în 7 volume a lui Jacques Pirenne, faptul că istoria românilor aproape că nu este menționată necesită o lămurire care nu ar trebui să înlăzise. Ne gîndim ce minunat obiect ar constitui această istorie pentru Arnold Toynbee, dacă ar avea posibilitatea să urmărească modul în care celebra sa teorie asupra civilizației considerată ca un răspuns la o provocare (*challenge*) s-a aplicat în spațiul carpato-dunărean, în cadrul unor gradate provocări care au primit răspunsuri atât de nuanțate, atât după natura sau intensitatea provocării, cît și după o serie de alți factori de natură economică, politică, socială

sau, mai ales, psihologică. Sau pentru Jacques Pirenne în ilustrarea cunoscutei sale teorii asupra legăturii directe dintre civilizație și mare. Anul 1484 nu înseamnă oare o dată hotărîtoare în istoria țării noastre? Mai importantă chiar decît anii 1526 sau 1541.

Marile lucrări enciclopedice sau de sinteză asupra istoriei universale se epuizează repede și necesită reeditări și completări. Editorii nu pot, din motive de probitate intelectuală, decît să urmărească revizuirea lucrărilor editate, pe parcurs, și îndreptarea erorilor de date și de apreciere. În afară de aceasta apar neconținut alte lucrări de istorie universală, cum ar fi, de pildă, *Saeculum Weltgeschichte*, editată simultan la Freiburg, Basel și Viena și care, cu volumul IV apărut în 1967, abia ajunge la evul mediu timpuriu, sau *Histoire Universelle Larousse* (de buzunar), lansată în 1968 și concepută în 12 volume. Asemenea lucrări își reînnoiesc în continuu materialul, formatul și unghiul de privire. Și, pentru toate aceste motive, o luare de poziție din partea istoricilor și a reprezentanților diplomației români, față de erorile și de omisiunile flagrante care se pot strecura în aceste lucrări, pe toată gama acestor lucrări, de la cele de știință istorică înaltă pînă la cele de vulgarizare, nu poate fi decît binevenită.

În hărțile de pe vremuri, atunci cînd cartograful medieval sau renascentist nu avea date suficiente asupra anumitor regiuni de pe glob pe care trebuia să le includă în harta sa, el folosea o formulă în același timp concretă, și echivocă, scriînd pe reprezentarea grafică a regiunii respective *Hic sunt leones* și eventual desenînd acolo chiar niște lei. Era, poate, o formulă mai onestă decît cele practicate de anumite lucrări recente de mare tiraj.

Dan A. Lăzărescu

I. D. SUCIU, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, Edit. Academiei, 1968, 274 p.

O monografie cuprinzătoare privind revoluția română din 1848—1849, problemă complexă de o importanță covârșitoare în istoria

modernă a poporului român, încă nu avem. Cu prilejul semicentenarului, 1898, C. Colescu-Vartic a cuprins, în modesta sa lucrare 1848.

Zile revoluționare, dar în doze inegale și sumar, lupta revoluționară română comemorată în acel an. Mai bogate în informație privind aceeași revoluție sînt capitolele corespunzătoare din *Istoria românilor din Dacia Traiană* (ed. III, vol. XII, f.a.) a lui A. D. Xenopol, cele din *Istoria românilor* (vol. IX, 1938) a lui N. Iorga și mai ales *Intinsul capitol din Istoria României* (vol. IV, 1964), dar nici ele, în mod firesc, nu prezintă în profunzime multilateralul fenomen. Deși relativ la acesta au fost publicate numeroase izvoare, articole, studii și lucrări, ele privesc în mod inegal numai unele aspecte ale revoluției, așa încît mai rămîn încă aspecte slab cercetate, cum sînt de exemplu revoluția în Transilvania din septembrie 1848 pînă în septembrie 1849 sau lupta revoluționarilor exilați din septembrie 1848 pînă la sfîrșitul revoluției. E nevoie să se publice, așadar, o nouă serie de izvoare, interne și externe, precum și destule studii și lucrări speciale privind laturile neglijate ale revoluției, pentru a se face cu puțință elaborarea unei monografii întemeiate pe profunda și amănunțita cunoaștere a complexei probleme. Volumul de care ne ocupăm face parte din această categorie.

O lucrare specială despre revoluția română din 1848—1849 în Banat nu a fost publicată pînă la apariția cărții lui I.D. Suciuc, deși, cum arată acesta (p. 18), au dat contribuții importante I. Damșa, Valeriu Braniște și Teodor V. Păcățian înainte de 1918, Ioan Boroș și G. Bogdan-Duică între cele două războaie, Silviu Dragomir, Eugen Glück și alții după 1944. Pentru elaborarea *Revoluției de la 1848—1849 în Banat* au fost utilizate în spirit critic aproape toate articolele, studiile și lucrările privind diferite aspecte ale problemei, dar mai ales izvoarele publicate și unele izvoare valoroase inedite. O valoare deosebită au lucrările lui Ioan Boroș, întemeiate pe utilizarea arhivelor din Lugoj, în special lucrarea intitulată *Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49, desfășurate în Lugoj* (Lugoj, 1927), în care se dă în traducere românească „*Diarium*”-ul minorităților din Lugoj. Valoroase sînt și memoriile lui Vukovics Sebó, comisarul guvernului maghiar în Banat, cele

ale lui Asbóth Lajos, comandantul gărzilor naționale maghiare din Banat, însemnările doctorului Kanitz, jurnalul inedit al lui Csernovics Péter, comitele suprem al comitatului Timiș, relațiile presei românești din Transilvania și cele ale presei maghiare, arhiva lui Vukovics, depozitia lui Jurascsek privind întîlnirea lingă Făget a lui Eftimie Murgu cu generalul Bem. Atît istoriografia, cît și izvoarele utilizate sînt prezentate critic în primele două capitole, intitulate „Cum e cunoscută revoluția românilor bănățeni în istoriografia română” și „Alte izvoare”. O bogată bibliografie indică lucrările, articolele, studiile și izvoarele utilizate. O hartă cu localitățile menționate, un indice de nume și un cuprins amănunțit completează lucrarea.

Interesul pe care-l prezintă *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* stă în mai puțină cercetare, pînă la apariția ei, a acestui capitol al istoriei românilor. „Luptele electorale din vara anului 1848 pentru trimiterea deputaților români în parlamentul din Pesta — scrie cu dreptate autorul („Prefață”, p. 5), — lupta revoluționarilor români din Banat pentru unitatea națională, opunerea țărănilor români la legea recrutării și marile răscoale țărănești din toamna anului 1848 nu au fost cunoscute istoriografiei române decît într-o mică măsură sau chiar de loc”. Tot așa se poate spune despre Comitetul român din Timișoara și legăturile lui cu Comitetul Național Român din Sibiu.

În afară de „Prefață” și de cele două capitole privind istoriografia și izvoarele, lucrarea cuprinde 18 capitole, nenumerotate și de întînderi inegale, în care se prezintă, în general succesiv, diferitele aspecte ale desfășurării revoluției în Banat.

Pentru înțelegerea manifestărilor specifice ale revoluției din Banat, se trasează într-un capitol cu caracter introductiv evoluția istorică a teritoriului bănățean de la cucerirea turcească din secolul al XVI-lea și în special după cucerirea habsburgică pînă în 1848. Se scot în evidență contradicțiile sociale și naționale din ajunul revoluției, care au generat apoi și caracteristicile acesteia.

Începutul revoluției în Banat îl face formarea la 18 martie 1848 la Timișoara a unui Comitet politic, din care fac parte și trei

români. La gârziile naționale maghiare din orașe, românii refuză să participe. Noua administrație a nemulțumit pe țărani, impunându-le să îndeplinească mai departe sarcinile feudale la moșierii nobili. La 3/15 mai, delegații comunelor au ales la Lugoj un comitet românesc pentru conducerea comitatului Caraș, dar vicecomitele acestuia, Jakabffy Kristof, are de fapt în mână autoritatea locală de stat. Se ajunge la neînțelegere cu mitropolitul ortodox din Carloviț, care s-a opus independenței bisericești a românilor și a determinat congresul sârb din 13 mai ținut la Carloviț să revendice formarea unui teritoriu autonom sârb, Voivodina, cu capitala la Timișoara, care să cuprindă și aproape jumătate din Banat.

În aprilie 1848 s-au format trei curente politice printre românii bănățeni: burghez-democrat, sub influența avocatului Emanuel Gojdu; revoluționar-democrat, sub conducerea lui Eftimie Murgu, eliberat la 9 aprilie din închisoarea din Pesta din inițiativa studenților români; curentul „rezervat”, condus de Andrei, Eugen și Petru Mocioni și de Petru Cermena. Primele două curente voiau să colaboreze cu guvernul maghiar.

Din inițiativa lui Gojdu s-a ținut la Pesta o adunare a delegaților români din Banat, Crișana și Maramureș în zilele de 3/15—9/21 mai, în ultima zi votându-se și o rezoluție numită *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*. Se cerea autonomia bisericească a românilor, limba română în biserici, în școli și în administrația teritoriilor românești, ofițeri români în regimentele compuse din români.

Guvernul a aprobat numai ținerea unui congres ortodox româno-sârb la Timișoara la 13/25 iunie, dar episcopul sârb al Timișoarei, Jivcović, s-a opus ținerii lui, din care cauză o parte din delegații români s-au întrunit singuri în cartierul Fabric. Pe lângă revendicările din *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*, se mai cerea ca „naționalitatea română a locuitorilor români să fie recunoscută prin lege” (p. 72).

Concomitent, au crescut nemulțumirile țăranilor contra moșierilor nobili și a autorităților comitatense rămase în mână nobilimii. Izbucnesc primele mișcări țărănești, la Heren-

dești și Oloșag, urmate de altele. Țăranii pun mîna pe pășuni și pe păduri, atacă și ard uneori așezările nemeșești. Ei se opun și încorporării în gârziile naționale maghiare, folosite adeseori de moșieri contra lor.

Acțiunea revoluționară a lui Murgu este prezentată într-un capitol special. Se dă biografia democratului revoluționar și activitatea sa revoluționară în Țara Românească, în anii 1836—1840, și în Banat pînă în 1845, cînd e trimis la închisoare din cauza agitării antif feudale a țăranilor bănățeni și a militării pentru eliberarea și unirea națională a întregului popor român. Această parte a activității lui Murgu ar fi trebuit pusă, după părerea noastră, în capitolul introductiv privind evoluția Banatului pînă în 1848. În continuare, se prezintă acțiunea lui Murgu pentru convocarea adunării populare de la Lugoj din 15/27 iunie și pentru atragerea regimentului grăniceresc român din Caransebeș de partea lui. La adunarea din 15/27 iunie de la Lugoj au participat circa 10 000 de oameni veniți din tot Banatul, între care toți intelectualii români bănățeni. Au participat și revoluționarii moldoveni Manolache Costache Epurăanu, Lascăr Rosetti și Alecu Russo. Murgu a fost proclamat președinte al adunării și, după cuvîntări, s-a votat o petiție. Se cerea înființarea unei armate române populare cu Murgu căpitan suprem și limba de comandă română; în tot Banatul limba oficială să fie româna, limba maghiară urmînd a fi utilizată numai în corespondența cu guvernul maghiar; independența bisericii române din Banat, destituirea și înlocuirea cu doi vicari români a celor doi episcopi sârbi de la Timișoara și Virșeț (p. 110). Guvernul maghiar n-avea însă încredere în Murgu. La plecarea acestuia spre Banat, ministrul de interne, Szemere, scria că el „este un om fantast și periculos”, iar după terminarea adunării, autoritățile maghiare locale îl bănuiau că „fierbe planuri îndepărtate”, adică unirea țărilor române într-un singur stat independent, Daco-Romania.

Alegerile pentru noul „parlament”, efectuate în iunie și iulie 1848 „au constituit o adevărată bătălie în Banat, Crișana și Maramureș, locuite în majoritate de români, cu scopul de a se împiedica alegerea candidaților

români. Numai în Caraș, unde a reușit și Murgu, toți deputații au fost români, în celelalte comitate fiind aleși numai câte unul sau doi deputați români, ceilalți deputați fiind maghiari” (p. 115).

Încurajați de Murgu, în urma adunării a doua de la Lugoj (15/27 iunie), țărani au refuzat să mai lucreze pământurile moșierilor nobili, n-au acceptat să intre în rândurile armatei maghiare, n-au mai prestat muncile „obștești”, n-au mai dat ascultare funcționarilor statului și s-au opus gărzilor naționale maghiare (p. 128).

La întrunirea noului „parlament” erau 21 de deputați români, dintre care 8 din Banat; Eftimie Murgu și Aloisiu Vlad, alăturați Partidului Radical-Democrat, au avut, singurii dintre deputații bănățeni, o activitate deosebită. Ministrul de interne, Szemere, n-a aprobat petiția ce i-a adresat Murgu pentru recunoașterea revendicărilor adunării de la Lugoj. Nici comisarul guvernamental Vukovics n-a aprobat hotărârea comitatului Caraș de a înființa o armată populară română de 2 000 de oameni. În iulie, Murgu spera totuși să poată organiza o armată în Banat și-i promitea lui N. Bălcescu, cum promisese și revoluționarilor moldoveni și a promis mai târziu lui Al. G. Golescu, ajutor armat pentru apărarea cauzei românești. La sfârșitul lui iulie, el a alcătuit un proiect de lege privitor la drepturile bisericești ale cetățenilor români. La 26 august a prezentat în ședința parlamentului proiectul, cu care prilej a imputat guvernului că n-a aprobat înarmarea românilor bănățeni. El a spus că, dacă proiectul său nu e aprobat, nu poate „garanta că, cu timpul, nu vor fi și acolo mișcări”. Proiectul a fost susținut și de deputații Sigismund Pop și Teodor Șerb. A răspuns amenințător Kossuth, care a respins cererea înarmării românilor bănățeni, căci aceasta ar duce la dezmembrarea Ungariei. Nu e în principiu contra independenței bisericești a românilor, deși e contra împărțirii bisericii după limba credincioșilor (p. 165). Discutarea proiectului de lege propus de Murgu s-a amînat, dar Murgu n-a mai cerut readucerea lui în discuție. Aloisiu Vlad a vorbit însă la 16 septembrie 1848 în favoarea țărănilor, iar la 8 martie 1849 a protestat contra

amenințărilor din proclamația lui Csány adresate românilor transilvani.

Măsurile aspre luate în septembrie 1848 de autorități pentru aplicarea legii recrutării și în Banat au provocat răscoala țărănilor români, nemulțumiți că guvernul nu le satisfăcuse revendicările contra moșierilor și nu aprobase cererile naționale ale românilor.

Intelctualii români bănățeni, care în majoritate sprijiniseră guvernul maghiar, după răspunsul negativ dat în parlament la 26 august de Kossuth lui Murgu, s-au îndepărtat de guvernul maghiar și s-au apropiat de Comitetul român din Timișoara sau chiar au trecut de partea țărănilor răsculați.

Cînd a fost cunoscut în Banat rescriptul imperial din 3 octombrie 1848, prin care parlamentul maghiar a fost dizolvat, masele țărănești au opus o rezistență și mai mare autorităților maghiare. S-a înființat la Timișoara un Comitet administrativ politic potrivnic guvernului maghiar, în care au intrat și Petru și Andrei Mocioni și Petru Cermena (p. 191). Sprijinindu-se pe ridicarea în masă a țărănilor români, imperialii cuceresc în cîteva luni cea mai mare parte a Banatului.

După 10 octombrie 1848, cînd încep oficial ostilitățile între trupele imperiale și cele maghiare, centrul politic al românilor se mută de la Lugoj la Timișoara. Alături de Comitetul politic germano-româno-srb, ia naștere la Timișoara și un Comitet român (p. 204), care face legătura cu Comitetul Național Român din Sibiu. Bănățenii militază pentru un guvern român unic al tuturor teritoriilor românești din Imperiul habsburgic și pentru crearea unui patriarhat la Sibiu pentru românii ortodocși (p. 215). În februarie 1849, Comitetul Național Român din Sibiu a trimis doi delegați la Timișoara pentru a ține contactul cu Comitetul român bănățean. Delegații români transilvani, bănățeni și bucovineni cer împreună la 13/25 februarie 1849 împăratului Francisc Iosif întrunirea tuturor românilor din imperiu într-o națiune (p. 216), dar Constituția dată de împărat la 4 martie n-a satisfăcut cererea lor (p. 219).

La începutul lui aprilie 1849 generalul Bem a intrat în Banat, unde însă a întâmpinat rezistența țărănilor români. Totuși, pînă

la 15 mai, întreg Banatul, cu excepția cetății Timișoara, a fost ocupat. Țăranii s-au opus din nou recrutării forțate. Pentru a slăbi rezistența românilor, guvernul a recunoscut ca episcopi de Virșeț și Timișoara pe cei doi vicari aleși de adunarea din 15/27 iunie 1848 prezidată de Murgu la Lugoj. Vine în Banat și Murgu, dar n-a reușit să convingă populația grănicerească să sprijine cu armele guvernul maghiar. Trece apoi la Pesta, unde întâlnește la 31 iunie pe N. Bălcescu (p. 233), conlu-crînd cu el la alcătuirea proiectului de pacifi-care româno-maghiară. După votarea de par-lament (28 iulie) a legii privind naționalitățile, Aloisiu Vlad merge la Lugoj spre a o face cunoscută românilor bănățeni, iar Murgu la Avram Iancu pentru a stabili o colaborare a acestuia cu maghiarii. La reîntoarcere, Murgu întâlnește la o moșie lângă Făget (noaptea de 14 spre 15 august) pe Bem (p. 235) și-i pro-pune, cum voia și N. Bălcescu, să răscoale Țara Românească și Moldova. Deși Murgu a stăruit în această direcție pe lângă Bem și în dimineața zilei de 16 august, planul său și al lui N. Bălcescu nu s-a putut realiza, căci Kossuth s-a retras în Imperiul otoman, iar Bem a fost părăsit de cea mai mare parte a armatei ce comanda.

După înfrîngerea revoluției maghiare, re-presaliile s-au extins și asupra românilor, care colaboraseră cu ea. Eftimie Murgu, Aloisiu Vlad și Axentie Bojinca au fost arestați și condamnați pentru că după 3 octombrie 1848 au continuat să participe la ședințele parlamentului maghiar. Murgu a fost condamnat la moarte, dar i s-a comutat condamnarea în 4 ani închisoare, în timp ce „Pester Loyd” îl acuza că e „apostolul întemeierii Daco-României” (p. 240). Acuzați de episcopul Jivcović, 70 de preoți români au fost arestați.

Prin prezentarea detaliată, întemeiată pe o bogată informație, în parte neutilizată de istoriografie pînă în prezent sau insuficient utilizată, dar și prin interpretarea științifică a faptelor relatate, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* constituie o contribuție valoroasă, deosebit de interesantă pentru cunoașterea luptei revoluționare din anii 1848—1849 a românilor bănățeni, dar și pentru înțelegerea

unor laturi mai puțin studiate pînă acum ale revoluției române din acei ani. Întemein-du-se pe concepția materialismului istoric, autorul a dovedit că lupta revoluționară a românilor bănățeni avea la bază adîncă ură a țăranilor contra moșierilor nobili, apărați de guvernul revoluționar maghiar dominat de nobili și după izbucnirea revoluției, împletită cu nemulțumirea intelectualilor, dar și a tuturor celorlalți români bănățeni, față de împotrivirea aceleiași guvern la satisfacerea revendicărilor naționale românești. Deși se cunoaște din lucrări anterioare acțiunea dacoromânească a conducătorilor luptei revoluționare românești din Banat, în lucrarea de care ne ocu-păm această latură a fost mult sprijinită cu date noi, care i-au dat un relief mai pronunțat. Prezentarea pas cu pas a mersului revoluției a scos în evidență, poate fără intenția auto-rului, contradicțiile luptei revoluționare a românilor bănățeni, care au împins-o pe poziții diferite. Un merit al lucrării stă în arătarea pe larg a activității adînc revoluțio-nare a lui Eftimie Murgu, personalitate de prim rang în istoria luptei pentru progres a poporului român, precum și pe aceea a cola-boratorilor săi apropiați, Aloisiu Vlad și Axentie Bojinca.

Sînt de făcut și observații privitoare la structura și la cîteva date ale lucrării.

Conținutul capitolului „Cum e cunoscută revoluția românilor bănățeni în istoriografia română” este mai larg decît indică titlul, căci prezintă nu numai lucrările de interpretare, singurele care fac parte din istoriografie, ci și numeroase izvoare. Dacă, totuși, în acest capitol au fost puse la un loc și izvoare și lucrări de istorie, de ce s-a mai alcătuit încă un capitol, numit „Alte izvoare”, ca și cînd capitolul precedent se referea numai la iz-voare ?

O lucrare destul de voluminoasă (are 274 de pagini) cum este aceasta și care prezintă o problemă atât de complexă și de importantă este lipsită totuși de o concluzie ! Considerăm de asemenea o deficiență de organizare, cum am arătat, și absența din capitolul „Cîteva considerații asupra istoriei Banatului” a acțiunii revoluționare dinaintea de 1845 în Banat a lui Eftimie Murgu, fără de care mersul

revoluției din 1848—1849 nu poate fi înțeles. Tot o deficiență de organizare considerăm și inutilele repetări, cum sînt cele privitoare la congresul sîrb de la Carloviț (p. 46—51 și 57—58), prezentat în două capitole, sau cele privind opunerea țărănimii la recrutarea militară, o dată arătată ca urmare a adunării de la Lugoș (p. 131) și altă dată ca rezultat al nesatisfacerii cererilor naționale și sociale ale țărănilor (p. 171).

Autorul s-a arătat exigent în susținerea că prima adunare de la Lugoș a avut loc la 4/16 și 5/17 mai, nu la 3/15 mai, cum se arată în unele lucrări (p. 62), dar la p. 44 scrie că deputații comunelor din comitatul Caraș au fost conyocați la Lugoș pe ziua de 3/15 mai 1848 pentru alegerea noului comitet de conducere al comitatului și la p. 45 că „s-au adunat în această zi (3/15 mai) la Lugoș, pe lângă primarii și notarii comunelor, și un număr

mare de preoți și învățători români care aveau dreptul de vot în adunare” (sublinierea noastră)! Dacă au fost două adunări, autorul trebuia să precizeze, arătînd și deosebirea dintre ele.

Termenul „legile din martie” (p. 74) e forțat, căci pînă la 11 aprilie 1848, cînd au fost sancționate, nu de împăratul Ferdinand al Austriei, ci de regele Ferdinand al Ungariei, ele erau încă numai niște proiecte de legi, nu legi.

Un *lapsus calami* urmat de o scăpare de atenție este desigur indicarea (p. 219) că la 4 aprilie 1849 a fost sancționată constituția octroiată de împăratul Francisc Iosif, data corectă fiind 4 martie 1849.

Aceste deficiențe, care pot fi înlăturate la o nouă ediție, nu scad din valoarea lucrării, a cărei utilitate o apreciem în mod deosebit.

Vasile Maciu

JOHANNES HOFER, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Neu bearbeitete Ausgabe, I—II, Heidelberg, F. H.

Kerle Verlag, 1964—1965, 543 p. (I); 527 p. (II)

Cînd, în primăvara anului 1937, apărea monografia consacrată vieții și activității lui Ioan de Capestrano, Johannes Hofer răspundea unui deziderat exprimat mai de mult de către istorici, dar la îndeplinirea căruia nu se încumetase nimeni să treacă. A trata viața și activitatea lui Ioan de Capestrano în strînsă legătură cu epoca sa și cu problematica atît de complexă a acesteia părea într-adevăr o sarcină ce reclama o muncă titanică și cunoștințe extrem de vaste. Johannes Hofer reușise pe deplin în această tentativă. Din păcate, însă, opera sa a apărut într-o perioadă critică pentru patria sa și ostilă oricărei producții științifice neangajate. După un an de la apariția monografiei, Austria a fost „conectată” la Germania nazistă, pecetluindu-se cu aceasta atît soarta cărții, cit și a autorului. Pentru opera lui Hofer, Anschluss-ul a însemnat o oprire a difuzării ei și distrugerea exemplare-

lor depozitate. Ca atare, monografia franciscanului nu a reușit decît cu mici excepții să intre în posesia unor biblioteci publice sau a unor persoane particulare. Autorul însuși a trebuit să-și părăsească patria. El moare la Roma în ianuarie 1939. De atunci s-a cerut în repetate rînduri reeditarea acestei lucrări. Sarcina aceasta, de loc ușoară, a revenit lui Ottokar Bonmann, specialist în istorie franciscană și colaborator apropiat al lui Hofer.

Prima preocupare a lui Bonmann a fost aceea de a remijloci opera ca o lucrare științifică. Pentru aceasta trebuia respectat cu strictețe caracterul original, respectiv dublu al lucrării lui Hofer. În intenția acestuia, lucrarea sa trebuia să se adreseze unor cercuri științifice largi. Pe de altă parte, însoțindu-și monografia cu un aparat critic alcătuit cu deosebită migală, care tindea a cuprinde

toată bibliografia, Hofer își propusese nu numai o minuțioasă dare de seamă asupra stadiului în care se afla cercetarea lui Ioan de Capestrano, ci să și impulsioneze totodată cercetarea locală privind-l pe franciscanul italian.

Cu toate obiecțiile aduse lui Hofer de a fi neglijat sau, dimpotrivă, de a fi tratat prea larg unele aspecte legate de viața și activitatea și epoca lui Ioan de Capestrano, Bonmann respectă întocmai textul original al lucrării. Totodată el a ținut seama de rezultatele cercetărilor din cei 25 de ani care au trecut de la apariția primei ediții, întregirile și rectificările aduse de noul editor fiind așezate în paranteze dreptunghiulare, ca de altfel toate intervențiile lui Bonmann. O altă îmbunătățire adusă primei ediții constă în aceea că Bonmann a scos din textul, respectiv, din subsolul primei ediții digresiunile și notele prea lungi — adevărate studii și cercetări competente autonome — și le-a anexat lucrării în forma de „Exkurse”, printre care își găsesc locul și unele articole de specialitate ale lui Bonmann. Mai ales partea aceasta redă stadiul actual al cercetării lui Ioan de Capestrano, indicând totodată problemele mai puțin cunoscute și asupra cărora va stărui preocuparea științifică ulterioară, toate acestea având avantajul de a nu întreprinde firul expunerii.

Viața și activitatea lui Ioan de Capestrano se desfășoară într-una din epocile-cheie ale societății Europei feudale, o epocă de tranziție, în care ansamblul societății cunoaște deopotrivă groaza morții și durerile nașterii. Ioan de Capestrano a intuit cele două forțe ce se anunță a deveni mortale societății catolice medievale: cea a reformelor bisericești deocamdată, care vor culmina cu *Reforma*, și cea a Semilunei.

În slujba evitării pericolului ce plana deasupra bisericii catolice datorită tocmai acestor două amenințări, Ioan de Capestrano își va îndrepta toate eforturile. Chemarea sa a văzut-o totdeauna în ocrotirea unității credinței catolice și în bararea înaintării otomane. Ca atare, Ioan își va desfășura activitatea îndeosebi în spațiul vizat nemijlocit de aceste două forțe amenințătoare pentru societatea catolică.

Intrat la vârsta de 30 de ani în ordinu franciscan, Ioan de Capestrano este însărcinat destul de repede să combată sectele eretice din Italia centrală. Papei Martin al V-lea îi raportează la înapoierea acestuia de la Conciliul de la Constanța reușita acțiunii, sugerându-i totodată alte măsuri menite să pună capăt practicilor eretice ce-și făceau loc din ce în ce mai mult în cadrul bisericii catolice. De aici înainte, Ioan devine sfătuitorul și colaboratorul papilor. Activitatea sa reformatoare din Italia se desfășoară în timpul pontificatelor lui Martin al V-lea, Eugeniu al IV-lea și în primii ani ai lui Nicolae al V-lea, adică în perioada — atît de critică pentru papalitate — cuprinsă între Conciliul de la Constanța și falimentul Conciliului de la Basel (1449). Haosul care cuprinsese biserica și slăbiciunea autorității papale au pregătit într-o măsură de loc neglijabilă marea catastrofă bisericească din veacul al XVI-lea.

Ioan prevede acești nori negri ce se adună deasupra bisericii. El își îndreaptă atenția exclusiv asupra bisericii catolice, privind cu o indiferență tipică pentru mulți contemporani ai săi încercările întreprinse îndeosebi în timpul pontificatului lui Eugeniu al IV-lea, în direcția unirii cu biserica ortodoxă. Eforturile sale apostolice sînt puse în slujba salvării bisericii de cele două mari amenințări venite din partea ereticilor și evreilor, pe de o parte, și, în ultima perioadă a vieții sale, după ce a eșuat în rezolvarea problemei husite, din partea Semilunei expansive, împotriva căreia, în ciuda vârstei înaintate, depune eforturi extraordinare pentru înjghebură unei coaliții creștine.

A prezenta toate acestea într-o recenzie de dimensiuni limitate nu e cu puțință. Preferăm, ca atare, să ne îndreptăm atenția asupra ultimilor trei ani din activitatea lui Ioan de Capestrano, cînd faimosul franciscan a venit în contact nemijlocit cu poporul român.

La 29 mai 1453 cădea Constantinopolul. Cu aceasta, dispărea de pe scena istoriei universale o putere care cu secole înainte reprezenta o forță de prim rang, ce jucase cîndva un rol hotărîtor în destinele Europei, iar în ultima parte, deși lipsită de prezență reală,

captase în bună parte imaginația unei însemnate și influente părți a societății europene. Nu e deci de mirare că această cădere simbolică a șocat profund Europa creștină. În acest moment crucial în istoria societății medievale, Ioan de Capestrano își desfășura activitatea în Boemia husită. Cel care a inițiat organizarea unei cruciade antiotomane a fost Enea Silvio Piccolomini. Și, așa cum umanistul italian îl chemase pe Ioan în 1451 din Italia în Austria, tot așa el va fi acela care, în 1454, îl trimite pe Ioan împotriva Semilunei. Chemarea lui Enea Silvio Piccolomini reprezintă pentru Ioan o poruncă a împăratului. El își întrerupe pe loc activitatea din regiunea contaminată de husiți, unde tocmai se întrezărea un rezultat favorabil acesteia, și se avântă în noua sa misiune. Mai întâi se îndreaptă spre Dieta imperială, pentru a profita de adunarea principilor germani, cu scopul de a le predica necesitatea luptei antiotomane. Dar la Frankfurt se convinge repede că principii germani erau înainte de toate preocupați să smulgă împăratului proiectul de reformă dorit de ei. În vorbe, e drept, se declarau solemn în favoarea cruciadei. Atitudinea „capetelor încoronate” ale Europei nu diferea cu nimic față de cea a principilor germani, ba Veneția și Genova intraseră chiar în tratative cu Constantinopolul în vederea încheierii unei păci separate, ceea ce au și reușit de altfel.

Dezamăgit, Ioan își îndreaptă privirea spre Ungaria, fără nemijlocit amenințată de turci. Dar și aici situația era dificilă, în sensul că tânărul rege era în litigiu cu unchiul său, Frederic al III-lea, și în război cu Saxonia. În această situație, Iancu de Hunedoara se află în fruntea pregătirii cruciadei antiotomane. Ioan de Capestrano pleacă la sfârșitul anului 1454 din Frankfurt. Până în mai 1455 stă în Austria, predicând pentru înrolarea în cruciadă, pentru donații de bani, făcând totodată pregătiri diplomatice în vederea campaniei antiotomane. În același timp, se ocupă și de reformele interne ale ordinului franciscan și de alte probleme legate de biserica catolică.

La sfârșitul lunii mai, Ioan se îndreaptă spre Raab, unde se ține o dietă a magnaților maghiari pentru a lua o hotărâre în vederea

apărării țării de pericolul otoman. La elaborarea diferitelor planuri și proiecte participă și Ioan de Capestrano, în calitate de consilier. Din Ungaria, el trimite rapoarte amănunțite la Roma, cerând concursul papalității la proiectele lui Iancu de Hunedoara. În centrul activității sale se află acum preocuparea pentru împăcarea casei de Austria cu Ungaria, ca și predicile ținute în Ungaria în vederea organizării apropiatei cruciade.

În acest moment (vara lui 1455) este rugat de Iancu de Hunedoara să predice și în Transilvania. Din respect și prietenie pentru eroul luptelor antiotomane, Ioan de Capestrano acceptă invitația. În toamna anului 1455, Ioan de Capestrano ajunge în Transilvania, preocupat fiind înainte de toate de convertirea românilor ortodocși la credința catolică. Rezistența principală vine din partea prelaților români. Ioan de Capestrano caută să atragă de partea sa în primul rând pe Vlădica Ioan, episcop al românilor transilvani și foarte influent în rindurile populației române din Transilvania. Vlădica Ioan este plin la urmă arestat, casa sa arsă și adus în fața lui Ioan de Capestrano. După un examen sumar, franciscanul îl trimite la Budapesta, unde Vlădica e supus unui *examen benignum*. Vlădica Ioan primește apoi botezul de la Ioan de Capestrano și e trimis la Roma pentru „specializare”. De acolo, Vlădica Ioan se întoarce în Transilvania ca episcop greco-unit. Un alt succes al lui Ioan este atragerea la catolicism al lui Petru Aron.

În ianuarie 1456, Ioan de Capestrano trimite o circulară nobililor transilvani, cerându-le să ardă bisericile ortodoxe și să pună pe prelații ortodocși în fața alternativei: catolicizarea sau emigrarea. Dar nobilii ezită în fața unor astfel de măsuri. O catolicizare în masă ar fi provocat o răscoală a țăranilor ortodocși, pe de altă parte acest proces ar fi fost costisitor pentru nobili, căci i-ar fi silit la construirea de noi biserici, școli etc. Circulara aceasta, repetată în mai multe rânduri în prima jumătate a anului 1456, va fi dată uitării, neputându-se aplica din cauza opoziției înverșunate a populației românești.

Merită să stăruim puțin asupra acestor probleme. Eșecul lui Ioan de Capestrano se

adaugă altor încercări cunoscute întreprinse din partea bisericii catolice de a-i converti pe români. Toate aceste încercări au eșuat și nici una nu a avut rezultatul scontat. Opoziția înverșunată a populației române față de orice încercare de atragere a lor spre religia catolică își găsește explicația în faptul că, în tot evul mediu, românii au văzut în credința ortodoxă o parte integrantă din ființa lor etnică și națională. Fenomenul nu este specific doar românilor, ci și altor popoare (de exemplu bizantinilor). O renunțare la credința ortodoxă avea în ochii românilor valoarea unei deznaționalizări. Și, într-adevăr, pușinii români care au trecut la catolicism în Transilvania în timpul stăpînirii maghiare au fost asimilați cu unghiul (indeosebi nobilimea mică românească).

Revenind la soarta lui Ioan de Capestrano, reținem doar plecarea sa din Transilvania la începutul anului 1456 și participarea activă la pregătirea și desfășurarea mării campanii antiotomane din acest an, care s-a soldat cu victoria lui Iancu de Hunedoară la Belgrad. Pușin timp după moartea acestuia, Ioan de Capestrano se stinge din viață la Ilok lângă Dunăre, unde a și fost înmormântat. Johannes Hofer arată că trebuie renunțat definitiv la o teorie larg răspîndită după care osemintele franciscanului s-ar afla la mănăstirea Bistrița.

Procesul de canonizare a lui Ioan de Capestrano încheie această merituosă monografie.

Johannes Kapistran este una dintre puținele sinteze istoriografice care reușesc să îmbine armonios cercetarea detaliului cu viziunea de ansamblu asupra cadrului universal în care se plasează tema cercetată. Ca atare, lucrarea se adresează deopotrivă specialistului în materie de istorie franciscană, dar și cititorului dornic să se informeze în problematica veacului al XV-lea, mișcările eretice, dificultățile curiei, ale imperiului, relațiile internaționale, lupta antiotomană ș.a.

Pentru istoricul român, monografia are un interes mai mare. În Ioan de Capestrano medievistii noștri întîlnesc o puternică personalitate care s-a interesat îndeaproape de poporul român. Cu toate acestea, el a rămas ca și necunoscut în istoriografia românească. Cu mici excepții (Th. Carada¹, D. Bodin², E. Naghiu³), el a fost ignorat de către istoricii români⁴. Cu toată prezentarea competentă a lui Hofer, se impune o cercetare amănunțită a relațiilor lui Ioan de Capestrano cu românii din Transilvania și Moldova ca și a rolului franciscanului în campania antiotomană condusă de Iancu de Hunedoara⁵.

Asociindu-ne aprecierilor atât de elogioase de care această reeditare s-a bucurat în revistele de specialitate, încheiem succinta noastră prezentare prin semnalarea registrului de indici elaborat cu o deosebită grijă și exactitate, permițînd o minuire excelentă a acestei lucrări.

A. Armbruster

¹ Sf. Ioan Capistran, în „Revista catolică”, III, 1914.

² Grigore Decapolitul și Ioan de Capestrano, în „Revista istorică română”, XIV (1944), 3, p. 307—314.

³ E. Naghiu publică o poezie despre Ioan de Capestrano („Revista arhivelor”, VI (1944—1945), 1—2, p. 320—322), luată din „Synopsis collectanea vitae, mortis et operum Divi Ioannis a Capistrano Antesignaui Provinciae de ejus nomine dictae”, Budae, 1803, p. 45—46.

⁴ Surprinde faptul că editorii volumului *Călători străini despre țările române*, București, 1968, nu l-au inclus în volum, cu toate că Ioan de Capestrano a scris multe scrisori din Transilvania în care îi înfățișează pe români.

⁵ Semnalăm includerea de către O. Bonmann în anexă a unui articol publicat de J. Hofer în „Historisches Jahrbuch”, 51 (1931), p. 163—212 intitulat *Der Sieger von Belgrad* sub titlul *Die Quellen zur Geschichte des Sieges bei Belgrad 1456*.

JEFFREY BURTON RUSSEL, *Medieval Civilisation*, New York, London, Sydney, John Wiley and Sons, 1968, XIII + 635 p. cu ilustr.

În noua sa sinteză asupra perioadei medievale din apusul Europei, istoricul american

J. B. Russell își propune să facă o largă investigație, care acoperă un mileniu și mai bine

de istorie (secolele III—XV). În același timp, autorul caută să expună și unele dintre problemele mai interesante care s-au pus în decursul timpului, cu prilejul elaborării diferitelor studii și lucrări privind istoria evului mediu vest-european.

Încă din primele pagini, J. B. Russel se pronunță împotriva concepției ce a avut răspîndire destul de largă că evul mediu a fost o perioadă întunecată în desfășurarea procesului istoric, perioadă care a fost precedată și urmată de lumina și strălucirea antichității clasice, și, respectiv, a renașterii. Dimpotrivă, evul mediu nu trebuie considerat ca o perioadă de regres în istoria societății, ci ca o perioadă în care societatea a făcut pași importanți înainte și în care schimbările au fost mult mai rapide decît în perioada precedentă, a antichității clasice.

Istoria evului mediu poate fi împărțită, după J. B. Russell, în 4 subperioade, prima și a patra fiind considerate ca subperioade de tranziție. Astfel prima subperioadă durează din jurul anului 200 e.n. pînă în jurul anului 700. Ea este urmată de evul mediu timpuriu (circa 700 — circa 1050), după care vine evul mediu central (circa 1050—1300). În sfîrșit, a patra subperioadă, care în același timp este a doua subperioadă de tranziție, începe pe la 1300 și se sfîrșește în jurul anului 1500. Este subperioada în care se face trecerea de la societatea medievală la societatea modernă.

În prima parte a sintezei sale, J. B. Russell discută termenii „declin” și „cădere”, termenii folosiți pentru a se da o caracterizare ultimelor secole ale Imperiului roman. Acești termeni, după Russell, trebuie să aibă o utilizare mult mai limitată decît o au îndobște. „Declin” și „cădere”, luați „ad litteram”, traduc o ruină absolută a civilizației, după care urmează o perioadă de întuneric în istoria societății, așa cum o vede istoriografia care contestă evului mediu orice trăsătură pozitivă. Or, pentru Russell, o asemenea viziune nu este numai exagerată, ci și falsă. „Declinul” lumii romane se înscrie de fapt într-o epocă de tranziție, în care, într-adevăr, avem de-a face cu „declinul” unora din valorile și instituțiile tipice ale civilizației clasice, dar în care apar unele elemente noi, mai evaluate, ce vor

contribui la formarea unui nou tip de civilizație, cel medieval.

Referitor la reformele lui Dioclețian, autorul arată că acestea au avut un caracter mai degrabă negativ, deoarece în ultimă instanță au slăbit economia, au dus la slăbirea clasei cultivatorilor liberi prin trecerea în stare de servitute a unui mare număr dintre ei, au subminat structurile administrative ale imperiului prin diviziunea autorității între auguști și cezari, în sfîrșit au contribuit la formarea unei concepții politice autocratice, concretizată prin mărirea distanței dintre instituția imperială și cei guvernați.

Încercarea lui Justinian de a reface Imperiul roman în totalitatea lui este considerată de J. B. Russell ca o acțiune nerealistă. Marele efort politico-economic depus în acest sens a dus la irosirea unei mari părți a resurselor și totodată la crearea unei situații deosebit de dificile: slăbirea Imperiului de răsărit fără ca în același timp să se realizeze renașterea Imperiului de apus.

Invaziile barbare nu sînt privite ca evenimente care au produs o cezură, o întrerupere a procesului istoric, ci ca evenimente care au creat condițiile unei tranziții gradate de la instituțiile romane la instituțiile medievale. Din punct de vedere al instituțiilor romane, invaziile au însemnat, în adevăr, o perioadă de declin, dar, din punct de vedere al apariției unei noi civilizații, au avut un rol creator. J. B. Russell este de părere că în anii 400—700 s-au adunat toate elementele de sinteză, care, în secolul al VIII-lea, au dat naștere unor noi structuri social-economice și politice în Europa occidentală. Dar, în afara procesului de sinteză din vestul Europei, istoricii trebuie să aibă în vedere și două alte mari civilizații mediteraneene: islamică și bizantină. În secolul al VIII-lea, Mediterana, fosta *mare nostrum*, considerată în antichitate ca centrul civilizației, s-a împărțit în trei părți: una dominată de Imperiul bizantin, alta dominată de arabi și o a treia aparținînd Europei occidentale. J. B. Russell enumeră apoi o serie de evenimente decisive care caracterizează perioada anilor 700—800: 1) sfîrșitul acțiunii de cucerire a Spaniei de către arabi și, în același timp, oprirea expansiunii islamice att

În vest, cit și în est; 2) consolidarea Imperiului roman de răsărit de către dinastia isauriană, care, totodată, prin politica ei de afirmare a elementului grec, a îndepărtat și mai mult Imperiul de răsărit de lumea occidentală; 3) întărirea autorității papale în apus datorită acțiunii de creștinare întreprinsă în lumea germanică și cea anglo-saxonă. Tot în ce privește apusul, este subliniat ca un fapt deosebit de important instaurarea monarhiei france, a cărei bază era alianța dintre regele, mai târziu împăratul franc, și papalitate. Așadar, secolul al VIII-lea este văzut de J. B. Russell ca secolul în care s-a definitivat procesul de sinteză și asimilare ce a dat naștere unei noi societăți. Transformarea vechii lumi romane era deci completă.

Într-un alt capitol al lucrării sale, autorul aduce în discuție și sistematizează o serie de reflecții ale istoriografiei medievale mai noi privind Imperiul carolingian. Capitolul în chestiune este intitulat în mod sugestiv: „De la Carol cel Mare la haos”. Astfel, eșuarea încercării lui Carol cel Mare de a asigura un control deplin al autorității imperiale centrale asupra posesiunilor sale a dus la adoptarea unei soluții care impunea funcționarea din ce în ce mai frecventă a instituțiilor de natură pur feudală. Stabilind deci o piramidă ierarhică al cărui vîrf era instituția imperială, Carol cel Mare a căutat să folosească feudalismul ca un instrument prin care să exercite controlul asupra numeroaselor sale posesiuni. Slăbiciunea succesorilor săi a făcut de nerealizat acest obiectiv. Ne întrebăm: oare numai slăbiciunea urmașilor lui Carol cel Mare a fost cauza „haosului” postcarolingian? Oare noile condiții social-economice și politice, care determinau un vast proces de fărâmițare, n-au jucat nici un rol? Pe de altă parte, tehnica de a folosi instituțiile feudale, tehnică pusă la punct în perioada postcarolingiană, va fi utilizată cu mult succes de regii francezi începînd din secolul al XII-lea. Feudalismul va deveni astfel un sistem pe baza căruia va fi organizată Europa mai multe secole.

Un loc aparte în cartea lui J. B. Russell îl ocupă discutarea înțelesului noțiunii de feudalism. La început, autorul expune cele două teorii clasice asupra esenței feudalismu-

lui: teoria care vede în feudalism un sistem politico-juridic și teoria care consideră feudalismul ca un sistem social-economic. Menționăm că autorul își declară adevărată față de a doua teorie, arătînd că aceasta are meritul de a sublinia baza economică a feudalismului. În continuare, J. B. Russell schițează cele cinci elemente ale feudalismului: legătura personală, posesiunea unei bucăți de pămînt în schimbul prestării serviciului militar, contractul mutual dintre senior și vasal, jurămîntul de fidelitate al vasalului, apariția vieții de curte din castelele medievale. În încheierea acestei discuții, Russell caută să ne dea o definiție a feudalismului. Așadar, feudalismul este factorul de bază al vieții în Europa occidentală în evul mediu; economia sa se întemeiază pe domeniu, iar raporturile dintre masa populației și guvern se stabilesc numai prin intermediul seniorului.

Într-un alt capitol, autorul se ocupă de structurile agrare ale feudalismului și de relațiile dintre senior și șerbi în cadrul domeniului. Arată apoi că dezvoltarea orașelor în secolul al XI-lea a slăbit economia domeniului, întemeiată pe raporturi de aservire, deoarece orașul atrăgea tot mai mult pe șerbii fugiți, oferindu-le, în același timp, posibilitatea să lucreze în atelierile meșteșugărești ca oameni liberi. Un alt factor important care a produs o serie de transformări în viața societății a fost creșterea populației, în special a celei urbane. Numărul sporit de locuitori în oraș însemna noi consumatori pentru produsele agrare excedentare, a căror cantitate creștea datorită ameliorărilor tehnice aduse agriculturii și defrișărilor. Circulația diferitelor produse încuraja la rîndu-i dezvoltarea economiei monetare. Creșterea cantităților de monedă a avut importante urmări în economia agrară: obligațiile domeniile date în produse și în muncă se transformă în taxe bănești. În același timp, vechile sarcini servile dispar treptat-treptat, și seniorii încep tot mai mult să arendeze părți din domeniile lor cultivatorilor liberi, care, în schimbul posibilităților ce li se oferă de a valorifica resursele solului, plătesc stăpînului o sumă de bani. În privința sarcinilor servile, autorul relevă

și desfășurarea unui proces contrar celui enunțat mai sus. Reducerea populației din cauza foametei și epidemiilor din secolul al XIV-lea (marele flagel al ciumei negre) a făcut ca acci țărani care mai posedau încă obligații cu caracter servil să fie siliți să muncească mult mai mult și mai dur decât în trecut, pentru a compensa astfel împuștinarea mîinii de lucru. În aceste condiții a crescut opoziția țărănimii împotriva opresiunii, și răscoalele ei — jacqueriile — au devenit evenimente obișnuite. J.B. Russell atrage atenția că la răscoale participa nu numai țărănimea dependentă, ci și țărănimea liberă, care cerea reforme sociale și politice menite să reducă distanțele create între nobilimea feudală și clasele populare. Răscoalele țărănești luau adesea forma mișcărilor religioase sau se aliau cu acestea, care, în majoritatea lor, erau îndreptate împotriva bogățiilor și a celor puternici în numele unui creștinism egalitar.

Analizînd, în continuare, istoria bisericii în secolele VIII-XI, autorul subliniază că perioada menționată a fost o perioadă de frîmîntări și de reforme ecleziastice care au dus în secolele al XII-lea la triumful definitiv al papalității, erijată în supremă instituție religioasă și politică a Europei apusene

Gîndirea și cultura medievală timpurie sînt, la rîndul lor, analizate de J. B. Russell, care emite unele considerente ce se cuvin a fi subliniate. El începe prin a reaminti că unii istorici moderni au lansat teoria că sfîrșitul secolului al VIII-lea trebuie identificat cu perioada începătoare a ceea ce ei numesc „renașterea carolingiană”. Alții au inventat formula „renașterea din secolul al XII-lea”, care a succedat celei carolingiene la un anume interval de timp. J.B. Russell este de părere că termenul „renaștere” este impropriu: pentru ca ceva să renască trebuie, în prealabil, ca acel ceva să fi murit. Or, în secolele dinainte de Carol cel Mare nu se poate vorbi de un vid cultural și artistic. Dimpotrivă, viața spirituală a continuat. „Renașterea carolingiană”, ca toate renașterile, de altfel, nu a fost o renaștere ca atare, ci dezvoltarea mai rapidă și pe trepte superioare a activității intelectuale și artis-

tice anterioare. Învățații irlandezi, anglosaxoni și italieni au precedat, în materie de creație culturală, cu cîteva secole pe urmașii lor care s-au adunat la curtea lui Carol cel Mare. „Renașterea carolingiană” a fost, așadar, o perioadă de progres cultural, desfășurată într-adevăr într-un ritm mai rapid, dar nicidecum ceva care a izvorit din nimic. În afară de aceasta, o distincție se impune a fi făcută între „renașterea carolingiană”, care s-a limitat la o elită foarte restrînsă a clasei dominante, și „renașterea” din secolul al XV-lea, care a avut o arie socială de răspîndire mult mai largă. Aplicînd apoi și la fenomenul cultural aceleași criterii de analiză ca la fenomenele social-politice din evul mediu timpuriu, J.B. Russell conchide că elementele de cultură încă dispartate în secolele V-VII vor duce în secolul al VIII-lea la o sinteză care se va completa în secolele IV-XI. Diferitele atitudini și forme de expresie se vor preciza și clarifica, forțele creatoare ale societății se vor consolida în așa măsură, încît în secolele XII-XIII vor promova noi idei.

În schimb, în evul mediu timpuriu, știința și tehnica din Europa apuseană vor traversa o perioadă de somnolență. Aceasta, spre deosebire de arabi, care-și vor însuși cu aviditate numeroase elemente din știința Greciei clasice și din matematica babilonienilor și indienilor, cucerind astfel noi poziții pe drumul dificil al cunoașterii.

Cu privire la istoria politică medievală, J.B. Russell împărtășește părerea istoriografiei mai noi, potrivit căreia activitatea regilor din secolele X-XI (împărații dinastiilor franconă, saxonă și saliană, primii regi capețieni, regii saxoni și apoi normanzi din Anglia) nu a fost chiar atît de zadarnică și lipsită de rezultate. În adevăr, la sfîrșitul secolului al XI-lea, feudalismul și localismul persistau, iar dezordinea era un fapt obișnuit. Cu toate acestea, regii din dinastiile amintite mai sus au făcut pași importanți pentru înfăptuirea unei ordini politice stabile la o scară cît mai largă, creînd astfel premise favorabile succesorilor din secolele următoare care vor înfăptui monarhiile centralizate și autoritare-

Unul din evenimentele cele mai importante ale evului mediu, cruciadele, este apreciat cu un ochi destul de critic. Russell consideră că acestea mai mult au dăunat, decât au favorizat, legăturilor est-vest, îndeosebi celor comerciale. Așa se explică — după Russell — ostilitatea manifestată față de cruciade de bizantini și arabi; bineînțeles, fiecare din punctul său de vedere. Apoi, cruciadele ar fi contribuit și la slăbirea prestigiului papalității în rîndurile opiniei publice medievale, deoarece — conform părerii lui Russell — toate acțiunile inițiate de cruciade au fost compromise de „cavaleri vicioși” și de „negustori lacomi”. Toate acestea sînt puncte de vedere discutabile, deoarece autorul simplifică sau eludează multiplele și variatele implicații legate de această vastă mișcare a societății feudale vest-europene spre răsărit.

Trecînd în partea a III-a a lucrării sale la ceea ce el denumește „evul mediu central” (1050—1300), noi i-am spune evul mediu dezvoltat, autorul atrage atenția că stabilirea unei sinteze politice și culturale la finele evului mediu timpuriu a fost completată de o renaștere economică, schițată deja chiar din deceniile care au urmat mării depresii din secolul al III-lea. Credem totuși că se exagerează cu împingerea începutului renașterii economice medievale într-o perioadă așa de îndepărtată. Nu trebuie să uităm că secolele de după anul 300 au fost puternic marcate de invaziile popoarelor migratoare din Asia și din Scandinavia și de mari frământări provocate de diferitele dispute feudale.

Referitor la modul în care a avut loc renașterea economică, J. B. Russell, ca și alți istorici mai noi, explică acest fenomen, în primul rînd, prin modificările sensibile ale factorului demografic. Renașterea comerțului, care este considerată ca elementul caracteristic al renașterii economice, a fost precedată de creșterea populației. O mare importanță în această privință a avut-o, îndeosebi, creșterea populației urbane, ca urmare a migrației de la țară spre orașe, unde oamenii aveau posibilități să fie angajați în diferite activități cu caracter meșteșugăresc. Autorul subliniază apoi intensificarea schimburilor comerciale în zona Mediteranei, schimburi promovate de

orașele italiene, cărora bizantinii și arabii nu le-au pus piedici, ci, dimpotrivă, le-au facilitat activitatea, prin acordarea de avantaje și privilegii. Este relevant, de asemenea, și rolul deosebit pe care l-au avut în extinderea legăturilor comerciale târgurile din Champagne. În sfîrșit, Russell menționează creșterea considerabilă a circulației monetare, ca un corolar al intensificării vieții economice. Punctul final al expansiunii economice a evului mediu este plasat de Russell la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd se constată apariția fenomenelor de depresiune. Iar perioada secolelor XI—XIII este considerată ca o perioadă de maximă vigoare și vitalitate nu numai în comerț și în industrie, dar și în ceea ce privește viața societății în general.

Spre sfîrșitul părții a treia, J. B. Russell se ocupă de evoluția societății politice medievale. El arată că finele secolului al XIII-lea marchează începuturile statului modern: în Franța și Anglia pe scară națională, în Italia și în Germania pe scară locală. Mai ales după 1300 devin tot mai evidente premisele pe baza cărora s-au dezvoltat statul din perioada renașterii și apoi absolutismul din secolul al XVII-lea. În același timp sînt create instituțiile reprezentative și se conturează cu tot mai multă claritate teoriile care justifică rezistența în fața arbitrarului autorității centrale. În rîndul instituțiilor reprezentative, J. B. Russell înscrie: statele generale ale Franței, adunările numite *die Landtage* din principatele germane, cortesurile spaniole și parlamentul englez. Aici credem că se putea face precizarea că, din aceste instituții, doar parlamentul englez a avut o funcționare continuă și și-a consolidat în mod permanent prerogativele. Statele generale ale Franței și cortesurile spaniole au parcurs, în schimb, o cale regresivă: pe măsură ce se întărea absolutismul și puterea centrală, prerogativele lor se diminuau și convocarea lor devenea din ce în ce mai rară.

În partea a patra a cărții, autorul analizează principalele trăsături ale perioadei de sfîrșit a evului mediu. Apar astfel o serie de fenomene care au profunde urmări asupra întregii societăți: șerbia face loc muncilor agricole plătite; instituțiile militare feudale sînt subminate prin apariția trupelor de mer-

cenari care folosesc arme de foc; în orașe capătă forme tot mai precise noi clase sociale, negustorii, meșteșugarii, patronii de ateliere, proletarii; viața de la curțile feudale dă naștere la un nou mod de gândire; sistemul de guvernare devine, de asemenea, mai complex. În sfârșit, artele și știința fac pași importanți înainte, deoarece acumularea de bogății în orașe și intensificarea traficului comercial fac ca pe piețele urbane să nu se schimbe numai mărfuri, ci și idei. Tot în orașe se construiesc mari catedrale și edificii impozante cu funcțiuni publice, se dezvoltă teatrul, este creat un sistem de învățământ superior, în care filozofia ocupă primul loc. Autorul subliniază, de asemenea, apariția în această ultimă perioadă a evului mediu a noi metode în ce privește cunoașterea, bazate pe observație și experiment, metode ce vor contribui în mod nemijlocit la dezvoltarea științei moderne.

În încheiere, J. B. Russell arată că două evenimente, petrecute în același an — 1453 —, subliniază cu o deosebită tărie sfârșitul perioadei medievale. Acestea sînt: 1) căderea orașului Bordeaux în mâinile trupelor franceze, fapt care marchează sfârșitul războiului de o sută de ani și apariția regatelor moderne francez și englez; 2) căderea Constantinopolului, care înseamnă sfârșitul lumii bizantine, eveniment cu mari consecințe atât pentru estul, cît și pentru vestul Europei. Sînt, desigur, evenimente politice importante, dar totuși importanța lor nu trebuie exagerată. Însuși autorul ne arată în paginile cărții sale că, independent de căderea Bordeauxului și a Constantinopolului, elementele care au amorțat procesul de transformare a unei societăți în alta au apărut încă din secolul al XIV-lea, iar evoluția lor a dat naștere la un proces de mutație istorică deosebit de complex.

S. Columbeanu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Arhiva generalului Gheorghe Magheru*, Catalog de documente 1582—1880, Direcția generală a Arhivelor statului din Republica Socialistă România, București, 1968, 178 p. + 16 facsimile

Revoluția din 1848, epoca luptei pentru formarea statului național, precum și evenimentele legate de cucerirea independenței politice a României sînt fenomene istorice elucidate, în general, de istoriografie. Se cunoaște însă în mai mică măsură contribuția multilaterală a unor personalități de primă mărime în diferitele etape ale luptei pentru constituirea României moderne. Dar iată că activitatea rodnică de achiziționare desfășurată în ultimul timp de instituții arhivistice din țară aduce un spor substanțial de informații, capabile să arunce noi lumini asupra rolului unora dintre membrii generației din 1848 în evenimentele cruciale care stau la temelie României moderne.

O importanță deosebită în această ordine de idei o are, neîndoiește, achiziționarea unor importante documente aparținînd lui Gheorghe Magheru. Fondul acesta cuprinde o bogată corespondență între general și unii dintre membrii familiei sale, precum și între el și numeroase personalități din toate cele trei țări române. Cea mai mare parte din informațiile achiziționate se află acum în depozitele Arhivelor statului din Craiova, fiind puse la dispoziția cercetării istorice. E de semnalat

că un fond special Magheru s-a creat și la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, în urma unor achiziții recente. Ar fi fost însă de dorit ca arhiva aceasta să nu fi fost fragmentată, ci organizată în chip integral într-un singur centru, spre a permite astfel o mai lesnicioasă utilizare a ei. Mai menționăm că, deși aceste două fonduri sînt destul de bogate, ele ar fi însă incomplete dacă s-ar neglija din cîmpul investigației istorice numeroasele materiale deja editate privind viața și activitatea generalului Magheru, aflate în principalele colecții de izvoare referitoare la epoca modernă a istoriei României.

Deoarece fondul de documente Magheru aflat la Craiova este greu accesibil pentru faptul că multe dintre ele ridică obstacole serioase îndeosebi de grafie chiar și pentru specialiștii mai experimentați în descifrarea textelor chirilice, Direcția generală a Arhivelor statului a luat laudabila inițiativă de a edita un catalog al acestui fond. O asemenea activitate este, de altfel, o nouă dovadă a promptitudinii cu care această instituție se preocupă de plasarea în cîmpul cercetării științifice, într-o formă cît mai accesibilă, a celor mai recente achiziții.

Catalogul arhivei Magheru întocmit de Alexandru Bălintescu, cu concursul lui Mihail Fănescu și al Emiliei Poștăriță, redă, în chip selectiv, rezumatul celor mai importante documente aflate la Craiova. Trebuie subliniată buna calitate a rezumatelor, care înserează

În textul lor cuprinzător numeroase elemente din document, fapt care conferă catalogului nu numai o valoare indicativă, ci chiar una informativă. Întrucît acest catalog nu rezumă decît un anumit număr de documente, fie ele cele mai semnificative, s-ar fi convenit ca el să aibă și o listă a tuturor pieselor din depozit, spre a se exprima astfel mai exact adevărata dimensiune a acestui fond de documente.

Catalogul arhivei Gheorghe Magheru permite elucidarea unor aspecte mai puțin cunoscute ale vieții politice și militare a acestei personalități. În raport cu ceea ce se cunoaște deja din fondurile edite, el procură noi informații în legătură cu rolul lui Magheru de-a lungul unei întregi epoci istorice. Sînt elocvente sub acest unghi de vedere noile piese în legătură cu implicațiile unor membri ai familiei Magheru în evenimentele din 1821. Tot astfel interesul lui Gheorghe Magheru pentru dezvoltarea social-economică, politică și militară sub regimul regulamentar, precum și activitatea sa în cadrul administrației locale pentru dezvoltarea școlii și conștiinței naționale și propășirea instituțiilor sînt laturi ale activității sale care sînt deosebit de importante, relevante datorită acestui fond de arhivă.

În lumina acestei noi informații, activitatea lui Gheorghe Magheru pînă la revoluția din 1848 dobindește noi dimensiuni. Angrenat în curentul acesta înnoitor, Magheru are relații dintre cele mai strînse cu patrioții și luptătorii pentru progres social și libertate națională remarcați sub regimul regulamentar : Ion Cîmpineanu, I. Heliade-Rădulescu, Ion Maiorescu, N. Bălcescu etc.

Cît privește locul lui Gheorghe Magheru în evenimentele din 1848 în țările române, catalogul semnaleză existența unei informații care o amplifică pe cea deja cunoscută. Remarcăm, de asemenea, documente dintre cele mai elocvente aflate în această arhivă și rezumate în catalog despre activitatea lui Gh. Magheru în exil, îndeosebi în timpul războiului Crimeii, în vederea constituirii unei legiuni române, menită a contribui la eliberarea principatelor. Tot astfel, catalogul furnizează informații și semnaleză existența unor documente de o mare însemnătate nu numai în stabilirea rolului lui Magheru în anii luptei

pentru făurirea statului național, ci și în decierea cadrului și atmosferei generale în care se desfășura o asemenea acțiune.

În perioada organizării statului național și în timpul războiului pentru independență, activitatea generalului Magheru ne este luminată astăzi mai bine grație fondului de documente de la Craiova. Catalogul redă în rezumat informații despre activitatea politică a lui Magheru, mai ales ca deputat liberal în Adunarea națională a României. El relevă interesul manifestat de Magheru pentru dezvoltarea generală a statului român, dar și pentru propășirea social-economică îndeosebi a provinciei de peste Olt, al cărei deputat este în multe rînduri. Totodată, noua documentație relevă continuitatea legăturilor lui Gh. Magheru cu fruntași ai românilor din Transilvania. În corespondența sa cu aceștia, precum și în activitatea sa parlamentară, Magheru este preocupat de grija pentru eliberarea socială și națională a românilor aflați sub dominația monarhiei austro-ungare, mobil care îl determină să facă tot ce este posibil pentru sprijinirea acestei cauze.

Informații concludente furnizează acest catalog și în privința poziției lui Gheorghe Magheru față de războiul pentru cucerirea independenței naționale a României. Noile achiziții ni-l arată pe bătrînul general, în perioada premergătoare războiului, precum și în timpul desfășurării lui, animat de aceleași simțăminte patriotice care i-au călăuzit îndelungata sa activitate politică și militară. Magheru sprijină inițiativele diplomatice ale guvernului și acțiunea armatei de cucerire a suveranității depline a României.

Informații din această arhivă rezumate în catalog precizează împrejurările morții generalului Magheru în martie 1880, la puțin timp după cucerirea independenței statului român, deziderat căruia îi consacrase cea mai mare parte a vieții sale.

Nu putem încheia aceste rînduri fără a sublinia valoarea deosebită a acestui fond de documente. Corespondența, precum și numeroasele informații din acest fond permit urmărirea vieții politice și militare a generalului Magheru de-a lungul unei întregi epoci istorice, surprinzîndu-l în evenimentele cruciale ale

istoriei moderne a României, în diferite ipostaze. Trebuie, de asemenea, subliniat că noile documente sînt izvoare de o valoare inestimabilă pentru stabilirea dimensiunii și a unor fenomene politice sau social-economice generale, specifice epocii istorice în care a trăit Gheorghe Magheru. Valoarea acestui catalog ar fi fost și mai mare dacă la ultima triere n-ar fi fost scoase cîteva documente deosebit de elocvente mai ales pentru fixarea poziției lui Magheru în anii luptei pentru constituirea statului național.

Apostol Stan

TROFIN HĂGAN, IOAN S. MUREȘAN, VALERIU ACHIM, VASILE CAPÎLNEAN, *Maramureșul și unirea (1918)*, Baia Mare, 1968, 124 p., 27 anexe, 19 planșe

Rod al unei munci pasionate și asidue, lucrarea, apărută sub egida Muzeului Județean Maramureș, este un omagiu adus luptătorilor pentru cauza unirii tuturor românilor; este în același timp o prețioasă contribuție la cunoașterea istoriei Maramureșului, acest colț minunat de țară românească.

Primul capitol, intitulat „Unitatea națională, aspirație seculară a poporului român”, se ocupă de geneza și viabilitatea conștiinței de neam și politice a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Comunitatea de limbă și obiceiuri, relațiile de schimb permanente, lupta comună împotriva asupririi străine, strădaniile de unificare politică, în focul acestor lupte, a Principatelor Române sînt dovada dezvoltării acestei conștiințe. Prilej de puternică afirmare a conștiinței unității politice a poporului român a fost anul revoluționar 1848, dar triumful ideii unității de stat a României a fost înfăptuirea la 1859 a Unirii Principatelor Române. Solidaritatea întregului popor român își dovedește tăria în războiul de independență, cînd, prin jertfa fiilor săi, România pune capăt unei robii de veacuri.

Acțiunile românilor, lupta și înfăptuirile lor sînt prezente în adrese și discursuri ale politicienilor vremii. Poporul român se afirmă cu tot mai multă tărie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mișcarea memorandistă, cu un vast răsunset internațional, a atras atenția opiniei publice de peste hotare asupra situației poporului român „condamnat pe propriul său pămînt” la cătușe străine.

La începutul veacului nostru, mișcarea pentru unire capătă un larg caracter de masă. În fruntea ei se află intelectuali progresiști printre care O. Goga, V. Goldiș, V. Lucaciu, Gh. Pop de Băsești, ultimii doi, fii ai Maramureșului. De asemenea, mișcarea social-democrată și cea socialistă din Transilvania și din vechea Românie își aduc marele lor aport la lupta pentru realizarea statului național român.

Al doilea capitol al lucrării este consacrat „Contribuției Maramureșului la desăvîrșirea unității de stat a României”. Maramureșul, leagăn de „descălecători”, țară a cnejilor și voievozilor, este prezentat parte integrantă a țării și poporului român. Autorii trec în revistă principalele momente din istoria acestui ținut, amintesc legăturile Maramureșului, cu restul Transilvaniei, cu Moldova și Țara Românească, contribuția fundamentală adusă de Maramureș la istoria culturii românești, acesta fiind leagănul celor mai vechi scrieri în limba română. În Maramureș au ecou și sprijin toate evenimentele de seamă petrecute de-a lungul veacurilor în Moldova și Țara Românească. Aportul Maramureșului la vasta acțiune de emancipare și afirmare a poporului român din Transilvania este deosebit de mare. Intelectualitatea maramureșană, cu curaj și riscuri, a reușit să înființeze școli românești (gimnazii, licee, o preparandie) în localitățile județului. Poate erau bine venite cîteva cuvinte despre „Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș” mai veche decît „Astra” și cu o activitate meritorie.

Autorii prezintă clasele și păturile sociale participante la lupta pentru unire pînă la înfăptuirea ei. Sînt menționate frământările sociale și politice din orașele și satele Maramureșului în preajma unirii în condițiile înăsprii exploatării, a sporirii rechizițiilor

pentru front, a mișcării muncitorilor și țăranilor maramureșeni ridicăți în anii 1917 și 1918 pentru pământ, libertate națională, pace, care nu pot fi stăvilite de autoritățile austro-ungare. Lupta populației maramureșene a dus la slăbirea autorității aparatului administrativ al habsburgilor, la pregătirea condițiilor pentru înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România.

În cadrul general al desfășurării evenimentelor din noiembrie 1918, lucrarea înfățișează acțiunea largă de organizare a populației maramureșene în consilii și gărzii naționale care pregăteau pe plan local unirea. La 22 noiembrie 1918 se constituie Consiliul național român al județului Maramureș, în cadrul unei entuziaste adunări populare ce a avut loc la Sighet. Consiliul național județean a desfășurat o activitate susținută de organizare a consiliilor naționale și a gărzilor în jurul Băii Mari, în Chioar, Lăpuș, Maramureș. Consiliile comunale au organizat adunări populare în care mulțimea și-a desemnat deputații în marea Adunare națională, ce avea să fie convocată pentru 1 decembrie la Alba-Iulia. La aceste adunări s-au dezbătut și probleme privind o seamă de revendicări pentru mase. La 26 noiembrie, mulțimea adunată la Baia Mare și-a exprimat voința de unire cu România, alegându-și delegații pentru Adunarea națională. Este meritorie evocarea activității luptătorilor social-democrați din Baia Mare pentru idealul unirii, pentru drepturi și libertăți pe seama muncitorilor, pentru pământ țăranilor băimăreni. Autorii reconstituie cu emoție drumul delegaților Maramureșului spre Alba-Iulia. Hotărîrea de unire ca și celelalte puncte ale rezoluției adoptate la 1 decembrie 1918 au fost explicate și dezbătute în adunări populare desfășurate la Sighet, Baia Mare, Tg. Lăpuș, Firiza, Șomcuta Mare, ca și în alte localități ale județului.

„Fii ai Maramureșului slujitori devotați ai idealului Unirii” — al treilea capitol al lucrării, evocă activitatea neobosită a celor doi frunzași ai luptei pentru independență și unitate politică a românilor, Vasile Lucaciu și Gh. Pop de Băsești. Vasile Lucaciu se stabilește la Șișești în 1885, unde desfășoară o intensă activitate socială și culturală în rîndul țăranilor. Frunzașul memorandist, care în

urma procesului de la Cluj primește cea mai mare pedeapsă, continuă să activeze pe tărîmul luptei ideologice și politice pentru cauza unirii, atît în țară cit și în străinătate.

Vieții și activității lui Gh. Pop de Băsești autorii îi consacră o binemeritată atenție. Frunzaș al vieții politice transilvănene, Gh. Pop de Băsești a încurajat presa, școlile și întreaga cultură românească din Transilvania. A deținut ani de-a rîndul funcția de vicepreședinte și președinte al Partidului Național Român și și-a închinat strădaniilor de dezvoltare a conștiinței naționale a poporului român, de pregătire și înfăptuire a unirii, peste o jumătate de secol din viața sa.

Autorii consacră jumătate din cuprinsul cărții *Maramureșul și unirea (1918)* documentelor în copii și fotocopii după originalele aflate în Arhivele statului din Baia Mare și în colecția Muzeului Unirii din Alba-Iulia și care se referă la momente din lupta poporului român pentru emancipare politică și națională în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. O parte din materialul documentar se referă la înființarea și activitatea consiliilor și a gărzilor naționale din Maramureș, la participarea delegaților maramureșeni la marea Adunare națională de la Alba-Iulia.

V. B. Ursu

* * * *Terra nostra*. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România, vol. I, București, 1969, 134 p.

Sub auspiciile Consiliului Superior al Agriculturii a început, recent, apariția publicației *Terra nostra*, menită să pună în valoare o serie de rezultate ale cercetărilor în domeniul istoriei agriculturii românești. Culegerea, avînd ca redactor șef pe E. Mewes, este alcătuită cu colaborarea unor specialiști din întreaga țară — istorici, economiști, sociologi etc. — și dedicată în primul rînd cadrelor din agricultură, dar ea interesează în aceeași măsură și pe cer-

cetătorii istoriei agrare. Prof. dr. docent David Davidescu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, vicepreședinte al Consiliului Superior al Agriculturii, în *Cuvînt înainte*, prezentînd profilul culegerii, arată totodată că s-a pornit de la „necesitatea popularizării largi, în mediul agronomic în special și agricol în general, a cercetărilor întreprinse în România de către istorici sau economiști cu privire la trecutul agriculturii noastre...”.

Volumul I, care face obiectul prezentării noastre, include 13 materiale, cu o tematică foarte variată, pornind de la prezentarea unor personalități ale școlii românești de economie agrară pînă la articole ce tratează probleme ale dezvoltării tehnicii agrare în diferite timpuri, aspecte ale istoriei agrare locale etc.

Seria este deschisă de articolul bibliografic intitulat *Din trecutul științei agricole românești* (p. 7—12), în care Gh. Ionescu-Șișești trece în revistă — cu unele observații critice — primele tipărituri în limba română din domeniul științei și tehnicii agricole românești, începînd cu anul 1785 și pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. E. Mewes prezintă *Personalitatea lui Ion Ionescu de la Brad* (p. 13—27), marele economist, statistician și agronom român, luptător activ pentru emanciparea și împroprietărirea clăcașilor. Contribuția lui N. O. Popovici-Lupa la dezvoltarea școlii românești de economie agrară face obiectul articolului semnat de O. Parpală (p. 29—37), iar Dimitrie Preoteșcu, primul diplomat al școlii veterinare din București, ne este prezentat de C. Simionescu (p. 39—43).

În studiul său, intitulat *Ideologia socialistă în rîndurile țărănimii din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (p. 45—52), Elena Gheran tratează, pe baza presei socialiste și a unor documente inedite, caracterul mișcărilor țărănești din perioada abordată, influențată de ideologia și formele de luptă ale proletariatului industrial, precum și unele momente mai însemnate din lupta socialiștilor pentru răspîndirea ideologiei socialiste la sate.

Flaminio Mirțu semnează articolul *Agricultura din depresiunea Cîmpulung-Muscel în secolele III î.e.n. — III e.n.* (p. 53—64). Cerce-

tînd rezultatele analizelor de laborator în ceea ce privește o serie de semințe descoperite în regiunea luată sub observație, ca și utilajul tehnic dat la iveală de săpăturile arheologice, autorul ajunge la concluzia că, în perioada abordată, „economia agricolă se realiza cu succes, pe plan local, atît pentru satisfacerea nevoilor de hrană cotidiană, cît și pentru schimburi...”. Un alt articol de istorie locală, de data aceasta privind o perioadă mult mai recentă, este cel semnat de Istvan Molnar: *Aspecte ale agriculturii țărănești din județul Harghita în secolele XVIII—XIX* (p. 65—70). Autorul valorifică un bogat material din arhivele locale, aparținînd comunităților bisericesti — în primul rînd protocoalele și registrele administrative, — punînd în circulație o serie de date privind extinderea terenului cultivat, împărțirea și folosirea pădurilor și a pămînturilor comune, sistemele de asolament, speciile și prelucrarea produselor etc.

Într-o notă de numai patru pagini, intitulată *Încercări experimentale de asolament cerealiere în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (p. 71—75), Ștefan Olteanu abordează problema diverselor sisteme de asolament în evul mediu românesc, oprindu-se asupra unei informații din memoriile lui Philippe le Masson Dupont, care a cunoscut stările de lucruri din Moldova cu prilejul campaniei militare polone din 1686 și care amintește de unele încercări (experiențe) de a se pune în practică un sistem de cultură uzitat în Franța.

Într-un foarte interesant articol, intitulat *Scurtă privire asupra istoricului lucrărilor de îmbunătățiri funciare în România* (p. 77—90), Radu Măndru se ocupă propriu-zis de istoricul hidroameliorațiilor de pe întreg teritoriul României, din cele mai vechi timpuri și pînă acum, și anume de construirea iazurilor și heleșteielor (cu funcțiile lor multiple), de irigația terenului (inițial pentru cultivarea legumelor și pentru orezării), precum și de lucrările de îndiguire a apelor și de desecare a mlaștinilor.

Nicolae Mironescu, în articolul său *Cu privire la istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României* (p. 91—101), abordează o temă din istoricul

vinificării, oprindu-se cu lux de amănunte tehnice asupra diferitelor tipuri de recipiente necesare zdrobirii și presării strugurilor, datînd din cele mai vechi timpuri.

Mihalache Brudin, în *Aspecte ale evoluției uneltelor agricole în gospodăria țărănească din sudul Moldovei* (p. 103—110), pune în evidență factorii principali care au determinat un impuls în agricultura din regiunea amintită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru (rolul determinant avîndu-l piața Galați), impuls care a dus la înlocuirea plugului de lemn cu mașini și unelte agricole perfecționate. Autorul ilustrează cu date statistice această evoluție. Un subiect țînînd tot de tehnica agricolă este prezentat de Paul Gyulai în *Începuturile fabricării instrumentelor agricole la Cluj* (p. 111—112). Autorul semnalează existența unor ateliere de confecționat sau reparat unelte agricole încă din secolul al XVII-lea, insistînd în mod deosebit asupra activității „fabricii de mașini” deschise la Cluj în anul 1840 de către mecanicul și inventatorul Petre Rajka.

În încheiere, Gheorghe Bartoș publică articolul despre *Vechimea albinăritului la români* (p. 123—131), ocupîndu-se totodată și de unele probleme privind tehnica și terminologia legate de albinărit.

După cum se poate vedea, volumul I conține foarte multe materiale și foarte diverse, chiar prea diverse și prea multe pentru un singur volum, din care cauză autorii au fost nevoiți să restrîngă numărul de pagini, uneori în detrimentul subiectului. De aceea, considerăm că o mai bună distribuire a articolelor în celelalte volume, care să fie totodată de o întindere mai mare, ar contribui la sporirea nivelului științific al culegerii.

Salutăm apariția noii publicații dedicate istoriei agriculturii românești, atât de utilă și de binevenită și pentru istorici.

* * * *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. III, 1653—1675, București, 1968, 692 p. + 18 facsimile

După aproape zece ani se publică continuarea *Catalogului documentelor moldovenești* (vol. II apărut în 1959), prezentat prin rezumate, regeste și mențiuni după acelea aflate în depozitele Arhivei istorice centrale a statului din București. Ele provin din 50 de fonduri ale mănăstirilor, episcopiilor Huși și Roman și ale Mitropoliei Moldovei și din noile achiziții, acestea formînd așadar marea lor majoritate. În rest ar mai fi: Colecția de documente moldovenești, Documente selecționate, Colecția Gh. Nicolaiasa, Eforia școalelor din Moldova, Proprietatea statului, Peceți, Suluri și Fotocopii. La acestea trebuie menționate și documentele din 63 de manuscrise.

Cea mai mare parte a documentelor din prezentul volum este inedită. Un scurt calcul ne permite să constatăm că, din cele 2 518 rezumate, regeste și mențiuni, numai 340 au fost publicate în diferite periodice sau lucrări independente. După limba în care sînt scrise rezultă că, de asemenea, majoritatea lor a fost redactată în românește, cele slave formînd un procent redus din totalul lor. Aceasta este încă o dovadă că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în cancelaria domnească predomina limba română. Un număr extrem de redus de acte este scris în limba greacă, latină, germană, franceză, armeană. Felul actelor cuprinse în acest volum este foarte variat. Aici sînt : zapise, hrisoave, urice, dieți, hotărnicii, adevăriri, dani, mărturii, cărți de judecată, acte municipale etc. Spre deosebire de materialele publicate în volumele anterioare, cele de față sînt mai cuprinzătoare, unele rezumate atîngînd uneori chiar o jumătate de pagină, fapt care ușurează cititorului înțelegerea deplină a conținutului actului; de exemplu în cazul unor moșii sînt trecute toate satele de pe întinderea acestora.

Cu toate că prezentul volum nu este dect un instrument de lucru pus la dispoziția istoricilor în special, totuși materialele care-l compun permit oricărui cititor să sesizeze diferitele aspecte din istoria Moldovei din anii

1653—1675, într-o perioadă cînd, după lunga domnie a lui Vasile Lupu, se succede la tron aproape în aceeași perioadă de timp nu mai puțin de 14 domni.

Astfel se poate urmări constituirea marilor domenii feudale prin deposedarea pe diferite căi a răzeșilor, un exemplu tipic în acest sens fiind marele postelnic Stamate din anii 1663—1669. Inșiși unii domni, ca Gheorghe Duca, acumulează prin cumpărare zeci de moșii mai mari sau mai mici. Pe de altă parte, în actele parcurse este oglindită exploatarea crescîndă a țărănimii dependente, al cărei număr crește o dată cu pierderea libertății de către unii răzeși și ale cărei obligații de clacă încep de acum să fie reglementate prin hrisoave domnești.

Interesante ni se par și acele documente care explică numai în parte cauzele aservirii unor țărani liberi, și anume năpasta incursiunilor oștilor turcești și a războaielor purtate de unii domni pentru dobîndirea sau redobîndirea tronului cu ajutorul oștilor străine formate din cazaci, tătari, turci, poloni. În ceea ce privește povara dărilor care cădea asupra contribuabililor, ea este exprimată prin lungul șir al acestor dări înscrise în unele acte de scutire (nr. 1 250). Și, în legătură cu aceasta, din unele acte rezultă chiar și organizarea aparatului fiscal menit să strîngă dările (nr. 2 084).

Materialele prezentate se referă adesea la unele probleme ale economiei Moldovei din această perioadă, și în special la țîrguri și orașe. Deși actele municipale sînt puține la număr în comparație cu totalul documentelor din prezentul volum, totuși se pot stabili pentru anumite orașe și țîrguri, ca, de exemplu, Iași, Birlad, Botoșani, Huși, Baia, Țîrgul Piatra, prezența numeroaselor prăvălii, a unei înguste specializări în diferitele ramuri de producție în care activau meșteșugarii, organizarea acestora în bresle, prețurile unor mărfuri care sporesc vertiginos mai ales în timp de foamete și în epoci postbelice. Tot relativ la dezvoltarea meșteșugurilor se pot obține date interesante asupra acelor practicate pe domeniul feudal în special al episcopiei Huși și mănăstirii Trei Ierarhi, unde aflăm mulți

poslușnici cu obligații în munci de atelier meșteșugăresc (nr. 1 365, 1 373, 2 231, 2 515).

Din punct de vedere social, materialele publicate ne procură date noi privind condiția juridică a țiganilor robi (în peste 150 de acte l), a unor orașeni intrați în dependență feudală drept urmare a daniilor făcute de domni din moșia țîrgului. Nu lipsesc nici acele documente care semnalează fuga de pe moșii și unele răzvrătiri cu caracter local. Din această vreme sînt cîteva acte care se referă la popularea Moldovei cu oameni aduși de peste hotare, atrași cu promisiunea scutirii de dări (nr. 1 778) și la aducerea în țară a negustorilor străini fugiți din cauza războaielor și incursiunilor de pradă ale tătarilor.

La toate acestea se mai pot adăuga documentele care oglindesc relațiile externe ale Moldovei, dezvoltarea culturii în general și a celei orășenești în special, unele principii de vechi drept românesc, documentele care ne procură date noi biografice asupra unor croniciari, de exemplu Miron Costin, sau altele, care, în sfîrșit, completează tabloul economic al orașului moldovenesc din epoca feudalismului dezvoltat, cu ulițele sale, cu catastifurile lui, cu piața sa locală specializată în desfacerea unor anumite produse etc.

Colectivul de autori al volumului de față (Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu, Cornelia Crivăț) a înțeles să dea toată atenția modului de prezentare a rezumatelor, registrelor și mențiunilor, pentru ca ele să servească în cele mai bune condiții istoricilor. Astfel, la fiecare act — unde a fost posibil — au fost indicați: diacul (grămăticul), martorii cu profesiunea sau atribuțiile lor; s-a dat de asemenea o descriere largă cu caracter diplomatic, au fost incluse chiar extrase largi din documente (nr. 672, 688).

Volumul, avînd un număr de pagini mult mai mare decît cele precedente, cuprinde o bogată anexă, formată dintr-o listă a logofeților (ispravnicilor), o listă cronologică a diecilor (grămăticilor), dintr-un tablou de corepondență pe fonduri, dintr-o listă de concordanță pentru datele rectificate, dintr-o listă a documentelor false sau îndoelnice, dintr-un bogat indice de nume și unul separat de

materii, în fine, din 18 facsimile reproduse în general în condiții tehnice meritorii (excepție face actul din 20 ianuarie 1657). La toate acestea ar fi fost totuși necesar de adăugat un glosar. De altfel, înșiși autorii și-au dat seama de utilitatea lui, de vreme ce în anumite cazuri explicarea unor cuvinte arhaice este dată în subsolul paginii (vezi p. 281). Astfel termeni ca: ilișeri, leoași, dahlari, hotnog, talian de pește etc. rămân necunoscuți cititorului. Am fi dorit de asemenea evitarea unor greșeli de tipar ca, de exemplu, anul 1765 în loc de 7 165 sau Constăchescu în loc de Costăchescu (p. 418).

Menționând totodată și contribuția Ileanei Leonte și a lui Mihail Fănescu, care au revăzut manuscrisul volumului de față, au rectificat datele unor documente și au colaborat la întocmirea aparatului științific, considerăm

că recenta apariție a volumului III al *Catalogului documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului* pune la dispoziția istoricilor un valoros instrument de lucru pentru cercetarea diferitelor aspecte ale istoriei Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mergând pe aceeași linie, în preîntâmpinarea unor nevoi stringente ale cercetărilor în domeniul istoriei credem că ar fi tot atât de utilă și publicarea regestelor sau a rezumatelor documentelor cuprinse în condițiile domnești aflate în aceleași fonduri ale arhivei istorice centrale a statului. Reluarea și încheierea acestei lucrări începute cu ani în urmă ar îmbogăți cu un valoros material instrumentele de lucru de care au neapărată nevoie medievistii vremurilor noastre.

Constantin Șerban

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Полное собрание русских летописей* (Culegere completă a letopisețelor rusești), vol. 31, Moscova, Edit. „Știința”, 1968, 264 p.

La inițiativa defunctului academician M. N. Tihomirov, a fost reluată, după război, editarea textelor de vechi cronici ruse în cadrul culegerii complete a letopisețelor ruse. Pregătirea textelor spre publicare se făcea mai întâi în cadrul comisiei arheografice conduse de M. N. Tihomirov, iar apoi la Institutul de istorie a U.R.S.S. s-a format un grup special, alcătuit din V. I. Buganov, V. I. Korețki, F. A. Grecul și alții, care are ca principală preocupare studiul și publicarea letopisețelor rusești.

Culegerea completă a letopisețelor ruse a început să fie editată încă din deceniul al patrulea al secolului trecut, la publicarea cronicilor fiind atrași cei mai de vază istorici și filologi ruși, printre care o contribuție deosebită a adus Șahmatov. Culegerea, cu volumul

pe care îl prezentăm, a ajuns la volumul a 31-lea. Acest volum cuprinde trei cronici ruse din ultimul pătrar al secolului al XVII-lea.

Volumul 31 apare sub redacția generală a academicianului B. A. Ribakov, directorul Institutului de istorie a U.R.S.S. din Moscova, redactorul responsabil al volumului fiind V. I. Buganov. Textele au fost pregătite spre publicare de către V. I. Buganov, F. A. Grecul, V. I. Korețki și L. Z. Milgotina.

Primul text publicat conține Letopisețul din Mazurinsk (Мазуринский летописец), în care sînt expuse evenimentele istoriei Rusiei din cele mai vechi timpuri, evenimente de istorie europeană, terminîndu-se cu o amplă relatare privitoare la răscoala de la Moscova din 1682. Editorii, pe baza studierii textului, a grafiei și a filigranelor hîrtiei pe care a fost scris textul, ajung la concluzia că manuscrisul în care s-a păstrat textul poate fi datat din deceniul al nouălea al secolului al XVII-lea.

Cel de-al doilea text este Letopisețul din anii 1619–1699, conținînd informații mai ales

din istoria Moscovei, legate de curtea țarului și a patriarhului întregii Rusii. Letopisețul este extrem de bogat în știri mai ales pentru ultimele patru decenii ale secolului al XVI-lea, editorii ajungând la concluzia că de fapt în această parte se poate vorbi de însemnări zilnice făcute de un martor ocular cu mai multă sau mai puțină regularitate. Și în acest letopiseț, răscoala din 1682 de la Moscova este detaliat descrisă, ea cuprinde 29 de file din cele 45 cît este întreg manuscrisul cronicii. Textul letopisețului din 1619—1691 a fost păstrat în cadrul cronicii din Solovetk (*Соловецкий список*), păstrată la Biblioteca publică de stat a U.R.S.S. M. E. Saltikov-Șcedrin din Leningrad, care este datat de autori — după grafie și filigrane — la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Cel de-al treilea text publicat în volumul 31 este Letopisețul din Zolotarevsk (*Золотаревский летописец*), consacrat asedîului și ocupării de către răsculații lui St. Razin a orașului Astrahan în 1670. Letopisețul redactat la 1679 nu s-a păstrat în original, ci doar într-o copie mai tîrzie. Cronica a fost scrisă de către P. Zolotarev, care a slujit la curtea mitropolitului Iosif al Astrahanului. Dintre cele trei variante ale textului păstrat s-a luat de bază varianta copiată în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea și păstrată la Muzeul istoric de stat din Moscova.

Menționăm că în Letopisețul de la Mazurinsk sînt unele mențiuni interesante despre Dacia, români și orașul Iași.

Prefața la volum a fost redactată de V. I. Baganov, care este cunoscut și printr-o serie întregă de studii publicate în ultimii ani referitoare mai ales la răscoala din 1682 de la Moscova¹.

L. Demény

1 V. I. Baganov, *Новый источник о московском восстании 1682 г.* (Un izvor nou despre răscoala de la Moscova din anul 1682), în *Исследования по отечественному источниковедению*, Изд. „Наука”, Москва, 1964, p. 318—324; idem, *Новый источник о волнениях крестьян Ростовского уезда в 1682 г.* (Un izvor nou privitor la frămîntările țără-

JOSEF JANÁČEK, *Doba přebělohorská* (E-poca dinaintea de lupta de la Muntele Alb), 1526—1547, cartea I, partea 1, Praga, Edit. Academiei Cehoslovace de Științe, 1968, 271 p.

Istoriografia cehă a trecut la sistemul monografiilor de sinteză, care urmează să înfățișeze, cit mai amănunțit, diferitele epoci istorice, din cele mai vechi timpuri pînă la 1918. Pînă la această dată, monografiile sînt incluse în sfera *Istoriei țărilor cehe*; începînd însă din octombrie 1918 — data formării primului stat al cehilor și slovacilor —, denumirea generică își lărgește conținutul, în sensul că, după aceea, evenimentele sînt tratate în cadrul *Istoriei cehoslovace*.

Noul sistem de lucru începe cu *Epoca dinaintea de lupta de la Muntele Alb*, ale cărei limite sînt determinate de două evenimente de mare rezonanță istorică: sfîrșitul domniei Jagello-nilor și apariția Habsburgilor pe tronul țărilor cehe (1526), pe de o parte, și lupta de la Muntele Alb (1620), pe de altă parte. Așadar, epoca cuprinde aproape o sută de ani.

Evoluția evenimentelor istorice a fost împărțită în trei perioade: I, 1526—1547; II, 1548—1609; III, 1610—1620. Prima perioadă formează obiectul monografiei pe care o semnalăm aci. Lucrarea, subintitulată *Cartea I*, cuprinde două părți cu totul inegale ca

nești din părțile Rostovului în 1682), în *Крестьянство и классовая борьба в феодальной России*, Издательство „Наука”, Ленинград, 1967, p. 329—332; idem, *Из истории московского восстания* (Din istoria răscoalei de la Moscova), în *Славяне и Русь*, Издательство „Наука”, Москва, 1968, p. 261—265; idem, *Летописные известия о московском восстании 1682 г.* (Știri din cronici despre răscoala moscovită din anul 1682), în „История СССР”, 1965, t. 6, p. 310—319.

Intindere: I, *Statul ceh și apariția Habsburgilor în Europa centrală* (p. 7–56) și II, *Evoluția internă a țărilor cehe între 1526–1546* (p. 59–256). Așadar, în timp ce evenimentelor politice li se acordă numai 56 de pagini, problemele economice, situația demografică, chestiunea națională, ideologia religioasă și fenomenele de cultură sînt înfățișate în 200 de pagini. Disproporția e însă numai aparentă, deoarece sîntem informați că prima carte va cuprinde două volume. Volumul următor, legat de aceeași perioadă, urmează să trateze în prima parte cauzele conflictelor dintre monarh și „stările” cehe, politica internă și poziția Habsburgilor față de absolutism și centralism în politica antireformistă și financiară, iar în partea a doua atenția autorului va fi concentrată asupra mișcării de rezistență a „stărilor” cehe din 1547.

Expunerea începe cu consecințele luptei de la Mohaci (1526), pe care Janáček le consideră „catastrofale”, atât pentru Europa centrală, în general, cît și pentru țările cehe, în special. Înrîngerea de la Mohaci a însemnat, pe de o parte, lichidarea armatei maghiare și a oricărei rezistențe din partea Ungariei față de turci, iar moartea tînărului rege, Ludovic Jagellonul, în această bătălie, pe de altă parte, a deschis pe neașteptate moștenirea la tronul Ungariei și al țărilor cehe. O consecință nemijlocită a acestui fapt a fost dezmembrarea *ipso facto* a Uniunii personale cehomaghiare, precum și ruperea echilibrului politic de pînă atunci în Europa centrală. După ce arată ecoul pe care lupta de la Mohaci l-a avut în țările cehe și în Ungaria, autorul consacră cel de-al doilea capitol celei mai arzătoare probleme la ordinea zilei: *alegerea regelui*. Tronul regatului ceh a fost pe neașteptate rîvnit de numeroși candidați, atât din rîndurile nobilimii cehe, cît și dintre germani. Printre aceștia din urmă, se afla și Ferdinand de Habsburg. După 10 septembrie 1526, dată la care s-a răspîndit vestea morții lui Ludovic, și pînă la începutul lui decembrie, dietele cehă, moravă și sileziană au statuat în permanență asupra persoanei care avea să devină rege al țărilor cehe. Pînă la urmă, tronul a fost oferit lui Ferdinand de Habsburg, a cărui soție, Anna, sora lui Ludovic, amîndoi fil ai lui

Vladislav al II-lea Jagellonul, revendica pentru sine tronul pe baza unei convenții dinastice anterioare, recunoscută ca atare și de „stările” cehe. La 16 decembrie, Ferdinand se încoronează la Bratislava ca rege al Ungariei. După cum se știe, o mare parte din această țară se afla, la data aceea, în minile lui Ioan Zapolia. Cu toate acestea, Ferdinand făcuse un mare pas înainte spre hegemonia Habsburgilor în Europa centrală.

Partea a II-a e împărțită în cinci capitole, în care Janáček tratează evoluția economică, societatea, populația și problema națională, ideologia religioasă și cultura cehă. Interesante sînt relațiile economice din această epocă — raportul dintre marea proprietate și sat, producția agricolă, piața internă de desfacere, meșteșugurile și începutul unor produse manufacturiere (obiecte de fier și aramă, sticlărie, hîrtie, textile, monede, cuțite ș.a.). Într-un paragraf consacrat comerțului, autorul determină locul țărilor cehe, la începutul secolului al XVI-lea, în configurația mai largă a căilor și centrelor de comerț din Europa centrală. Se făcea un comerț întins cu țările din nord și sud-estul Europei. De pildă, țările cehe importau vite din Polonia, Ungaria, Moldova și Țara Românească (p. 98). O reală bogăție o constituiau minereurile feroase, arama și mai cu seamă argintul, care, între 1461–1510, a atins o producție anuală de 4 500 kg.

Cît privește structura societății cehe, ea prezenta toate particularitățile orînduirii feudale. În fruntea statului se afla suveranul, investit cu toate atribuțiile monarhiei feudale. Urmează nobilimea de neam, care începe să nu mai fie atât de omogenă. Parveniții, îmbogățiți de pe urma negoțului, bat la ușile acestei clase cu numeroase privilegii sociale. Tot așa de puțin compactă era și orășenimea, împărțită și ea în două categorii: cetățeni liberi în orașele regale și supuși în orașele feudale. Satul ceh era mult mai diferențiat, după raportul de subordonare socială. O atenție deosebită acordă autorul „păturilor plebee”, de la sate și orașe, în care intrau și zilerii permanenți, ocazionali și sezonieri. Nomenclatura acestora variaza în special după locul de muncă: agricultură, mori, jazuri, păduri ș.a. Nu lipsite de interes

sînt și datele demografice. Fără a mai menționa și alte cifre, precizăm că populația Pragăi era, pe la 1526, de 30 000 de locuitori. Pînă la sfîrșitul secolului, numărul locuitorilor s-a dublat.

Utilă și nouă ni se pare confruntarea dintre curentele teologice de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului următor. Aflăte în imediata apropiere a lumii germane, țările cehe, unde husitismul generase alte două mișcări religioase, Utracvismul și Uniunea fraților cehi, au avut de înfruntat seducția noilor idei reformatoare din Germania. Chiar înainte de contactul cu reforma, în sinul celor două curente de mai sus apar cîteva grupări radicale, cu caracter sectar, nicolaïții, secta habrovanilor ș.a.

Capitolul despre cultură este închinat Renașterii și Umanismului, ca fenomene de proporții europene. Ambele curente au înlesnit o remarcabilă eflorescență a artelor plastice, despre care autorul vorbește într-un paragraf special (p. 250—256).

Urmează un număr de 18 anexe documentare și o prezentare critică a izvoarelor și edițiilor de texte istorice. Aș vrea să subliniez faptul că monografia e însoțită de o documentație aproape exhaustivă. Cred că foarte puține lucrări, privitoare la această perioadă, i-au scăpat lui J. Janáček. Deși scrisă în mare parte pe baza materialelor publicate, lucrarea cuprinde nu numai o configurație nouă a problemelor și evenimentelor istorice, ci și multe interpretări noi. Stilul e clar și precis, argumentarea convingătoare. Cartea conține numeroase și variate reproduceri.

Tr. Ionescu-Nișcov

VRANOUSIS LEANDROS, *Τά Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος. ἐκδιδομένης ἐκ τῶν καταλοιπῶν Νίκου Α. Βέη* (Manuscrisele Meteorelor. Catalog extras din operele postume ale lui Nikos A. Bees), Atena, 1967, 80 p. + LXXX planșe

Meteorele din Tesalia constituie, după Muntele Athos, cel de-al doilea mare centru

de veche cultură monastică din Grecia. Asupra numeroaselor manuscrise păstrate în mănăstirile din Meteore au fost făcute cercetări și a fost întocmit un catalog de către elenistul și bizantinistul Nikos A. Bees (1883—1958). Centrul de cercetări medievale și neogrecești al Academiei Atenei, asumîndu-și sarcina de a edita opera postumă a acestui savant, publică în acest prim volum un amplu studiu introductiv semnat de L. Vranousis (p. 9—69), bibliografia analitică a studiilor lui Bees referitoare la mănăstirile din Meteore (p. 70—70) și 80 de planșe ilustrative ale codicilor din mănăstirea Schimbarea la Față.

Această lucrare consistentă ne-a reținut atenția și prin faptul că, într-o anumită măsură, este utilă pentru studiul unor aspecte ale istoriei țărilor române. Cercetările la Meteore ar trebui făcute și din punctul de vedere al contribuției poporului român la dezvoltarea acestui centru monastic. Reamintim autorului, care în alte lucrări s-a dovedit cunoscător al vechii culturii românești, că voievozii și boierii români au făcut importante danii bănești mănăstirilor Sf. Gheorghe, Golgota și Varlaam din Meteore. Mărturiile istorice ni s-au păstrat în actele de danie publicate în colecția *Documente privind istoria României*. B. Țara Românească, veac, XVI, vol. II, p. 266; vol. VI, p. 83; veac. XVII, vol. I, p. 245 și 367; vol. III, p. 349 și 569; vol. IV, p. 386 și 429.

În lucrarea sa *Urme românești în Răsăritul ortodox* (București, 1937), Marcu Berza a relevat numeroase manuscrise păstrate în mănăstirile din Meteore cu privire la istoria medie a poporului român. Cercetările ar putea fi continuate de istoricii noștri cu sprijinul competent al lui L. Vranousis.

Gheorghe Cronț

J. NÉRÉ, *La troisième République. 1914 — 1940.*

Paris, Librairie Armand Colin, 1967, 192 p.

Acest volum este consacrat istoriei Franței din august 1914, cînd a izbucnit primul război mondial, pînă la 10 iulie 1940, cînd Adunarea

Națională a delegatului lui Pétain depline puteri, după înfrângerea militară din luna precedentă. Cu sobrietate și claritate, autorul înfățișează cele mai de seamă evenimente din această perioadă: fazele primului război mondial, armistițiul de la 11 noiembrie 1918, conferința păcii și tratatele din 1919—1920, perioada 1920—1924 îndrumată de A. Millerand și R. Poincaré, cartelul stângii din 1924—1926, guvernările Poincaré (1926—1929), Briand (1929), Tardieu (1929—1930), Laval (1931—1932) și iarăși Tardieu (1932), victoria partidelor de stînga la alegerea Adunării deputaților din 1932, guvernele de coaliție predominante de radical-socialiști în 1932—1936, biruința Frontului Popular la alegerile generale din 1936, ministerele Léon Blum (1936—1937), Chautemps (1937—1938), iarăși Léon Blum (1938), ministerul Daladier (1938—1940), izbucnirea celui de-al doilea război mondial (3 septembrie 1939), ministerul Paul Reynaud (1940), înfrângerea militară (10 mai 1940—25 iunie 1940), care a fost folosită ca pretext pentru lichidarea Republicii a treia, la 10 iulie 1940, prin investirea lui Pétain cu depline puteri, iată principalele capitole ale lucrării.

În expunerea sa, autorul stăruie îndeosebi asupra evenimentelor politice. Vieții economice el nu-i acordă dezvoltările ce s-ar fi cuvenit. Superficial el arată transformările intervenite în agricultura și în industria Franței în perioada respectivă. Mișcării muncitorești el nu-i consacră decât patru pagini. Despre frământările sociale ale acelei epoci, despre luptele de clasă nu sînt în această lucrare decât scurte pasaje, absolut insuficiente.

Volumul se încheie cu o concluzie, în care autorul arată care au fost cauzele dezastrului militar al Franței din 1940. S-ar fi cuvenit să nu se oprească aici. Tema tratată nu este numai faza din 1939—1940 a celui de-al doilea război mondial, ci istoria Republicii a treia de la 1914

la 1940. Întrucît investirea lui Pétain cu depline puteri, la 10 iulie 1940, a pus capăt Republicii a treia, era indispensabil ca, în încheiere, să fie indicate realizările regimului republican în perioada 1914—1940, precum și rezultatele negative ale acelei perioade.

Cu toate aceste deficiențe, totuși lucrarea lui J. Néré are și merite. Scrisă cu talent, ea cuprinde un material bogat și dă cititorului posibilitatea să se informeze foarte rapid asupra principalelor evenimente politice din Franța în epoca 1914—1940. Autorul a procedat cu probitate, netăinuind adevărul, chiar și atunci cînd punea în lumină nefavorabilă pe unii fruntași ai vieții politice franceze.

Astfel, la pagina 56, el semnalează că, în 1924—1925, bilanțurile Băncii Franței au fost falsificate de către guvernatorul Băncii, din îndemnul ministrului de finanțe. Aceste falsificări ale bilanțurilor Institutului de emisiune au avut ca scop să inducă opinia publică în eroare cu privire la soliditatea francului francez și să înlesnească guvernului contractarea de noi împrumuturi.

De asemenea, J. Néré nu se sfiește să pună în evidență incapacitatea generalului Gamelin (p. 173—175), comandantul suprem al armatei franceze. Constatările lui J. Néré sînt de natură a determina pe cititori să osindească foarte aspru nu numai pe generalul Gamelin, dar și pe miniștrii francezi care au încredințat unui ofițer atît de incapabil sarcini de așa mare răspundere.

În sfîrșit, menționăm bibliografia selectivă de la paginile 185—190. După indicarea lucrărilor generale, ea cuprinde prețioase „orientări” asupra celor mai importante publicații referitoare la evenimentele relatate și la problemele cercetate în acest volum.

Constantin C. Angetescu

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rinduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
    – SERIA ARTĂ PLASTICĂ
    – SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

